Namn och namnforskning

Ett levande läromedel om
ortnamn, personnamn och andra namn

Version 2

Version 1 (2013-02-19) av Namn och namnforskning redigerades av Staffan Nyström (huvudredaktör), †Eva Brylla, Märit Frändén, Mats Wahlberg och Per vikstrand.

Version 2 (2021-02-25) av Namn och namnforskning redigerades av Staffan Nyström.

Detta läromedel kan laddas ner och användas kostnadsfritt.
Det kan åberopas och citeras med korrekt hänvisning till källan: författarens namn, arbetets fullständiga titel samt Version 2 (2021-02-25).

Uppsala 2021

Innehåll

Avsnitt som här rubriceras i rött saknas i denna version.

Förkortningar 9

Introduktion. Läromedlets innehåll, syfte och struktur 10

ALLMÄNT

1. Några generella begrepp och termer 13
   1.1. Namn – appellativ 13
   1.2. Betydelse – referens 14
   1.3. Primära – sekundära namn 16
   1.4. Namnstruktur 17

2. Internationella organisationer och samarbeten 20
   2.1. NORNA 20
   2.2. ICOS 20
   2.3. UNGEGN 21

ORTNAMN

3. Ortnamn – funktioner, termer, tolkning 24
   3.1. Ortnamnens funktioner 24
      3.1.1. Namn och plats 24
      3.1.2. Namnens kognitiva funktion 25
      3.1.3. Namnens emotiva funktion 25
      3.1.4. Namnens ideologiska funktion 26
      3.1.5. Namn och social samhörighet 27
   3.2. Namnbrukarkretsar, hierarki, tradering, namndöd 28
   3.3. Ortnamnsbegrepp och ortnamnstermer 31
   3.4. Tolkningsmetodik 32
   3.5. Arkivsamlingar och publikationer 35

4. Ortnamn som historiskt källmaterial 38
   4.1. Ortnamn som landskapshistoriskt källmaterial 38
      4.1.1. Ortnamn och vegetationshistoria 38
      4.1.2. Den ekonomiska aspekten 38
         4.1.2.1. Jakt 38
         4.1.2.2. Fiske 39
         4.1.2.3. Tidig industri 39
      4.1.3. Samfärdsel 39
   4.2. Ortnamn som rättshistoriskt källmaterial 41
      4.2.1. Rätten som historiskt tema 41

4.2.2. Ortnamn och rättsutövning 42
4.3. Ortnamn som religionshistoriskt källmaterial ..... ##

5. Bebyggelsenamn 44
5.1. Namn på administrativa enheter 44
5.1.1. Namnen *Sverige, Svealand, Götaland, Norrland* 44
5.1.2. Namn på län och landskap 47
5.1.3. Namn på kommuner 49
5.1.4. Namn på socknar och härad 51
5.1.4.1. Sockennamn 51
5.1.4.2. Häradsnamn 54
5.2. Rurala bebyggelsenamnstyper 59
5.2.1. Namn på *-anger, -ånger* 59
5.2.2. Namn på *-arv, -arven, -arvet* 60
5.2.2.1. *-arv* samt *-arvet, -arvet* 60
5.2.2.2. *-arve* samt *-arvaby* 62
5.2.3. Namn på *-boda* 63
5.2.4. Namn på *-by* 65
5.2.5. Namn på *-bol, -böle* 67
5.2.6. Namn på *-hem* 68
5.2.7. Namn på *-hult* 70
5.2.8. Namn på *-inge, -unge* 70
5.2.9. Namn på *-lösa* 72
5.2.10. Namn på *-löv* ..... ##
5.2.11. Namn på *-mark* 74
5.2.12. Namn på *-måla, -målen* 77
5.2.13. Namn på *-rum* 78
5.2.14. Namn på *-ryd, -rud, -red, -röd* 79
5.2.15. Namn på *-sta(d)* 80
5.2.16. Namn på *-säter* 82
5.2.17. Namn på *-tomta, -tofta* 83
5.2.18. Namn på *-torp* 85
5.2.19. Namn på *-tuna* 87
5.2.20. Namn på *-vi* ..... ##
5.2.21. Namn på *-vin(i)* 89
5.2.22. Plurala namn av typen *Berga* 93
5.3. Namn på slott och herrgårdar ..... ##
5.4. Namn på gårdar i by 96
5.5. Namn på torp och småbebyggelser 97
5.6. Bygdenamn 98
5.7. Datering av bebyggelsenamn 102
5.7.1. Inledning 102
5.7.2. Inomspråkliga dateringsmetoder 102
5.7.3. Utomspråkliga dateringsmetoder 103
5.7.4. Den kamerala metoden 104
5.7.5. Den moderna bebyggelsenamnskronologiska forskningen 106
5.7.6. Mot en ny ortnamnskronologi 107
5.7.7. Den äldre järnålderns bebyggelsenamn 108
5.7.8. Den yngre järnålderns bebyggelsenamn 109

6. Urbana namn 113
6.1. Namn på gator, torg, platser och kvarter 113
6.2. Namn på hus och krogar 117

7. Anläggningsnamn (artefaktnamn) 121

8. Naturnamn 124
8.1 Naturnamnens ålder och datering ..... ###
8.2. Namn på sjöar, vikar, fjärdar m.m. 124
8.3. Namn på vattendrag 125
8.4. Namn på öar, holmar, skär, bådar och grund 127
8.5. Namn på berg och höjder ..... ###
8.6. Namn på skogar 129
8.7. Namn på mossar, myrar och andra sankmarker 131

9. Ägonamn..... 134
9.1. Vad är ett ägonamn? 134
9.2. Ägonamnens betydelse 134
9.3. Ägonamnens ålder 136

10. Ortnamnsvård och ortnamnsplanering 138
10.1. Historik 138
10.2. Lagstiftning 139
10.3. Aktörer 140

11. Samiska, finska och meänkieliska ortnamn i Sverige 142
11.1. Inledning..... 142
11.1.1. Språkmöten och ortnamnslån 142
11.2. Samiska ortnamn 143
11.3. Skogsfinska ortnamn 146
11.4. Meänkieliska ortnamn 147

12. Ortnamn och språkkontakt..... 150
12.1. Överblick 151
12.1.1. Vad är språkkontakt? 151
12.1.2. Nordisk forskning om ortnamn i språkkontakt 152
12.2. Nya trender inom kontaktonomastiken i Norden 154
12.2.1. Kontaktonomastik och kontaktvingvistik/socioonomastik .. 154
12.2.2. Kontaktonomastik och språkliga landskap 155

13. Namn i språkliga landskap 158
13.1. Fältet språkliga landskap..... 158
13.2. Olika texter i det offentliga rummet 159
13.3. Multimodalitet 160
13.4. Namnens olika roller i det språkliga landskapet 160
13.4.1. Namnen i platsskapandet 160
13.4.2. Ett diakront perspektiv 162
13.4.3. Namngivning i en kommersiell kontext 162
13.4.4. Namngivning ur ett maktperspektiv 163
13.5. Personnamn i det offentliga rummet 164

13.6. Sammanfattning: Varför studera det språkliga landskapet och Namn i det språkliga landskapet? ……. 165

PERSONNAMN

14. Inledning ……. 168
14.1. Personnamnsforskningens historia och framväxt ……. 168
14.2. Personnamnstyper och personnamnsterminologi …….. 171
14.3. Personnamnens bildning …. ……. …… 172
14.3.1. Monotematiska namn …… 173
14.3.2. Ditematiska namn …….. 173
14.3.3. Avledda namn …… 174
14.4. Personnamns olika funktioner …… 174

15. Förnamn …….. 178
15.1. Inhemskt nordiska namn/arvnamn …… 178
15.1.1. Namngivningsprinciper ……... 178
15.1.1.1. Variation …….. 178
15.1.1.2. Allitteration ……. 179
15.1.1.3. Uppkallelse ……. 179
15.1.2. Språkhistorisk utveckling ……. 180
15.2. Inlånade namn …… 182
15.3. Flernamnssystemet …… 183
15.4. Namnval ……. 184
15.4.1. Inspirationskällor vid namngivning …….. 185
15.4.2. Namngivning under olika perioder …….. 186

16. Binamn ……. 188
16.1. Avgränsning mot appellativ och andra namnkategorier ……. 188
16.2. Binamnens semantik …….. 189
16.3. Binamnens bildning …… 191

17. Släktnamn/Efternamn …….. 194
17.1. Framväxten av ett släktnamnssystem till 1901 …… 194
17.1.1. Inledning …… 194
17.1.2. Adelsnamn …… 195
17.1.3. Lärda namn …….. 196
17.1.4. Övriga ofrälse namn ……. 196
17.1.5. Vad hände sedan? ……. 197
17.2. Soldatnamn …… 199
17.3. Gårdsnamn/Ekonymer……. 201
17.4. Släktnamnsutvecklingen efter 1901 …….. 205
17.5. Svenska släktnamn i internationell jämförelse …….. 208

18. Mellannamn ……. 210

19. Personnamnsvård och lagstiftning …….. 213
19.1. 1901 års släktnamnsförordning ……. 213

19.2. 1963 års namnlag …… 214
19.2.1. Släktnamn ……. 214
19.2.2. Förnamn …… 215
19.3. 1982 års namnlag …… 215
19.3.1. Släktnamn = Efternamn…..……. 216
19.3.2. Mellannamn …….. 217
19.3.3. Förnamn …… 217
19.4. 2016 års namnlag …….. 218
19.4.1. Förarbeten …….. 218
19.4.2. Lag om personnamn 2016 (PNL 2016) ……. 219
19.4.3. Efternamn …….. 220
19.4.4. Förnamn ……. 221

20. Regionala skillnader i personnamnsskicket…… 223
20.1. Förnamnens regionalitet …….. 223
20.1.1. Mansnamn under 1500-talet …… 223
20.1.2. 1600- och 1700-talets namn ……. 223
20.1.3. 1800-talet och framåt ……..... 224
20.2. Efternamnens regionalitet ……. 225
20.2.1. -*son*-namnen …… 225
20.2.2. Övriga efternamnstyper …… 227

21. Personnamn och invandring ……. 230
21.1. Äldre tiders invandring ……... 230
21.2. Efterkrigstidens invandring …… 232
21.3. Icke-svenska namn i det svenska samhället …… 233

22. Personnamn och identitet ……. 236
22.1. Namn som social markör …… 236
22.2. Namn och etnisk tillhörighet …….. 237
22.3. Namn och religiös tillhörighet …… 239

23. Personnamn och genus ……. 242
23.1. Förnamn ur ett genusperspektiv ……. 242
23.1.1. Moverade förnamn ……. 242
23.1.2. Könsbundna/könsneutrala förnamn …… 243
23.2 Tillnamn ur ett kvinnoperspektiv …… 224

ÖVRIGA NAMN

24. Övriga namn ……. 247
24.1. Inledning ……. 247
24.2. Namn på djur …… 248
24.2.1. Produktions- och lantbruksdjur …….. 248
24.2.1.1. Nötkreatur ……. 248
24.2.1.2. Hästar ……. 250
24.2.1.3. Getter och får …… 250
24.2.2. Sällskapsdjur ……. 251
24.2.2.1. Historik …… 251
24.2.2.2. Namn i dag ……. 252

24.2.3. Tävlingsdjur …… 252
24.2.4. Djur i djurparker, zoologiska trädgårdar och på cirkus …….. 253
24.3. Namn på fordon, farkoster och färdmedel …….. 254
24.3.1. Fartyg ……. 254
24.3.2. Lokomotiv och flygplan ……. 255
24.3.3. Individuella bilar ……. 256
24.4. Namn på föremål ……. 257
24.5. Namn på immateriella företeelser ……. 258
24.6. Namn på företag och varumärken ……. 258
24.6.1 Företag ……. 259
24.6.2. Varumärken (varumärkesnamn) och produktnamn ……. 259

Förkortningar

Förkortningslistan innehåller endast mer ämnesspecifika förkortningar, såsom förkortningar av källor, litteratur, språkvetenskapliga begrepp och termer. Förkortningar som tillhör allmänspråket, som *t.ex.*, *m.fl.* och *jfr*, finns inte med.

ack. = ackusativ
dat. = dativ
eng. = engelsk(a)
f. = femininum
fda. = forndansk
fgutn. = forngutnisk
fi. = finsk(a)
fsv. = fornsvensk
fvn. = fornvästnordisk
fön. = fornöstnordisk
gen. = genitiv
got. = gotisk(a)
hd = härad
m. = maskulinum
n. = neutrum
nom. = nominativ
pol. = polsk(a)
s/k/b = serbisk(a)/kroatisk(a)/bosnisk(a)
saL = lulesamisk(a)
saN = nordsamisk(a)
saP = pitesamisk(a)/arjeplogsamisk(a)
saU = umesamisk(a)
saS = sydsamisk(a)
sn = socken
ty. = tysk(a)
ung. = ungersk(a)
urn. = urnordisk(a)

Introduktion
Läromedlets innehåll, syfte och struktur

Detta är version 2 (2021-02-25) av Läromedlet »Namn och namnforskning», som publicerades på nätet i sin första version år 2013. »Namn och namnforskning» är resultatet av ett lagarbete med en redaktion och ett drygt tjugotal författare. Texterna är signerade efter respektive kapitel eller avsnitt, så att det tydligt framgår vem som hållit i pennan, och när en ny författare tar vid. Version 2 är uppdaterad och betydligt mer komplett och omfångsrik än den första versionen. Här finns rikligt med litteraturhänvisningar, samlade i gröna rutor, ibland med direkta referenser i texterna, ibland som mer allmänna lästips. Fortfarande saknas dock vissa textavsnitt och, med några få undantag, planerade illustrationer. Läromedlet avser att vara heltäckande och behandla alla typer av namn: främst ortnamn och personnamn men också övriga namn (djurnamn, fordonsnamn, företagsnamn, varumärkes- och produktnamn m.m.), samt namnbruk på internet och namn i fiktionen, s.k. litterär onomastik, men riktigt dit har vi alltså inte nått ännu.

»Namn och namnforskning» vänder sig i första hand till studenter på universitet och högskolor men också till den intresserade allmänheten, till lärare i ungdomsskolan och till personer i myndigheter, kommuner och organisationer som i sitt arbete handlägger eller beslutar i namnfrågor. Språkliga och kulturhistoriska aspekter på namnen är centrala men i hög grad även namnens former, roll och funktion i det moderna samhället. I första hand behandlas namn i Sverige men också namn i de svenskspråkiga delarna av Finland tas upp där detta är relevant, och utblickar mot övriga nordiska länder görs emellanåt. Samiska, finska och meänkieliska ortnamn i Sverige behandlas kortfattat och samlat i separata avsnitt.

Läromedlet publiceras inte som tryckt bok. Det skapas, bearbetas och utvecklas i stället steg för steg som ett kostnadsfritt, digitalt hjälpmedel, tillgängligt på internet i form av en pdf-fil med länkar. Därmed blir produkten lätt föränderlig och utbyggbar. Varje ny version som läggs ut på nätet numreras, dateras och arkiveras.

Steg 1 i processen utgörs av ett komprimerat men heltäckande »baskompendium», en serie kortare nybörjaravsnitt som kan läsas och skrivas ut separat men också hållas samman, förses med enkla pärmar och bli till en användbar helhet.

Steg 2 i processen innebär att – samtidigt som baskompendiet fortsätter att kompletteras och bearbetas – välja ut redan befintliga eller författa nya fördjupningsavsnitt, som är kopplade till och lätt nåbara från baskompendiet. Från detta ska en läsare enkelt kunna klicka sig vidare till texter som fördjupar, förklarar och exemplifierar fakta och resonemang i kompendiet. Här finns egentligen inga omfångsbegränsningar; dessa texter ska inte samordnas och integreras med varandra utan fungera som stöd och fördjupning för den som så önskar. Även länkar till andra webbplatser kan finnas här, liksom onomastiska, språkhistoriska, geografiska, genealogiska, juridiska m.m. faktarutor, tabeller, illustrationer och annat som underlättar och kompletterar de kortare texterna i baskompendiet.

Steg 3 syftar till att förse avsnitten i baskompendiet (och i viss mån i fördjupningarna) med tillhörande arbetsuppgifter och övningar. »Namn och namnforskning» är ju ett läromedel och därför finns här en pedagogisk ambition att lära ut och befästa basala onomastiska fakta, frågeställningar, metoder och resultat. Till varje kapitel, avsnitt och underavsnitt kan kopplas

frågor, övningar, arbetsuppgifter av skilda slag. Steg 3 kan genomföras successivt och parallellt med produktionen av texter och annat inom steg 2. Fördjupningar, övningar och arbetsuppgifter kan kontinuerligt skapas, prövas i konkreta undervisningssituationer och revideras.

Staffan Nyström

ALLMÄNT

1. Några generella begrepp och termer

De flesta av de centrala begrepp och termer som används inom namnforskningen kommer att introduceras och kommenteras på andra ställen i läromedlet, i de avsnitt där de hör hemma. Några är dock av så generell karaktär att de tas upp redan här. Till dem hör paren *namn – appellativ* (ord), *betydelse – referens*, *primära – sekundära* namn samt en rad termer som beskriver namnens yttre, grammatiska struktur: *enkla*, *sammansatta* eller *avledda* namn, *enledade* eller *tvåledade* namn, *förled – efterled* samt *bestämningsled – huvudled*.

1.1. Namn – appellativ

Namn (även kallade **egennamn** eller **proprier**) är ord eller ordförbindelser som betecknar enskilda lokaliteter, personer eller saker (företeelser), t.ex. ortnamn som *Malmö*, *Mälaren*, *Västra Trädgårdsgatan*, personnamn som *Elsa*, *Matilda*, *Lennart*, djurnamn som *Bambi*, *Smulan*, *Trisse* och företagsnamn som *Dressmann*, *Volvo* och *Burger King*. Namn är monoreferentiella, dvs. de refererar till (syftar på) ett enda individuellt och specifikt objekt – en plats *Norrköping*, en person *Lars*, en hund *Smulan*, ett företag och varumärke *Electrolux* – till skillnad från vanliga substantiv i språket, s.k. **appellativ**, som refererar till objekt av en och samma art, en grupp av företeelser: en stad (bland alla andra städer), en man, en hund, en spis etc. Appellativen är gemensamma för alla ting av samma slag medan namnen individualiserar.

Namn har beskrivits som en speciell kategori inom ordklassen substantiv. Men numera kategoriseras de allt oftare som en egen ordklass. Tveksamheten beror bl.a. på att namn i vissa avseenden liknar substantiv och beter sig som substantiv, men på andra sätt skiljer sig från dessa. Namn är t.ex. ofta bildade av substantiv (*lund* > *Lund*, *berg* + *gata* > *Berggatan*, *lind* + *ström* > *Lindström* etc.), de intar gärna samma positioner i en sats som andra substantiv gör (»Staffan/Mannen går på vägen», »Jag ser Kebnekajse/berget» etc.), och i likhet med sina appellativiska motsvarigheter kan namn böjas i kasus: *Göteborg* (nominativ) men *Göteborgs* invånare (genitiv med *-s*), *Sara* (nominativ) men *Saras* mamma (genitiv). Däremot böjs namn inte i numerus (antal) eller species (bestämdhet) som appellativen gör. Man kan inte tala om två **Göteborgar*, den stora **Göteborgen*, två **Saror*, den andra **Saran* o.likn. Man kan inte heller använda obestämd form av namn som i sin etablerade grundform är bestämda, t.ex. kan inte kommunen *Sandviken* (best. form) kallas den **Sandvik* (obest. form) som ligger i Gästrikland till skillnad från en annan **Sandvik* på Värmdö utanför Stockholm. Namnen på bägge orterna är det monoreferentiella och individuellt syftande *Sandviken*, även om de två namnen råkar vara likalydande.

I vissa sammanhang, och bara skenbart, kan namn förekomma i plural eller bestämd form. Bakom meningar som »Stockholm växer med två Säffle om året», »Vi har tre marior i vår klass» och »Den där blå volvon är min» ligger – underförstått – tankar och uttryck som »så många människor som finns i *två orter* av Säffles storlek», »*tre flickor* med namnet *Maria*» respektive »den där blå *bilen* av märket Volvo». Pluraliteten och bestämdheten ligger egentligen i något annat än själva namnet.

Ibland kan det vara svårt att avgöra om ett språkligt uttryck är ett namn eller ett appellativ. I meningar som »Den nya statyn står på torget/Torget», »Brunte betar i hästhagen/Hästhagen»

och »Vi ses vid smedjan/Smedjan» är det bara sammanhanget och språkbrukarnas grad av förtrogenhet med lokalerna och med traktens namnskick som avgör om uttrycken uppfattas som namn eller appellativ. Namn som *Torget*, *Hästhagen* och *Smedjan* är inte självklara och tydliga namn; de kan sägas ha svag namnkaraktär. De har också kallats halvt appellativiska namn.

Samma tvekan råder när det gäller vissa personbinamn (se vidare avsn. 16.1), alltså smeknamn och öknamn som *Bagarn*, *Långa Rune* och *Lasse i backen*. »Vi ses hemma hos bagarn/Bagarn i morgon» är tvetydigt på den här punkten. Om man inte är bekant med personerna ifråga går det inte att säkert veta om det handlar om tillfälliga beskrivningar (en förklarande yrkesbeteckning, en attributiv beskrivning resp. en lokaliserande prepositionsfras) eller om fasta, etablerade namnfraser.

Namn med stark namnkaraktär är å andra sidan många ortnamn (*Solna, Tierp, Vimmerby, Lysekil, Vänern, Medelpad*) och personnamn (*Annika, Barbro, Ludvig, Rudolf, Nyström, Wallin* etc.) som inte har några direkta nutida motsvarigheter bland dagens vanliga appellativ. De är självklara namn och kan svårligen tas för något annat i en verklig namnbrukssituation.

Förhållandet (tudelningen) mellan namn och appellativ, mellan namn och icke-namn, har av forskningen betraktats på två olika sätt. Det ena synsättet innebär att ett språkligt uttryck måste vara antingen namn eller icke-namn. Det finns inga mellanting, inga nyanser. Det enskilda sammanhanget avgör uttryckets funktion just där och då. Om tolkningsproblem av det här slaget uppstår beror det på att namnet – även om det fortfar att vara ett namn – på något sätt påverkas och »störs» av ett homonymt (likalydande) appellativ. Det andra synsättet går i stället ut på att namnstatusen inte är definitiv utan variabel. Namn kan vara mer eller mindre (proto)typiska namn. Här handlar det alltså inte om antingen–eller namn utan om graden av namn på en glidande skala. Begreppet »namnighet» har använts för att fånga denna skiftande namngrad. Namn med stark namnkaraktär kan sägas vara mer »namniga» än namn med svag namnkaraktär.

1.2. Betydelse – referens

Sammanhängande med dikotomin namn – appellativ och med den eventuella namngraden är frågan huruvida namn har »betydelse» eller om de bara har referens, dvs. om namnen endast identifierar och pekar ut en bestämd plats, person eller vad det nu gäller, utan att beskriva den. Frågan kan tyckas besynnerlig. Det är klart att namn – åtminstone ortnamn – har betydelse, säger nog de flesta spontant, även om denna betydelse ibland kan vara svår att komma åt. Att sjönamnet *Storsjön* betyder ’den stora sjön’ och naturnamnet *Hjortronmossen* ’mossen där det växer/vuxit hjortron’ behöver man knappast tveka om, och även om betydelsen av namn som *Bromma, Kalmar* och *Vättern* inte är självklar längre, så finns det en inneboende betydelse i namnen som går att plocka fram med rätt kunskaper.

Fullt så enkelt är det emellertid inte. Många forskare vill hävda att namn i n t e har betydelse. De menar i stället att namn bara är en sorts ord som namnger objekt individuellt men inte beskriver dem. Låt mig börja med ortnamnen. När ett ortnamn nybildas, eller när ett språkligt uttryck övergår till att bli ett ortnamn, så upphör den ursprungliga, etymologiska betydelsen att existera (om en sådan har funnits), menar dessa forskare, och namnet får enbart en utpekande funktion. Namnets »betydelse» blir lika med själva platsen som bär namnet, det namngivna objektet. Betydelsen i *Stockholm* är därför ungefär ’staden som är huvudstad i Sverige och som

ligger på en massa öar vid Mälarens utlopp i Östersjön, och där…', eller något sådant. Att orden *stock* och *holme* en gång användes för att skapa namnet spelar inte någon som helst roll för dem som använder namnet idag. Innebörden 'holmen med stockarna' eller liknande är helt irrelevant. Namnet *Stockholm* har en tydligt identifierande funktion men ingen betydelse. Namnet är bara en etikett.

På samma sätt kan man resonera om personnamn. Namn som *Karl, Sten, Gren* och *Modig* har än i dag direkta motsvarigheter i språkets lexikon (*karl, sten, gren, modig*), vilket gör att vi i någon mening »förstår» dem, men trots detta är de bakomliggande orden och deras betydelser i regel inte alls relevanta. En framgångsrik vit, brittisk löpare på 1990-talet hette Roger *Black*, nästan 40 personer i Sverige heter *Löpare* i efternamn (hur många av dessa springer regelbundet?) och även en kort person kan bära efternamnet *Lång*. Det är bara namnens identifierande funktion – deras referens – som är viktig, kan man säga, inte ordens betydelse.

Vilka har då rätt? Har namn betydelse eller inte? Vi jämför först namnet *Stockholm* med *Bromma, Kalmar* och *Vättern,* namn som nutida namnbrukare knappast kan hitta en betydelse i utöver den identifierande och utpekande ortnamnsbetydelsen. Sådana dunkla namn fungerar ju precis lika bra när vi använder dem, även om vi inte alls begriper deras språkliga innebörd. Är det då – när det gäller betydelsen – ingen principiell skillnad mellan genomskinliga namn som *Storsjön, Hjortronmossen* och *Stockholm* å ena sidan och alldeles obegripliga namn som *Bromma, Kalmar* och *Vättern* å den andra? Nej, säger vissa, det är ingen skillnad. Namn är namn och saknar betydelse. Jo, säger andra, det finns en skillnad. Men dessa motsatta åsikter kan i mycket bero på vad man egentligen lägger i ordet *betydelse*. Att namnet *Storsjön* har någonting att göra med orden *stor* och *sjö* kan knappast ifrågasättas, och det har därmed en dimension – en lexikalisk begriplighet – som t.ex. namnet *Bromma* saknar (vad är en **brom* eller **bromma*?). Men om *Storsjön* trots detta inte har en betydelse – vad är det då det har, som namnet *Bromma* i n t e har? Jo, namnet *Storsjön* har öppna förbindelser till det levande ordförrådet.

På samma sätt har vissa personnamn öppna förbindelser till det levande ordförrådet. Exempelvis går en betydelselös ljudföljd (om det är vad namn är?) inte att översätta till ett annat språk, men ändå kan en person med namnet *Björn* emellanåt kallas för *Bear*. Hans namn har då uppenbarligen – utöver sin identifierande funktion – ett samband med appellativet *björn,* och därmed öppnas möjligheten till en associativ betydelse 'björn', som går att uttrycka på andra språk. Namnet *Björn* kan således aktivera funktioner i hjärnan förutom att det leder oss till rätt person. Också många binamn och före detta binamn har vid sidan av sin identifierande funktion kvar något av den betydelse som ligger i motsvarande ord. Yrkesbeteckningar och vanliga adjektiv ligger bakom nutida efternamn som *Målare, Snickare, Karsk, Svensk* och *Säker*. Överensstämmelsen mellan dessa namn och motsvarande ord kan ge upphov till lustiga kommentarer, om verkligheten visar sig inte motsvara namnen. Och när människor i dagens Sverige ansöker om nya förnamn som *Mango, Prins, Solstråle* och *Summercloud* eller efternamn som *Cyklist, Måndroppe, Nightlove, Rymdport, Stenriker* och *Tvärnit* så är det knappast för att namnen är utan betydelse utan tvärtom för att namnets innebörd är klar och betydelsefull för dem, associativt och emotivt.

Den mänskliga hjärnan fungerar i princip som en stor ordbok, ett mentalt **lexikon**, där ord och namn finns lagrade och organiserade i ett gigantiskt nätverk. Namnen som sådana – det mentala namnförrådet – bildar inom detta ett **onomastikon**. Det vi lär oss genom våra liv och

erfarenheter samlas i detta lexikon. Vi kan slå upp ord och namn när vi behöver tolka och förstå dem och vi kan ta fram ord och namn när vi själva vill använda dem. Exakt hur detta fungerar vet vi naturligtvis inte, vår hjärna är oerhört komplex, men vissa idéer kan man ändå ha. En tanke är att namn och ord inte ska ses som isolerade från varandra utan som samverkande och integrerade delar i hjärnans totala nätverk. När vi hör eller ser ett namn aktiveras nätverket, den åsyftade platsen eller personen identifieras, men samtidigt väcks kanske individuella minnen, associationer av olika slag görs, och även de ord som ingår i namnet (om dessa finns i vårt ordförråd) tränger sig på med sin lexikaliska ordbetydelse och påverkar helhetsbilden. Så länge orden *stor* och *sjö* är levande i hjärnan, så kan vi inte helt stänga av förbindelsen mellan dessa och namnet *Storsjön*. *Storsjön* är ganska uppenbart ett ortnamn, det vet vi oftast intuitivt av sammanhanget när vi använder det, men det existerar inte helt isolerat. Skulle Storsjön visa sig vara väldigt liten blir vi sannolikt förvånade. Det språkliga uttrycket *Storsjön* har inte bara identifierat sjön och meddelat oss att dess namn är *Storsjön*, det har också lett oss till vissa antaganden om sjön, vissa presuppositioner. Så länge *snickare*, *svensk*, *prins* och *cyklist* är vanliga ord i vårt språk finns också möjligheten öppen att aktivera allt vad de innebär för oss även om det uttryck vi hör eller ser (*Snickare*, *Svensk*, *Prins* och *Cyklist*) är avsett att vara ett namn. Tveksamheten är störst och risken för »felval» mellan ord och appellativ torde vara störst när namnet är nytt för den som hör det. I takt med att vi fortsätter att höra och använda *Storsjön*, *Snickare*, *Svensk* etc. i funktion som namn i verkliga situationer kommer den utpekande ortnamnsbetydelsen – referensen – att bli mer och mer dominant och självklar medan den beskrivande ordbetydelsen trängs undan i motsvarande grad.

Den exklusiva namnkaraktären hos ett namn kan således försvagas eller »grumlas» genom påverkan från levande, likalydande appellativ eller andra ord. Själva orden har ju betydelser som kan göra sig mer eller mindre påminda i olika sammanhang. Det känns därför svårt att hävda att t.ex. *Storsjön*, *Hjortronmossen*, *Snickare* och *Björn* helt saknar betydelse. Om betydelser och egenskaper från appellativen »läcker» till namnen kan även dessa få en associerande eller karakteriserande betydelse. Det får oss t.ex. lätt att förmoda att Storsjön är stor någon mening. Namn som *Annika*, *Roland*, *Bodin*, *Bromma*, *Kalmar* och *Vättern* saknar däremot helt förbindelser med kända appellativ eller andra ord, vilket gör att vi lättare accepterar deras avsaknad av betydelse.

Om man på detta sätt betraktar det mentala lexikonet som en komplicerad helhet där namn och ord samspelar kan man knappast hävda att alla namn i lika hög grad saknar betydelse. I vissa namn – namn utan förbindelser till levande ord – är namnkaraktären starkare och graden av namnighet högre. De är mer typiska namn, utan egen betydelse men med lika tydlig referens. Andra namn – med förbindelser till och direkta motsvarigheter bland de levande orden – blir omvänt mindre typiska namn, de har svagare namnkaraktär, lägre grad av namnighet och mer av beskrivande betydelse.

1.3. Primära – sekundära namn

Orden *primär* och *sekundär* används i namnlitteraturen på flera olika sätt och innebörden i orden kan variera. Formuleringar som »det primära namnet är …», »namnet är sekundärt till … » eller »här rör det sig om ett primärt namn …» är inte fel men mångtydiga. Det är givetvis viktigt att man som skribent är tydlig med vad man avser med *primär* och *sekundär* och likaså

att man som läsare är medveten om tolkningsmöjligheterna och observant på vad som avses. Några hypotetiska exempel kan illustrera detta:

En äng heter *Storängen*. Ängen hävdas och slås under lång tid. Så småningom byggs ett hus vid ängen. Även detta kommer – som så ofta blir fallet – att bära namnet *Storängen*. Här är ängsnamnet *Storängen* primärt och husnamnet *Storängen* sekundärt. Det primära och det sekundära ligger i namnets funktion och syftning. I regel är det inte svårt att avgöra i vilken ordning namnen tillkommit, men man kan inte alltid vara säker.

En annan äng heter *Lillängen*. Även den slås och hävdas under lång tid och även där byggs ett hus. Här bildas dock husnamnet på ett annat sätt, inte genom att ängsnamnet övertas intakt utan genom att detta används som en del av det nya namnet: *Lilläng**sstugan*. Det senare namnet är då *formellt* (till formen) sekundärt till det förra. *Lillängen* är då formellt primärt. Här råder ingen tvekan om vilket namn som fanns först.

Den viktigaste distinktionen primär – sekundär rör emellertid namnens bildning. Är det språkliga uttrycket skapat just för att vara ett namn eller har det existerat tidigare som ord? Ett namn som inte har någon förhistoria som ord i språket betraktas som en primär namnbildning (eller ibland enklare uttryckt – ett primärt namn). Ortnamn som *Sveavägen*, *Knutby*, *Mälaren* och personnamn som *Gunilla*, *Lindström* och *Tigerstedt* existerar inte som ord (en **sveaväg*, en **knutby*, en **lindström* etc.) och är därför primära namnbildningar. Ortnamn som *Torget*, *Gågatan*, *Kyrkbyn* och person(bi)namn som *Modig*, *Svärd* och *Skräddarn* kan däremot ses som sekundära namnbildningar i och med att motsvarande ord redan finns i språket som färdigbildade ord (*torget*, *gågatan*, *modig* etc.). Bara sekundärt har de använts som namn.

Tudelningen primär eller sekundär namnbildning är viktig för vår kunskap om forntidens ordförråd. Men den är långt ifrån enkel att göra. Den spelar också stor roll vid dateringen av ortnamn och därmed för vår tolkning av bebyggelsens och landskapets utveckling. Många till synes sammansatta ortnamn på t.ex. *-by*, *-lösa* och *-vin*(*i*) kan ju tänkas i sin helhet återgå på sammansatta ord, även om dessa inte längre är i bruk i dagens språk. Frågan är då vilken tid och vilket skede av historien som namnet berättar om? Vi måste ju veta vad det är vi daterar, alltså vad vi placerar på en tidsskala, själva namnet eller ett långt tidigare skapat ord.

Indelningen i primära respektive sekundära namnbildningar kan också vara svår när det gäller personnamn, särskilt förstås när det gäller äldre tiders namn. Vi kan inte veta om t.ex. ett namn som det fornnordiska *Þormóðr* i en bestämd källa är en primär bildning av t.ex. en förfaders namn som börjar på *Þór-* och en annan förfaders namn som slutar på *-móðr* eller om namnet är identiskt med det adjektiv *þormóðr*, som står på Rökstenen (*hinn þormóði*) ’den tappre’. Men indelningen i primära och sekundära namnbildningar är av avgörande betydelse när det gäller namn som källor till kunskapen om de nordiska språkens lexikon. Det kan hända att ett personnamn innehåller ett ordelement som inte för övrigt är dokumenterat.

1.4. Namnstruktur

Namn analyseras, kategoriseras och beskrivs i många sammanhang utifrån sin morfologiska struktur. Namn som *Näs*, *Torp* och *Bro* är **enkla** och består av ett enda betydelsebärande ord (morfem). Enkla personnamn är förnamn som *Björn* och *Sten* samt släktnamn som *Lund*, *Fors* och *Gren*.

Betydligt fler namn är **sammansatta** av två eller flera ord (eventuellt med böjningsändelser tillagda) såsom *Stor-gatan*, *Stock-holm*, *Små-land*, *Anders-son*, *Tor-björn* och *Lund-berg*. Precis som inom annan ordbildning kallas det första elementet i namnet **förled** och det andra **efterled (**eller **senare led)**. Detta termpar uttrycker alltså bara ledernas position i namnet, ingenting om deras inbördes relation i övrigt. Vill man tydligare peka på just detta förhållande kan man i stället använda termerna **huvudled** och **bestämningsled**. I nordiska ortnamn är huvudleden oftast artangivande, dvs. den talar om vilken typ av lokal namnet åsyftar (gata, holme, land i exemplen ovan) medan bestämningsleden (*stor*, *stock*, *små*) beskriver, preciserar och särskiljer just denna lokal från andra med samma huvudled. I regel – men inte alltid – sammanfaller efterled och huvudled, liksom förled och bestämningsled. I namnet *Sundsvall* är *-vall* efterled och huvudled medan *Sunds-* är förled och bestämningsled (med *s*-fog tillagd). I ett fall som husnamnet *Villa Bellona* står dock huvudleden först, liksom det gör i många utländska namn: *Lac Léman*, *Lake Michigan*, *Lago Maggiore*, för att ta några kända sjönamn. – Lägg också märke till att man inom namnforskningen normalt använder varianten **en** *led* (alltså *en* förled, *en* efterled) med plur. *flera leder* och bestämd form *den där förleden* (sing.) resp. *de där förlederna* (plur.).

I många äldre, sammansatta ortnamn har namnstrukturen fördunklats av tidens tand. Exempelvis är det skånska by- och sockennamnet *Oxie* (skrivet *Oshoegu* vid 1100-talets mitt) ursprungligen sammansatt av orden *os* ’mynning’ och *hög*, medan sockennamnet *Fåglum* (skrivet *Fuglemæ sookn* 1412) i Västergötland döljer orden *fågel* och *hem* ’boplats, bygd’.

I sammansatta personnamn är relationen mellan förled och efterled oftast slumpartad och irrelevant. Namn som *Styr-björn*, *Gun-hild*, *Fors-blad* och *Sund-gren* bör därför inte beskrivas i termer av huvudled och bestämningsled. Betydligt vanligare är att personnamn klassificeras som **monotematiska** (enkla eller enledade) eller **ditematiska** (sammansatta eller tvåledade).

Skillnaden mellan **enledade** och **tvåledade** ortnamn kan vara svår att greppa. Vanliga ord i språket kan beskrivas som enledade eller tvåledade beroende på hur många betydelsebärande morfem som ingår i dem: *häst*, *gata*, *gård*, *backe* är enledade ord liksom deras bestämda former *hästen*, *gatan* etc. Det avslutande *-*(*e*)*n* i bestämd form av orden är inte en ny led, bara en grammatisk ändelse. Tvåledade ord är sammansatta ord som *hästskjuts*, *backstuga*, *gårdskarl* etc., ibland som synes med en särskild fog utsatt, normalt *-s-* mellan lederna. Även dessa tvåledade ord kan förstås stå i annan form än obest. singular.

Även ortnamn kan, som nämnts, betraktas som enledade eller tvåledade. Utgångspunkten är då hur namnet är bildat, inte hur det till grund liggande ordet är bildat. Namn som *Mossen*, *Kärret*, *Berg* och *Näs* är oproblematiska och naturligtvis lika enledade när de används som namn som när de används som ord i bestämd eller obestämd form. Men sammansättningar är knepigare. Om en sammansättning i sin helhet finns som ett vanligt ord i språket, men används i funktion som namn, betraktas det ursprungligen tvåledade ordet som ett enledat namn. Sammansättningen till en enda språklig enhet är redan gjord när denna tas i bruk som namn: en *predikosstol* > berget *Predikstolen*, en *svinrygg* > holmen *Svinryggen*, en *prästgård* > huset *Prästgården*, en *stallbacke* > platsen *Stallbacken*. Lägg märke till att vi här kan hamna i en gråzon mellan vad som är namn och icke-namn, en teoretisk diskussion som forskarna ägnat mycket tid åt (jfr ovan). Men i princip kan man säga att om syftningen på en enstaka lokal är glasklar, om *Stallbacken* i detta fall är en alldeles bestämd stallbacke, och de som talar är

överens om att det är just den, då är *Stallbacken* att betrakta som ett namn och inte bara ett ord *stallbacken*. Man kan dock säga att *Stallbacken* har svag namnkaraktär.

De allra flesta sammansatta ortnamn är emellertid tvåledade: en **storgata* > gatan *Storgatan*, ett **svenstorp* > torpet *Svenstorp*, ett **grävlingberg* > berget *Grävlingberget*, en **holmsjö* > sjön *Holmsjön*. I dessa fall existerar ju inte de *-försedda orden i språket (även om vi rent logiskt ofta kan begripa dem). Kombinationen av de två språkelementen görs först när ett ortnamn behövs. En passande namnled läggs då ihop med en annan passande namnled och resultatet blir ett tvåledat namn. Särskilt när det gäller äldre namn är gränsdragningen mellan enledat och tvåledat ofta svår.

En tredje namngrupp vid sidan av enkla och sammansatta är de **avledda** namnen. Dessa är bildade genom avledning med suffix från en avledningsbas, en ordstam av något slag. En parallell från ordförrådet kan vara det enkla ordet *sol*, det sammansatta ordet *solsken* (som består av två självständiga ord) och avledningen *solig* (som består av avledningsbasen *sol* samt det adjektivbildande suffixet *-ig*; *ig* är inte ett ord). Avledda namn finns så väl bland ortnamnen som bland personnamnen. Till de avledda ortnamnen hör bebyggelsenamn som slutar på *-inge* eller *-unge*, såsom *Huddinge* och *Almunge*. Avledningsbasen i namn av denna typ anses vara ett terrängbeskrivande ord (som *udde* i *Huddinge*) eller ett befintligt ortnamn (som ånamnet **Alma* i *Almunge*) medan suffixet (äldst suffixen) *-ing-ia-* innehåller en inbyggarbeteckning och en tillhörighetsangivelse (se vidare avsn. 5.2.8 nedan). Även ängsnamn som *Bredingen* och *Slafsan* är avledda namn.

Bland de avledda personnamnen (jfr avsn. 14.3.3.) möter vi både förnamn, binamn och efternamn, t.ex. hypokorismer (smekformer) av förnamn som *Folke* (av *Folkvidh* eller något annat sammansatt namn) och *Bote* (< exempelvis *Bothmar*), binamn som *Diure* (av fsv. *diur*), *Korpe* (av *korp*) och *Hulte* (av *hult*) och efternamn som exempelvis *Gezelius*, *Norenius* och *Svenonius*, avledda med latinska suffix av (delar av) svenska ort- eller personnamn (*Gesala*, *Nor*, *Sven*).

Staffan Nyström

2. Internationella organisationer och samarbeten

Svenska namnforskare ingår i internationella namnorganisationer och deltar i internationellt samarbete på olika sätt. Här ska tre sådana organisationer – NORNA, ICOS och UNGEGN – ges en kort presentation.

2.1. NORNA

Nordiska samarbetskommittén för namnforskning (NORNA) är en sammanslutning av namnforskare i Norden. Kommittén grundades 1971 och består av sju medlemmar (med suppleanter) från vart och ett av följande länder: Danmark, Finland, Färöarna, Grönland, Island, Norge och Sverige. Ordförandeskap och sekreterarskap går runt mellan länderna. Kommitténs syfte är att främja onomastisk forskning i de nordiska länderna och att uppmuntra samarbete mellan nordiska forskare.

Under kommitténs överinseende hålls namnforskarkongresser, vanligen vart fjärde eller femte år. Den senaste ägde rum i Norge 2016, nästa i Finland 2021. Mellan kongresserna har kommittén en samordnande funktion för en omfattande symposieverksamhet, som vanligen omfattar ett eller två, lokalt arrangerade symposier per år. Hittills (i februari 2021) har 49 symposier ägt rum på olika platser i Norden eller i närområdet.

Föredrag från kongresser och symposier publiceras vanligen i serien *NORNA-rapporter*, som än så länge utkommit med 98 nummer, digitalt publicerade eller tryckta via det egna NORNA-förlaget. I tidskriften *Namn och bygd* presenterades varje år under perioden 1973–2018, under rubriken *Nordisk namnforskning*, en översikt över NORNA:s verksamhet samt en krönika över ett urval av den nordiska namnforskningslitteratur som publicerats under året före.

På NORNA:s webbplats http://www.norna.org publiceras *Nordisk namnbibliografi*, där det finns uppgifter om namnrelaterad litteratur skriven av nordiska forskare från och med år 2003. Bibliografin kompletteras varje år. På webbplatsen finner man också, fram till 2012, NORNA:s nyhetsbrev, som varje höst och vår rapporterade om aktuella händelser inom namnforskningen i de nordiska länderna, liksom även en förteckning över namnforskare i Norden, för närvarande omfattande ca 190 personer. Förteckningen innehåller förutom personuppgifter och adresser också uppgifter om aktuella forskningsuppgifter och/eller forskningsintressen.

2.2. ICOS

The International Council of Onomastic Sciences (ICOS) är en internationell organisation för personer som forskar om eller på annat sätt arbetar professionellt med namn. Dess syfte är enligt den egna hemsidan www.icosweb.net att främja, representera och koordinera namnforskningen på internationell nivå och i en tvärvetenskaplig kontext.

Själva grundandet av ICOS år 1949 föregicks av två viktiga händelser. De första internationella kongresserna om ortnamn och personnamn arrangerades i Paris 1938 och 1947 under ledning av fransmannen Albert Dauzat. Först i samband med den tredje kongressen i Bryssel

1949 fanns dock förutsättningar att bilda en permanent organisation, då med namnet International Committee of Onomastic Sciences. Sedan dess har ICOS varit verksam under ledning av en styrelse som förnyas i samband med varje kongress. Kongresser hållits i princip vart tredje år, den 26:e ägde rum 2017 i Debrecen, Ungern, med närmare 300 deltagare.

ICOS publicerar ett nyhetsbrev, nyttiga länkar och annan information på sin hemsida. Där finns också en del resultat av två särskilda arbetsgruppers arbete, den ena bibliografisk och den andra terminologisk, bl.a. finns en lista med viktiga onomastiska termer med definitioner (»key onomastic terms») på engelska, franska och tyska. Dessa tre är ICOS officiella språk, men i samband med kongresserna tillåts också andra språk komma till användning om de lokala arrangörerna så önskar.

ICOS publicerar årsboken *Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences*, som hittills utkommit med 52 nummer. Från början var Onoma en bulletin med främst bibliografisk och annan kortfattad information. På senare år har de flesta volymerna i stället varit tematiskt uppbyggda kring artiklar som handlar om t.ex. urbana ortnamn (nr 42), kommersiella namn (nr 43), afrikansk namnforskning (nr 44), namn och minoriteter (nr 46), namn och juridik (nr 47), namn och religion (nr 48) och asiatisk namnforskning (nr 51). Men också några icke-tematiska volymer med mycket blandat innehåll har utkommit under de senaste åren (nr 50 och 52).

2.3. UNGEGN

På internationell nivå bedrivs omfattande namnvård och namnplanering inom ramen för FN-organet UNGEGN (United Nations Group of Experts on Geographical Names). Se vidare webbplatsen http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/ungegn/default.html. Mer än 100 länder och bortåt 400 personer arbetar mer eller mindre inom ramen för UNGEGN. För Sveriges del medverkar sedan starten företrädare för Lantmäteriet och Institutet för språk och folkminnen, periodvis också forskare från Riksantikvarieämbetet och Uppsala universitet. I samband med FN-verksamheten används termen **geografiska namn** (eng. geographical names) i stället för den hos oss vanligare **ortnamn** (place-names). FN-termen **standardisera** (*to standardize*) motsvarar delvis det som annars kallas att **fastställa** namn, men den är något vidare och inkluderar också själva processen (planering, urval, genomförande) som leder dit.

FN:s första expertmöte rörande geografiska namn hölls 1949 i enlighet med resolution 131 (iv) i ECOSOC (Economic and Social Council). UNGEGN bildades genom beslut i ECOSOC i maj 1973. Innehållet i verksamheten har successivt breddats från en mer teknisk standardisering (lingvistiska och kartografiska överenskommelser) till att nu också omfatta frågor om insamling av namn, lagstiftning, utbildningsfrågor, kunskaps- och faktaspridning, uttal av namn, främjande av minoritetsspråkens namn, namn som immateriellt kulturarv m.m. Den första FN-konferensen om standardisering av geografiska namn hölls i Genève 1967. Den elfte och sista ägde rum i New York 2017. Vid konferenserna antogs på sedvanligt FN-manér resolutioner med anknytning till ortnamn, resolutioner som de deltagande länderna i och för sig inte är rättsligt tvingade att följa, men de förväntas göra så, eventuellt efter viss nationell anpassning. Mellan FN-konferenserna hölls större s.k. expertgruppsmöten, under åren sammanlagt 30 till antalet, då alla delegater träffades och ventilerade det pågående arbetet i diverse undergrupper samt förberedde konferenser, resolutioner och annat. Sedan 2019 är arbetet

omorganiserat så att UNGEGN i stället möts vartannat år i en ny sessionsserie, som kombinerar de tidigare konferenserna och expertgruppsmötena. Session 2 är planerad till 2021.

UNGEGN är precis som tidigare indelat i 24 språkligt/geografiskt grundade divisioner. Sverige är en del av Norden Division, se http://nordendivision.nfi.ku.dk. Vid sidan av divisionerna bedrivs det löpande arbetet av just nu tio tematiskt avgränsade arbetsgrupper, som ägnar sig åt t.ex. terminologi, exonym/endonym-problematik, uttal, minoritetsspråksnamn, utbildningsfrågor eller produktion och samordning av databaser.

Arbetsmöten med UNGEGN:s nordiska division hålls någon gång per år. På UNGEGN:s webbplats finns en mängd användbart material publicerat, från termlistor och intressanta kartor till hundratals »working papers» och digitala läromedel med övningar.

Staffan Nyström

Litteratur:

Andersson, Thorsten, 2015: NORNA I backspegeln. Personliga minnen från den första tiden. I: Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift. S. 5–13.

Hellberg, Lars, 1999: NORNA:s förhistoria. I: Den nordiska namnforskningen. I går, i dag, i morgon. Handlingar från NORNA:s 25:e symposium i Uppsala 7–9 februari 1997. Red. av Mats Wahlberg. Uppsala. (NORNA-rapporter 67.) S. 9–22.

Kerfoot, Helen & Helleland, Botolv, 2020: International activities. Annette Torensjö and Sweden in the limelight. I: Namn och namnvård. Vänskrift till Annette C. Torensjö på 60-årsdagen den 18 november 2020. Red. av Staffan Nyström, Svante Strandberg och Mats Wahlberg. Uppsala. (Namn och samhälle 31.) S. 67–84.

Nicolaisen, W. F. H., 2000: Fifty years *Onoma* (1950–2000). I: Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences 35. S. 5–16.

Nyström, Staffan, 2013: Vad har FN med ortnamn att göra? I: Annales. Kungl. Vetenskapssamhällets i Uppsala årsbok 2011–2012. Uppsala. S. 139–148.

Wahlberg, Mats, 1999: NORNA i går, idag i morgon. I: Den nordiska namnforskningen. I går, I dag, I morgon. Handlingar från NORNA:s 25:e symposium i Uppsala 7–9 februari 1997. Red. av Mats Wahlberg. Uppsala. (NORNA-rapporter 67.) S. 23–33.

ORTNAMN

3. Ortnamn – funktioner, termer, tolkning

Nästan alla platser omkring oss heter något. Alla gårdar och byar och de flesta torp, stugor och småhus på landsbygden har namn. Gator, kvarter och stadsdelar i våra städer bär namn liksom många broar, parker, torg, trafikleder, arenor, skolor och andra offentliga byggnader. De ligger i en församling, en socken, en kommun, ett län, ett landskap, ett land som har namn och inom dessa finns otaliga berg och höjder, sänkor och dalar, skogar, myrar och kärr, slätter och hedar, fjärdar, sund och vikar, öar, holmar och grund, hagar, åkrar, ängar m.m. Även dessa bär i regel egna namn. Alla sådana namn på geografiska lokaliteter – stora som små och gamla som unga – kallas **ortnamn**. Ortnamn är alltså inte bara namn på »orter» i mer allmänspråklig mening, dvs. samhällen och städer, utan en sammanfattande term för alla geografiska namn. När så behövs kan man precisera och tala om bynamn, stadsnamn, ånamn, sjönamn, önamn, ängsnamn, gatunamn etc. Motsvarande term på några andra språk är eng. **place-name**, ty. **Ortsname**, da. **stednavne** och norska **stadnamn** (bokmål) eller **stedsnavn** (nynorsk). I vissa sammanhang, t.ex. inom FN:s arbete med ortnamn används termen **geografiska namn** (eng. geographical **names**).

3.1. Ortnamnens funktioner

3.1.1. Namn och plats

»Det är väl inte så viktigt vad det heter! Det är ju bara ett namn!» är en inställning som man möter emellanåt. Det finns säkert människor som uppriktigt tycker så, men de är nog inte så många. Möjligen kan man vara ointresserad och likgiltig för ortnamn som finns någon annanstans, långt bort, på platser som man inte har någon relation till, men när det gäller ens egna ortnamn bryr man sig i regel desto mer. Namn är nämligen mer än bara en praktisk etikett som behövs för att man ska kunna orientera sig rätt. Namn betyder mycket annat för oss. Namn har många funktioner.

Först några ord om »platsen». Vi kan alla ha starka känslor för platser, särskilt om de är kopplade till personliga upplevelser på ett eller annat sätt. Det finns forskningsgrenar som har studerat just platsers betydelse för vår självuppfattning och världsbild. Inom kulturgeografin myntade man på 1970-talet **topofili** som ord och begrepp för människans affektiva förbindelse med sin materiella omgivning. Denna kan komma till uttryck på många sätt; det finns exempelvis gripande scener i film och litteratur (med motsvarigheter i verkligheten), där människor kämpar för rätten till sin mark och sin jord och bokstavligen förenar sig med den genom att i desperation eller triumf krama jorden i handen. Det finns i verkliga livet ett påtagligt motstånd mot att någon utomstående träder in och påverkar eller förändrar min »plats». De flesta är överens om att vi behöver t.ex. fler bostäder, mer spårtrafik och bättre vägar, och de flesta vill att sådant ska skapas, men då någon annanstans, inte så att min plats påverkas, förändras eller skadas.

Forskningen talar numera om landskapets och platsens betydelse för vår förankring i tillvaron och då understryks inte sällan just ortnamnens betydelse för oss och för vår rumsuppfattning. En verklig »plats», till skillnad från en slumpvis utvald bit av världen, är en geografisk lokalitet med ett meningsinnehåll och dessutom ett namn. De tre komponenterna samspelar med

varandra. Det kan till och med vara så att namnet är det mest väsentliga. När det svenska ärkebiskopssätet på 1270-talet flyttades från (Gamla) Uppsala till Östra Aros beslöt kyrkan att namnet skulle följa med. Redan 1258 ger påven Alexander sitt tillstånd till flytten men han skriver särskilt att namnet måste vara kvar. Det var viktigare att behålla namnet än att behålla själva lokalen, för att så många konnotationer och värden fanns inbäddade i namnet. – Låt mig med detta återgå till namnens funktioner – åtminstone till några av dem.

3.1.2. Namnens kognitiva funktion

Ett ortnamn ska identifiera och individualisera en plats så att vi kan nämna den och hitta den på ett smidigt sätt. Ortnamn är de språkliga uttryck vi helst och lättast använder för att tala om enskilda lokaler och områden. Vi behöver ortnamn varje dag för att hänvisa till platser i vår omgivning, ett behov som sannolikt har funnits lika länge som det funnits ett någorlunda utvecklat språk, även om de enskilda namnen givetvis inte alltid varit desamma. Detta är den centrala funktionen hos i princip varje namn, och hos vissa namn är det den helt dominerande eller kanske enda funktionen, men den kan vara nog så viktig när det gäller t.ex. trafikradion, räddningstjänsten, vissa transporter m.m. Ortnamnen fyller här en funktion som **kognitivt** kommunikationsmedel, då de effektivt särskiljer, identifierar och lokaliserar platser i rummet.

Ett ortnamn kan också uppstå för att lokalen i sig inbjuder till det. Det finns kanske inget direkt behov att ge en plats ett namn, men den kan ha ett udda, påfallande utseende, eller en ovanlig egenskap som gör att den sticker ut och skiljer sig från mängden: *Tjäderfoten, Tröjärmen, Mjälten, Storstekpannan, Glasögonen* och *Bordsfötterna* är sådana namn. Det kan också ha hänt något remarkabelt på platsen som ger den ett påfallande namn: *Fläsklådan, Knektfördärvet, Dödsfallsbergen, Pigans plågsten, Auktionskammaren* och *Munkens trappor*.

3.1.3. Namnens emotiva funktion

De flesta namn är rätt neutralt och sakligt beskrivande, såsom *Mörtsjön, Järnvägsgatan, Råggärdet, Smedstorp* och *Aspudden*. Men många är också laddade med känslor, värderingar, hopp eller ilska. Fiskeplatser med namn som *Jämmerdalen* och *Eländet* liksom *Guldtunnan* och *Riksdalergrundet* vittnar om det. Många uppkallelsenamn som *Amerika*, *Ryssland* och *Sibirien* bär också spår av längtan, drömmar resp. slit och hårt arbete. I fall som dessa blir ortnamn ett tydligt **emotivt** kommunikationsmedel.

Moderna exempel kan hämtas från senare decenniers urbana miljöer. I en mellansvensk småstad byggdes under 1960-talet ett stort, nytt bostadsområde på den tidigare gården Salstas ägor alldeles invid en sjö. Det var ett utmärkt läge och såväl lägenheter som själva husen var annorlunda; det fanns ett friskt nytänkande, vilket skapade både avundsjuka och ett visst ironiserande över dem som valde att flytta dit. Området hette *Salsta gärde* i den kommunala hanteringen men *Guldkusten* i folkmun (ett inte ovanligt namn i liknande sammanhang). Med Guldkusten blev det emellertid så med åren, att fräschören försvann, staden drabbades av industrinedläggningar, bostadsbolaget fick problem, hyrorna höjdes, hus och gårdar sköttes inte lika omsorgsfullt längre, människor fortsatte att flytta in men i huvudsak handlade det om personer med utländsk härkomst, som förmedlats lägenheter i området efter en tids boende på den lokala flyktingförläggningen. Andra människor flyttade ut eller ville flytta ut från området. *Guldkusten* upplevdes inte längre som ett relevant namn av de namngivande ortsborna, i stället

dök *Ångermanland* upp som ett nytt, lite sarkastiskt namn. Måhända var *Guldkusten* fortfarande ett relevant namn för de flyktingar som kom dit från krig och fattigdom i världens alla hörn. Om deras specifika namnbruk och namnkunnande vet vi tyvärr alldeles för lite.

I dag ser vi trender av samma slag i namnsättningen av t.ex. nya bostadsområden. Äldre, förmodat »belastade» namn vill man byta ut för att ge platserna andra förutsättningar och positiva associationer, vilket antas gynna områdets förmåga att dra till sig boende, företag och kommers. I Värmdö, för att bara ta ett exempel, ville ett företag »tvätta bort bruksstämpeln», som man utryckte det, genom att ersätta det gamla namnet *Gustavsberg* med *Värmdö Strand*. Så visst vill man och tror man sig kunna frammana känslor med namnen. Namnbytet blev inte av.

3.1.4. Namnens ideologiska funktion

Ortnamn kan också användas som ett **ideologiskt** kommunikationsmedel, som bärare av ideologiska, politiska eller religiösa värderingar. Namnen får ett symbolvärde och kommer att stå för någonting, ibland för makten eller rätten att kunna bestämma namnet, ibland bara som en statusmarkör. Lite oskyldigt i sammanhanget är det kanske när någon i socknen *Slæm* eller *Slem* (söder om Stockholm), som det hette på 1600-talet, mycket medvetet lade till en bokstav och gjorde om namnet till *Salem*, med all sannolikhet inspirerad av det poetiska, bibliska *Salem* för *Jerusalem*. *Slæm/Slem* var det namn som helt naturligt hade utvecklats ur den urnordiska formen **Slaiwa-heimR* med betydelsen 'slånbygden'.

Andra medvetna namnändringar i äldre tid kan ha sin grund i det som ibland kallas *nobilisering*. Sätesgården *Nässelsta* i Sörmland fick sitt namn utbytt till *Stjärnhov* av ägaren Carl Christian Stiernefelt i slutet av 1700-talet. Åke Axelsson Natt och Dag bytte på 1600-talet namn på sin egendom *Nockeby* till *Åkeshov*, uttalat på det från början säkert fransk-inspirerade sättet (som det är än i dag) med huvudtryck på sista stavelsen. Gårdnamnet *Sundby* vid ett gammalt sund, nu bara kvar som Bällstaån norr om Stockholm, nobiliserades av sin ägare på samma sätt år 1775 till *Sundbyberg*. Namnen *Stjärnhov*, *Åkeshov* och *Sundbyberg* var helt enkelt lite finare och uttryckte lite bättre än sina föregångare sina upphovsmäns sociala position.

Lite av en ideologisk dimension ser man också i ambitionen att medvetet arbeta med nya urbana namns efterleder. I Stockholm har politikerna satt press på stadens namnberedning att för nya gator och vägar i många områden föreslå namn som slutar på *-gatan*, inte på *-vägen* eller på *-gränd*. Den politiska viljan är att uttrycka urbanitet, stadsmässighet, och då krävs ordet *gata* i namnen, menar man. *Väg* och *gränd* ger fel signaler: till landsbygd, till småstad, till äldre bebyggelse. Rätt eller fel – så blir här namnen en politisk viljeyttring.

Allvarligare än så är givetvis det vi kan se utanför Sveriges gränser. Från östra Tyskland kan man nämna något som aktualiserats av nya förhållanden och förutsättningar efter murens fall. I 1900-talets Tyskland har förändringarna varit osedvanligt många och genomgripande, framför allt när det gäller namn i städerna. Efter nationalsocialisternas maktövertagande skedde en gigantisk omdöpning av gator, torg och andra offentliga platser i Tyskland. Men bara något eller några decennier senare sågs en nästan lika omfattande avnazifiering av namnskatten som nödvändig. Dessutom uppkom samtidigt under efterkrigstiden ett starkt tryck från en annan ideologi med tyngdpunkt längre österut. Också den ville politisera och ta sig synliga uttryck i namnskicket. Från staden Halle kan man hämta exemplet *Waldstraße* (1905–1933) >

Hindenburgstraße (1934–1945) > *Karl-Liebknecht-Straße* (1945–1963) > *Otto-Kanning-Straße* (1964–). En annan namnserie från Halle är *Poststraße* > *Preußenring* > *Adolf-Hitler-Ring* > *Preußenring* > *Hansering* inom perioden 1927 till nutid.

Under de senaste decennierna, dvs. sedan Östtyskland och kommunistregimen upphörde, har myndigheterna i städerna i östra Tyskland överhopats med förslag och krav rörande ändringar av namn på gator, torg och byggnader. Den här gången förefaller man besinna sig något och åtminstone mer än tidigare fundera över konsekvenserna innan man ger efter och byter ut ett namn igen.

Att namnsätta gator och torg efter personer är ju annars allmänt över större delen av jorden. Men risken att denna möjlighet missbrukas eller leder till politiska konflikter är också stor. Mot bakgrund av detta har Förenta Nationerna, efter beredning i sitt särskilda namnorgan UNGEGN, antagit en resolution, som rekommenderar medlemsstaterna att inte sätta namn efter personer som fortfarande lever, och dessutom att införa en karantänsperiod efter någons bortgång, innan personens namn får användas till att nybilda ett ortnamn. Sverige har ställt sig bakom resolutionen och dessutom genom Ortnamnsrådet utfärdat en rekommendation till kommunerna att vänta förslagsvis 3–5 år efter personens död innan ett memorialnamn sätts.

I Sverige ser vi inte sådana ytterligheter som i Östeuropa, men visst är det intensiva diskussioner och många funderingar när t.ex. någon känd politiker avlider. Olof Palmes död har vållat mycken namndebatt på olika håll i Norden liksom Anna Lindhs tragiska bortgång. Det är ingen tvekan om att ortnamn har – eller åtminstone kan ges – en ideologisk dimension, ett ideologiskt symbolvärde.

3.1.5. Namn och social samhörighet

Utöver de funktioner som redan nämnts kan man konstatera att namn har en viktig funktion för den **sociala samhörigheten** i de större eller mindre grupper man delar namn med. Särskilt påtagligt blir detta när namn hotas och människor sluter upp och gör gemensam sak mot omvärlden. De kräver att få ha sitt namn kvar, sin egen namnform eller sin egen, ofta gammaldags, stavning. I små kretsar av namnbrukare, som barngrupper, ungdomsgäng, fågelskådare, jaktlag, orienterare, familjen, släkten, stugbyn etc. utvecklas gärna egna »inofficiella» namn och namnformer, ungefär som slangord, hemliga språk, en egen jargong, särskilda talesätt eller anspelningar som utomstående inte greppar. Det interna namnbruket blir en signal om delaktighet och samhörighet. Man kan formulera detta faktum på olika sätt och många namnforskare har slagits av just detta när man träffar människor ute i bygderna och talar med dem om ortnamn. Lars Huldén (1994 s. 33), den finländske författaren och namnforskaren, skrev i en uppsats om ortnamnens upplevelsevärde:

> Namn och plats hör ihop, oberoende av hur namnen etymologiskt sett är bildade. Namnet är en nyckel till minnen och upplevda intryck. Att känna samma namn är detsamma som att veta lite om varandra. Namnen är en social signal för samhörighet. Ju fler namn man delar med någon, dess större är samhörigheten.

För egen del uttryckte jag en gång (Nyström 2003 s. 14) saken så här:

Många namn är genomskinliga, lätta att begripa, men ändå talande. Många upprepas från gård till gård och från socken till socken. Men vart och ett av dem har ett budskap och vart och ett har fyllt en funktion när det användes. Namnen fanns just där som fasta punkter i tillvaron, för att peka ut och lokalisera varje plats för sig och de knöt människorna till bygden och till varandra. De som delade ortnamn delade också mycket annat.

Litteratur:
Andersson, Thorsten, 1994: Ortnamnens existentiella villkor. I: Ortnamn värda att vårda. Föredrag från Riksantikvarieämbetets symposium Ortnamnskultur. Stockholm. S. 7–21.
Huldén, Lars, 1994: Ortnamnens upplevelsevärde. I: Ortnamn värda att vårda. Föredrag från Riksantikvarieämbetets symposium Ortnamnskultur. Stockholm. S. 32–37.
Nyström, Staffan, 2003: Smånamn och andra ortnamn. Stockholm.

3.2. Namnbrukarkretsar, hierarki, tradering, namndöd

Varje ortnamn kommer till och fungerar inom ramen för en samhällelig, socialt och/eller geografiskt betingad struktur, och namnen skapas, används och traderas där av människor som av olika anledningar behöver dem. Ortnamn är nödvändiga för att vi smidigt och i olika sammanhang ska kunna tala om platser i när och fjärran och identifiera dessa på ett säkert och entydigt sätt. Med namnens hjälp kan vi bättre orientera oss i tillvaron och effektivt peka ut eller beskriva vägen till något (jfr 4.2 ovan).

Men alla ortnamn är inte lika kända och lika allmänt brukade. Vissa namn (som *Skåne*, *Stockholm* och *Sverige*) är välbekanta för väldigt många, medan andra (som *Gundbomyran*, *Lövhaga* och *Ämnesberget* utanför Bollnäs, för att slumpvis välja några exempel; se kartan) används av en mindre (i regel lokalt förankrad) grupp namnbrukare. Man brukar kalla en sådan grupp av människor som delar ett visst ortnamn – alltså använder det aktivt eller åtminstone känner till det – för det namnets **namnbrukarkrets** eller **namn(brukar)gemenskap**. Namnet *Sverige* har en mycket stor namnbrukarkrets medan *Gundbomyran* har en liten.

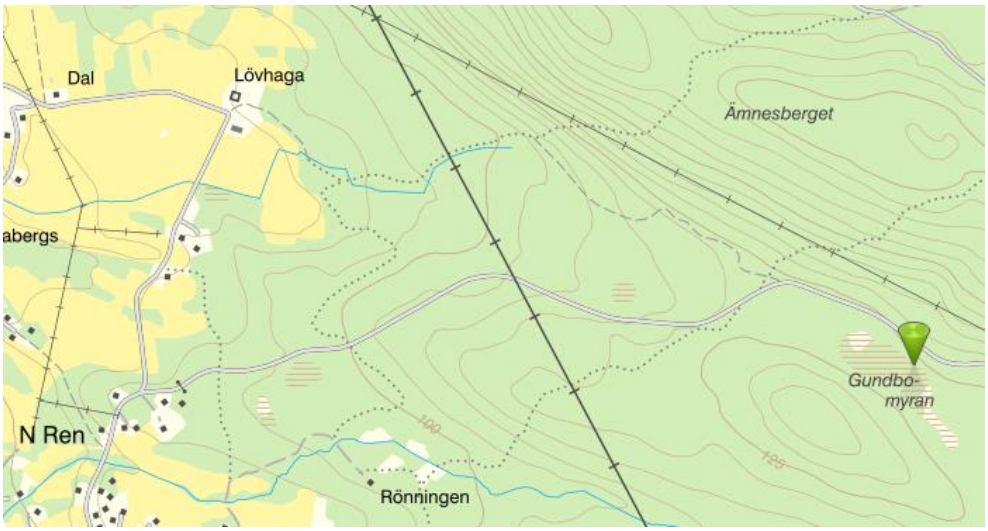

Utsnitt ur topografisk webbkarta 2021-02-11 (Kartsök och ortnamn). © Lantmäteriet.

Begreppet namnbrukarkrets är mycket viktigt för förståelsen av hur ortnamnsförrådet – onomastikonet – är strukturerat och hur det fungerar. Namnförrådet är **hierarkiskt** uppbyggt, dvs. det innehåller olika nivåer. Redan norrmannen Magnus Olsen insåg detta för snart hundra år sedan, när han introducerade begreppen *gårdens*, *bygdens* och *vägens namn*. Med detta menade han inte 'namnet på gården', 'namnet på bygden' etc., som man lätt kan tro, utan 'de namn som används inom en gård', ' de namn som används inom en bygd' etc. Man kan också – som en bebyggelsemässig mellannivå – lägga till *byns namn*, alltså 'namn som används inom en by'. Olsen utgick då från förhållanden på landsbygden och menade att den enskilda gårdens människor, låt oss här kalla den *Norrgården*, utgjorde en egen namnbrukarkrets. Dessa delade många ortnamn, även sådana som ingen annan kände till. Inom denna lilla krets fungerade basala, rätt oprecisa ortnamn som *Hagen*, *Sjöängen*, *Storåkern* och *Södra gärdet* utmärkt, trots att exakt likadana namn förekom också på andra håll och till och med kunde finnas på granngården. Ingen behövde fråga: »Vilken hage?» eller »Vilket södra gärde?», för det fanns för dem bara en hage och ett gärde med just dessa namn. Namnen är tillräckligt särskiljande och utpekande så länge de används inom den egna namnbrukarkretsen. Ingen sammanblandning med andra platser med likalydande namn sker så länge namnbrukarkretsen förblir intakt.

Om vi fortsätter detta fiktiva resonemang kan vi föreställa oss att Norrgården är en av tre gårdar i byn Almby. Namnet *Norrgården* skapar inga missförstånd där, även om det skulle finnas gårdar med precis detta namn också i andra byar i närheten. För människorna i Almby är *Norrgården* entydigt, just för att byns invånare utgör en egen namnbrukarkrets med ett relativt gemensamt namnskick – byns namn – på nivån över gårdens namn i hierarkin. *Norrgården* måste vara unikt bland byns namn. Gårdens namn (namn som används inom en gård) befinner sig alltså på den lägsta nivån i namnhierarkin, byns namn (namn som används inom en by) på nästa nivå och slutligen bygdens namn (namn som används inom en bygd) på den tredje. Bynamnet *Almby* används nämligen i en ännu större namnbrukarkrets som sträcker sig över hela bygden (socknen, trakten) och följaktligen måste vara unikt där. Det vore högst opraktiskt och skulle leda till en förvirrande **namnkollision** om två byar i närheten av varandra bar samma namn. Däremot kan byar med namnet *Almby* mycket väl finnas utanför bygden, längre bort, dit namnbrukarkretsen inte når.

Med *vägens namn* avsåg Magnus Olsen en annan sorts namnbrukarkrets, inte socialt eller administrativt sammanhållen, utan mer spretig. Vägens namn eller »namn längs vägen» består av diverse orienteringspunkter för väg- och sjöfarande, för dem som i ett vidare perspektiv betraktar och rör sig i landskapet: namn på större naturlokaler eller områden, som stora öar, vikar, sjöar, floder, berg, bygder och annat.

Ett helt annat, men autentiskt, exempel på namnbrukarkretsens betydelse kan vi hämta från koloniområdet Glia i västra Stockholm. Bland områdets kolonister hade man länge brukat inofficiella namn på vägarna inom området. Det var enkelt och praktiskt att kunna använda *Liljevägen*, *Sippvägen*, *Slånvägen*, *Syrenvägen*, *Vallmovägen* m.fl. för att orientera sig och leda besökare rätt, trots att dessa namn aldrig hade diskuterats och fastställts av stadens beslutande politiker. Namnen var till och med utsatta på informationstavlor och på egentillverkade skyltar. Det hela fungerade utmärkt så länge kolonisterna och deras bekanta ensamma utgjorde namnbrukarkretsen. Men så beslöts att områdets (liksom flera andra koloniområdens) vägnamn

skulle införlivas i Stockholms officiella namnflora och därmed kunna ingå i alla digitala söksystem, adressregister, GPS-tjänster m.m. och också sättas ut på offentliga kartor. Detta var nödvändigt för att t.ex. räddningsfordon och taxi skulle hitta fram. Namnbrukarkretsen utvidgades därigenom från det lilla områdets kolonister till stadens hela befolkning och även till grannkommunernas. Men namnen bör ju vara unika inom sin krets, om det inte ska bli rörigt och upplagt för missförstånd, och de nämnda namnen fanns redan sedan länge på andra ställen i Stockholm eller i grannskapet. Att ha flera *Liljevägen* eller *Sippvägen* nära varandra är inte en bra idé. Lösningen blev att Glia delvis fick behålla sina vägnamn i en sorts ovanlig hybridform med områdesnamnet tillagt: *Liljevägen* blev *Glia Liljeväg*, *Sippvägen* blev *Glia Sippväg* osv.

Namnbrukarkretsarna påverkar alltså namnskicket på flera sätt. Kretsarna kan förändras, växa eller krympa, och även mängden namn som används inom en namnbrukarkrets kan bli större eller mindre med tiden. Likalydande namn kan mycket väl förekomma utan att blandas ihop så länge namnen används inom skilda namnbrukarkretsar. Gatunamn som *Björkgatan* och *Skolgatan* fungerar ju bra trots att de finns i bortåt 300 orter i Sverige. Likalydande namn inom en och samma namnbrukarkrets kan däremot lätt ställa till problem: »Jag behöver en taxi till Skolgatan snarast!» »Jaha, vilken av dem?»

I det äldre svenska bondelandskapet fördes de allra flesta ortnamn vidare muntligt från generation till generation. Man lärde sig under livets dagliga umgänge, arbete och samtal vad olika platser kallades. Med tiden har dock skriftliga källor kommit att spela en allt större roll för **traderingen** av namnen, och många ortnamn förmedlas i dag i hög grad genom att de förekommer i medier, på skyltar, på kartor m.m. Sådana namn blir ofta kända och använda av många. Namn som inte får en sådan spridning, som bara används av ett fåtal personer inom en liten namnbrukarkrets, t.ex. i huvudsak muntligt av en familj eller en grupp boende på en gård, tenderar att leva ett bräckligare liv. Om till slut ingen använder namnen alls så dör de, och så har det alltid varit. **Namndöd** är en naturlig del av namnskickets utveckling. Orsaken kan, som sagt, vara att namnbrukarna försvinner, men också att det namngivna objektet – namnbäraren – försvinner eller att namnet helt enkelt byts ut eller tas bort genom ett administrativt beslut. Det finns undersökningar från svensk landsbygd som visar att namnskicket på en gård förändras mer om gården byter ägare och dess invånare ersätts av andra (från en annan namnbrukarkrets) än om förhållandena på gården är oförändrade. En fast, långvarig grupp boende ger ett starkare fäste för de enskilda namnen och en starkare **namnkontinuitet** åt namnskicket i stort. Om ett namn används aktivt av en stor namnbrukarkrets, av många människor, så är risken mindre att det försvinner.

Litteratur:

Olsen, Magnus, 1926: Ættegård og helligdom. Norske stedsnavn socialt og religionshistoriskt belyst. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. A. Forelesninger 7.)

Selinge, Klas-Göran, 1990: Ortnamnens funktion i kulturlandskapet. I: Namn og eldre busetnad. Rapport frå NORNAs femtande symposium på Hamar 9.–11. juni 1988. Uppsala. (NORNA-rapporter 43.) S. 247–275.

Strid, Jan Paul, 1999: Kulturlandskapets språkliga dimension. Ortnamnen. 2 uppl. Stockholm

3.3. Ortnamnsbegrepp och ortnamnstermer

Många av ortnamnsforskningens viktigaste begrepp och termer har kommenterats redan i kap. 1. Här ska ytterligare några tas upp. Flera av dem förklaras och exemplifieras närmare i senare kapitel.

Ortnamn kategoriseras ofta efter vad de syftar på, alltså vad som bär namnet. En grundläggande tudelning är då den mellan naturnamn och kulturnamn. **Naturnamn** (se kap. 8) är namn på lokaler som är skapade av naturen och förhållandevis opåverkade av människan, t.ex. namn på sjöar (*Hjälmaren*), åar (*Lagan*), öar (*Orust*), berg, höjder, dalar, skogar m.m. Kategorin naturnamn kan således, när så behövs, brytas ned i sjönamn, ånamn, önamn etc. **Kulturnamn** innebär det motsatta, alltså namn på sådant som är resultatet av mänsklig påverkan, mänsklig kultur och mänskligt nyttjande, såsom hus och bosättningar (*Ekeby*, *Gripsholm*), administrativa områden (*Strängnäs kommun, Årdala socken*), ytor för jordbruk (*Storåkern*, *Västra gärdet*) och djurhållning (*Kalvhagen*, *Sobacken*), gruvdrift (*Kantorps gruva*, *Sala silvergruva*), kommunikationer (*Nissastigen, Sveavägen*) m.m. Även denna övergripande kategori kan brytas ned i mindre med mer preciserande termer.

En huvudgrupp bland kulturnamnen utgör våra **bebyggelsenamn** (se kap. 5). Hit hör namn på alla slags bebyggelser – stora som små – samt administrativa områden, t.ex. namn på stugor, gårdar, byar, socknar, härad, kommuner, landskap, län, regioner och länder. Bebyggelsenamnen kan, när så är lämpligt, ordnas i mindre grupper efter sitt bildningssätt och sin innebörd, såsom i detta läromedel, och många ryms bland de s.k. **typbildande** bebyggelsenamnen, t.ex. namn som slutar på *-lösa* (*-lösa*-namn), namn som slutar på *-ryd* (*-ryd*-namn), namn som slutar på *-inge* (*-inge*-namn) osv.

En annan huvudgrupp inom kulturnamnen kallas **ägonamn (**se kap. 9) Hit hör enkelt uttryckt namn på åkrar (*Lillgärdet*), ängar (*Morfarsängen*) och hagar (*Enhagen*). Dessa lokaler har formats och nyttjats av människan för olika syften. En tredje huvudgrupp utgör namnen på fasta konstruktioner som byggts och skapats av människan, men som inte är bosättningar eller ägor, exempelvis gator och vägar, hamnar, broar, lekplatser, anlagda parker, dammar och monument. Sådana namn kallas **anläggningsnamn** (se kap. 7) eller, med en äldre term, **artefaktnamn**.

I idealfallet är denna kategorisering av ortnamn som antingen bebyggelsenamn, naturnamn, ägonamn eller anläggningsnamn enkel och tydlig. Men som alltid är den faktiska verkligheten mer komplicerad. Det finns gott om undantag, gränsfall, överlappningar och kronologiska förändringar att ta hänsyn till när enskilda namn och namntyper ska placeras in i en grupp. Ett par exempel: Namn på stadsdelar som *Dammkärr* (Södertälje) och *Långsjö* (Stockholm) har från början rimligen syftat på ett kärr (Dammkärret) respektive en sjö (Långsjön), men med tiden har enskilda bebyggelser och senare bebyggda områden kring dessa övertagit namnen, vilka alltså har bytt kategori från naturnamn till bebyggelsenamn. Ibland kan namn fortleva med flera olika syftningar sida vid sida, och ibland tar den nya syftningen över medan den gamla dör. I ett annat fall kan t.ex. en mosse med naturnamnet *Långmossen* börja nyttjas systematiskt och regelbundet för slåtter och bete. Bruksväxter och djurfoder hämtas ur mossen; den dikas ut och torrläggs ställvis för att skapa nya marker för bete och odling. Platsen fungerar då alltmer som en äng eller åker, och det gamla naturnamnet *Långmossen* blir gradvis ett ägonamn *Långmossen*.

Ibland kan man behöva beskriva ortnamn utifrån andra kriterier än utifrån vilken typ av plats/område de syftar på. Det kan t.ex. handla om att namnets språkliga, grammatiska struktur är ovanlig eller om att själva namngivningsgrunden för det eller motivet bakom det är intressant. Namn kan emellanåt komma till genom **ellips**, en sorts avkortning. Elliptiska sjönamn som *Hjorten* och *Mörten* har förlorat sin ursprungliga huvudled *-sjön* i **Hjortsjön* resp. **Mörtsjön* och därmed gjorts kortare. Samma fenomen syns när människor i Fredhäll i Stockholm till vardags säger att de bor på *Stagnelius* eller *Lucidor* i stället för att använda de längre, officiella namnen *Stagneliusvägen* respektive *Lucidorsgatan*.

Ett snarlikt sätt att bilda nya namn på är genom **reduktion**. Ett längre namn, som består av flera namnleder, tappar då en av dessa leder och en kortare namnform – en redukt – blir resultatet. I regel handlar det om att exempelvis en holme vid en vik med det sammansatta namnet *Skräddarviken* inte får det ännu längre sammansatta namnet **Skräddarviksholmen* utan i stället reduceras till *Skräddarviken*. Den obehövliga, mellersta namnleden utelämnas.

En ofta använd term i ortnamnslitteraturen är **uppkallelsenamn**. Den säger ingenting om vilken typ av lokal som bär namnet men däremot att namnet allra först inte är skapat för just denna plats utan att det redan tagits i bruk någon annanstans och därifrån hämtats till en ny användning, till en ny namnbärare. En lokal har då uppkallats efter en annan. I strikt bemärkelse innebär termen **uppkallelse** att namngivaren vet precis vilken annan lokal som namnet hämtats från. När små holmar i Sverige gavs namnen *Elba*, *Havaji*, *Sankt Helena* och *Tahiti* så visste namngivarna precis vilka de exotiska förebilderna var. Detsamma gäller när torp och stugor runtom i landet kom att kallas *London*, *New York* eller *Paris*. Mer diffus är uppkallelsen när det rör sig om s.k. **modenamn** av typen *Rosendal* och *Fridhem*, vars förebilder finns på åtskilliga ställen.

Allra sist ska nämnas att det vid sidan av de termer som nämnts här ovan, särskilt de som används om olika kategorier av namn, också finns en annan, mer internationell terminologi, som är gängse i många länder utanför Norden (då anpassad till respektive språk). Några av dem brukas alternativt även här hos oss, t.ex. **toponym** för ortnamn och **hydronym** för vattennamn (alltså namn på sjöar, vattendrag o.likn.). Men en stor mängd andra »-nymer» är också i bruk som termer i andra delar av världen: **hodonym** ’gatunamn’, **oikonym** ’hus-/byggnadsnamn’, **oronym** ’bergnamn’ m.fl. Många av dessa finns tillgängliga med definitioner och exempel i de bägge terminologilistor som tagits fram av ICOS (engelska, tyska, franska) och UNGEGN (engelska, franska, spanska, ryska, arabiska och kinesiska). Om dessa organisationer se kap. 3; för mer om termerna följ adresserna här.

ICOS: Basic system and terminology of the Slavonic Onomastics (icosweb.net)
UNGEGN: Microsoft Word - Glossary_M85_Rev2.doc (un.org)

3.4. Tolkningsmetodik

Att tolka ortnamn är en central arbetsuppgift för ortnamnsforskningen. Innan man kan använda namnen som källmaterial, som indicier och ledtrådar inom t.ex. landskaps-, religions- eller bebyggelsehistorisk forskning, måste de vara korrekt tolkade. Innan man på bästa sätt kan yttra sig i ett namnvårdsärende, alltså angående ett visst namns syftning, stavning eller allmänna lämplighet i olika sammanhang, måste namnet vara tolkat och analyserat så långt möjligt.

Vilken innebörd har namnet? Vilka beståndsdelar finns i det? Hur har det förändrats över tid? Vad är det som har burit namnet?

Varje namntolkning är unik och har sina speciella förutsättningar och svårigheter. Men om man generaliserar kan man ställa upp följande arbetsmodell att utgå från:

Steg 1: Förarbete och bakgrund

a) Äldre skrivformer:

Ta reda på hur namnet skrevs i äldre tid. Ju närmare namnets tillkomsttid man kommer, desto mer ursprungligt och opåverkat är namnet. Därmed är det också i regel lättare att tolka. Äldre skrivformer (namnbelägg) kan t.ex. finnas redan hos antika författare, i runinskrifter, i medeltida diplom (brev, juridiska handlingar), i jordeböcker och skattelängder, på äldre kartor. Många namn har förstås ändrat sig mycket sedan de skrevs ned första gången: *Karlanda* (1344 *Kaflandæ sokn*), *Karbenning* (1461 *Karinæbøning*), *Tiarp* (1397 *Tidhethorp kirkia*) för att ta några exempel. Tänk på att namnen ofta står i böjd form när de uppträder i äldre källor, såsom dagens *Gimo*, tätort och tidigare ett bruk i Uppland, vars äldsta belägg (*In*) *Gimmu* (1297) sannolikt återger en dativform av ett ånamn **Gima*, motsvarande det från dialekterna kända ordet *gima* eller *gim* med betydelsen ’öppning’.

I ortnamnsarkiven (se avsn. 3.5. nedan) finns dessa äldre former oftast redan samlade och ordnade.

b) Identifikation:

Vad syftar namnbeläggen på? Finns det flera platser med samma namn? Försäkra dig om att alla skriftliga belägg du vill använda verkligen hör ihop med den plats du undersöker och inte med en annan plats med ett likalydande namn. Många namn återkommer i socken efter socken eller på gård efter gård.

Exempel: Du är intresserad av gården Ekeby i din hemtrakt. Om t.ex. en »Olof i Ekeby» står nämnd i ett medeltida brev, måste du vara säker på att det Ekeby som avses i brevet är just ditt Ekeby och inte Ekeby i grannsocknen. Om inte identifikationen (kopplingen mellan belägget och platsen) är säker, så är belägget olämpligt att använda som underlag för resonemang och slutsatser.

c) Denotation:

Exakt vad åsyftades ursprungligen med namnet? Kan man peka ut vilket objekt i terrängen som är grunden till namnet? Exakt vad hade namngivaren i åtanke? Många namn på stora områden som socknar, härad och kommuner var från början namn på något mycket mindre och mycket konkret. Många bynamn, gårdnamn och torpnamn återgår på namnet på ett naturobjekt eller en äga. Försök att så gott det går avgöra vilken den ursprungliga namnbäraren var och var platsen (lokaliteten) finns eller fanns.

Givetvis syftar inte alla namn på natur och terräng. Många namn berättar i stället om personer eller händelser. Även då ger det givetvis en styrka och trovärdighet åt tolkningen om dessa säkert kan preciseras.

d) Uttalet:

Ta reda på det genuina uttalet och se om detta ger några ledtrådar till tolkningen. Uttalet kan ge stöd åt en tolkning eller kanske motsäga den. Om uttalet avviker kraftigt från skriftformen finns det extra anledning att vara uppmärksam på om uttalet kan ge fler eller andra ledtrådar. Även uttalsuppgifter finns i regel i ortnamnsarkivens samlingar.

Steg 2: Etymologiska möjligheter? Vilka beståndsdelar ingår i namnet?

Försök att avgöra vilket eller vilka ord som ingår i namnet, eventuellt vilka andra ordbildningselement som ingår (ändelser, fogar). Fastställ vilken betydelse vart och ett av orden har och hur de förhåller sig till varandra. De ord som ingår i namnet bör först sökas i det egna språket (helst i den dialekt som talas där namnet finns), därefter i andra nordiska språk, sedan i andra germanska eller indoeuropeiska språk. Tanken är att ortnamn i normalfallet är skapade lokalt och därför bildade av ord ur det språk/den språkform som skaparna av namnet talade. När det gäller namn i språkkontaktsområden, som i norra Sverige, måste givetvis också språktillhörigheten bestämmas och – i det nämnda fallet – möjligheten övervägas att ett namn ursprungligen är finskt eller samiskt.

Exempel: Det östgötska bergnamnet *Omberg* består av två leder, *Om-berg*. Det är mer sannolikt att *Om-* motsvarar dialektordet *åmme* som betyder ’ånga, imma, ljum blåst’ (fornsvenskans **ama* ’dimma, rök’) än att det återger det *om*, som är en helig stavelse i fornindisk religion (fast det finns personer som hävdar motsatsen).

Steg 3: Namntypologisk situation

Konfrontera de etymologiska möjligheterna med den namntypologiska situationen. Alltså – ställ frågan om det är rimligt med ett namn av denna typ just här. Förefaller namnets struktur normal eller högst ovanlig? Strider den språkliga tolkning du har gjort på något sätt mot traktens namnskick i stort? Finns efterleden i andra namn i närheten? Finns andra namn bildade med de ord du har vaskat fram? Grundtanken är att olika bygder, landskap och landsdelar har sin »ortnamnsprofil» och om man hittar ett uppenbart sydsvenskt ortnamn i Ångermanland eller ett typiskt Mälardalsnamn i Halland, så bör man överväga det rimliga i den språkliga tolkning man just har kommit fram till. Att kunna peka på goda paralleller styrker den analys och tolkning man gjort och får denna att naturligt falla på plats. En namntolkning som får namnet att framstå som unikt och avvikande i sitt sammanhang ställer däremot höga krav på den som vill argumentera för en sådan.

Steg 4: Saktolkning, utomspråkliga förhållanden

Konfrontera resultatet av steg 1–3 med de utomspråkliga förhållandena. Är tolkningen rimlig i sak? Om ett namn antas ha med t.ex. ’skåra, inskärning, ravin’ att göra (som *Skurugata*, *Skurusundet* och *Skårby*; jämför ordet *skära*, eller *Tälja*, *Talja*, *Tolg*; jämför ordet *tälja*) så bör man kunna hitta något på platsen som ger sakligt stöd åt detta. En språklig tolkning som inte stöds, eller till och med motsägs, av verkliga förhållanden, måste antingen kunna förklaras och motiveras (sakförhållandena kan ha ändrats sedan namnet kom till) eller också omprövas.

Staffan Nyström

3.5. Arkivsamlingar och publikationer

1630 utfärdade kung Gustaf II Adolf ett berömt s.k. memorial för antikvarier och hävdasökare, författat av Johannes Bureus, som räknas som vår förste riksantikvarie. Memorialet var en uppmaning till inventering av allt som landet kunde erbjuda till kunskap om det förflutna: fornminnen och handskrifter, seder, sägner och visor, ord och namn. För ortnamnens del skulle man fråga »hwadan hwart hafwer fått sitt nampn».

Detta kom dock inte att förverkligas i större skala förrän 1902, då Kungl. Maj:t tillsatte en kommitté (Kungl. Ortnamnskommittén, senare Kungl. Ortnamnskommissionen), som fick till uppgift att utforska Sveriges ortnamn, fastställa deras rätta stavning och publicera resultaten i bokform (serien Sveriges ortnamn). Så småningom växte samlingarna så mycket, att kommissionen ansökte om statsmedel för ett arkiv, och 1928 grundades Svenska ortnamnsarkivet, från 1970 benämnt Ortnamnsarkivet i Uppsala. Arkivets förste chef blev den legendariske Jöran Sahlgren, som 1930 också tillträdde en nyinrättad professur i nordisk ortnamnsforskning vid Uppsala universitet. Denna dubbeltjänst fanns kvar till 1960, då arkivet fick en egen chef.

Andra ortnamnssamlingar tillkom vid Institutet för ortnamns- och dialektforskning vid Göteborgs högskola (grundat 1917, senare Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg, DAG), Landsmålsarkivet i Lund (grundat 1930, senare Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, DAL) och Folkmåls- och folkminnesundersökningen i Övre Norrland (grundat 1954, senare Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå, DAUM).

Samtliga dessa arkiv bildade 1970 tillsammans med Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (tidigare Uppsala landsmålsarkiv, ULMA) och Svenskt visarkiv en gemensam statlig myndighet kallad Dialekt- och ortnamnsarkiven samt svenskt visarkiv (DOVA), sedermera Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI), numera Institutet för språk och folkminnen (Isof, www.isof.se). 1984 tillfördes myndigheten Arkivet för ordbok över Sveriges medeltida personnamn och 2006 det till Stockholm lokaliserade Språkrådet (tidigare Nämnden för svensk språkvård, Svenska språknämnden).[1] Alla dessa tidigare enheter, utom Svenskt visarkiv,[2] ingår numera i tre avdelningar inom Isof (Avdelningen för arkiv och forskning i Uppsala, Avdelningen för arkiv och forskning i Göteborg samt Språkrådet).[3]

De omfattande ortnamnssamlingarna från det gamla Ortnamnsarkivet i Uppsala, täckande hela Sverige, finns i Uppsala. Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund är numera nedlagt som egen avdelning, men samlingarna, huvudsakligen omfattande Skåne, finns kvar i Lund och sorterar under Avdelningen för arkiv och forskning i Göteborg. Även Dialekt-, ortnamns- och folkmålsarkivet i Umeå är nedlagt som egen avdelning, men dess ortnamnssamlingar, omfattande Norrbottens och Västerbottens län, finns kvar i Umeå och sorterar under Avdelningen för arkiv och forskning i Uppsala.

De omfattande ortnamnssamlingarna från det gamla Ortnamnsarkivet i Uppsala och Umeå-arkivet, liksom samlingarna från Lund (Skånsk ortnamnsdatabas) finns tillgängliga på webben,

[1] Institutet för språk och folkminnen har till uppgift att samla in, bevara och bedriva forskning om dialekter, ortnamn, personnamn och folkminnen samt att arbeta med språkvård och språkpolitik.
[2] Svenskt visarkiv (SVA) överfördes 1999 till Statens musiksamlingar, nu Statens musikverk.
[3] Ortnamnsarkivet i Uppsala och Arkivet för ordbok över Sveriges medeltida personnamn var under en period sammanslagna under benämningen Namnarkivet i Uppsala (NAU).

se www.isof.se). Samlingarna i Göteborg, huvudsakligen omfattande Bohuslän, är ännu inte digitaliserade. Dessa ortnamnssamlingar, som omfattar alla slags ortnamn, består av:

1. Äldre namnformer, dvs. skriftliga belägg hämtade från medeltida urkunder och yngre källor.
2. Litteraturhänvisningar, dvs. hänvisningar till topografisk och etymologisk litteratur.
3. Uppteckningar gjorda i fält med dialektuttal och sakupplysningar.

Samlingarna i Uppsala omfattar även personnamn (se avsn. 14.1).

Institutet för språk och folkminnen har en omfattande utgivningsverksamhet, bl.a. fyra ortnamnsserier, avsedda att täcka hela landet. Varje del omfattar ett härad eller en kommun och redovisar äldre namnformer, dialektuttal och sakupplysningar samt ger en tolkning av namnen:

Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län (OGB), utg. av avdelningen i Göteborg, behandlar bebyggelsenamn, ägonamn och naturnamn. Den sista delen i serien utkommer under våren 2021.

Skånes ortnamn (SkO), utg. av avdelningen i Göteborg (tidigare av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund), behandlar endast bebyggelsenamn. 17 av 23 häradsdelar är utgivna (2020).

Sveriges ortnamn (SO), utg. av avdelningen i Uppsala, omfattar hela landet utom Skåne, det tidigare Göteborgs och Bohus län, Västerbottens och Norrbottens län. Hittills har huvudsakligen endast bebyggelsenamn behandlats. Bebyggelsenamnsdelarna för Halland, Västergötland (f.d. Skaraborgs och Älvsborgs län), Värmland och Ångermanland är färdigutgivna, och enstaka bebyggelsenamnsdelar för Blekinge, Småland (Jönköpings län), Öland (Kalmar län), Östergötland, Uppland, Dalarna, Hälsingland och Jämtland har givits ut (2020). De enskilda delarna finns tillgängliga som pdf på www.isof.se.

Övre Norrlands ortnamn (ÖNÖN) utges av avdelningen i Uppsala (tidigare av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå). Nio kommundelar för Norrbottens län och två för Västerbottens län finns utgivna (2020).

Institutet för språk och folkminnen har också utgivit Svenskt ortnamnslexikon (2 uppl. 2016, utarbetat i samarbete med Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet), ett populärvetenskapligt verk med kortfattade förklaringar till mer än 6000 av de mest kända ortnamnen i Sverige. Utöver ortnamnsserierna och Svenskt ortnamnslexikon har Institutet och dess föregångare gett ut en rad andra böcker om ortnamn (se www.isof.se).

Kungliga Gustav Adolfs Akademien (www.gustavadolfsakademien.se) för svensk folkkultur har sedan 1932 utgivit ett stort antal publikationer om ortnamn, varav många klassiska ortnamnsavhandlingar.

I serien Namn och samhälle (tidigare Ortnamn och samhälle), utgiven av den nu nedlagda avdelningen Seminariet för nordisk namnforskning vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, finns en rad publikationer om ortnamn, personnamn och andra namn (se www.libris.kb.se).

Nordiska samarbetskommittén för namnforskning (NORNA, se avsn. 2.1) har sedan 1973 i serien NORNA-rapporter publicerat handlingar innehållande föredrag från organisationens symposier och kongresser (www.norna.org).

Fyra specialtidskrifter:

Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning. Världens äldsta specialtidskrift för namnforskning, som utkom med sitt första nummer 1913 (Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur › Namn och bygd)

Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift, sedan 1936 utgiven av Ortnamnssällskapet i Uppsala (www.ortnamnssallskapet.se).
Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift 1925–2008.
Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences, vars första nummer utkom 1950 (www.onomajournal.org); se avsn. 2.2.

Mats Wahlberg

4. Ortnamn som historiskt källmaterial

4.1. Ortnamn som landskapshistoriskt källmaterial

Ortnamnen är sprungna ur landskapet. De beskriver hur platser sett ut och hur de brukats, och genom sin ofta höga ålder blir de därmed ett viktigt landskapshistoriskt källmaterial. Här ska tre aspekter uppmärksammas: den vegetationshistoriska, den ekonomiska och den kommunikativa.

4.1.1. Ortnamn och vegetationshistoria

Ortnamnen beskriver ofta direkt hur landskapet ser ut och tar inte sällan fasta på vegetation. Järnåldersnamn som *Ekelunda* och *Äspsätter* (med förleden *äspe* ’aspdunge’) talar t.o.m. om vilka trädslag som dominerade platsen vid namngivningstillfället. *Gränome* i Uppland, som återgår på ett **Granhem* (**Grænhem*), hör till den ålderdomliga typen *-hem*-namn och kan härröra från den tid runt Kristi födelse när granen började tränga in i de mellansvenska skogarna. Namn som *Risevi* ’risskog’ och *Dödevi* (av fsv. *dødvidher* ’ej fruktbärande skog’) vittnar om bristfällig och kanske överutnyttjad skog på platsen. I andra fall ger ortnamnen en mer indirekt vittnesbörd om landskapets karaktär. Namn som *Stora Enen* och *Enetri* (’eneträd’) visar på ett mycket öppet landskap där enskilda träd kunde utgöra landmärken och namngivningsgrund för bebyggelser. Det är inte sällan så att ortnamn utgår från terrängföreteelser eller -formationer som är så blygsamma att namngivningen tycks förutsätta ett landskap som varit mycket öppet.

Sockennamnet *Västerfärnebo* i Västmanland innehåller ett gammalt sjönamn **Færni* bildat till växtbeteckningen *färne* ’fräken’. Färne var en viktig foderväxt som troligen dominerade strandängarna runt den grunda sjön. Här tangerar vi en annan viktig aspekt av ortnamnen som landskapshistoriskt källmaterial, nämligen den ekonomiska.

4.1.2. Den ekonomiska aspekten

Landskapets ekonomiska potential har i alla tider stått i fokus för namngivarnas intresse och varit ett dominerande namngivningsmotiv. Viktigast har jordbruket varit, och de ortnamn som hör samman med jordbruket behandlas i kap. 9 Ägonamn. Här ska i stället några andra näringar tas upp som också satt sin prägel på ortnamnsskicket.

4.1.2.1. Jakt

Jakten har lämnat många spår i ortnamnen, inte minst genom de fasta fångstredskap som i äldre tid var vanliga. Ord som t.ex. *lämm, flake, bås, giller* och *stock* har syftat på olika typer av jaktredskap och ingår i namn som *Lämmemossen, Flakaberg, Båsane, Gillsätra* och *Ulvastock*. Om fångstgropar vittnar namn som *Älggraven* och *Ulvagraven* och det öländska *Spjutterum* kan syfta på självskjutande spjut. Namn som innehåller benämningar på bytesdjur är också vanliga, så t.ex. *Själgrund* ’sälgrund’ och *Tjädermyran*. Mer exotiskt är stadsnamnet *Falkenberg* som troligen hör samman med medeltida fångst av falkar. I vår tid är markerna uppfyllda av namn på jaktpass som dock sällan är kända utanför det enskilda jaktlaget.

4.1.2.2. Fiske

Fisket har av naturliga skäl satt sin prägel främst på vattennamn och namn på lokaler vid vatten. Otaliga sjöar bär namn som *Gäddsjön, Abborrsjön, Harrsjön, Rödingsjön* etc. Sådana namn talar som regel om inte bara att fisk av dessa arter fanns i sjön utan också att det var den mest värdefulla fisk som där kunde fångas. Fanns ingen fisk alls kunde sjön få namn som *Igeltjärn* eller *Paddtjärn*. Man bör vara uppmärksam på att sjöar ofta kan innehålla ålderdomliga eller regionala fiskbenämningar, t.ex. *börsting* ’öring’ i *Börstingstjärnen* i Norrbotten och *rälla* ’röding’ i *Rällsjön* i Dalarna. Om fångster av mer värdefullt slag vittnar ånamnen *Dyrån* (*dyr* ’dyrbar, härlig, förträfflig’) och *Pärlälven* som båda var kända för sitt pärlfiske.

Fasta fiskeanläggningar som katsor, verkar och mjärdar var i äldre tid vanliga och ligger till grund för ortnamn som *Katsviken, Verkebäck* och *Mjärdvassen*. Att sådana namn kan vara mycket gamla visas av det uppländska sockennamnet *Tensta* som innehåller ett fsv. **tenstadher* ’plats för tenor’, dvs. mjärdar. Namnet bör vara från järnåldern.

Går vi till havet har fisket avsatt en hel värld av ortnamn i form av namn på fiskeplatser, landmärken, småöar, grund och fiskelägen. Som exempel kan anföras den skånska östkusten, där namnmiljön präglas av de många ålabodarna med namn som *Gropaboden, Kalsaboden, Korsöraboden* och *Gökboden*. Vid bodarna uppehöll man sig under det viktiga ålfisket.

4.1.2.3. Tidig industri

Tidig industriell eller proto-industriell verksamhet har haft en större omfattning än vad man kanske föreställer sig. Hit hör allt från Bohusläns trankokerier till Gotlands kalkugnar. Men det är nog särskilt bergsbruket och därmed samhörig verksamhet som lämnat spår i ortnamnen. I synnerhet i Bergslagen finns stora mängder namn som vittnar om gruvbrytning och hyttdrift.

Mest uppenbara är de många namnen på *-hyttan*, såsom *Riddarhyttan, Guldsmedshyttan, Mullhyttan* m.fl. Inte lika självklara är namnen på *-benning* i Norbergs bergslag som dock troligen innehåller en förkortning av fsv. *hyttobygning* ’hyttbyggnad, hytta’. Hit hör t.ex. *Karbenning* och nuvarande *Ängelsberg* (äldre *Änglikbenning*). Förlederna i dessa namn är vanligen personnamn. I flera namn på *-berg* i dessa trakter har ordet en specialbetydelse ’bergslag, gruvfält’, så t.ex. i *Norberg, Kopparberg* och *Ljusnarsberg*. Namn på enskilda gruvor är t.ex. *Kärrgruvan, Springegruvan, Johanna, Karlavagnen* och *Spetalet*. Ordet *hammar*, som i ortnamn vanligen syftar på steniga backar eller klippor, ingår i en rad namn i Bergslagen i betydelsen ’stångjärnshammare’. Hit hör t.ex. *Surahammar* och *Hallstahammar*.

4.1.3. Samfärdsel

Den tredje aspekten som här ska uppmärksammas är samfärdseln. Särskilt broar och vadställen − som ju var avgörande för att kunna ta sig fram – har fått stort genomslag i namnskicket men även namn på vägar och färdleder. Till de senare hör namn på »stigar» (vägar) såsom *Stigen* i Dalsland, *Stigtomta* i Södermanland och *Steg* i Hälsingland. Det verkar som om »stigarna» ofta gick genom gränsskogar och därför har ordet *stig* i ortnamn sekundärt fått betydelsen ’(gräns)skog’, så t.ex. i namnet *Stigen* om gränsskogen mellan Rogsta och Harmångers socknar i Hälsingland och *Frustigen*, en skog på gränsen mellan Simtuna och Altuna socknar i Uppland.

Också ordet *väg* förekommer, så t.ex. i bynamnet *Väg* i Västmanland, *Vejby* i Skåne och i *Redvägs härad* i Västergötland som har namn efter »ridvägen» längs Ätran. Ett annat gammalt ord för ’väg’ var *ed* som i denna betydelse kan ingå i *Finnveden* (**Finnaeþ*) i Småland, sockennamnet *Ed* i Närke och troligen i *Sunded* i Hälsingland.

Även *gata* kan ibland användas om större vägar, så t.ex. i de jämtländska namnen *Åsgott* (<**As-gotu* ’gatan till Ås’) och *Näskott* (<**Næs-gotu* ’gatan på näset’). *Gatan* är också ett inte ovanligt namn på mindre bebyggelser men där syftar namnet oftast på läget vid byns fägata. *Vintergatan* i Södermanland avser i stället en vinterväg. Under vintern blev tillfrysta sjöar och sankmarker farbara med släde, ett snabbt och effektivt färdsätt som gjorde det betydligt lättare att resa på vintern än på sommaren. Det är knappast en slump att de stora marknaderna under medeltiden som Distingen, Samtingen och Jamtamot ägde rum på vintern. Under vinterresorna följde man särskilda leder eller intervägar som satt avtryck i ortnamn som *Vinterledet*, *Vintersjön*, *Vintergata* etc.

Att ta sig över vattendrag har i alla tider varit svårt och riskabelt, och om vikten som lades vid platser där överfart var möjligt vittnar otaliga namn på vadställen och broar. När det gäller vadställen kan t.ex. nämnas *Ulva* (<**Ulvavad* ’vargvadet’), *Svennevad* (<**Svinavad*) och *Vassunda*. Vadställen kunde bättras på genom utfyllningar och kanske syftar ordet fsv. *vædhil* – en avledning till *vad* – på sådana tillskapade vadställen. Ordet ingår t.ex. i *Vädla*, namnet på en försvunnen by på Djurgården i Stockholm och ligger troligen till grund för det skånska *Vällinge*.

Vattendrag och sankmarker kunde också överbryggas med olika konstruktioner som ofta kallades broar. Man bör då komma ihåg att en bro i äldre tider inte behövde vara en fribro utan lika väl kunde utgöras av en vägbank. Sådana vägbankar eller broar kunde konstrueras på olika sätt och av olika material. Av ortnamnen att döma har det varit särskilt vanligt med risbroar och jordbroar (jfr ortnamnen *Ris*(*e*)*bro* och *Jord*(*e*)*bro*) men även stenbroar har ofta satt avtryck i ortnamnen. På verkliga fribroar syftar antagligen *Släbro* vid Nyköping och *Stångebro* vid Linköping. På en särskild slags bro, en s.k. **laþubro* syftar sannolikt *Läby* i Uppland och *Lärbro* på Gotland. De innehåller ordet *lada* i en äldre betydelse ’upplag, hög’, här sannolikt med syftning på brons konstruktionstyp. Vägbanken vid Läby har undersökts och visade sig vara en komplicerad konstruktion, uppbyggd av grus, stenblock och ris. Vägbankar av grus kunde också kallas för *ör*, fsv. *ør*, fvn. *eyrr*, som är ett gammalt ord som betyder just ’grus’. Om sådana »ör» minner namn som t.ex. *Örby* och *Örsundsbro*. Dessa broläggningar kan vara mycket gamla. Byggandet av ör finns omtalade på runstenar och en vägbank vid Örby i Hjälsta sn i Uppland har daterats till romersk järnålder eller folkvandringstid (Kr.f. – 550 e.Kr.).

Det är välbekant att vattenvägarna längs kusten, på sjöar och i vattendrag länge var de enklaste och vanligaste färdlederna under sommarhalvåret. Dessa kommunikationsmiljöer präglas dock huvudsakligen av naturnamn – namn på sjöar, fjärdar, sund, öar, vattendrag etc. – som inte direkt vittnar om samfärdsel. Det finns dock en kategori av namn som mycket tydligt hör samman med sjöresor och det är namn på drag- och bärställen. Där vattendrag spärrades av forsar, där smala landtungor skilde sjöar från varandra eller sköt ut från kusten, drog eller bar man båtarna över land. I namnen på dessa platser möter vi återigen ordet *ed* men nu i en mer specialiserad betydelse, avseende just passager mellan eller utmed vatten, så t.ex. i *Edshult*, *Eda* och *Edsbyn*. Andra ord som kommit till användning är *bor* (till *bära*) i t.ex. *Borlänge*, *Sundborn* och *Bor*, och *drag* ’dragställe’ i t.ex. *Långedrag*, *Dragby* och *Dragsmark*. Namn av detta slag

är påfallande vanliga och vittnar om hur namngivning skett i anslutning till människors rörelser i landskapet.

Per Vikstrand

Litteratur:
Brink, Stefan, 2000: Forntida vägar. I: Bebyggelsehistorisk tidskrift 39. S. 23–63.
Hesselman, Bengt, 1930: Långheden och Hälsingskogen. Namnstudier kring en gammal färdväg. I: Namn och bygd 18. S. 1–53.
Nyström, Staffan, 2003: Smånamn och andra ortnamn. Stockholm.
Sahlgren, Jöran, 1910: Forntida vägar. Läbybron och Eriksgatan. I: Upplands fornminnesförenings tidskrift 6. S. 93–116.
— 1964: Forna tiders jakt och djurfångst belysta av ortnamnen. I: Valda ortnamnsstudier. Uppsala. S. 152–198.
Sandnes, Berit, 2013: Navn på åleboder og andre foranderlige navn. I: Nøvn í strandamentanini. Navne i kystkulturen. Forelæsninger fra det 41. NORNA-symposium i Tórshavn 2. – 4. juni 2011. Red. av Tina K. Jakobsen, Kristin Magnussen, Anfinnur Johansen og Eivind Weyhe. Uppsala. (NORNA-rapporter 89.) S. 195–215.
Strandberg, Svante, 1975: Byrdhedhe. Ett namn vid en farled. I: Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift. S. 67–71.
Strid, Jan Paul, 1999: Kulturlandskapets språkliga dimension. Ortnamnen. 2 uppl. Stockholm.

4.2. Ortnamn som rättshistoriskt källmaterial

4.2.1. Rätten som historiskt tema

Eftersom rättsutövningen är ett avgörande inslag i alla samhällen och i all maktutövning har den också i alla tider varit ett centralt tema i historieskrivningen. Rättsutövningens karaktär kan definiera olika samhällsformer och civilisationstyper: stam, kungarike, stat etc. Grundläggande mänskliga ideal och uppfattningar kommer till uttryck i jurisdiktionen. Den är också ett verksamhetsfält i vilket samhörighet med eller påverkan från omgivande samhällen ses.

Språkligt har rättskällorna en särstatus; de har ofta tillhört den första generationens skriftspråk och det juridiska språket har påverkat språkbruk inom andra delar av tillvaron. De äldre skriftliga rättskällorna är ofta välkända och välbevarade. Därmed utgör de tacksamma historiska källor där såväl kontinuitet som förändringar låter sig studeras.

Rättsutövningen har också en rumslig sida som har ägnats stort intresse utifrån flera forskningsperspektiv. Inom den stora och under lång tid dominerande del av historieskrivningen som handlar om kungarikets och statens uppkomst och utveckling har rättens rumsliga gestaltning varit intressant; den speglar organisationen och administrationen av riket. Även inom forskning som handlar om hur landskapet används och hur olika sociala funktioner och maktförhållanden samspelar med och tar gestalt i landskapet är rättsutövningen en viktig ingrediens. Rättsutövningen har skett vid viktiga samlingsplatser, centralt belägna i landskapet, platser där folk också kan ha samlats för kultutövning eller köpenskap.

Ett problem för den som vill följa rättsutövningen så långt tillbaka i tiden som möjligt är naturligtvis de skriftliga källornas begränsade räckvidd. I Norden finns skrifter som berör rättsutövning, såsom landskapslagar och enstaka runstenar, från medeltiden respektive yngre järnåldern. Skrifter äldre än så har vi inte. Men med ortnamnens hjälp kan vi, här som i så många andra fall, komma längre tillbaks än den tid då de äldsta bevarade skrifterna skrevs.

4.2.2. Ortnamn och rättsutövning

Om dagens rättsutövning ger upphov till ortnamn rör det sig oftast om namn på gator, kvarter, torg och liknande i urbana miljöer som har fått namn efter domstolsbyggnader (*Tingshustorget, Hovrättsparken*). Men från förhistorisk tid och fram i nittonhundratalet fanns ett stort antal lokala domstolar spridda runt om i landet, och dessa har genererat ortnamn. Eftersom rättsutövningen har upplevts som en viktig del av tillvaron har den gett upphov till ett mycket stort antal ortnamn. Dessa kan ses som små berättelser som på olika sätt förknippar bestämda platser med rättsutövning. Ibland handlar det om rena legender men nog så ofta om verklig jurisdiktion.

Ortnamn kan anknyta till rättsutövning på olika sätt. De kan hänvisa till olika nivåer i den rättsliga indelningen, i huvudsak till landsting, häradsting och stadsrätter, men också till lokal rättsliknande aktivitet som bystämmor eller till bestämda rättsliga händelser som anses ha ägt rum på eller haft betydelse för en viss plats. Namnen kan vara namn på områden, på bebyggelser eller på naturlokaler.

Härads- och hundaresnamnen får nog sägas vara de av forskningen mest uppmärk-sammade rättshistoriska ortnamnen, ett faktum som kan förmodas ha att göra med att de är både språkhistoriskt intressanta genom sin ofta mycket höga ålder men också historiskt mycket informativa. De ger oss en inblick i samhällsskick och samhällsorganisation som har skapats för mycket länge sedan och sedan omformats i fråga om innehåll och fysisk gestalt under årens lopp, men ändå levat kvar in i vår egen tid. Häradsnamnen behandlas separat i detta läromedel i avsn. 5.1.4.2.

Det finns bebyggelser vars namn har med rättsutövning att göra. Det kan handla om gamla tingsplatser där senare en bebyggelse har uppstått (*Tingbacken*) men också om bebyggelser som tidigt har identifierats genom geografisk närhet till tinget (*Tingstorp, Tings Nöbbelöv*). Men det är bland natur- och ägonamnen som man hittar den allra största delen av det rättshistoriska ortnamnsmaterialet. I de flesta delar av landet har framförallt häradstingen med tillhörande avrättningsplatser, samt städernas avrättningsplatser, gett upphov till namn på åkrar, ängar, kullar, vägar etc. Åldern på dessa namn är svår att fastställa, men de finns väl belagda i stort antal från senmedeltiden och framåt. De är dock ofta, liksom åtskilliga andra natur- och ägonamn, tidigast belagda i lantmäterihandlingar upprättade i samband med skiftesreformerna under det sena 1700-talet eller 1800-talet. Det förefaller emellertid sannolikt att de rättsindicerande namnen i stor utsträckning är medeltida och ibland möjligen äldre, eftersom de i många fall kan sättas samman med historiskt och (mer sällan) arkeologiskt belagda medeltida tings- och avrättningsplatser, och/eller förhistoriska samlingsplatser av särskild betydelse.

De ord i ortnamn som knyter an till rättsutövning kan ha att göra med rättsplatsen (*Tingstad, Tingshuset*), anordningar vid rättsutövningen (*Steglarp, Galgberget*), rättsdistriktet och/eller rättsdistriktets inbyggare (*Torna härad, Vifolka härad*), personer som förknippas med rätten

(*Domnarvet*, *Tjuvadalen*), eller rättsliga händelser (*Trätestycket*, *Vittskövle*). Mer indirekt hänvisar ofta ortnamn till rättsutövning genom att också vara identiska med eller innehålla delar av häradsnamn, namn på kända tingsplatser eller namn på bebyggelser eller bebyggare varmed tinget kan förknippas.

I tvåledade namn är det i regel bestämningsleden som har direkt med rättsutövning att göra medan huvudleden säger något om den geografiska lokalens art (*Tingshögen, Tingsåkern).* Det är dock viktigt att komma ihåg att ett rättsutövningsnamn inte med fullständig nödvändighet behöver representera själva rättsplatsen; namn som *Tingbrobäcken* eller *Tingsledet* benämner normalt lokaler en bit bort från själva rättsplatsen.

Både mängden och typen av namn som har med rättsutövning att göra varierar mellan olika delar av landet. *Ting* och *galge* är de tydligaste och vanligaste namnlederna i rättsutövningsnamnen överallt. Andra ord som ingår i ortnamn och som kan (men inte i alla fall behöver) ha med rättsutövning att göra är *avrättning*, *bot*, *dom*/*domare*, *död*, *hor*/*hora*, *hänga*, *kåk*, *lag*, *mot*, *mål*, *sak*, *stegel*, *stämma*, *tjuv*.

Fler ord och namnleder än dessa kan komma ifråga: namn eller ord i namn som kan misstänkas ha med samlingsplats, särskilt inhägnat område, administrativ enhet, större folkgrupp etc., enligt ovan, förtjänar alltid särskild uppmärksamhet utifrån ett rättshistoriskt perspektiv. Mer indirekt kan det finnas anledning att även beakta namn som har att göra med kult eller marknad eftersom ett rumsligt samband mellan rättsutövning och dessa företeelser ibland kan påvisas.

Ola Svensson

Litteratur:

Andersson, Thorsten, 1965: Svenska häradsnamn. Uppsala. (Nomina Germanica 14.)

— 1982: Danska häradsnamn. Olika typer i formellt hänseende. I: Namn och bygd 70. S. 46–76.

Dalberg, Vibeke & Kousgård Sørensen, John, 1979: Stednavneforskning 2. Udnyttelsesmuligheter. København. S. 71–83.

Jørgensen, Bent, 1980: Stednavn og administrationshistorie. København.

Sahlgren, Jöran, 1920: De skånska häraderna och deras namn. En översikt. I: Namn och bygd 8. S. 54–62.

Svensson, Ola, 2007: Skånska ortnamn i anslutning till rättsutövning. I: Nordiske navnes centralitet og regionalitet. Rapport fra NORNAs 35. symposium på Bornholm 4.–7. maj 2006. Uppsala. (NORNA-rapporter 82.) S. 191–219.

— 2012: Dalby birk och rättens platser. I: Locus Celebris. Dalby kyrka, kloster och gård. Göteborg. S. 398–408.

— 2015: Nämnda ting men glömda. Ortnamn, landskap och rättsutövning i Skåne. Växjö. Länk: http://lnu.diva-portal.org/smash/get/diva2:858241/FULLTEXT.pdf

4.3. Ortnamn som religionshistoriskt källmaterial (saknas)

5. Bebyggelsenamn

5.1. Namn på administrativa enheter

5.1.1. Namnen *Sverige*, *Svealand*, *Götaland*, *Norrland*

För dagens nordbor är det naturligt att orientera sig efter stater, Danmark, Finland, Norge och Sverige, för att hålla oss till våra närmaste grannar (Finland var till 1809 en del av det svenska riket). Detta förhållande med stater som grundläggande geografisk struktur är inte särskilt gammalt. De tre rikena sträcker sig visserligen tillbaka till förhistorisk tid men kanske inte längre än till vikingatiden. Dessförinnan var det olika folkstammar som bestämde det historiska landskapet. På svenskt område var svearna i Mälarlandskapen och götarna i (huvudsakligen) Västergötland och Östergötland de två viktigaste stammarna. De båda stambeteckningarna *svear* och *götar* är omdiskuterade, men så småningom har forskningen stannat för etymologier som tidigt framförts. Det rör sig i båda fallen om etnocentriska självbenämningar, dvs. benämningar som härstammar från folkstammarna själva. Det är vanligt att folk på detta sätt talar om hur de vill kallas. Det råder en tydlig motsättning mellan hur folk benämns och hur bebyggelser namnges. Även bebyggelsenamn kan bildas av ägaren, t.ex. herrgårdsnamn givna efter ägarens hustru eller dotter, men vanligen är det grannarna som sätter namn på bebyggelser i omgivningen, t.ex. *Jonstorp* ’Jons nybygge’, *Klockargården* som namn på en gård i byn, där klockaren bodde.

Svear återförs på en indoeuropeisk rot **sṷe-* ’egen, sig, själv’, som bl.a. föreligger i pronomenet *sig*. Innebörden av stambeteckningen kan återges med ’de egna, vi själva’ e.d. *Svear* är en benämning som utstrålar stark självkänsla.

Götar är besläktat med andra folkslagsbeteckningar, *gutar*, den inhemska benämningen på gotlänningar, och *goter*, benämning på det berömda germanska folket som utvandrade till Svarta havet och kom att spela en framträdande roll i Sydeuropas historia. Folkslagsbeteckningarna *gutar* och *goter* är språkligt sett identiska bildningar. Det syns inte i dag, men vid tiden för Kr.f. hade de båda orden samma form. Denna överensstämmelse har lett till idén att goterna härstammar från Gotland.

Götar (fvn. *gautar*) och *gutar*/*goter* härleds ur verbet *gjuta*, ett starkt verb med dessa temaformer: fvn. *gjóta – gaut – gotinn*, fsv. *giuta – gøt – gutin*. Stambeteckningen *gutar*/*goter* är genom avljud besläktad med *götar* (*au* i *gautar* svarar mot fvn. *gaut* ’göt’, *u* i *gutar* mot fsv. *gutin* ’gjuten’), men det är ännu oklart hur sambandet närmare skall förstås. Klart är emellertid att *gutar*/*goter* hör till samma betydelsesfär som *götar*.

Stambeteckningen *götar* antas utgå från betydelsen ’utgjuta’ med den speciella innebörden ’utgjuta sperma’. *Götar* har med denna förklaring betydelsen ’sädesutgjutare’, dvs. ’män’. Männen står då som representanter för folket. En sådan självbenämning, som liksom *svear* visar stark självkänsla, har talrika paralleller i stambeteckningar som syftar på det egna folket som de riktiga människorna. Ett känt exempel är *inuit* (plur. av *inuk*), som vi har ombildat till *inuiter*. Så kallade sig folket ifråga självt, medan indianer som de kom i kontakt med benämnde sina grannar med det avståndstagande, nedsättande ordet *eskimå*, som betyder ’råköttsätare’. Götarna såg sig alldeles som inuiterna som »människorna». Att männen får representera stammen har sin grund i att det var de vapenföra männen som räknades, alldeles som när det i

dag vid etniska rensningar är de stridsdugliga männen som skjuts, medan kvinnor, barn och gubbar får leva.

Det förhistoriska nordiska stamsamhället kan jämföras med förhållanden i Afrika ännu i modern tid, och kontakten mellan olika stammar kan inte heller hos oss alltid ha varit fredlig. Ur det förhistoriska stamsamhället har Sverige, fsv. *Svearike* 'svearnas rike', vuxit fram; namnet är tidigast, i formen *Swīorīce*, betygat i den fornengelska dikten Beowulf. Hur tillkomsten av Sverige har gått till är svårt att komma åt, men det är tydligt att riksbildningen i huvudsak bygger på de två stammarna svear och götar. I Kristoffers landslag från 1400-talets mitt heter det också betecknande att Sverige har uppkommit *af swea och gotha landh*, liggande *nordan skogh* resp. *sunnan scogh*, vilket syftar på de stora gränsskogarna Tiveden och Kolmården. Formen *gotha* i stället för *Gøta-* är ett exempel på att de båda avljudsformerna i folkslagsbeteckningarna under medeltiden inte hölls strikt åtskilda. Ett viktigt bidrag till riksbildningen Sverige lämnar själva namnet *Svearike*. Detta pekar på att svearna har intagit en ledande funktion. Det till *svear* bildade adjektivet *svensk* har kommit att knytas närmare till *Sverige* än till *svear*; det syftar liksom substantiveringen *svensk* på invånarna i Sverige. Formen *Sverige* med *g* i stället för *k* är omdiskuterad. Den har antagits bero på inhemsk ljudutveckling men har kanske snarare tillkommit genom danskt inflytande under Kalmarunionens tid.

Redan innan Sverige bildades, tog sig svearnas organisatoriska förmåga uttryck i en mera begränsad riksbildning. Namnet på denna lever kvar i det isländska namnet på Sverige, *Svíþjóð* f., som i försvenskad form, *Svitjod*, ibland skämtsamt kan användas om vårt land. Detta namn, i fornsvensk form *Svethiudh* f., känt från runstenar i Danmark och Södermanland, betyder 'sveafolket'. Medan *Svearike* är ett genitivkompositum, alltså med gen. plur. *svea* som förled, är *Svethiudh* ett stamkompositum med *Sve-* som förled. Efterleden är fsv. **thiudh* (fvn. *þjóð*) f. 'folk'. Stambeteckningen har överförts till att beteckna sveafolkets land, ett rike bestående av de tre Mälarlandskapen, Uppland, Södermanland och Västmanland. Uppland var rikets kärna; de båda andra landskapsnamnen, 'södermännens land' resp. 'västmännens land', är givna från uppländsk horisont (se 5.1.2. Namn på län och landskap). Det gamla namnet *Svethiudh* har satt spår inte bara i isländskan. Till *Svethiudh* bildade inbyggarbeteckningar ligger också till grund för internationella namn på Sverige, *Schweden* i tyskan, *Sweden* i engelskan, *Suède* i franskan.

De tre landskapen i Svethiudh var indelade i hundaren, en motsvarighet till den sydligare häradsindelningen (se 5.1.4. Namn på socknar och härad). Mälarlandskapen är det enda område från vilket hundaresindelning är känd, och denna distriktsorganisation kastar ljus över den tidiga riksbildningen Svethiudh. Hundaret är knutet till skeppsmanskap om hundra man, och det var den maritima organisationen som utgjorde grunden för Svethiudh. Vid dess tillkomst var Mälaren en havsvik och Uppland, kärnan i Svethiudh, ett skärgårdslandskap. Redan en romersk historieskrivare, Tacitus, berättar i sitt verk Germania från slutet av första århundradet e. Kr. att svearna var mäktiga inte bara genom manskap och vapen utan också genom sina flottor. Detta tyder på en tidig organisation, som senare har sin motsvarighet i ledungen, de nordiska folkens sjökrigsorganisation för försvar och krigståg. Det är också svearnas flottor som bildar grunden för den vikingatida expansionen österut, som ledde till grundandet av det ryska riket. Enligt vanlig mening återgår folkslagsbeteckningen *ryss* på finnarnas namn på Sverige, *Ruotsi*, från början med syftning på Roden, det närmaste grannlandet på andra sidan Östersjön. *Roden*, som i dag brukas som historiskt landskapsnamn, ingår i *Roslagen*, namnet på

Upplands kustland. Ytterst går *Roden* tillbaka på det fornsvenska ordet *rodher* m. ’rodd’, vilket ytterligare understryker svearnas sjöbaserade välde.

Svearnas organisatoriska talang är alltså välkänd. Hur det förhåller sig med organisation på götiskt område har vi ingen närmare kännedom om, mer än att den har satt spår i de båda landskapsnamnen *Västergötland* och *Östergötland* (med *land* i betydelsen ’landskap’; se 5.1.2. Namn på län och landskap). Någon götisk riksbildning motsvarande Svethiudh är inte känd.

Det i *Västergötland* och *Östergötland* ingående *Götland* kunde också användas utan preciserande väderstrecksbeteckning, om det framgick vilket landskap som avsågs. Så används *Gøtland* om Östergötland i den medeltida Östgötalagen, och det fornvästnordiska *Gautland* brukas i flera fall med syftning på ettdera av landskapen.

Vid sidan av fsv. *Gøtland*, stamkompositum med *Gøt-* som förled, uppträder under medeltiden också ett genitivkompositum, *Gøtaland* (plur.), belagt som (*i*) *Gøthalandom* 1384 och i Kristoffers landslag som *gotha landh* (se ovan). *Gøtaland* hade vidare syftning än landskapsnamnet *Gøtland*, avsåg alltså inte bara Västergötland och Östergötland utan även angränsande landsdelar, men närmare låter sig namnets geografiska syftning inte preciseras. Vi har här föregångaren till dagens *Götaland* som namn på den södra huvuddelen av Sverige, i dag omfattande även de tidigare danska landskapen i söder, Skåne, Blekinge och Halland, och det tidigare norska Bohuslän i väster. *Götaland*, som alltså från början varit pluralt, kan återges med ’götarnas landområden’. Motsvarande bakgrund har *Svealand* ’svearnas landområden’, brukat om den mellersta huvuddelen av Sverige. Det är, i plural form, belagt i Kristoffers landslag.

Namnet på den tredje, norra huvuddelen av Sverige, *Norrland*, är i plural form också känt från medeltiden: *al Norland* 1434, *Norrelanden* 1495. Under detta namn sammanfattades de norra delarna av Sverige, inkluderande norra Finland; latiniseringen (*in*) *Østernorlandia* (1329) avser Österbotten. Gästrikland hörde länge nära samman med Uppland, men räknas från 1490-talet till Norrland.

Thorsten Andersson

Litteratur:

Andersson, Thorsten, 1996a: Götar. I: Från götarna till Noreens kor. Hyllningsskrift till Lennart Elmevik på 60-årsdagen 2 februari 1996. Red. av Eva Brylla, Svante Strandberg & Mats Wahlberg. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. B. Meddelanden 11.) S. 33–50.

— 1996b: Götar, goter, gutar. I: Namn och bygd 84. S. 5–21.

— 2005a: Från Svethiudh till Svearike ur språklig synvinkel. I: Namnens dynamik. Utvecklingstendenser och drivkrafter inom nordiskt namnskick. Handlingar från den trettonde nordiska namnforskarkongressen i Tällberg 15–18 augusti 2003. Red. av Staffan Nyström. Uppsala. (NORNA-rapporter 80.) S. 53–76.

— 2005b: Svethiudh arkeologiskt förankrat. I: Namn och bygd 93. S. 13–15.

— 2006: *Daner* and *Svear* – tribal rivalry in prehistoric Scandinavia. I: Names through the looking-glass. Festschrift in honour of Gillian Fellows-Jensen July 5th 2006. Ed. by Peder Gammeltoft & Bent Jørgensen. Copenhagen. (Navnestudier udg. af Afdeling for Navneforskning 39.) S. 1–20.

— 2009: Altgermanische Ethnika. I: Namn och bygd 87. S. 5–39.

5.1.2. Namn på län och landskap

Sverige har 25 landskap och 21 län. Landskapen har till stor del sina rötter i etniska och politiska förhållanden under järnåldern. Länen däremot är av mycket yngre datum och går i huvudsak tillbaka till 1600-talet, då en indelning av riket i större administrativa enheter gjordes. Medan de gamla landskapen i hög grad har förblivit oförändrade under den tid vi kan överblicka, har de nuvarande länen under sin nästan 400-åriga existens utsatts för flera förändringar, de senaste i slutet av 1990-talet.

En slående egenhet med de 25 landskapsnamnen är att 16 av dem slutar på *-land* ’landskap, landområde’. Med avseende på ursprunglig syftning kan landskapen ha

1) namngivits efter benämningar på områdets inbyggare antingen med hjälp av ett landskapsnamnsbildande element, i praktiken *-land* (*Gotland*, *Gästrikland*, *Halland*, *Hälsingland*, *Jämtland*, *Lappland*, *Södermanland*, *Värmland*, *Västmanland*, *Ångermanland*) eller också utan någon för oss idag tydlig namnbildande markör (*Närke*) eller

2) övertagit ett appellativ eller namn som helt eller delvis beskriver området geografiskt, topografiskt eller organisatoriskt, också här med namn som antingen slutar på *-land* (*Dalsland*, *Småland*, *Uppland*, *Västergötland*, *Öland*, *Östergötland*) eller är bildade på annat sätt (*Blekinge*, *Bohuslän*, *Dalarna*, *Härjedalen*, *Medelpad*, *Norrbotten*, *Skåne*, *Västerbotten*).

Bland grupp 1-namnen märks de från vår tid kända benämningarna *gästrike*, *hälsing*(*e*), *jämte* och *lapp* samt det särskilt på Gotland brukade *gute* ’gotländning’ och det i vissa Norrlandsdialekter kvarlevande *ångerman* ’ångermanlänning’. *Hälsing*(*e*) innehåller *hals*, kanske med syftning på ett forntida sund vid halvön Hornslandet utanför Hudiksvall, och *ångerman* ett äldre **ånger* ’(havs)vik’, troligen avseende Ångermanälvens mynningsvik. För *gute*, se ovan *Götaland*. *Lapp* kan vara en försvenskning av ett finskt ord med ursprunglig betydelse ’avsides boende’. *Gästrike* och *jämte* har dunkel bakgrund; det har föreslagits att *jämte* kan återgå på ett äldre, ej säkert tolkat namn på Storsjön. Namnen *Södermanland* och *Västmanland*, som utvisar var »södermännen» och »västmännen» bodde, är givna från svearnas kärnområde Uppland. *Halland* relaterar till klippområdet Hovs hallar (dialektordet *hall* ’klippa, häll, sten’) i nordvästligaste Skåne och tros ursprungligen ha syftat enbart på den södra delen av Halland. Halland tolkas som ’landet vid/bortom hällarna (Hovs hallar)’ eller ’hällbornas land’, i sistnämnda fall förutsatt att det i förleden ingår en forntida inbyggarbenämning **hallir* ’hällbor, folk som bor vid Hovs hallar’. *Värmland* är bildat till **värmar* avseende folket vid den nära Grums belägna Borgviksälven, förr kallad **Värma* på grund av att den vanligtvis inte frös till på vintern. Namnet *Närke* sammanhänger på något sätt med det i fornsvenskan belagda *nærikiar* ’närkingar’, vilket i sin tur är bildat till ett **När* avseende en förträngning. Denna har utgjorts av en ås eller ett smalt sund i sjön Kvismaren, i båda fallen inom Norrbyås (ursprungligen *Närboås*) socken i Östernärke.

Namnen i grupp 2 anknyter till både vatten- och landområden, mest det senare. Namnet *Dalsland*, som är känt från 1500-talets början, är bildat till det ännu levande bygdenamnet *Dal*, avseende de lägre vid Vänern liggande sydöstra delarna av landskapet, den s.k. Dalboslätten. *Småland*, som ursprungligen var ett pluralt namn med betydelsen ’smålandskapen’, gavs – kanske utifrån ett östgötskt perspektiv – som namn åt ett område som var uppdelat i flera mindre organisatoriska enheter, kvarlevande i senare tiders härader. Det likaledes i äldre tid plurala *Uppland* kan översättas med ’bygderna/landområdena längre upp (från kusten och/eller från

Mälaren)’; jfr appellativet *uppland* i betydelsen ’inre del av landområde (sett från kusten)’. Landskapets yttre delar vid vattnen i söder och öster har alltså kommit att räknas till Uppland först senare i tiden. *Västergötland* och *Östergötland* betyder ’den västra resp. östra delen av Götaland (äldre: Götland)’ (se *Götaland*), och *Öland* innehåller troligen den från fornsvenskan kända sammansättningen *öland* ’ö’. I åtminstone ett par landskapsnamn ingår således *-land* redan i grundordet.

Blekinge, förr *Bleking* och ännu längre tillbaka **Blekung*, antas från början ha syftat på havsfjärden mellan Listerby och Torhamn i landskapets östra del och därifrån övergått till de intilliggande landområdena. Möjligen har fjärden i stället hetat **Blek*, till vilket ett bygdebetecknande **Blekung* har bildats. I vilket fall som helst är adjektivet *blek* grundord i namnet och beskriver fjärdens glänsande och stilla vatten. *Bohuslän* är övertaget från ett förvaltningslän, känt från 1400-talet och omfattande landskapets södra del. Länet lydde under Bohus fästning, på 1300-talet kallad *Baghahus*. Fästningen ligger på en holme i Nordre älv, och namnet anses höra ihop med det fornvästnordiska adjektivet *bágr* ’besvärlig’ med syftning på älvens besvärliga lopp vid holmen. *Dalarna* har från början endast avsett Väster- och Österdalälvens dalgångar, och *Härjedalen* betecknade innan det blev landskapsnamn bygden längs Härjåns dalgång i Lillhärdals socken. Ån, vars namn ytterst är bildat till ordet *har* ’stengrund i vatten; stenig mark, stenröse’, har bitvis stenig botten och steniga stränder. *Medelpad* består av *medel-* ’i mitten befintlig’ och *pad* sannolikt i betydelsen ’(flack och/eller sank) strandterräng’. Namnets äldsta syftning kan ha varit ett betydelsefullt hamnläge i den gamla Selångersbygden mellan två armar av en nu uppgrundad havsfjärd. Namnet *Skåne* har av forskningen letts tillbaka till ett germanskt **Skaðinaujō*, vars efterled **aujō* är den forntida formen av ordet *ö*, fastän i äldre tid även med betydelserna ’halvö’ och ’land utmed vatten’. *Skåne* avsåg äldst Falsterbohalvön, omvittnat farlig (»skadlig») för sjöfarten på grund av de vidsträckta sandrevlarna. Detta **Skaðinaujō* återgavs på latin som *Sca*(*n*)*dinavia*, varav vårt *Skandinavien*. I *Norrbotten* och *Västerbotten* uppträder ordet *botten* i betydelsen ’(det inre av en) vik’ som namn på övre delen av Bottniska viken. Landskapet på västra sidan av *Botten* kom att benämnas *Västerbotten* i motsats till *Österbotten* på finska sidan. Bottniska vikens nordligaste del, dvs. Bottenviken, kunde i äldre tid också kallas *Norrbotten*, ett namn som också brukades för de anslutande kustområdena i Sverige och Finland. Då norra delen av Västerbottens län skildes av som eget län 1810 fick det heta *Norrbottens län*, varefter den del av det nya länet som låg utanför lappmarkerna och som tidigare hade utgjort norra Västerbotten så småningom uppfattades som eget landskap med namnet *Norrbotten*. Först 1995 upptogs det officiellt som Sveriges 25:e landskap.

Namnen på våra län måste delas in efter andra kriterier än landskapsnamnen. I den följande redovisningen kommer de namn som nu är historiska men fortfarande gällde fram till slutet av 1990-talet också att tas upp. År 1997 slogs Kristianstads län och Malmöhus län samman till Skåne län och år 1998 Göteborgs och Bohus län, Skaraborgs län och Älvsborgs län till Västra Götalands län, medan Kopparbergs län bytte namn 1997 till *Dalarnas län*. De nutida länen återgår efter åtskilliga förändringar på den indelning som gjordes på 1600-talet och som i vissa fall anslöt till redan dessförinnan förekommande län och länsnamn.

Länsnamnen kan kategoriseras efter:

1) residensstad (*Jönköpings län*, *Kalmar län*, *Kristianstads län*, *Stockholms län*, *Uppsala län*, *Örebro län*),

2) landshövdingens residens eller en motsvarande byggnad i de före 1600-talet förekommande äldre länen (*Gävleborgs län*, *Kronobergs län*, *Malmöhus län*, *Skaraborgs län*, *Älvsborgs län*),

3) annan viktig plats (*Kopparbergs län*) eller

4) område, oftast landskap, som länet helt eller delvis omfattar (*Blekinge län*, *Dalarnas län*, *Gotlands län*, *Göteborgs och Bohus län*, *Hallands län*, *Jämtlands län*, *Norrbottens län*, *Skåne län*, *Södermanlands län*, *Värmlands län*, *Västerbottens län*, *Västernorrlands län*, *Västmanlands län*, *Västra Götalands län*, *Östergötlands län*).

Två av länsnamnen i grupp 2, *Gävleborgs län* och *Malmöhus län*, är bildade till äldre namn på de alltjämt existerande slotten i Gävle och Malmö. De återstående tre har namn efter sedan länge ödelagda fästen. Kronoberg låg på en holme i Helgasjön vid Växjö. Bakgrunden till valet av just detta förmodat tyskinfluerade uppkallelsenamn är omdiskuterad. *Skaraborg* och *Älvsborg* var namn på fästen i Skara och i nuvarande stadsdelen Majorna i Göteborg. Förleden *Älvs-* innehåller en sammansättning **älvöse* 'älvmynning' med syftning på läge nära Göta älvs mynning. Namnet *Kopparberg* i grupp 3 syftar på Falu gruva och tolkas som 'bergverket, gruvfältet där man utvinner koppar'. I grupp 4 lägger man särskilt märke till det till synes motsägelsefulla namnet *Västernorrlands län,* avseende ett län i östra Norrland. Namnet har sin förklaring i att Sverige och Finland fram till 1809 bildade ett enda rike med ett västligt Norrland på den svenska sidan och ett östligt på den finska. Vid sin tillkomst år 1634 omfattade länet hela svenska Norrland norr om Gästrikland. För *Norrbottens län,* se ovan under landskapen.

Lennart Hagåsen

Litteratur:

Andersson, Thorsten, 2001: Länder- und Landschaftsnamen. Skandinavien. I: Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Von Johannes Hoops. 2., völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Aufl. Hrsg. von Heinrich Beck & al. 17. Berlin–New York. S. 557–569.

Pamp, Bengt, 1988: Ortnamnen i Sverige. 5 uppl. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie B 2.) S. 82–85.

Svenskt ortnamnslexikon. Utarbetat inom Institutet för språk och folkminnen och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 2 rev. uppl. Red.: Mats Wahlberg. 2016. Uppsala.

Ståhl, Harry, 1976: Ortnamn och ortnamnsforskning. 2 uppl. Stockholm. S. 132–148.

5.1.3. Namn på kommuner

Den kommunala indelningen är kanske den administrativa indelning som bäst speglar det svenska samhällets förändringar. Mellan de medeltida socknarna (se 5.1.4 Namn på socknar och härad) och de storkommuner vi har i dag är skillnaden mycket stor. Ett viktigt steg mot dagens moderna kommun togs med kommunreformen 1862, då begreppet kommun infördes i svensk lagstiftning och socknens verksamhet och ansvar delades mellan en kyrklig församling och en borgerlig landskommun. Namnfrågan var ännu inget problem, då varje kyrksocken skulle utgöra en egen kommun, och totalt blev det därmed cirka 2 500 kommuner (inklusive

städer och köpingar). Den kyrkliga indelningen bestämde alltså indelningen i borgerliga kommuner, och därmed följde självfallet namnet med i den nya funktionen. Därefter skulle det dröja 90 år innan det var dags för nästa förändring, men då var namnfrågan mer komplicerad. Nu handlade det om att banta antalet kommuner, att slå ihop en mängd småkommuner till ändamålsenliga större kommuner. Därmed gällde det att finna ett lämpligt namn på varje ny kommun, samtidigt som ett stort antal kommunnamn måste försvinna. Det var alltså ett problem med två sidor.

Upp till 18 kommuner kunde slås samman till en, och ett exempel från Uppsala län får illustrera hur man kunde lösa problemet. De tio kommunerna Långtora, Nysätra, Biskopskulla, Fröslunda, Giresta, Hjälsta, Kulla, Holm, Fittja och Gryta skulle tillsammans bilda en ny kommun 1952. Man utgick från Lagunda härad, som omfattade alla kommuner utom Gryta och gav den nya kommunen namnet *Lagunda kommun.* Just häradsnamnen fick något av en renässans i det här sammanhanget, och användes ibland med särskiljande tillägg såsom i Lagundas grannkommuner, som fick namnen *Norra Hagunda kommun* och *Södra Hagunda kommun.*

Ortnamnskommissionen (se kap. 10. Ortnamnsvård och ortnamnsplanering) fick samtliga kommunnamnsärenden på remiss. Normalt förordades namnet på en av de ingående kommunerna, oftast det som berörd länsstyrelse hade föreslagit, men gärna med tillägget att man inte hade något att erinra mot dubbelnamn, när det rörde sig om två kommuner. Dubbelnamnet skulle i så fall vara av typen *Hanebo och Segersta kommun.* Bindestrecksnamn som *Hanebo-Segersta kommun* avstyrktes med hänvisning till att sådana skrivningar kunde verka vilseledande. Kommissionen framhöll att det övervägande antalet befintliga fall med denna struktur representerades av en sammansättning av socken- och häradsnamn och därför angav ett annat inbördes förhållande än i de aktuella sammanläggningarna. *Husby-Oppunda* betyder sålunda ’den Husby socken som tillhör Oppunda härad’.

Resultatet blev ett fåtal dubbelnamn med bindestreck (*Färila-Kårböle*), ett fåtal dubbelnamn enligt Ortnamnskommissionens rekommendation (*Ekeby och Gällersta*) men betydligt fler tvåordiga namn med särskiljande tillägg, oftast utan men ibland med bindestreck (*Västra Kinda* respektive *Kållands-Råda*). Den absolut övervägande delen fick dock enkla kommunnamn, och vanligen användes ett namn på en av de berörda kommunerna. Helt nya namn skapades endast i undantagsfall.

I siffror handlade förändringen 1952 om att antalet landskommuner sjönk från 2 281 till 821. Samhällets snabba strukturomvandling gjorde att den nya indelningen snart var föråldrad, och redan 1961 presenterades ett nytt förslag till kommunal indelning. Nu skulle kommunen byggas upp i ännu större block kring en stark centralort med kommunens förvaltningscentrum. Detta genomfördes sedan successivt fram till 1974, då antalet »storkommuner» var 278. Efter några delningar i senare tid har vi i dag 290 kommuner.

Denna den senaste reformen var vad gäller namnfrågan förhållandevis enkel, eftersom centralortstanken normalt avgjorde valet av kommunnamn. I några fall hittade man andra lösningar genom att t.ex. skapa eller återuppta historiska namn. Sålunda valdes namnen *Nordanstig* i Gävleborgs län och *Håbo* i Uppsala län i stället för centralortsnamnen *Bergsjö* respektive *Bålsta.*

Leif Nilsson

5.1.4. Namn på socknar och härad

5.1.4.1. Sockennamn

Grundläggande för den administrativa indelningen i Sverige var länge socknar och härad. Så var fallet fram till 1952, då genomgripande förändringar inleddes (se 5.1.3. Namn på kommuner). Fram till 1952 var socknen på samma gång kyrklig och borgerlig primärkommun. Därefter levde socknarna till att börja med vidare som församlingar, men detta har i allt snabbare takt ändrats genom sammanslagning av församlingar, särskilt efter skilsmässan mellan kyrka och stat år 2000. Till 1952 utgjorde häradena judiciella och administrativa enheter, och häradsrätterna fanns kvar ända till 1971, då en domstolsreform i stället införde tingsrätter på landsbygden och i städerna. Därmed miste häradena slutgiltigt sin ställning som officiella distrikt. I folkmedvetandet lever socknarna än så länge i hög grad kvar, och detsamma gäller i viss mån också häradena. Deras namn har i vissa fall övertagits av nybildade kommuner (se 51.3. Namn på kommuner).

Socknen som distriktsbeteckning är från början ett kyrkligt begrepp. Sockenbildningen är knuten till den kristna kyrkan. Det har visserligen gjorts försök att återföra socknarna på en äldre, förkristen indelning, men någon sådan har inte kunnat konstateras. Socknarna i Norden har i stället så småningom vuxit fram efter kristnandet.

Ordet *socken*, fsv. och fda. *sokn*, fvn. *sókn* f., är gemensamt för hela Norden. Det är det utan jämförelse vanligaste ordet för ’kyrksocken’ i de nordiska språken. Själva ordet *socken* är ett verbalabstrakt till verbet *söka* och betyder alltså ursprungligen ’sökande’. Ur denna grundbetydelse har flera specialbetydelser utvecklats, t.ex. ’folksamling’ (i både abstrakt och konkret mening). Redan under förkristen tid uppvisar ordet territoriell betydelse, så i fvn. *þingsókn* ’tingslag’. Detta ord har sina rötter i vad vi kan kalla det nordiska tingssamhället. Gemensamma sammankomster för förhandlingar, ting, utgör en bas i det nordiska och överhuvudtaget germanska förkristna samhället, och tingen var ursprungligen knutna till naturligt framvuxna bygder (se 5.6. Bygdenamn). Bygdelag och tingslag utgör en grundval för vår samhällsorganisation.

Det är sannolikt att simplex *socken* liksom sammansättningen *þingsókn* har sin grund i det gamla tingssamhället. Ett starkt stöd för detta utgör den äldsta beteckningen för kyrksocken på Island, nämligen just *þing* n. Det används i pluralis, vilket får sin förklaring därav att en och samme präst ansvarat för två eller flera kyrkor och deras församlingar, alltså med samlingsplats vid mer än en kyrka. En bekräftelse på detta kan vi se däri att den vanliga nordiska, senare på Island införda termen *sókn* normalt betecknar sockenområdet, medan *þing* brukas om pastoratet, som kan omfatta mer än en socken.

Också i fornengelskan förekommer *sōcn* i territoriell användning, och därför har det antagits att det nordiska *socken* i betydelsen ’kyrksocken’ skulle ha uppkommit genom engelsk påverkan. Den idén förefaller emellertid vid närmare granskning inte vara hållbar. Det är inte heller något egendomligt i att ett verbalabstrakt med betydelsen ’sökande’ i olika språk kan få en liknande utveckling.

De kristna sockennamnen integrerades i ett redan väl utvecklat kulturlandskap. De anknyter på olika sätt till detta. Det vanligaste är att socknen har övertagit namnet på den by eller gård på vars mark kyrkan har byggts. I de gamla danska landskapen Skåne, Blekinge och Halland

hör liksom i Danmark praktiskt taget alla sockennamn till den typen, och denna dominerar också i Götaland och Svealand och är likaså väl företrädd i Norrland.

By- och gårdnamn har alltså fått ny funktion som sockennamn. På samma sätt har gamla bygdenamn tagits i bruk som sockennamn. I Götaland är denna typ ovanlig. Den kan exemplifieras med två västgötska namn på *-härad* i den gamla betydelsen ’bygd’. *Amnehärad* är ursprungligen namn på bygden vid Gullspångsälven och innehåller åns gamla namn, fsv. *Am*(*p*)*n*. *Upphärad* är från början namn på en bygd, som ligger »längre upp» eller »högt uppe» i förhållande till Göta älv. Sådana områden med namn på *-härad* brukar vi kalla för »bygdehärad». (Jfr nedan om häradsdistrikt.) Ett östgötskt exempel på ett bygdenamn som blivit sockennamn är möjligen *Risinge*, som primärt kan ha avsett en bygd eller också prästgården i socknen (namnet är bildat till *ris* ’småskog’).

I Svealand är sockennamn som går tillbaka på bygdenamn talrikare, och så är i ännu högre grad fallet i Norrland. Inom området med gammal hundaresindelning i Mälarlandskapen är »bygdehärad» av naturliga skäl vanligare än i landskapen söderöver med häradsindelning. Ett västmanländskt exempel är *Lillhärad* ’den lilla bygden’. Från Uppland kan nämnas *Lohärad*, vars förled, *Lo-* med betydelsen ’öppen plats, glänta’, säkerligen syftar på den öppna bygden kring kyrkan och byn Loskälva, vidare *Ununge*, fsv. *Hunungahæradh*, vars förled, inbyggarbeteckningen *hunungar*, avser dem som bodde i en bygd med markerade kullar (till grund ligger ett fsv. **hun* ’klumpliknande berg eller höjd’; i dialekten förekommer *h*-bortfall, vilket här underlättats genom dissimilation). Exempel på »bygdehärad» i Södermanland är *Tumbo*, fsv. *Tunbohæradh*, som betyder ’Tunabornas bygd’ (till ett försvunnet *Tuna*), och *Vagnhärad*, vars förled, fsv. *Vaghna-*, sannolikt är gen. plur. av en till fsv. *vagher* m. ’vik’ bildad inbyggarbeteckning.

En annan bygdenamnstyp, som är representerad i sockennamn i Gästrikland och Hälsingland, är namnen på *-bo* ’bygd’. Hit hör t.ex. i Gästrikland *Ockelbo* (till ett sjönamn fsv. **Ukle*, **Okle* m.) och *Valbo* (till dialektordet *val*[*e*] ’vindfälle’ o.d.) och i Hälsingland *Delsbo* (till sjönamnet *Dellen*) och *Hanebo* (till ett naturnamn, bildat till *hane* ’orr-, tjädertupp’). En karakteristisk norrländsk sockennamnstyp är bygdenamn på *-rå* i Hälsingland, Medelpad och Ångermanland (se 5.6. Bygdenamn).

Förankrade i det äldre kulturlandskapet är också en grupp sockennamn som utgår från platsen där kyrkan byggdes. Så är fallet med namnen på tre grannsocknar vid den gamla huvudvägen genom Östergötland, Heda, Kumla och Rök. *Heda* syftar på ett från det bördiga landskapet avvikande moränområde, en hed, *Kumla* innehåller pluralis av *kummel* ’(grav)minnesmärke’, här syftande på försvunna ättehögar med stenvårdar, och *Rök* har säkerligen namn efter Rökstenen (benämnd med *rök* ’toppigt föremål’, samma ord som gotl. *rauk*). De äldsta beläggen på *Heda* och *Rök* är sammansatta med ordet fsv. *kirkia* ’kyrka’, *Hedheskirkia* resp. *Røskirkia* (< **Røkskirkia*), vilket visar att det är kyrkplatsen som avses.

Kyrkbyggnadens centrala roll framgår också av andra sammansättningar med fsv. *kirkia*. En viktig grupp anger vem kyrkan är helgad åt. *Botkyrka*, fsv. *Botvidhakirkia*, i Södermanland, innehåller namnet på lokalhelgonet Botvid. Nästan samtliga socknar på Bornholm har namn av detta slag, t.ex. *Klemensker*, *Knudsker*, *Pedersker* (*-ker* < *-kirkia*). I detta speciella fall är det fråga om systematisk namngivning från den kyrkliga överhetens sida. Kyrkligt initiativ ligger också bakom kyrkrelaterade namn som *Allhelgona*, namn på en socken vid Skänninge i

Östergötland, och flera sockennamn på *Sankt*, t.ex. *Sankt Olof* i Skåne, *Sankt Peder* i Västergötland, *Sankt Sigfrid* i Småland.

Skilda egenskaper hos kyrkan kan beaktas i sockennamnen. På kyrkans ringa storlek syftar *Lillkyrka* i Närke, Uppland och Östergötland. Byggnadsmaterialet avses i *Stenkyrka* i Bohuslän och på Gotland; de namnen har rimligen uppkommit efter det att en träkyrka har ersatts med en ny, byggd i sten. I flera fall utsägs att kyrkan är ny och att det alltså rör sig om en nybildad socken. *Nykyrka* som sockennamn förekommer i Södermanland och Västergötland, och i Östergötland möter vi sockennamnen *Västra* och *Östra Ny*, vilka också varit sammansatta med *-kyrka*. *Brännkyrka* i Stockholm utsäger att kyrkan utsatts för brand.

Sockennamnet *Drothem* vid Söderköping i Östergötland är en omtolkning av ett äldre namn, som visar att sockenkyrkan är helgad åt Drotten, Herren själv. Sockenkyrkan nämns som *Sancta Drotens kyrkio* 1359, socknen som *Sanctæ Drotins sokn* 1362 och som *Drottens kyrkyo sokn* 1411. Den kristna bekännelsen kommer också till uttryck genom referens till Kristus i sockennamnen *Kristberg* i Östergötland och *Kristdala* i Småland. Här spåras sannolikt den kyrkliga överhetens inflytande, alldeles som i sockennamn som är bildade till kyrkornas helgon. Detta är emellertid undantag. Normalt sett har sockennamnen alldeles som de flesta ortnamn vuxit fram på folklig väg, vare sig de utgår från namn på byar, gårdar, bygder eller kyrkplatser eller är nybildade utifrån egenskaper hos kyrkan.

Någon förkristen motsvarighet till sockenindelningen är som sagt inte känd. Undantagsvis har emellertid äldre distriktsnamn övertagits som sockennamn. Exempel är två uppländska sockennamn, fsv. *Frøstolft* och *Lundatolft* (i dag *Frösthult* och *Lunda*). Förleden *Frøs-* syftar på guden Frö, och även *lund* kan ha sakral innebörd. Tolften, syftande på ’tolv man’, har sitt speciella intresse som ett distrikt inom ledungen (jfr 5.1.1. Namnen *Sverige, Svealand, Götaland, Norrland*).

Speciellt intresse tilldrar sig några få sockennamn, som anger namnet på kyrkans byggherre. Till den kategorin hör två sörmländska namn, fsv. *Sighridhakirkia* och fsv. *Ulfhildakirkia*. Det förra är känt som namn på en av de två medeltida socknar som ingår i socknen Hölö i Södermanland, antingen Yttre eller Övre Hölö, troligen den förra. Sigrid har inte kunnat identifieras, så inte heller Ulvhild i *Ulfhildakirkia*, ett medeltida namn på Överselö socken, också i Södermanland, men Ulvhild har antagits vara kung Sverkers gemål, känd för sitt kyrkliga engagemang. De båda sockennamnen med kvinnonamn som förled är tecken på kvinnornas ofta betonade roll som främjare av den kristna tron. På byggherren syftar sannolikt också förlederna i två uppländska sockennamn, fsv. *Fastakirkia*, namnet på en av de två tidigare socknarna i Fasterna socken, och fsv. *Karlungskirkia*, namnet på en av de två socknar som slagits ihop till Söderby-Karls socken. I *Fastakirkia* kan vi då räkna med det vanliga mansnamnet *Faste*, i *Karlungskirkia* med ett husbondenamn **Karlunger*, bildat till *Karlösa*, namnet på en grannby till kyrkbyn Sebende.

Att kyrknamn ger besked om byggherre är utanför Norden inte ovanligt, men i Sverige är det helt exceptionellt. Normalt är det hos oss höljt i dunkel vem som tagit initiativ till kyrkbygge, och det har också förts en livlig diskussion om kyrkornas byggherrar. Som drivande nämns den kyrkliga överheten, kungen och stormännen men också kollektiv som bygdelag och tingslag. Med bygdelag som byggherrar har då naturligt framvuxna bygder apterats till socknar med gemensam kyrka. Kyrkor byggda av enskilda har rimligen i viss utsträckning från början

varit privatkyrkor, s.k. egenkyrkor. Så kan vara fallet med kyrkorna i de ovannämnda fyra socknarna, som kan knytas till namngivna personer.

Socknarna har som redan nämnts vuxit fram så småningom, och det dröjde länge innan en heltäckande sockenindelning förelåg. I huvudsak har sockenbildningen i Sverige och överhuvudtaget Norden skett under 1100- och 1200-talen, generellt sett tidigare i söder än i norr. Under tidens lopp har sedan förändringar skett. Socknar har slagits ihop och nya har kommit till, varom t.ex. namnet *Nykyrka* vittnar.

De gamla sockennamnens grundstruktur kan sammanfattas så här:

1. Namn efter by eller gård på vars mark kyrkan har byggts.
2. Namn efter kyrkplats.
3. Namn efter kyrkbyggnad.
   3.1. I kombination med namn på helgon eller gudomlighet.
   3.2. I kombination med andra omständigheter (egenskaper hos kyrkan, byggherre).
4. Namn efter bygd.

De flesta sockennamnen är sekundära till äldre ortnamn. Det gäller grupperna 1, 2 och 4. Namn efter kyrkbyggnader, grupp 3, är däremot nybildade; de är primära sockennamn.

Ännu under nyare tiden har i samband med befolkningstillväxt nya socknar inrättats. Dessutom har socknar ibland döpts om för att hylla kungligheter. Sockennamnen *Gustav Adolf* i Skåne, Värmland och Västergötland är givna för att hedra kronprins Gustav Adolf (sedermera Gustav IV Adolf). De tre sockennamnen *Dorotea*, *Fredrika* och *Vilhelmina* i Lappland är givna som hyllning till Gustav IV Adolfs maka Fredrika Dorotea Vilhelmina. Sockennamnet *Gustafs* i Dalarna är en hyllning till Gustav III.

Sockenindelningen var primärt en kyrklig indelning, men socknarna kom också att tjäna den världsliga förvaltningen. Socknarna var länge både kyrkliga och borgerliga primärkommuner. Men allt detta är nu förbi. Socknen är ett historiskt begrepp, och ordet s*ocken* har blivit en historisk term.[4]

5.1.4.2. Häradsnamn

Medan sockenindelningen i Norden är en kristen företeelse, sträcker sig häradsindelningen och den motsvarande hundaresindelningen tillbaka till förkristen tid. Hundaresindelningen är uteslutande knuten till de tre Mälarlandskapen Uppland, Södermanland och Västmanland, dvs. det gamla Svethiudh (se 5.1.1. Namnen *Sverige*, *Svealand*, *Götaland*, *Norrland*). Dalarna uppträder under medeltiden som *Dala hundare*, knutet till Västmanland. Häradsindelningen är genomförd över ett större nordiskt område, nämligen i Danmark och i större delen av Götaland, därtill i Närke och Värmland i Svealand (se Svenskt ortnamnslexikon fig. 32 s. 139). Gotland saknar häradsindelning men har i stället en motsvarande indelning i tingslag, kallade *ting*. På gammalt norskt område kan häradsdistrikt påvisas åtminstone i södra Bohuslän, men frågan om häradet i Norge är ännu inte närmare utredd. (Kartor över häradena i skilda landskap är lätt

[4] Redaktionens kommentar: Från 1 januari 2016 sker dock folkbokföringen i Sverige i s.k. distrikt, vilka motsvarar den församlingsindelning som gällde vid årsskiftet 1999/2000, då kyrkan skildes från staten. Dessutom beslutade Lantmäteriet att från 2016 redovisa sockentillhörigheten på fastighetsnivå i fastighetsregistret. Socken och sockennamn har därmed garanterats fortsatt liv.

tillgängliga i Svenskt ortnamnslexikon: Skåne s. 290, Västergötland s. 375, Östergötland s. 399, Södermanland s. 323). I periferin av häradsindelningens utbredning kan det vid sidan av häradsdistrikt finnas namn med elementet *härad* som inte hör till häradsindelningen utan betecknar bygder, »bygdehärad» (se ovan under sockennamn), så i Värmland och Bohuslän. *Vätte härad* i norra Bohuslän är ett sådant namn.

Den terminologiska motsättningen mellan götaordet *härad* och sveaordet *hundare* upphävdes genom Magnus Erikssons landslag omkring 1350. I den lagen infördes fsv. *hæradh* som generell term för Sverige, och den termen kom därmed att så småningom ersätta *hundare* också i distriktsnamnen. Som följd härav trängs ordet *hundare* alltmer undan och förekommer nu bara som historisk fackterm. Den kan dessutom ännu spåras i vissa uppländska häradsnamn, t.ex. *Lyhundra härad*, *Långhundra härad* (se nedan).

De medeltida häradena och hundarena är främst kända som de lägsta jurisdiktionsdistrikten. De ansvarade också för andra gemensamma uppgifter, t.ex. skötseln av allmänningar, broar och vattenleder. Hundarena fungerade vidare som ledungsdistrikt, så också häradena i Götalands kustlandskap. Centrum för härad och hundare var tingsplatsen. Det var på tinget som de gemensamma angelägenheterna avhandlades. Där dömdes i brottmål, där skedde fastighetstransaktioner och där utfärdades lagfart (fasta) på förvärvad jord.

Indelningen i härad är äldre än tillkomsten av det svenska riket, Svearike. Den kan alltså inte knytas till detta utan får i stället antas ha genomförts i de enskilda landskapen. Vi saknar emellertid närmare kunskap om hur detta har gått till. Indelningen i hundaren synes höra nära ihop med skapandet av det förhistoriska riket Svethiudh.

De båda distriktstermerna *härad* och *hundare* har helt olika bakgrund. *Härad*, fsv. *hæradh*, fvn. *herað* n., är ett specifikt nordiskt ord utan motsvarighet i andra germanska språk, bortsett från att ordet från danskan har inlånats i tyskan som *Harde* f. Ordet *hundare*, ett neutralt ord med samma form i fornsvenskan, har däremot motsvarigheter utanför Norden, dock bara i ortnamn, dels som *huntari* på alemanniskt område i Baden-Württemberg och Schweiz, dels som *hunderi* på frisiskt område i Nederländerna.

Ordet *härad* betyder helt enkelt ’bygd’, så ännu nisl. *herað*, men den betydelsen har i fornsvenskan i hög grad trängts undan av den tekniska betydelsen ’häradsdistrikt’. Betydelsen ’bygd’ är bevarad i en rad ortnamn, mest sockennamn, »bygdehärad» (se ovan). Etymologin av *härad* har länge varit omdiskuterad, men nu råder det i stort konsensus om ordets ursprung. Det är sammansatt av *här*, dock inte i dess rent krigiska användning utan i betydelsen ’folk’, dvs. ’folk i vapen’, och ordet fsv. *radh* n. (sv. *råd*) i betydelsen ’makt’. Ur denna sammansättning, ’makt över folk’, har utvecklats en konkret, territoriell betydelse, som vi bäst kan återge med ’bygd’. Intressant nog förekommer också ordet fsv. *radh* ensamt som bygdebeteckning i norrländska sockennamn på *-rå* (se 6.8. Bygdenamn). Det är inte ovanligt att maktord antar territoriell betydelse. Det tyska ordet *Gebiet* ’område’ betyder ursprungligen ’befälsmakt’.

Häradsindelningen bör ha uppkommit inom ett begränsat område, och det brukar antas att detta har skett i Danmark. Man får då anta att ordet *härad* på detta område har betecknat bygder av passande storlek som häradsdistrikt och därför tagits i bruk som administrativ term, en term som sedan spritts med själva distriktsindelningen.

Ordet *hundare* utgår från det germanska räkneordet *hund* ’hundra’. I ett äldre skikt av hundaresnamn förekommer med samma innebörd just detta *hund*, t.ex. fsv. *Laghund*, *Norund* i Uppland och fsv. *Oppund*/*Uppund* i Södermanland (senare *Lagunda härad*, *Norunda härad*,

Oppunda härad). Förled i *Laghund* är ordet *lag*, fsv. *lagher* ’vätska’, fvn. *lǫgr* m. ’vätska; vatten’, som här syftar på en del av Mälaren (jfr den isländska exonymen för Mälaren fvn. *Lǫgrinn*, nisl. *Lögurinn*). *Norund* är bildat till *nor* ’förträngning i vattendrag’, sannolikt syftande på ett smalt ställe i Vendelån. *Oppund* innehåller adverbet fsv. *up, op*, vilket här avser läge längre upp från Östersjön. Det äldre *hund* ingår vidare i namnen på de tre uppländska folklanden, *Attundaland*, *Fjädrundaland* (senare *Fjärdhundraland*) och *Tiundaland*, som anger antalet hundaren i folklandet, nämligen åtta, fyra resp. tio (*Fjädrundaland* innehåller en gammal prefixform till räkneordet *fyra*).

Hundare är sammansatt av *hund* ’hundra’ och en speciell kompositionsform av ordet *här*, dvs. samma ord som är förled i *härad*. I *hundare* är den krigiska aspekten starkare närvarande. För både *hund* och *hundare* kan vi utgå från en betydelse ’(skara på) hundra man’, i *hundare* med en tydligare precisering av manskapsinnebörden än i själva räkneordet *hund*. De båda synonyma termerna är klart knutna till ledungen med syftning på skeppsbesättningarna; hundaret skulle ställa upp med hundra man eller förfogade över hundra vapenföra män (jfr ovan termen *tolft* ’tolv man’ i de fornsvenska sockennamnen *Frøstolft* och *Lundatolft*). I motsats till *härad* ger alltså själva termerna *hund* och *hundare* besked om distriktsindelningens ursprung.

Härads- och hundaresnamn uppvisar samma språkliga struktur. Liksom sockennamnen har de integrerats i ett redan förefintligt kulturlandskap. Först är att skilja på primära och sekundära härads- och hundaresnamn. Sekundära sådana förelåg redan i språket och fick vid distriktsindelningen bara ny funktion. Eftersom namnen redan hade territoriell innebörd, togs de över i oförändrat skick utan att uttryckligen markeras som härad eller hundare. Ett stort antal bygdenamn har apterats som härads-/hundaresnamn.

Småland (’smålanden’, se 5.1.2. Namn på län och landskap) består till stor del av bygder eller smålandskap, och flera av dem har blivit härad. Exempel på sådana bygdenamn är *Aspeland* och *Vedbo*. Det förra heter i fornsvenskan *Asbo*(*a*)*land* ’åsbornas land’, med syftning på en framträdande rullstensås. *Vedbo*, fsv. *Vidhbo*, betyder ’skogsbygden’ (*-bo* ’bygd’). Vedbo uppdelades redan under medeltiden i Norra och Södra Vedbo. Vissa »småland» var för stora som häradsdistrikt. Njudung, vars namn förknippas med ett ord för ’klump’ (avseende tingsplats), delades upp i två härad med namnen *Væstra hæradh* och *Østra hæradh*. I Finnveden fanns tre gamla bygder, med namn efter väderstrecken, *Sunnerbo, Västbo* och *Östbo* ’syd-, väst-, östbygden’, och de passade storleksmässigt som häradsdistrikt.

Också i andra landskap utgör gamla bygdenamn ett tydligt inslag bland häradsnamnen. Från Västergötland kan nämnas *Mark*, namnet på Västergötlands gränsland mot Halland (*mark* ’gränsskog, gränsmark’), och *Redväg*, som betyder ’ridväg, färdväg’, syftande på Ätrastigen. Från Uppland kan bland hundaresnamnen nämnas de gamla bygdenamnen *Trögd* och fsv. *Soland*, det förra med omdiskuterad etymologi, det senare förklarat som ’sol-land, det solbelysta landet’. På samma sätt övertas namn på äldre *hund*-distrikt i oförändrad form som hundaresdistrikt, t.ex. *Laghund*, *Oppund*/*Uppund*.

Hundaresnamnet *Soland* ersätts tidigt av *Solænda hundare*. Det innebär att det ursprungliga bygdenamnet byts ut mot en kombination av *hundare* och genitiv av en till *Soland* (med *-ia*-avledning) bildad inbyggarbeteckning, fsv. *solændar* ’Solandsbor’. Här föreligger ett nybildat namn, där distriktstermen *hundare* är nödvändig. *Solænda hundare* är ett primärt hundaresnamn. Senare har det ombildats till *Sollentuna härad* efter huvudorten Sollentuna.

Solænda hundare representerar en viktig typ av primära hundares- och häradsnamn, nämligen namn som innehåller en inbyggarbeteckning i gen. plur., bildad till ett bygdenamn. Från Uppland kan som pendang nämnas *Valænda hundare* (senare *Vallentuna härad* efter huvudorten). Till skillnad mot *Soland* är **Valand* (säkerligen < **Vall-land*) inte belagt. En inbyggarbeteckning ingår också i det likaså uppländska fsv. *Lyhundare* (senare *Lyhundra härad*); den är bildad till *Lo-* i det ovannämnda sockennamnet *Lohärad*. På motsvarande sätt ombildas namn på *hund*-distrikt, med inbyggarbeteckningar på *-a* i gen. plur.: *Laghunda hundare, Oppunda hundare*.

Indirekt bygdebetecknande är också häradsnamn som fsv. *Brabo*(*a*) *hæradh* (senare *Bråbo härad*) och fsv. *Midhminga hæradh* (senare *Memmings härad*) i Östergötland. Bråborna bodde innanför Bråviken, och fsv. *Midhminga* (gen. plur.) är bildat till ett namn på Motala ström mellan Roxen och Glan, ett namn med betydelsen 'mellanån'. Småländska exempel är häradsnamnen fsv. *Norvidhinga hæradh* och *Upvidhinga hæradh* (senare *Norrvidinge härad, Uppvidinge härad*), där inbyggarbeteckningarna avser dem som bodde norr ut i skogen resp. längre upp i skogen. Häradsnamnen *Norra* och *Södra Åsbo härad* i Skåne syftar på åsbor, snarast vid Söderåsen.

Inbyggarbeteckningar i härads- och hundaresnamn utgår inte alltid från bygder. De kan också syfta på dem som samlades på en tingsplats. Då gäller det ju inte invånare utan mera allmänt folk som relateras till en plats, men det är fråga om samma slags bildningar, och därför talar vi också i det här fallet om inbyggarbeteckningar.

Indirekt tingsplatsbetecknande inbyggarbeteckningar är inte särskilt vanliga. Två östgötska exempel är *Valkebo härad*, fsv. *Valkabo*(*a*) *hæradh*, som syftar på en valk i terrängen, och *Åkerbo härad*, fsv. *Akerbo*(*a*) *hæradh*, med syftning på en åker. Ett likalydande häradsnamn är känt från Öland, och motsvarande hundaresnamn, fsv. *Akerbo*(*a*) *hundare*, möter i Västmanland och Södermanland. Det sistnämnda har en variant, fsv. *Akers hundare* (senare *Åkerbo härad*), vilken tydligt visar att namnet utgår från en tingsplats.

Akers hundare representerar den mest karakteristiska typen av primära hundares- och häradsnamn, nämligen namn som med tillägg av *hundare* resp. *hæradh* utgår från distriktets samlingsplats. Från Östergötland kan anföras *Dals härad* med namn efter tingsplats i en dalsänka, *Gullbergs härad* som är knutet till Gullbergshögen, *Lysings härad* med namn efter tingsplats i en glänta. *Bobergs härad*, också i Östergötland, utgår från bynamnet *Boberg*. Bynamn ligger också till grund för en rad häradsnamn vid Skånes sydkust, från väster till öster: *Vemmenhögs härad, Herrestads härad, Ingelstads härad, Järrestads härad*.

Från Uppland kan anföras fsv. *Thorsakers hundare* (senare *Torstuna härad*) och fsv. *Ullarakers hundare* (senare *Ulleråkers härad*). Kombinationen med gudanamnen *Tor* och *Ull* visar att det rör sig om åkrar för sakrala aktiviteter, och så är otvivelaktigt också fallet med de ovannämnda *Akers hundare* och *Akerbo hundare*/*hæradh*.

Med denna genomgång är de vanliga typerna av härads- och hundaresnamn exemplifierade. Härtill kommer några speciella typer. En sådan med flera representanter bör nämnas, nämligen namn med adjektiviska bestämningsleder. Den representeras av de ovannämnda *Västra* och *Östra härad* i Njudung i Småland. Ett namnpar med samma distinktion efter väderstreck uppträder i Blekinge. Detta landskap (utom Lister) var indelat i tre härad. Mellan det västra och det östra häradet i Blekinge fanns ett »mellersta» härad, vars namn senare ombildades till *Medelstads härad*. Det västra häradet bytte under medeltiden namn till *Bräkne härad*, ett namn

givet efter Bräkneån som rinner genom häradet. Det är en ovanlig typ av häradsnamn. Ytterligare ett motsatspar efter väderstreck utgör *Norra* och *Södra härad* i Möre i Småland, senare kända som *Norra Möre härad* och *Södra Möre härad*. Ett annat adjektiv än de väderstrecksbetecknande möter i fsv. *Langhundare* i Uppland (senare *Långhundra härad*). Namnet är givet på grund av hundarets långsträckta form.

Dessa namn med adjektiviska bestämningsleder är helt nybildade. Det normala är emellertid att härads- och hundaresnamnen på olika sätt relateras till det äldre kulturlandskapet. De primära häradsnamnen med *hæradh*/*hundare* som fast komponent utgår dels från tingsplatser, med tingsplatsnamn i genitiv eller en härtill bildad inbyggarbeteckning i genitiv pluralis, dels från bygder, med en till bygdenamnet bildad inbyggarbeteckning i genitiv pluralis. Gamla bygdenamn inordnas utan förändring med ny funktion i härads- resp. hundaresinstitutionen.

Härads- och hundaresnamns grundstruktur kan alltså sammanfattas så här:

1. Primära härads-/hundaresnamn, nybildade för att beteckna häradsdistrikt. Denna funktion markeras med tillägg av fsv. *hæradh* resp. *hundare*.
1.1. Namn/beteckning för tingsplats + *hæradh*/*hundare*, t.ex. fsv. *Dals hæradh*, *Lysings hæradh*, *Akers hundare*.
1.2. Inbyggarbeteckning + *hæradh*/*hundare*.
1.2.1. Inbyggarbeteckning till namn/beteckning för tingsplats, t.ex. fsv. *Akerbo*(*a*) *hæradh*/*hundare*.
1.2.2. Inbyggarbeteckning med syftning på bygder, t.ex. fsv. *Brabo*(*a*) *hæradh*, *Solænda hundare*.
1.3. Adjektiv + *hæradh*/*hundare*, t.ex. *Væstra hæradh*, *Østra hæradh*, *Langhundare*.
2. Sekundära härads-/hundaresnamn, normalt bygdenamn som utan förändring övertas som härads-/hundaresnamn, t.ex. fsv. *Mark*, *Soland*.

Häradet är liksom socknen i dag ett historiskt begrepp.

Thorsten Andersson

Litteratur:

Andersson, Thorsten, 1965: Svenska häradsnamn. Uppsala. (Nomina Germanica 14.)
— 1979: Die schwedischen Bezirksbezeichnungen *hund* und *hundare*. Ein Beitrag zur Diskussion einer germanischen Wortfamilie. I: Frühmittelalterliche Studien 13. S. 88–124.
— 1982: Hund, hundare och härad från språklig synpunkt. I: Bebyggelsehistorisk tidskrift 4. S. 52–66.
— 1988: Den medeltida sockenbildningen från språklig synpunkt. I: Kungl. Vitterhets-historie och antikvitetsakademiens årsbok. S. 65–82.
— 1992: Det förkristna ordet *socken* i Norden. I: Namn och bygd 80. S. 115–119.
Brink, Stefan, 1990: Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden. Uppsala. (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 57. Studier till en svensk ortnamnsatlas 14.)

— 1996: Tidig kyrklig organisation i Norden – aktörerna i sockenbildningen. I: Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv. Red.: Bertil Nilsson. Uppsala. (Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 5.) S. 269–290.
Öberg, Anders, 1979: Olika typer av sockennamn i Sverige. Översikt av forskningsläget jämte förslag till typindelning. Uppsala. (Ortnamn och samhälle 6.)

5.2. Rurala bebyggelsenamnstyper

5.2.1. Namn på *-anger*, *-ånger*

Ortnamn på *-anger*/*-ånger* uppträder längs hela den norska kusten samt längs den svenska Östersjökusten från norra Uppland till mellersta Västerbotten. I Sverige kännetecknas särskilt Hälsinglands, Medelpads och Ångermanlands kusttrakter av namn på *-ånger*.

Ortnamnselementet *-anger*/*-ånger* kommer av ett gammalt nordiskt ord, fvn. **angr*, fön. **anger* som har betytt ’vik’ och som har använts om havsvikar. De norska namnen slutar numera vanligen på *-anger* eller bestämd form *-angen*, de svenska på *-ånger*. Namnen är ursprungligen naturnamn, viknamn, som dock ofta har kommit att avse även bebyggelsen vid viken i fråga, och de flesta *-anger*/*-ånger*-namnen är bevarade endast som namn på bebyggelser. De har blivit gårdnamn, bynamn och – inte sällan – namn på hela bygder (se 5.6. Bygdenamn).

I Sverige är de flesta av de havsvikar som burit namn på *-ånger* försvunna eller starkt omformade till följd av den kraftiga landhöjningen vid Norrlandskusten – som mest bortåt 1 meter på 100 år. De tidigare viknamnen finns nu inte sällan flera kilometer från havet. Vid den norska kusten är landhöjningen inte lika kraftig, och kustlandskapet är inte så omformat som i Norrland. Där har flera *-anger*-namn kvar sin ursprungliga syftning på vikar eller fjordar.

Det norska stadsnamnet *Stavanger* (fno. *Stafangr* m.) har ursprungligen avsett en vik centralt i den nuvarande staden. Förleden är fvn. *stafr* m. ’stav’ med omdiskuterad syftning; kanske avsågs ett tvärt stupande näs, brant som en stående stav. Ett annat gammalt naturnamn, *Hardanger* avser nu landskapet kring Hardangerfjorden, men har ännu på medeltiden avsett fjorden. Namnet har förklarats som en sammansättning med folkbenämningen fvn. *hǫrðar* pl. (< **haruð*-) eller – kanske troligare – med adjektivet fvn. *harðr* ’hård’, syftande på hårt väder. I nordligaste Norge bär de stora fjordarna *Malangen* (till fvn. *malr* ’påse’, efter formen) och *Porsangen* (till växtbeteckningen *pors*?) namn på *-anger*. De nordnorska *-anger*-namnen anses vara yngre än de syd- och västnorska.

De svenska namnen på *-ånger* är alla sammansatta, ofta med namnet på en å som mynnat i viken. *Selånger* (*de Silanger* 1344), namn på en socken strax väster om Sundsvall, anses innehålla ett ånamn **Sil*-, ännu bevarat i bynamnet *Silje*. *Silanger* var förr namnet på den havsvik som ledde in till Medelpads gamla kärnbygd, där nu Selångers kyrka ligger.

I Hälsingland finns bl.a. sockennamnen *Njutånger* (*apud ecclesiam Nyutanger* 1363) och *Harmånger* (*De Harmanger* 1344), båda sammansatta med ånamn. **Niuta*, som har med verbet *njuta* i dess äldsta betydelse ’fånga’ (här med avseende på fisk) att göra, var troligen ett äldre namn på Nianån, och **Harm*(*a*) ’den steniga’ på Harmångersån.

Det svenska landskapsnamnet *Ångermanland* (*Angermannaland* 1257) betyder ’ångermännens land’ och innehåller gen. plur. av en inbyggarbeteckning fsv. *angerman*. »Ångermännen»

var säkert ursprungligen de som bodde kring den långa och vida havsviken, »ångern», i vilken landskapets viktigaste älv, Ångermanälven, mynnar.

Namnen på *-anger*/*-ånger* finns i två någorlunda sammanhållna områden, ett längs Norges kust och ett längs Norrlandskusten. De två områdena har ingen inbördes förbindelse. Utbredningen har tolkats så att namntypen, som framstår som äldre i Norge, har spritts från Atlantkusten landvägen via Tröndelagen och mellersta Norrland till Östersjökusten. *Selånger* vid Medelpads kust har ansetts vara ett av de äldsta *-ånger*-namnen i Sverige, kanske redan från tiden för Kristi födelse. Från dessa trakter, Medelpad med omnejd, anses namntypen ha spritt sig norrut och söderut längs Norrlandskusten.

Eva Nyman

Litteratur:

Holm, Gösta, 1991: De nordiska *anger*-namnen. Lund. (Det norske videnskaps-akademi. 2. Hist.-filos. klasse. Skrifter. Ny ser. 18.) För utbredningskarta se Nyman 2010.

Edlund, Lars-Erik, 1994: Rec. av Holm 1991. I: Namn och bygd 82. S. 145–151.

Helleland, Botolv, 1992: Rec. av Holm 1991. I: Maal og minne. S. 185–198.

Nes, Oddvar, 1992–93: Rec. av Holm 1991. I: Namn og nemne 9/10. S. 99–107.

Nyman, Eva, 2010: Ortnamn på -anger/-ånger i Norden. I: Språken i Sverige. Temaredaktörer: Östen Dahl & Lars-Erik Edlund. Stockholm. (Sveriges Nationalatlas 22.) S. 80.

Svenskt ortnamnslexikon. Utarbetat inom Institutet för språk och folkminnen och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 2 rev. uppl. Red.: Mats Wahlberg. 2016. Uppsala. S. 385–386.

5.2.2. Namn på *-arv*, *-arven*, *-arvet*

På skilda håll i landet finns ortnamn som innehåller antingen det från nutida språkbruk välbekanta ordet *arv* ’kvarlåtenskap’ eller ett därmed samhörigt fsv. *arve* m. ’arvinge’. De bildar två typer av ortnamn med olika spridning och kommer därför att presenteras var för sig. Om övertagande genom arv i någon form vittnar också en annan, mycket äldre namngrupp, ortnamnen på *-löv* i södra Sverige. Den behandlas inte i den här namnartikeln.

5.2.2.1. *-arv* samt *-arven*, *-arvet*

Efterleden uppträder i både obestämd och bestämd form. Ordet *arv*, som i modern svenska är genus neutrum, kunde i fornsvenskan liksom i många nutida dialekter också ha maskulint genus, vilket återspeglas i efterledsformen *-arven*.

Arv-namnen har förekommit och förekommer ännu i stor mängd i Dalarna, inte minst kring Falun och i Siljansområdet, och med flera tiotal namn också i framför allt den norra halvan av Hälsingland, särskilt i landskapets inre socknar. Dessutom påträffas *-arv*-namn, fast i mindre antal, framför allt i den norra delen av både Uppland och Västmanland. I Åboland och Nyland i Finland påträffas en handfull sådana ortnamn avseende byar och en socken. I Norge, där *arv* är ett maskulint ord, påträffas ett dussintal bebyggelsenamn med denna efterled inom en mycket avgränsad del av Oppland fylke.

Medan de få hithörande norska namnen tycks ha tillkommit under järnåldern och nu är fästa vid gårdar i kärnbygden, räknar man med att de många *-arv*-namnen på svenskspråkigt område har sin upprinnelse i medeltida, till stor del senmedeltida förhållanden; vissa av dem kan rent av vara av ännu yngre datum. Det saknas visserligen säkra belägg för att *-arv*-namnen skulle gå längre tillbaka än mitten av 1300-talet, men den omständigheten hindrar knappast att många av dem kan ha funnits även under tidig medeltid. Utmärkande för de svenska namnen är att de har åsatts platser i de gamla bygdernas randområden.

Som ortnamnselement i svenska namn ges *arv* vanligen betydelsen ’arvejord, ärvd jord-egendom’, i vissa fall också ’ärvd äga, t.ex. slåtter’. Man utgår sålunda från att det rör sig om ursprungliga ägonamn, som dock i många fall har övergått till bebyggelsenamn då ett nybygge har anlagts vid arvejorden. Det kan väl inte uteslutas att man med historiskt facit skulle finna exempel där ägan har röjts och nybygget uppförts samtidigt. Varför vissa ägor fick namn på *-arv* är inte klarlagt i sin helhet. Kanske rörde det sig om nyodlingar, som man namnledes särskilt ville markera som införlivade i någons arvejord och som därför inte utan vidare kunde pant-sättas eller säljas.

Däremot är bedömningen säkrare rörande den stora koncentrationen av *-arv*-namn i trakten av Falun. För att Falu gruva, Kopparberget, skulle tillgodoses med fast arbetskraft utfärdade kung Magnus Eriksson år 1347 privilegier. Mot att man åtog sig dagligt arbete vid gruvan fick man laglig rätt att utan arrendeavgift röja, svedja och sätta upp hus på annans mark. Därmed blev man också ägare till jorden och nybygget och kunde låta detta gå i arv till de efterlevande. Nybyggen av det här slaget kom att åsättas *-arv*-namn. Beträffande de få västmanländska *-arv*-namnen är att märka att de fyra som har påträffats i Ljusnarsberg är uppkallelsenamn efter platser nära Kopparberget i Falun. Detta förklaras med att gruvfolk därifrån tog med sig sina gårdsnamn då de flyttade till Ljusnarsberg för att bryta malm i den nya koppargruva, Nya eller Ljusnars Kopparberg, som hade upptäckts där på 1600-talet.

De fåtaliga ovan berörda norska *-arv*-namnen kännetecknas av svårbestämbara förleder – dock tycks några av dem utgöras av personnamn. De svenska namnen däremot innehåller till övervägande del personnamn, i en del fall binamn, eller andra personbenämningar, sannolikt med syftning på arvlåtaren; dock kan inte uteslutas att det finns fall där arvtagaren avses. I namnen på dalabebyggelserna *Domnarvet*, *Gussarvet*, *Harmsarvet*, *Larsarvet* och *Stämnarvet* finner vi mansnamnen *Domare* (brukat som personnamn), *Gudsorm* eller dess kortform *Gusse*, *Herman*, *Lars* och *Stenbjörn* och från Hälsingland kan nämnas bynamnen *Bondarv* och *Ingesarven*, bildade till mansnamn, *Bonde* i ena fallet och möjligen *Ingel* i det andra. Mansbi-namn kan ingå i *Handskarvet*, *Hästskosarvet*, *Piltarvet* och *Studsarvet* (*stut* ’ung tjur, oxe’) i Dalarna samt yrkesbenämningar eller dylikt i *Smedsarvet* i Dalarna och Hälsingland och det dalska *Diskarvet* (kanske **diskare* ’snickare’).

I de många *-arv*-namn som idag avser och i många fall hela tiden har avsett ägomark ingår också personnamn och personbenämningar i stor utsträckning, t.ex. *Pete* i det på tre håll i Hälsingland, i socknarna Bergsjö, Forsa och Järvsö, uppträdande *Petarvet*, i Bergsjö numera försvunnet men omtalat som *i pæthe arffweno* i ett dokument 1487 (bevarat i sen avskrift). Från Ovan- och Nedansiljan kan nämnas ägonamnen *Danilarvet*, *Gotarvet* (förmodligen *Göte*), i båda dessa fall troligast förmedlade av gårdsnamn, och *Kullarvet* (också fäbodar; *kulla* ’[äldre] ogift kvinna’). Därutöver finns namn med skiftande typer av förled, t.ex. *Fläskarv*(*et*) (kanske

med berömmande innebörd), *Hundsarv* (troligen *hund* i förklenande syfte), *Sinarvet* (verbet *sina* om kor) och *Årsarvet* (till *Årus-* ’åmynning’), där förlederna tar fasta på annat än personer.

5.2.2.2. *-arve* samt *-arvaby*

Namn på *-arve* är ett onomastiskt särmärke för Gotland. Namntypen har varit produktiv under medeltiden. Antalet gårdar med *-arve*-namn beräknas ha varit 238 i mitten av 1600-talet. Efterleden är bildad till personbenämningen fgutn. *arvi* m. ’arvinge’, motsvarande det tidigare nämnda fsv. *arve* med samma betydelse. Ortnamnsefterleden *-arve* återspeglar ett äldre *-arva*, i vilket ingår den forngutniska (tillika fornsvenska) genitivformen av appellativet. Eftersom denna gäller för både singularis och pluralis, har tvekan rått om *arva* här skall tolkas som ’arvinges’ eller ’arvingars’. De som anser att den i första hand skall uppfattas som en singularform har hänvisat till en annan – vad gäller gotländska förhållanden – minst lika gammal grupp av bebyggelsenamn som återgår på personnamn och personbenämningar i genitiv singularis. Sådana exempel är med ändelsen *-e* (på Fårö *-a*) < fgutn. *-a*(*r*): *Anderse, Gunilde* (till *Gunhild*), *Larsa, Sigvalde, Skinnare* och med *-s*: *Bengts, Hagvards, Påvels, Rangvalds, Smiss* (till *smed*). I dessa namn är ett bebyggelsebetecknande ord såsom *by*, som i äldre tid också betydde ’gård’, och *gård* underförstått.

Exempel på bebyggelsenamn på *-arve* är *Bomarve* < fgutn. **Botmunda*(*r*) *arva* ’Botmunds arvinges (gård)’, möjligen ’Botmunds arvingars (gård)’, och vidare bl.a. *Hemdarve, Jaxarve, Robbenarve, Skradarve* med betydelserna ’Hegmunds, Jakobs, Rodbjörns, Skräddares (som personnamn) eller skräddarens (som yrkesbenämning) arvinges eller arvingars (gård)’.

Vid sidan av de många bebyggelsesyftande *-arve*-namnen finns på Gotland en stor mängd ägonamn som till det yttre förefaller vara bildade med samma efterled. Trots forskningsinsatser är denna namntyp inte utredd i sin helhet. Ägonamnen förefaller inte ha någon enhetlig bakgrund och innehåller ofta andra slags förleder än de som kännetecknar bebyggelsenamnen på *-arve*, t.ex. *Forn-, Fågel-, Ko-*. Några av dessa namn skall säkerligen återföras på ursprungliga namn på gårdar som har lagts öde, varefter namnet har knutits till ägorna, men i övrigt är det tveksamt om ägonamnen i analogi med bebyggelsenamnen på *-arve* verkligen är att tolka som ’NN:s arvinges eller arvingars åker, äng, hage osv.’. En tanke – dock starkt ifrågasatt – är att *-arve* i en del av de här ägonamnen återgår på *-arvet* och därmed är av samma slag som i bl.a. Dalarna och Hälsingland (se avsnittet ovan).

På senare tid har föreslagits att *-arve* i ägonamn skulle kunna återgå på olika gotländska ortnamnselement. Ett *-are* i namn av typen *Barkare, Domare, Skradare* (< fgutn. gen. sg. *Barkara* osv.) kan ha ändrats till *Barkarve* osv.; något liknande kan ha skett vid elliptisk förkortning, t.ex. **Bildshagen* (*bild* ’[plog]bill’) > *Billsare* > *Bildsarfwe* (1704). Också genitiviska *ar-, or-* eller *ur*-ändelser i förleder av sammansättningar kan på liknande sätt ha omtolkats till *-are*, senare uppfattat som *-arve*. Utbytet av *-are* mot *-arve* underlättas av att *v* i *-arve* vanligtvis bortfaller i uttalet på södra och mellersta Gotland.

Slutligen ingår *arve* ’arvinge’ i *-arvaby*, som bildar en undergrupp av namnen på *-by*. Namnen kännetecknas genomgående av utvecklingen *-arvaby* > *-arby*. Också här är *arva* en äldre singular eller plural genitivform; i ortnamnselementet uppfattas den i första hand som en singularform, även om plural användning inte kan avfärdas helt och hållet. Namntypen är mycket vanlig i Uppland, allra mest i landskapets nordliga skogstrakter men några exempel

finns också i söder, koncentrerat till skogsmarken norr om Åkersberga. I övrigt påträffas fyra sådana namn i Dalarna, och ett dussintal på Åland och i södra Finland. Namnen på *-arvaby* har uppkommit under medeltiden och innehåller arvlåtarens personnamn, t.ex. *Fastarby* och *Sixarby* i Uppland, *Tosarby* i Dalarna och på Åland samt *Fasarby* i Finland (< äldre *Fastarvaby*, *Sighstensarvaby* osv.), vilka tolkas som ’Fastes, Sixtens, Tores, Faders arvinges eller arvingars gård’; i något enstaka fall ingår ett annat slags personbenämning, så i det uppländska *Prästarby*. Det finländska *Fasarby* har knutits till en man vid namn Fader Huggensson, nämnd i ett dokument från 1356.

Lennart Hagåsen

Litteratur:

Brink, Stefan, 1984: Ortnamn i Hälsingland. Stockholm. S. 98 f.

Calissendorff, Karin, 1986: Ortnamn i Uppland. Stockholm. S. 69 ff.

Huldén, Lars, 2001: Finlandssvenska bebyggelsenamn. Namn på landskap, kommuner, byar i Finland av svenskt ursprung eller med särskild svensk form. Översikt utarbetad av Lars Huldén utgående från material sammanställt av Nina Martola, Kurt Zilliacus, Ritva Liisa Pitkänen m.fl. och med bidrag av Åke Granlund och Carl-Eric Thors. Helsingfors. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 635.) S. 26 (kortfattade översikter).

Lindén, Bror, 1970: Österdalska *arv*-namn. En undersökning rörande betydelse-, frekvens- och formförhållanden m.m. hos de i Ovan- och Nedansiljansbygderna förekommande ortnamnen på *-arv(e)t*. I: Namn och bygd 58. S. 83–117.

Melefors, Evert, 2010: De gotländska ägonamnen på -arve. I: Kust och kyrka på Gotland. Historiska uppsatser. Red.: Per Stobaeus. Visby. (Arkiv på Gotland 7. Skriftserie för Landsarkivet i Visby och Gotlands kommunarkiv.) S. 49–75.

Olsson, Ingemar, 1994: Gotländska ortnamn. Visby. S. 48–52.

Ståhl, Harry, 1976: Ortnamn och ortnamnsforskning. 2 uppl. Stockholm. S. 87 f.

— 1987: Namn på -arvaby, -arva och -arvet. I: Ortnamnssällskapet i Uppsala. Namnspalten i Upsala Nya Tidning 5. S. 21.

Svenskt ortnamnslexikon. Utarbetat inom Institutet för språk och folkminnen och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 2 rev. uppl. Red.: Mats Wahlberg. 2016. Uppsala. S. 26 f.

5.2.3. Namn på *-boda*

Av ortnamnen på *-bo* återgår många på ett ursprungligt *-bodha*, pluralis av fsv. *bodh* ’(förvarings)bod’. Namngruppen är spridd i större delen av Sverige. Två huvudområden kan urskiljas, dels Nordöstskånes, Blekinges, Smålands, Västergötlands och Östergötlands skogstrakter, dels skogsbygderna i Uppland, Västmanland, Dalarna, Gästrikland och Hälsingland.

Efterleden kan åsyfta förvaringsbodar av olika slag, oftast sannolikt uppförda vid slåttermarker för förvaring av höet, kanske även för övernattningsbruk. Dessa områden har så odlats upp och i en del fall småningom blivit fast bebodda (de äldsta jordeböckerna och lantmäterikartorna upptar också många obebyggda ängar och utjordar med namn på *-bodha*). Ett stadium före fast bosättning kan representeras av de s.k. bodlanden i Hälsingland, ett slags filialgårdar, efterhand med fullständigt jordbruk, där gårdens folk vistades under sommaren. Dessa,

vanligen benämnda *Bodarna*, har nu ofta namn på *-bo* och har blivit självständiga gårdar. Också andra bodar än slåtterbodar kan åsyftas, t.ex. jaktbodar, fiskebodar (i t.ex. *Falsterbo* i Skåne med syftning på handelsmän och fiskare från Falster) och, i Dalarna och Norrland, fäbodar. Namntypen var produktiv under medeltiden och 1500-talet. Det är ovisst om några namn kan vara äldre; i Uppland synes de äldsta namnen ha tillkommit under 1200-talet. Efterleden *-bodha* reducerades småningom oftast till *-bo*, i de flesta fall redan på 1500-talet. Många nya namn på *-bo* har tillkommit i nyare tid, och *-bo* har kommit att bli en allmänt bebyggelsebetecknande efterled, vanlig in i vår tid.

Förlederna utgörs mycket ofta av personnamn eller yrkesbeteckningar, sannolikt med syftning på dem som först stadigvarande slog sig ned på platsen, i t.ex. *Eringsboda* (*Eringisli*) i Blekinge, flera *Mångsbo* (*Magnus*) i Uppland och det vanliga *Smedsbo*. Kvinnonamnen utgör en mycket liten del, i t.ex. *Gunnilbo* (*Gunhild*) i Västmanland och *Offerbo* (*Afridh*) i Uppland. Av de många namnen på *-bodha* i Våla härad i nordvästra Uppland innehåller hela 76 % personbetecknande förleder. I flera fall synes den namnlåtande personen kunna påvisas, i t.ex. *Grellsbo* i Uppland (Gregorius de bodhom 1299, gregisbodha 1429), där bebyggelsen alltså ursprungligen endast benämnts som *Bodarna*. Andra förleder kan åsyfta moderbebyggelsens namn, i t.ex. *Månkarbo* (’Mungakarlarnas bodar’, till bynamnet *Munga*) i Uppland, läge invid någon annan lokalitet, t.ex. en sjö som i *Grycksbo* (*Grycken*) i Dalarna, eller på annat sätt karakterisera bebyggelserna, i t.ex. *Habo* (*hag* ’stängsel; inhägnat område’) i Västergötland och *Äppelbo* (*äpple*, med syftning på någon blickfångande apel eller ett apelbestånd) i Dalarna.

Mats Wahlberg

Litteratur:

Brink, Stefan, 1979: Bodlanden i Järvsö socken. I: Uppsalastudier i namnforskning. Uppsala. (Ortnamn och samhälle 5.) S. 7–49.

Hedblom, Folke, 1958: Gästriklands äldre bebyggelsenamn. En förberedande undersökning. I: Från Gästrikland. Gästriklands kulturhistoriska förenings meddelanden 1957–1958. S. 5–213 (Namn på fsv. *-bodha* s. 57–65).

— 1985: Bodarna och fäboden. En bygdestudie i Gästrikland. I: Namn och bygd 73. S. 1–17.

Rahmqvist, Sigurd, 1996: Sätesgård och gods. De medeltida frälsegodsens framväxt mot bakgrund av Upplands bebyggelsehistoria. Uppsala. (Upplands fornminnesförenings tidskrift 53.) S. 82–85.

Wahlberg, Mats, 1988: Ortnamnen i Västmanlands län 5:1. Heby kommun, norra delen. Bebyggelsenamn. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Serie A. Sveriges ortnamn.) S. 17–23. Länk: https://www.isof.se/download/18.5850f85e15732ead0b31a37/1529495776254/Ortnamnen%20i%20V%C3%A4stmanlands%20l%C3%A4n_Heby%20kommun%20norra%20delen.pdf

— 2018: Uppländska ortnamn på *-bodha*, *-bol* och *-bordh* med personnamnsförleder. I: Namn och bygd 106. S. 43–81. Länk: Namn_och_bygd_2018 (1).pdf

5.2.4. Namn på *-by*

Ortnamnen på *-by* hör till landets absolut vanligaste. De utgör en heterogen samling namn av skiftande ålder och ursprung. Till ett äldre, huvudsakligen förhistoriskt skikt hör namn med följande förledskategorier:

- terrängbeteckningar, t.ex. *Säby* till fsv. *sæ-* ’sjö’ och *Hammarby* till *hammar* ’stenig backe’,
- trädbeteckningar eller andra beteckningar för (högre) vegetation, t.ex. *Alby*, *Ekeby* till *eke* ’ekdunge’ och *Lundby*,
- »kulturord», t.ex. *Broby*, *Råby* till *rå* ’gräns(märke)’, *Täby* till *tä* ’fägata’ och *Stenby* till fsv. **sten* ’fornborg’,
- adverb som anger läge, särskilt väderstrecksadverb, t.ex. *Sörby*, *Norrby*,
- vissa inbyggarbeteckningar, t.ex. *Vällingby*, *Islingby*.

Ålderdomliga verkar också de osammansatta namnen vara. De är särskilt vanliga i Dalsland men förekommer också i Bohuslän och Värmland. Formen kan variera mellan *By*, *Byn*, *Bö* och *Bön*, de två senare utgående från en sidoform motsvarande fvn. *bø*. Till järnåldern hör också den semantiska typ där förleden utgör en personbeteckning i form av ett ord som anger rang eller värdighet, t.ex. *Rinkeby* till fsv. **rinker* ’krigare’, *Svenneby* till fsv. *sven* ’gosse, tjänare, väpnare’ och *Karleby* till fsv. *karl* ’fri man, krigare’.

Yngre, huvudsakligen medeltida, är namnen på *-arvaby* där *arva* är genitiv singularis av fsv. *arve* ’arvinge’ (se 5.2.2.2 ovan). Den första komponenten i dessa namn är alltid ett personnamn, och betydelsen är således ’NN:s arvinges gård’. Som exempel kan nämnas *Exarby* (*exsareby* 1540) och *Fastarby* (*Fastareby* 1542) där förlederna innehåller mansnamnen *Erik* och *Faste*. I andra fall står ett personnamn som direkt bestämning till *by*, så t.ex. i *Holvastby* till *Holmfast* och *Skrattby* (*j skrattaby* 1392) där förleden torde innehålla ett mansbinamn **Skratte* bildat till fsv. *skratte* ’narr, gycklare; tomte’ m.m. Personnamnen bör i sådana fall vanligen avse gårdens förste brukare. Personnamnen dominerar i de medeltida *-by*-namnen. Till medeltiden hör också vanligen de s.k. *-karlaby*-namnen där förleden innehåller en inbyggarbeteckning bildad med *karlar* i betydelsen ’inbyggare’. Ett exempel är *Älvkarleby* vars förled innehåller inbyggarbeteckningen **älvkarlar* ’de som bor vid Dalälven(s mynning)’. I några fall men inte så ofta kan namnen vara »lömska»; det gäller t.ex. en rad östgötska namn som idag slutar på *-by* men som går tillbaka på äldre former på *-bygd* i betydelsen ’nyodling’. Exempel är t.ex. *Amundeby* (*Amundabygd* 1543) och *Baggeby* (*Baggabygd* 1405). Förlederna i dessa namn är personnamn.

Vissa ortnamn som ser ut som sammansättningar med *-by* innehåller i själva verket sammansatta appellativer, dvs. färdiga sammansättningar som tagits i bruk som ortnamn. Hit hör *Husby* till fsv. *husaby*(*r*) ’kungsgård’ och *Kyrkbyn* till fsv. *kirkiuby*(*r*) ’by med (socken)kyrka’. Sådana namn har vanligen konkurrerat ut äldre bebyggelsenamn.

Ordet *by* är en avledning till roten i verbet **bōwan*, **būwan*, fsv. *boa*, fvn. *búa* ’bo’, kanske i betydelsen ’ställa i ordning, bereda’. I ortnamn brukar man räkna med att ordet har betydelsen ’gård’ eller ’by’, alltså ’bebyggelse’. Det finns dock vissa tecken på att namnelementet i de allra äldsta namnen kan ha en annan, agrar betydelse och syfta på mark som ställts i ordning för jordbruksändamål.

Namnen på *-by* förekommer i stort sett i hela Skandinavien samt i de svenska bygderna i Finland och Estland. I Finland är det den vanligaste svenska namntypen med nästan 20 % av samtliga bynamn. Karakteristiska för Finland är de s.k. särnamnen som *Önningby* 'ölänningarnas by', *Sviby* 'svearnas by' och *Dalkarby* 'dalkarlarnas by'. Namnen talar om var kolonisatörerna kom ifrån. Annars domineras det finska och norrländska materialet av namn med personnamnsförleder. I övre Norrland har de vanligen bestämd form, t.ex. *Svensbyn*, *Grelsbyn* (till mansnamnet *Greger*) och *Börjelsbyn* (till mansnamnet *Birger*). Från Mälarområdet och söderut i östra Sverige, Västergötland och Sydsverige dominerar det äldre skiktet *-by*-namn, men också här förekommer enstaka namn med personnamnsförleder, ofta av äldre typ som t.ex. *Nockeby* 'Nockes gård' i Bromma utanför Stockholm och *Sebberneby* 'Sigbjörns by' på Öland. Namnen på *-arvaby* uppträder främst i Uppland och Dalarna. I de västliga landskapen Bohuslän, Dalsland och Värmland ser det annorlunda ut. Här dominerar personnamn och de är vanligen av ålderdomlig, förkristen typ. Som exempel kan nämnas *Åsgöt* i *Askeby*, *Frösten* i *Frestersbyn*, *Grim* i *Grindsby*, *Leif* i *Lexby* och *Sigrid* i *Siribyn*. I det *-by*-namnstäta Dalsland har namnen oftast bestämd form. Här möter också ofta inbyggarbeteckningar på *-inge* eller *-unge* i förlederna, t.ex. *Svalungebyn* i Örs socken där förleden innehåller en inbyggarbeteckning **svalungar* bildad till gårdnamnet *Svalhede*.

Namntypen tycks vara fullt produktiv redan under romersk järnålder (0–400 e.Kr.). Den har fortsatt vara livaktig genom hela järnåldern vilket bl.a. framgår av att den uppträder i nordiska kolonisationsområden i England och Normandie. Namnen på *-by*(*n*) fortsätter att bildas under medeltiden men ändrar då karaktär på så sätt att förlederna kommer att domineras av personnamn och inbyggarbeteckningar. Till detta yngre skikt ska antagligen också stora delar av de västsvenska namnen med personnamnsförleder föras, även om de vanligen ålderdomliga personnamnen som där ingår visar att de är relativt tidiga.

Per Vikstrand

Litteratur:

Hellberg, Lars, 1967: Kumlabygdens ortnamn och äldre bebyggelse. Kumla. (Kumlabygden. Forntid – nutid – framtid. 3.)

Schmidt, Tom, 2000: Norske gårdsnavn på -by og -bø med personnavnforledd. Oslo. (Acta humaniora.)

Vikstrand, Per, 2013: Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälarlandskapen. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Serie B: 13.)

Örnmark, Michaela, 2003: Dalkarby, Gästerby, Tjusterby och Finnby – s.k. särnamn i södra Finland. I: Namn och kulturella kontakter i Östersjöområdet. Handlingar från NORNA:s 30:e symposium i Visby 14–16 september 2001. Red. Staffan Nyström. Uppsala. (NORNA-rapporter 78.) S. 211–226.

5.2.5. Namn på *-bol* och *-böle*

Bebyggelsenamn som innehåller *bol*, främst som efterled men också som förled, finns företrädesvis i västra Götaland och Värmland men påträffas också i exempelvis Södermanland och Uppland. Bland ägonamn är de kända från framför allt Skåne och Småland.

Ordet *bol* är bildat till verbet *bo*, som i äldre språk och i dialekterna också kan ha betydelsen ’bereda, göra i ordning; laga’. Dialektalt förekommer *bol* med flera olika betydelser, t.ex. ’boplats, gård, nybygge’ (*Bolshög* i Skåne), ’djurbo (fågelbo, björnide, rävlya osv.)’ (*Björnebol* i Dalsland och Värmland, *Tranebol*, numera *Tranebo*, i Västergötland), men också rent ägobetecknande, ’nyodling, jordstycke, äng’ med olika regionalt avgränsade betydelsevarianter (*Baggebol* i Södermanland och Västergötland, kanske till ett fsv. **baggabol* ’äng där man har baggar på bete’). När *bol* har innebörden ’djurbo’ i bebyggelsenamn, kan namnen från början ha varit skämtsamma eller nedsättande. Kanske har *Björnebol* legat vid eller inne i »björnskogen» och *Tranebol* nära någon myr eller mosse, där tranor gärna håller till.

Förutom djurbeteckningar ingår också t.ex. personnamn, *Dragabol* (*Drake*) i Halland, *Håkanbol* i Närke, yrkesbenämningar, *Länsmanbol* och *Skräddarbol* i Uppland, och terrängord, *Bäckebol* på olika håll i Västsverige och *Forsbol* i Dalsland.

Namn på *-bol* har bildats från medeltiden till nyare tid. I flera fall har *-bol* med tiden ombildats till *-boda* (> *-bo*), så t.ex. i *Laggarbo* i Järlåsa socken i Uppland (*j Laggaraboleno* 1362, *Laggarebodha* 1540, *Laggarbo* 1650; *laggare* ’tunnbindare’).

En särskild kategori utgör de många namnen av typen *Kyrk*(*e*)*bol*(*et*), *Kyrkbordet* och *Präst*(*e*)*bol*(*et*), *Prästbordet*. I sådana namn kan en sammanblandning tidigt ha ägt rum mellan *bol* ’boställe’ och *bord* ’jord anslagen för visst underhåll (t.ex. av präst eller kyrka)’.

Ortnamn som innehåller *böle* är vanliga i framför allt fyra områden: Dalsland–Värmland, Smålandskusten–Öland, Uppland–Norrland och Åland–Finland.

Ordet *böle* är bildat av *bol*. Innebörden är ’boplats, gård’, i vissa fall ’nybygge; nyodling på utmark’ (*Baggböle* i Västerbotten, mansnamnet *Bagge*), men också betydelsen ’bo för vilda djur’ anses förekomma (*Björnböle* i Ångermanland). På vissa håll har *böle* utvecklats till *byle*. Detta gäller i hög grad för Uppland, i viss mån också för Öland och Östergötland. Uppländska exempel är *Byle* och *Gunbyle* (mansnamnet *Gunne*).

De flesta av de sammansatta *-böle*-namnen har som förled ett personnamn (*Olofsböle* i Småland, *Pålböle* i Västerbotten) eller annan personbeteckning (*Jämteböle* i Västerbotten, *Koppraböle* i Småland; *koppare* ’åderlåtare’). Andra slag av förleder uppträder i *Flakeböle* (sannolikt ordet *flack* ’flat yta’) på Öland, *Lockåsböle* (bynamnet *Lockåsen*) i Jämtland samt *Sörböle* (*sör* ’söder’) och *Toböle* (möjligen dialektordet *to* ’liten sänka’) i Västerbotten.

Namn innehållande *böle* har till övervägande del bildats under medeltiden och har oftast sin bakgrund i den medeltida utmarkskolonisationen.

Skenbart hithörande är namnbildningar med fsv. **nybyle* ’nybygge, nybebyggelse’ och fsv. **thykbyle* ’tätbebyggelse’ (*thyk-* är en sidoform av adjektivet *tjock*). Dessa namn har sina rötter i järnåldern. De uppträder i dag i flera varianter, t.ex. *Nibble, Nybble, Nöbbele, Nöbbelöv* resp. *Tibble, Tybble*. Namnen *Nibble, Nybble* osv. är östligt orienterade i Svealand och Götaland. *Tibble, Tybble* återfinns framför allt i Mälardalen, med enstaka exempel också i Dalarna, Närke, Östergötland och, med formen *Tibbles*, på Gotland.

Mats Wahlberg

Litteratur:
Fridell, Staffan, 2013: Nybyli. I: Namn och bygd 101. S. 103–114.
Länk: Namn_och_bygd_2013.pdf
Hallberg, Göran, 1972: *Bolshus* och ägonamnselementet *bol* i Skåne. I: Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift. S. 41–62.
Hellberg, Lars, 1985: *Tibble ~ Tybble*, fsv. *Þyk*(*k*)*byli*. I: Namn och bygd 73. S. 50–67.
Pamp, Bengt, 1988: Ortnamnen i Sverige. 5 uppl. S. 53–54.
Thors, Carl-Eric, 1952: Om namn på *-böle*, med särskild hänsyn till de finländska namnen. I: Namn och bygd 40. S. 11–28.
Wahlberg, Mats, 2018: Uppländska ortnamn på *-bodha*, *-bol* och *-bordh* med personnamnsförleder. I: Namn och bygd 106. S. 43–81.
Länk: Namn_och_bygd_2018 (2).pdf

5.2.6. Namn på *-hem*

Ortnamnen på *-hem* är ofta svåra att känna igen eftersom de förändrats ganska dramatiskt under tidens gång. I Västergötland slutar de idag ofta på *-um* (t.ex. *Bolum, Edum, Kvänum*), i Ångermanland på *-om* (t.ex. *Grötom, Skedom, Skällom*) medan de i Uppland ofta har former på *-ome* (t.ex. *Skornome, Våxome*). I andra fall går de inte alls att känna igen utifrån de moderna namnformerna, så t.ex. i *Ärna, Vedemö* eller *Häradshammar*. Generellt svåra att identifiera är de jämtländska namnen där efterleden ofta är starkt nedslipad och bara utgörs av ett ensamt *-e* (t.ex. *Mjälle, Tanne, Hälle*). Utifrån medeltida skrivningar går det dock ofta att med stor säkerhet avgöra om det rör sig om ursprungliga namn på *-hem* eller inte. I några fall uppträder namnen även i modern tid med former på *-hem*. Särskilt gäller det på Gotland med exempel som *Fardhem, Havdhem* och *Etelhem* men också t.ex. i de västgötska *Varnhem* och *Tunhem*. Ibland kan det nog i sådana fall röra sig om restituerade former som fått stöd av det levande appellativet *hem*.

Ortnamnselementet *hem* är identiskt med det vanliga substantivet *hem*. Detta är sannolikt besläktat med grek. *keimai* ’ligga’ och *koitē* ’läger’ och man bör därför räkna med en grundbetydelse ’liggplats, läger’. Som ortnamnselement har betydelsen ’plats där man slår sig ner, hemvist’ utvecklats. Enligt ett tilltalande förslag har *hem* snarast betecknat en boplats med dess resursområde, således inte bara själva boplatsen utan en boplats med den mark för odling, bete och fodertäkt som hör dit. Det är mycket möjligt att de äldsta namnen från början inte har avsett enskilda bebyggelser utan snarare små områden eller domäner med flera boplatser. Under senare delen av järnåldern får dock namnen en mer stereotyp prägel, något som kan hänga samman med att ordet *hem* då förlorat sin pregnanta betydelse och kommit att användas som ortnamnselement med en mer vag syftning på bebyggelse.

Förlederna innehåller inte sällan semantiskt breda terrängbeteckningar som *dal, berg, fors* och **sæ* ’sjö’ (*Dalhem, Berghem, Forsuma, Säm*) eller ord som avser markens beskaffenhet som t.ex. *sand* i *Sannum* och *ör* ’grus’ i *Örum*. Vanliga är också förleder som syftar på vegetation, t.ex. *ask* i *Askim* och *gran* i *Gränome*. En karakteristisk förledstyp är beteckningar för vilda djur, t.ex. *bjur* ’bäver’ i *Bjurum, björn* i *Björnome,* och *gök* i *Gökhem*. En grupp verkar innehålla ord för hägnader. Hit hör t.ex. *Tunhem* (även *Tanum*), *Gärdhem, Hajom* (<**Haghem*)

och kanske *Varnhem*, i så fall till fsv. *varn*, *værn* ’värn, försvar, skydd, hägnad’. Några förleder visar på förkristen religion; hit hör främst de mellannorrländska *Helgum*-namnen sammansatta med adj. *helagher* ’helig’ och *Gudhem* som uppträder i Västergötland, Östergötland och Dalsland. Det senare har visserligen antagits innehålla ett sammansatt appellativ **gudhem* men argumenten för detta är inte särskilt starka. Till gruppen hör också *Viad* i Södermanland som är ett gammalt **Vihem* med förleden fsv. *vi* ’helgedom; helig plats’

Personnamn verkar inte förekomma i *-hem*-namnens förleder men inbyggarbeteckningar uppträder i vissa gotländska namn. Det gäller t.ex. *Elinghem* där förleden kan vara ett forngutniskt **airlingiar* ’de som bor vid ån **Airōn*’. Ånamnet motsvaras av dagens *Ire*. *Elinghem* skulle därmed kunna motsvara kontinentala och engelska namn på *-ingahem*.

Namntypen *-hem* är samgermansk och förekommer förutom i Norden också på kontinenten och i England. I Skandinavien är namnen vanligast i Norge. I Sverige har de sin tyngdpunkt i de västliga landskapen Bohuslän, Halland och Västergötland men de är också relativt mångtaliga i Uppland, Östergötland, Tjust och på Gotland. Relativt många namn finns i de mellannorrländska landskapen Jämtland, Medelpad och Ångermanland, och spridningen där hänger samman med tvärskandinaviska förbindelser under järnåldern.

Man brukar ofta räkna med två kronologiska skikt av *-hem*-namn. Ett äldre skikt verkar höra till den äldre järnåldern (500 f.Kr.–400 e.Kr.), kanske snarast tiden före och kring Kristi födelse. Namn som hör hit är idag ofta svåra att genomskåda och tolka, t.ex. *Naglum, Kvänum, Skärna* och *Tadem*. Men därtill kommer ett yngre skikt med namn som ofta är mer genomskinliga och där namnen har en mer stereotyp prägel i det att samma förleder återkommer gång på gång. Hit hör namn som *Solhem, Berghem* och *Forshem*. Dessa stereotypa namnbildningar har också ofta en regional förankring. Så är t.ex. *Grythem* (*Gryttjom, Grötom* m.fl.) med förleden *gryt* ’stenig mark’ typiskt för Mellannorrland medan *Marhem* (*Marjum, Marma*) med förleden *mar* ’bred vik’ e.d. är typiska för Uppland. Namn i detta yngre skikt tycks ha tillkommit ännu under vikingatid (800–1050 e.Kr.).

Därtill kommer faktiskt ett ännu yngre skikt av namn på *-hem* eller *-hemmet* från medeltiden eller början av den nya tiden. Dessa namn, som t.ex. *Marbohemmet* i Västergötland och *Tolhem* i Östergötland, avser vanligen mindre gårdar och nybyggen, och betydelsen får här antas vara ungefär ’gård, hem’.

Per Vikstrand

Litteratur:

Brink, Stefan, 1991: Iakttagelser rörande namnen på -hem i Sverige. I: Heidersskrift til Nils Hallan på 65-årsdagen 13. desember 1991. Red.: Gulbrand Alhaug, Kristoffer Kruken & Helge Salvesen. Oslo. S. 66–80.

Melefors, Evert & Olsson, Ingemar, 1976: Hablingbo och Elinghem – västgermanska influenser på Gotland? I: Namn och bygd 64. S. 5–36.

Vikstrand, Per, 2013: Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälarlandskapen. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Serie B: 13.) S. 38–42, 130–149.

5.2.7. Namn på *-hult*

Namnen på *-hult* utgör en relativt stabil och lättavgränsad namntyp. I de sydligaste delarna av landet har dock förbindelsen *-ahult* utvecklats till *-alt*. I samma område förekommer även varianterna *-elt* och *-ilt*.

I fornsvenskan användes *hult* vanligen för att beteckna en liten skog eller skogsdunge. Ortnamnen återspeglar dock i många fall en mer ursprunglig betydelse av ordet, där det inte är storleken på skogen som är relevant utan hur den har brukats. Namnelementet åsyftar enligt en intressant teori skog där man bedrivit skottskogsbruk, dvs. lövskogar där man med jämna mellanrum skurit ner träden för att stimulera tillväxt av löv och ris, som sedan använts som foder till djur och som material till t.ex. korgar, kvastar och hägnader. Namnen på *-hult* får då snarast ses som ursprungliga ägonamn, som sedan i många fall kommit att överföras till nyanlagda bebyggelser.

I vissa fall vittnar förlederna i *-hult*-namnen om hur skogen har nyttjats, som i *Lövhult* och *Bästhult* (*bäst* ’bast’). Det är mycket vanligt att förlederna innehåller ord för olika sorters vegetation (*Hässlehult* till *hässle* ’hasselbestånd’, *Äpplehult*, *Gräshult*). Djurbeteckningar förekommer ofta och det är både vilda och tama djur som omtalas (*Björnhult*, *Kohult*). Förlederna kan även på andra sätt beskriva platsen, som i *Flohult* (*flo* ’mindre vattensamling; översvämningsmark’) och *Flathult* (*flat* ’slät, platt’). Personnamn förekommer (*Knutshult*, *Gunnarshult*) liksom förleder som på annat sätt berättar vem som äger marken (*Byhult*). Det finns även många fall där förlederna anger skogens läge genom att hänvisa till sjöar, åar och olika slags anläggningar.

Namn på *-hult* uppträder i så gott som hela landet, men de största koncentrationerna återfinns i de södra delarna av landet, från Skåne och upp till Västmanland och Södermanland. Namntypen förekommer även i Danmark, Norge och Island, liksom i delar av Finland.

En stor del av bebyggelsenamnen på *-hult* är från medeltiden, men det finns också fall som kan föras tillbaka till vikingatiden. Namnelementet har även varit produktivt in i nyare tid som efterled i namn på nybyggen i skogsmark.

Kristina Neumüller

Litteratur:

Strid, Jan Paul, 1996: Skottskog och lövtäkt i ortnamnens ljus. I: Lövtäkt och stubbskottsbruk. Människans förändring av landskapet – boskapsskötsel och åkerbruk med hjälp av skog. Red.: Håkan Slotte & Hans Göransson. S. 313–340.

5.2.8. Namn på *-inge, -unge*

Ortnamn på *-inge* eller *-unge* (fortsättningsvis kallade *-inge*-namn) kan ha olika ursprung men den dominerande gruppen utgörs av avledningar på *-inge* (av äldre *-ingia*). Enligt vanlig uppfattning har dessa namn bildats till inbyggarbeteckningar, se vidare nedan. Andra namn återgår på ägo- eller naturbetecknande *-ing*-avledningar, som sekundärt anslutits till *-inge*-namnen. Exempel på namn som kan höra till denna grupp är t.ex. *Bredinge* och *Skärp*(*l*)*inge* som kan jämföras med de ganska vanliga ägonamnen *Bredingen* ’den breda åkern’ och

Skärplingen ’den skarpa (torra, ofruktbara) åkern’. Det finns också namn som innehåller i språket redan »färdiga» avledningar med *-ing*-suffixet och som alltså utgör exempel på sekundär namnbildning. Hit hör t.ex. *Rönninge* som innehåller fsv. *rydhning* f. ’röjning’. Också ursprungliga sammansättningar med *-äng*, såsom i *Yttringe* på Lidingö (**Ytra ængia*) har ibland ombildats till namn på *-inge*. Särskilt i Västergötland men också på andra håll finns plurala *-unga*-namn, t.ex. *Fyrunga* och *Nårunga*. Här har troligen de plurala inbyggarbeteckningarna direkt apterats som ortnamn.

Den dominerande uppfattningen om *-inge*-namnen lades fast redan 1946 av Carl Ivar Ståhle i hans avhandling om namntypen. Enligt Ståhle går namnen som regel tillbaka på inbyggarbeteckningar bildade med *-ing-* eller *-ung*-suffix. Genom att lägga till ett tillhörighetsbetecknande *-ia*-suffix till dessa *-ing*/*-ung*-avledningar har man bildat ett ortnamn för en boplats eller en annan viktig plats, t.ex. en samlingsplats, som brukades av dem som inbyggarbeteckningen avsåg. De som bodde vid en mosse (fsv. *musi*) kunde således kallas **mysingar* (med *i*-omljud på *u*). Till inbyggarbeteckningen **mysingar* kunde sedan bildas ett ortnamn **Mysingia* för att beteckna själva boplatsen eller det territorium som »mysingarna» förfogade över. Särskilt från danskt håll har man dock framhållit möjligheten av *-ia*-avledningar bildade direkt till *-ing*-avledda ortnamn, utan att gå, som man menar, omvägen över en inbyggarbeteckning.

Grundorden (avledningsbaserna) för *-inge*-namnen utgörs oftast av terrängsyftande ord. Här möter bl.a. beteckningar för höjder (*Hycklinge*, *Hättinge*, *Sköldinge* m.fl.), utskjutande landpartier (*Huddinge*, *Hörninge*, *Nävlinge* m.fl.), markförhållanden (*Görlinge*, *Skåninge*, *Vessinge* m.fl.) och vattenlokaler (*Kvillinge*, *Skvällinge*, *Äfsinge* m.fl.). Ibland är de bildade till kända ortnamn som *Väster-* och *Österhaninge* till *Hanveden* och *Stafsinge* till *Stavsjö*. I andra fall låter sig naturnamn som fungerat som avledningsbaser rekonstrueras ur själva *-inge*-namnen, t.ex. ånamnen **Skuta* till *Skuttunge* och **Biærka* till *Björklinge*. Carl Ivar Ståhle räknade för sin del med att inbyggarbeteckningarna i stor utsträckning var bildade till äldre ortnamn.

Ortnamnen på *-inge* förekommer i Sverige i stort sett från Mälardalen och söderut, med *Hamrånge* (fsv. *Hambrunge*) i Gästrikland som nordligaste exempel. De saknas dock i Bohuslän, Dalsland och Värmland och är relativt ovanliga i Västergötland. Namntypen kan således sägas ha en östlig och sydlig utbredning. Mest frekventa är namnen i Uppland, Södermanland och Skåne, och de är också vanliga i Danmark.

Namntypens huvudsakliga produktivitetsperiod verkar sträcka sig från förromersk till tidig romersk järnålder (ca 500 f.Kr.–ca 200 e.Kr.). Namn kan säkert ha bildats även senare men det är påfallande svårt att hitta *-inge*-namn bildade till inbyggarbeteckningar som låter sig dateras till tiden efter år 500.

Per Vikstrand

Litteratur:

Andersson, Thorsten, 2010: Ortnamn på -inge. I: Språken i Sverige. Stockholm. (Sveriges nationalatlas.)

— 2006: De germanska -ingi-namnen. I: Namn och bygd 94. S. 5–13.

Jørgensen, Bent, 2004: Old -inge-derived names in Denmark. Place-names, tribal designations or both? I: Suffixbildung in alten Ortsnamen. Akten eines internationalen Symposiums in

Uppsala 14.–16. Mai 2004. Herausg. von Thorsten Andersson & Eva Nyman. Uppsala. (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 88.) S. 95–108.
Ståhle, Carl Ivar, 1946: Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs akademien 16. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)
Vikstrand, Per, 2013: Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälarlandskapen. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Serie B: 13.) S. 43–54, 150–160.

5.2.9. Namn på *-lösa*

När det gäller detta ortnamnselement skall först konstateras att man kan urskilja två kategorier med olika ursprung, den ena innehållande ett av allt att döma naturbetecknande, tidigt utdött ord (det brukar kallas det »äkta» *-lösa*), det andra identiskt med fsv., fda. *-løsa,* fgutn. *-lausa,* fvn. *-lausa, -leysa* ’brist’, som betecknar avsaknad av det som förra sammansättningsleden anger, t.ex. fsv. *klædhløsa, matløsa, vatuløsa,* och som är bildat till adjektivet *lös* i betydelsen ’som saknar’, ’är fri från’. Exempel på svenska bebyggelsenamn sammansatta med detta *-lösa* är *Daglösa* (som syftar på att det rört sig om ett mörkt och dystert ställe), *Fläsklösa, Hölösa, Kakelösa, Mjöllösa, Ägg*(*e*)*lösa*. Av denna bristbetecknande typ är med all sannolikhet genomgående de norska namnen innehållande *-løsa, -løysa,* omkring 50 till antalet, t.ex. *Klædløysa*.

Det kan knappast råda något tvivel om att de bristbetecknande *-lösa*-namnen representerar ett yngre skikt än deras »äkta» motsvarigheter. Det har dock hävdats att även med det bristbetecknande *-lösa* sammansatta namn kan vara mycket gamla. Som ett exempel härpå kan nämnas det danska (Själland) sockennamnet *Særløse* (äldst skrivet *Særcløsæ* i ett originalbrev från 1272), som tolkats som innehållande ordet danskt *særk* ’särk, linnetyg’, fvn. *serkr,* fsv. *særker* ’skjorta, lintyg’ och därmed som bristbetecknande. Säkerligen kan förleden inte tolkas på annat sätt utifrån känt nordiskt eller annat germanskt språkgods. Med tanke på namngruppens höga ålder måste man dock räkna med att förlederna i inte så få fall utgörs av ord som sedan länge varit utdöda. Det kan inte heller uteslutas att ordet *särk* inte som oftast antagits är ett sent lån från latinet (*sarcia* < *serica* ’sidenklädnad’) utan ett ord med germanskt ursprung. I så fall kan det i fråga om *Særløse* röra sig om namngivning efter en *-lösa*-lokalitets likhet med en särk. Under alla förhållanden är *Særløse* med all sannolikhet att uppfatta som ett »äkta» *-lösa*-namn. Något säkert exempel på ett ortnamn av hög ålder, t.ex. ett sockennamn, som innehåller det bristbetecknande *-lösa* torde inte kunna uppbringas.

Det »äkta» *-lösa* har som ortnamnselement sitt ursprung i Danmark. Särskilt vanlig är namntypen på Själland, varifrån den spritts till Sydsverige och därifrån vidare till Småland, Öland, Västergötland, Östergötland och landskapen kring Hjälmaren och Mälaren. Typen har representanter också på Gotland, däremot inte i Finland. På svenskt område rör det sig om drygt 130 namn, samtliga bebyggelsebetecknande. I Danmark finns exempel på detta *-lösa* också i ägonamn.

Åtminstone det stora flertalet av de »äkta» *-lösa*-namnen anses ha tillkommit före vikingatiden, snarast under folkvandringstiden (400–550 e.Kr.). I Västergötland är namntypen koncentrerad till slättbygderna i västra delen av f.d. Skaraborgs län, där sex av nio namn blivit sockennamn (*Fullösa*, *Hangelösa*, *Hasslösa*, *Sparlösa*, *Vättlösa*, *Örslösa*). I Östergötland finner man

de största och äldsta byarna med namn på *-lösa* på slätten i väster, bland dem sockennamnen *Normlösa*, *Rogslösa* och *Västerlösa*.

Om härledningen av det »äkta» *-lösa* har det uttalats flera olika meningar. Det har bl.a. sammanhållits med ordet *löt* ’betesmark’, som ursprungligen betytt ’sluttning’ (betesmarkerna låg ofta på sluttningar), det har antagits vara bildat till adjektivet *lös* i en specialiserad betydelse ’kal, skoglös’ och betyda ’skoglös terräng’ eller, och kanske snarare, ’ställe där skogen blivit borthuggen, röjning’, och det har tolkats som ’jord som var fri (»lös»), ett slags utjord, utmark’. Den numera vanligaste uppfattningen om ortnamnselementet i fråga är att det är etymologiskt samhörigt med adjektivet och substantivet *ljus* och betytt ’ljusning (i skog), glänta, äng’ e.d. En grundbetydelse ’ljusning (i skog)’ hos *-lösa* ger dock som ganska nyligen framhållits också utrymme för möjligheten att elementet betecknat en genom röjning öppen plats i skogen avsedd för bosättning. Stöd härför ger det förhållandet att utbredningen av de »äkta» *-lösa*-namnen är i det närmaste komplementär till den som *-vin*-namnen uppvisar, vilket skulle kunna tala för att elementen i fråga haft en och samma innebörd. Om uppfattningen att *-vin* betytt ’röjning’ och som ortnamnselement åsyftat bosättning (gård) på röjd mark se avsn. 5.2.21.

Förlederna i de »äkta» *-lösa*-namn som mer eller mindre säkert kunnat tolkas – ett ganska stort antal måste fortfarande betraktas som dunkla till sitt ursprung – är oftast naturbetecknande ord. Ett känt exempel är det skånska *Ramlösa*, som innehåller dialektordet *ramm* ’fuktig äng’. Ett östgötskt *Bjälösa* skrevs 1397 *Biærghløso*, vilket visar att det är sammansatt med fsv. *biærgh* ’berg’. Lägesangivande förleder har de likaledes östgötska *Nederlösa* och *Västerlösa* (det sistnämnda sockennamn). Ett ånamn som förled har man räknat med i bl.a. det västgötska sockennamnet *Fullösa*. Personnamnsförled anträffas med stor sannolikhet i ett mindre antal *-lösa*-namn, säkrast i det östgötska bynamnet *Gärdslösa* (fsv. *Iærund*; ett öländskt *Gärdslösa* har annat ursprung) och det uppländska herrgårdsnamnet *Gumlösa* (fsv. *Gudmund*). Det östgötska gårdnamnet *Skrumlösa* har antagits innehålla antingen ett ånamn fsv. **Skruma*, ett mansnamn fsv. **Skrume* eller ett mansbinamn fsv. **Skruma*.

Lennart Elmevik

Litteratur:

Andersson, Thorsten, 2003: Orts- und Hofnamen 2. Skandinavien. I: Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Von Johannes Hoops. 2., völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Aufl. Hrsg. von Heinrich Beck & al. 22. Berlin–New York. S. 281–295.

Elmevik, Lennart, 1971: Nyare undersökningar av de svenska ortnamnen på -lösa. En kritisk översikt. I: Namn och bygd 59. S. 15–36.

— 2000: Om ortnamnselementen *-sta*(*d*) och *-lösa* (avsn. 2.). I: Namn och bygd 88. S. 82–86.

— 2002: Om ortnamnselementet *-lösa* än en gång. I: Namn och bygd 90. S. 37–43.

— 2014: Några tankar om ortnamnselementen *-vin* och *-lösa*. I: Namn och bygd 102. S. 217–220.

Widmark, Gun, 1999: *Normlösa, rättlösa* och den lösa jorden. Till tolkningen av ortnamnselementet *-lösa*. I: Namn och bygd 87. S. 25–42.

— 2001: Forskningens framsteg – apropå *-lösa*. I: Namn och bygd 89. S. 21–27.

5.2.10. Namn på *-löv* Saknas

5.2.11. Namn på *-mark*

Såväl äldre som relativt unga namn på *-mark* förekommer i hela Norden. Till ett äldre namnskick hör namn som redan i medeltida källor betecknar bygder, utmarksområden eller bygdeskiljande skogar. I Sverige tyder hittills gjorda ortnamnsinventeringar och språkliga ortnamnsundersökningar på att namn på *-mark* i större eller mindre omfattning förekommer i de flesta svenskspråkiga delar av landet. Ofta finns namnen i områden i eller intill skogiga gränsområden mellan olika bygder eller gränsande mot eller utgörande delar av avlägsna, ibland gräsbevuxna utmarksområden, ibland använda som betesmark, slåttermark eller utjordar. Namn på *-mark* förekommer huvudsakligen i södra och mellersta Sverige, från och med Småland till och med Värmland, Bergslagen, Västmanland och Gästrikland, liksom i norra Ångermanland, Västerbotten och Norrbotten till och med Luleå socken, här med koncentration till ett område nära Bottniska viken mellan Umeälven och Skellefteälven. Också utanför dessa områden finns enstaka namn på *-mar*k.

Den äldsta betydelsen av namnelementet är sannolikt ’rand, gräns’ (besläktat med latinets *margo* ’rand’, jfr lånordet *marginal*). Denna ursprungliga innebörd har ansetts kunna ingå i vissa namn, t.ex. det gamla plurala by- och sockennamnet *Marka* (*jn Markom* 1305) i Västergötland. Som påpekas av Ivar Lundahl (1927 s. 181) ligger byn vid den topografiskt skarpt markerade randen av Falbygdens mot söder utgående kalkstensterrass. Senare kan *mark* ha kommit att betyda ’gräns(område), gränsland’ och ’(gräns)skog, utmarksområde o.d.’ Lars Hellberg (1967 s. 173 f.) konstaterar bl.a. att ur ’kant, rand’ kan den sekundära betydelsen ’gräns, gränsområde’ tidigt ha utvecklat sig och därur innebörden ’gränsskog’. Så betecknar det gamla fvn. namnet *Markir* det skogiga gränsområdet mellan Sverige och Norge, och flera värmländska, dalsländska och norska socknar i det här området har namn på *-mark*, liksom ett fåtal gårdar och smärre bebyggelser i utmarksområden eller vid bygdeskiljande skogar. Betydelsen ’gränsskog’ övergick lätt i ’större skog’ och denna i sin tur i ’obygd, ödemark’. Om en övergång i Värmland från betydelsen ’(bygdeskiljande) gränsskog, avsides liggande skogsområde, utskog’ till ’utmark’ se Falck-Kjällquist (1984). Det karaktäristiska för ett stort antal av de mellansvenska namnbärarna tycks alltså vara läget i eller invid (forna) gränsskogar. I sådana fall pekar namnbärarnas läge mot en betydelse ’(bygdeskiljande) gränsskog (som ses som utmark eller gräns för den odlade bygden)’ hos namnelementet. I trakter med skoglösa utmarker kunde *mark* sedan få den huvudsakligen i litterär fornsvenska välbestyrkta betydelsen ’öppet fält’. Denna betydelse förekommer dock knappast i de äldre namnen på *-mark*. I ortnamn är en ursprunglig syftning på skogsområden mycket vanlig och namnelementet förekommer också i namn på skogar som t.ex. *Norra mark* i Småland, *Norra* och *Södra marken* i Östergötland, *Norrmarken* i Dalarna, Gästrikland och Uppland samt *Sör i marken* i Hälsingland och Jämtland. Den vedertagna betydelsen av namnelementet är ’gränsområde, ödeskog, utskog, utmark e.d.’.

Det har emellertid diskuterats om en sekundär betydelse ’nybygge i utskog eller utmark’ går att säkerställa i de svenska namnen. Mot att så kan vara fallet pekar de nordnorrländska bebyggelsenamnen på *-mark* som *Blåsmark*, *Bullmark*, *Ersmark*, *Kusmark* m.fl., vilka av Gösta Holm (1949, 1965, 1970, 1988) antagits redan från början ha varit bebyggelsenamn. Lars-Erik

Edlund (2012) framför, med anknytning till Gösta Holm (1949 s. 3), den intressanta tanken att vissa av namnen på *-mark* uppstått på västerbottniskt område och spridits därifrån norrut mot Norrbotten upp mot Luleå och Piteå och söderut ner mot norra Ångermanland. Om namnelementets utbredning i Skellefteå kommun se Lundström 2015 s. 225 ff.

Bestämningslederna är av skiftande slag, ofta lägesangivande som t.ex. väderstrecksbeteckningar, och sjönamn som i *Nössemark* och *Töcksmark*, någon gång även innehållande andra karaktäristika för området, såsom vegetation i de värmländska *Gräsmark* (numera sockennamn) och *Hasselmark* (numera gårdnamn) samt *Strömsmark*, som innehåller appellativet (eller närnamnet) *ström* (*Ström*) (och anger läge vid ett strömt parti av Järnskogsälven). Mans(bi)namn i bestämningsleden förekommer endast i de nordnorrländska namnen. Som exempel kan nämnas *Blåsmark* (*Blasius*), *Bullsmark* (*Bulle*) och *Hemmingsmark* (*Hemming*). Personnamnen utgör där ett särskilt karaktäristikum, även om bestämningsleder angivande relativt läge, by- och gårdnamn m.m. också förekommer. Bestämningsleder som *gräs* och *hassel* pekar mot att namngivarens (och namnbrukarens) intresse vid namnets tillkomst är mera riktat mot förekomsten av nyttoväxter i området än dess karaktär av bygdeavskiljare e.d. I sådana fall kan en förskjutning mot en betydelsenyans ’(ut)skog eller utmark som går att nyttja för olika slags näringsfång’ anses ha ägt rum. Ortnamn och personnamn i bestämningsleden tyder också på att ekonomiska och ägorättsliga aspekter spelat en roll vid namngivningen.

Namnen på *-mark* är svåra att datera. Flera är unga och andra mycket gamla. Till de senare hör de namn som redan i medeltida källor betecknar bygder, utmarksområden eller bygdeskiljande skogar. Häradsnamnet *Nordmark* (Värmlands län) är belagt 1287 och har säkerligen varit i bruk långt tidigare, by- och sockennamnet *Marka* (f.d. Skaraborgs län) är belagt 1305 (se ovan) och *Mörk* i Hogdals sn, Vätte hd, Bohuslän, 1391 (*j Marku, j Mork*) (se OGB 20:2 s. 15). Sannolikt har områdena burit namn som *Markerna* e.d. så länge människor har rört sig i trakten och haft behov av namn på de från bygden avsides liggande skogsområdena. För de språkligt särpräglade norrländska bebyggelsenamnen med förleder innehållande äldre mansnamn räknar Gösta Holm (1949, 1988) med att primära bebyggelsenamn på *-mark* kan vara tillkomna under tidig medeltid och är ett resultat av nybyggesverksamhet av landsdelens egen befolkning och resultat av en expansionsvåg som nätt och jämt nått upp till Luleåområdet. I sin ovan nämnda artikel antyder Lars-Erik Edlund att namnen skulle kunna vara ännu äldre. Så antar Evert Baudou (1993) att det i övre Norrlands kustområden kan ha funnits en relativt omfattande bondebygd från 200-talet fram till mitten av medeltiden. Paleo-ekologiska och bebyggelsehistoriska undersökningar i Västerbottens kustområden tycks peka mot att en bofast jordbrukande befolkning kan ha funnits sedan 500-talet i varje fall i Umeåtrakten (Huttunen & al. 1972, Meschke 1977). Vissa yngre bebyggelsenamn i områden med till områdesbetecknande namn på *-mark* sekundärt bildade bebyggelsenamn har sannolikt tillkommit efter mönster av de äldre bebyggelsenamnen. En betydelse ’nybygge (i skog)’ kan ha föresvävat namngivaren/namnbrukaren. En sådan utveckling är tänkbar i områden med utflyttning i samband med en intensiv nybygges- och röjningsverksamhet. Exempel på en sådan bygd kunde vara det ovan nämnda koncentrationsområdet av namn på *-mark* i Västerbotten.

Då *mark* är ett alltjämt levande ord i både dialekter och standardspråket får man även räkna med att namn innehållande *mark* uppstått och kan uppstå också i nyare tid.

Birgit Falck-Kjällquist

Litteratur:

Baudou, Evert, 1993: Norrlands forntid – ett historiskt perspektiv. Höganäs.

Edlund, Lars-Erik, 2012: Lövånger och andra forntida namn i det västerbottniska kustlandet. Tankar och eftertankar kring ortnamn och förhistoria. I: Namn på stort och smått. Vänskrift till Staffan Nyström den 11 december 2012. Red. av Katharina Leibring (huvudred.), Leif Nilsson, Annette C. Torensjö & Mats Wahlberg. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Serie B: 12.) S. 51–67.

Falck-Kjällquist, Birgit, 1984: Om namnelementet *-mark* i värmländska ortnamn. I: Namn och bygd 72. S. 101–108.

Hellberg, Lars, 1967: Kumlabygdens ortnamn och äldre bebyggelse. Kumla. (Kumlabygden. Forntid – nutid – framtid 3.)

Holm, Gösta, 1949: Ortnamnen i Lövånger. I: Lövånger. En sockenbeskrivning under medverkan av flere fackmän utgiven av Carl Holm. 2. Utgiven av Gösta Holm. Umeå. S. 90–157.

— 1965: Om personnamn i nordnorrländska ortnamn. I: Personnamnsstudier 1964 tillägnade minnet av Ivar Modéer (1904–1960). (Anthroponymica Suecana 6.) S. 145–157.

— 1970: Några äldre ortnamn. I: Umeå sockens historia utarbetad på uppdrag av socknens kommunalfullmäktige. Red. av Karl Fahlgren. Umeå. S. 49–60.

— 1988: Norrbottens bebyggelsehistoria i ortnamns- och dialektgeografisk belysning. I: Tre kulturer. Medlemsbok för Johan Nordlander-sällskapet 4. Umeå. S. 84–112.

Huttunen, Pertti & al., 1972: Paleo-ecological investigations in northern Sweden. Stockholm. (Early Norrland 1.)

Lundahl, Ivar, 1927: Falbygdens by- och gårdnamn. Göteborg. (Göteborgs högskolas årsskrift 33, 1927:2.)

Lundström, Ulf, 2015: Bebyggelsenamnen i Bureå, Burträsks och Lövångers socknar i Skellefteå kommun jämte studier av huvudleder och nybyggesnamn. Umeå. (Nordsvenska 23. Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar 70.)

Meschke, Christian, 1977: Early Norrland sites on the Umeälven. A study of a cultural-historical survey. Stockholm. (Early Norrland 3.)

OGB = Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län. 1–. 1923–. Göteborg.

SOL = Svenskt ortnamnslexikon. Utarbetat inom Institutet för språk och folkminnen och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 2 rev. uppl. Red.: Mats Wahlberg. 2016. Uppsala.

5.2.12. Namn på *-måla, -målen*

Namn på *-måla, -målen* är typiska för sydöstra Sverige (Blekinge, Småland, Öland, Östergötland). Särskilt vanliga är de i gränstrakterna mellan Småland och Blekinge. Bebyggelserna med namn på *-måla* har tagits upp som nyodlingar under medeltiden. Namn på *-målen* (vanliga i Norra Småland och Södra Östergötland) har under 1500- och 1600-talen fått bestämd artikel tillagd.

Ortnamnselementet *måla* återgår på den böjda singularformen *mala* av ett maskulint fornsvenskt ord *male* (med långt *a*). Det har diskuterats vad detta *male* ursprungligen har betytt (för en forskningsöversikt se Strid 2006 s. 14–18). En allmän uppfattning har länge varit att *male* skulle sammanhänga nära med fsv. *mal* ’mått’ (jfr uttrycket *mål och mått*) som är bildat till verbet fsv. *mala* ’mäta’; jämför här danskans och norskans verb *måle* ’mäta’. Betydelsen hos (ortnamnselementet) fsv. *male*, varur *måla* utvecklats, skulle i så fall vara ’uppmätt jordstycke’. Härur skulle betydelsen ’inhägnat jordområde; intaga’ ha utvecklats.

Det har emellertid påpekats att ett fornsvenskt *male* ’avmätt jordstycke’ inte är känt som ett vanligt substantiv, och att den antagna betydelsen är abstraherad ur ortnamn. Det har då i stället föreslagits att det avmätta inte skulle vara jord utan avse en begränsad, utmätt tidsperiod.

På senare tid har åsikten hävdats, att ortnamnselementet *måla* återgår på ett helt annat fornsvenskt ord *male* m. som betytt ’avtal’. Det avtal det då vore fråga om skulle gälla nyodlarens skyldigheter och rättigheter. Detta ord *male* är en biform till *mal* n. ’mål, tal’. Ur detta abstrakta substantiv med betydelsen ’avtal’ skulle en konkret betydelse ha utvecklats. Härvid kunde vi jämföra med det moderna ordet *arrende*, som även kommit att användas i konkret bemärkelse, t.ex. i det inte helt ovanliga gårdnamnet *Prästgårdsarrendet*.

Förlederna är av olika slag. En vanlig grupp anger beskaffenhet (storlek, läge, terrängtyp, flora, fauna e.d.) som *Storemåla*, *Bällsjömåla*, *Blötmåla*, *Orremåla*. Personnamn är också vanliga, såsom i t.ex. *Gunnamåla* som innehåller genitiven *Gunna* av mansnamnet *Gunne*, kanske den förste nybyggarens namn. Ägoförhållanden kan också avspeglas, såsom i *Biskopsmåla* och *Trollemåla*.

Eva Nyman

Litteratur:

Fridell, Staffan, 2010: Ortnamn på -måla. I: Språken i Sverige. S. 93. (Sveriges nationalatlas.)

Strid, Jan Paul, 2006: Från Mumsmålen till Duvemåla. Den svenska *måla*-kolonisationen under medeltiden. En topolingvistisk studie. Stockholm. (Runica et Mediævalia. Opuscula 10.)

Svenskt ortnamnslexikon. Utarbetat inom Institutet för språk och folkminnen och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 2 rev. uppl. Red.: Mats Wahlberg. 2016. Uppsala. S. 228–229.

Ödeen, Nils, 1927–30: Studier i Smålands bebyggelsehistoria. Ett bidrag till svensk ortnamnsforskning.

5.2.13. Namn på *-rum*

Ortnamn på *-rum* har ett kärnområde i nordöstra Götaland, med spridning från östra Skåne, Blekinge, östra Småland, upp till Östergötland, och de förekommer även på Öland och Gotland samt i Danmark. I Danmark är namnen ofta besvärliga att identifiera eftersom de många gånger har slipats ned till *-um* och därmed är svåra att särskilja från namn på t.ex. ursprungligt *-hem*.

Ortnamnselementet *rum* har samma etymologiska bakgrund som substantivet *rum* i t.ex. *vardagsrum, sovrum*. Ordet är en substantivering av ett germanskt adjektiv **ruma-* med betydelsen ’rymlig, vid, öppen’. Som ortnamnselement bör man räkna med en grundbetydelse ’öppen plats, öppen mark’. Frågan är dock vilken typ av öppen mark. Ett tidigt förslag innebar att det var mark som hade röjts för bebyggelse som bar namn på *-rum*, och dessa namn var alltså primära bebyggelsenamn där *rum* helt enkelt betydde ’gårdsplats; gård’. Senare forskning har dock avvisat det förslaget och menar att det mesta tyder på att namnen på *-rum* först bars av ägomark, troligen slåtterängar eller betesmark. Med tanke på de förleder som förekommer i namnen bör det i första hand vara betes- eller ängsmark längre bort från gården eller byn, på utmarken, som först har burit namn på *-rum*. Ett särskilt drag som stärker det antagandet och möjligen pekar mot att marken brukats av flera gårdar eller byar, är att sjönamn är vanligt förekommande som bestämningsled men aldrig appellativet *sjö*. Det var alltså inte godtagbart att benämna en äng som enbart **Sjörum* (eller **Särum*), eftersom namnet då inte var tillräckligt lokaliserande.

En särskild bildning är det på flera platser förekommande namnet *Byarum*, som visserligen innehåller ordet *rum*, men som är sekundärt bildat till det existerande appellativet *byarum* med betydelsen ’plats för övergiven gård eller by’.

De bestämningsleder som förekommer överensstämmer väl med de som är vanliga i namn på ägomark. Det är bl.a. växtbeteckningar som i *Äpplerum* (*äpple*) och djurbeteckningar som i *Getterum* (*get*) och *Ugglerum* (*uggla*). Adjektiv, som på något sätt beskriver platsen, förekommer i t.ex. *Fagerum* (*fager*), *Balderum* (*balder* ’stor’), *Brerum* (*bred*) och *Överum* (vilket anger läget *över* något). Förutom de ovan nämnda sjönamnen är också terrängbeteckningar vanligt förekommande, särskilt ord som åsyftar vattendrag eller vattensjuk mark, t.ex. i *Kvillerum* som innehåller fsv. *kvild* ’å- eller bäckmöte’ och *sten* i t.ex. *Stenserum*. Ord för byggnader eller andra objekt som människan har anlagt finns i namn såsom *Spångerum* (*spång*) och *Larum* (*lada*). Personnamn förekommer i områden där *-rum*-namnen uppträder som tätast, det är dock aldrig kristna namn, vilket säger något om namnens höga ålder. En intressant grupp bestämningsleder är inbyggarbeteckningar som ofta slutar på *-ing*, som i *Hönjarum* (tidigare *Hönningerum*), eller *-bo* som i *Vedborm*, som är ett gammalt **Vidhboarum*, bildat till bynamnet *Vedby* på Öland. De inbyggarbeteckningar som ingår i *-rum*-namnen kan inte alltid knytas till en idag känd bebyggelse. På Gotland förekommer även kända bebyggelsenamn som bestämningsleder, något som är ovanligt på fastlandet.

Dateringen av ortnamnselementet *rum* är avhängig av vad man anser att namnen tidigast har denoterat. Det finns en klar koppling mellan bebyggelsenamnen på *-rum* och vikingatid eller medeltid. Om man däremot förutsätter att dessa namn till att börja med – alltså innan de blev bebyggelsebetecknande – har burits av slåtterängar eller betesmark bör namnelementet vara mycket äldre. Vid flera av platserna med namn på *-rum* saknas arkeologiska lämningar, såsom gravfält, från yngre järnålder. Däremot finns det inte sällan fornlämningar från äldre järnålder

och ibland även från bronsålder, något som man skulle kunna tolka som att marken har tagits i anspråk, och namnen bildats, redan under äldre järnålder. En teori som lanserats av Jan Paul Strid innebär att när bebyggelsen expanderade under vikinga- och medeltid bör jämn och trädlös kulturmark i första hand ha valts till plats för nya gårdar eller byar, alltså just sådan mark som redan kunde bära namn på *-rum*. Dessa namn var då ofta så pass kända och brukade att de kunde övertas av bebyggelsen som uppfördes vid/på ägomarken.

Elin Pihl

Litteratur:
Lindroth, Hjalmar, 1916: De nordiska ortnamnen på -rum. Språklig och bebyggelsehistorisk undersökning. Göteborg. (Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhälles handlingar 4:18.)
Strid, Jan Paul, 1986: Ortnamnen på *-rum* och kontinuiteten i kulturlandskapet. I: Bebyggelsehistorisk tidskrift 11.
— 1987: Ortnamnen på *-rum* i namnsemantisk belysning. I: Nionde nordiska namnforskarkongressen. Lund 4–8 augusti 1985. Red. av Göran Hallberg, Stig Isaksson, Bengt Pamp. Uppsala. (NORNA-rapporter 34.) S. 297–315.

5.2.14. Namn på *-ryd* (*-red*, *-röd*) och *-rud*

Det svenska ortnamnselementet *ryd* (med varianterna *red* och *röd*) motsvarar med stor sannolikhet fvn. *rjóðr*. I nutida svensk dialekt är *ry*(*d*) alltjämt levande och vanligt i sydvästra Götaland. Ordets dominerande betydelse i detta område är ’ljunghed’.

Fsv. *rydh* < **riudh* (den senare formen belagd endast i ortnamn) är avljudsbesläktat med roten *rudh-* i verbet *röja* < fsv. *rydhia* < urn. **ruðjan* och fvn. *ruð* n. ’röjning’. Den ursprungliga betydelsen torde också för *rydh* vara ’röjning’ (i den konkreta bemärkelsen ’mark som röjts’). Att röja betyder att man avlägsnar hinder för utnyttjande av marken till åker eller äng. Man fällde träd, svedjade, röjde undan sten och stubbar. En övergång från betydelsen ’röjning’ till ’öppen mark (i skog)’ ligger nära till hands. Ur ’öppen mark’ har sedan kunnat utvecklas ’ljunghed’.

Det bör framhållas att *ryd* (< *riudh*) och *rud* (< *rudh*) är två separata ortnamnselement med olika utbredning och kronologi. Namnen på *-rud* finns framför allt i Västsverige (med fortsättning in i Norge) och är sannolikt helt och hållet medeltida. I praktiken kan det ibland vara svårt att särskilja namn på ursprungligt *-rudh* och *-riudh*. De danska namnen på *-rød* går tillbaka på fda. *rudh*.

Bebyggelsenamn på *-ryd* finns huvudsakligen i Skåne, Blekinge, Halland, Småland, Östergötland, Västergötland, Dalsland och Bohuslän. Enstaka namn finns utanför detta kärnområde på Öland, i Närke, Sörmland, Uppland och Ångermanland. Många namn har ursprungligen avsett ängar och slåtter- eller betesmark, men också nybyggen i skogsmark har fått namn på *-ryd*. De flesta namnen är av medeltida ursprung, men ett inte obetydligt antal går tillbaka till vikingatid som bebyggelsenamn. Ortnamnen på *-ryd* hör samman med den expansion av den odlade marken som började under vikingatid och fortsatte under tidig medeltid, då man

röjde skog och bosatte sig i tidigare obebyggda områden. Det är troligt att de flesta *-ryd*-namnen från början har avsett både den röjda marken och bosättningen, när dessa etablerats samtidigt.

Bygravfält av vikingatida typ finns vid flera byar med namn på *-ryd*. Några namn i Småland har hedniskt sakrala förleder, t.ex. *Vireda* < *Virydh* (till *vi* 'helig plats, kultplats'), *Fröset* < *Frøsrydh* (till gudanamnet *Frø* < *Frøy*) och *Odensjö* < *Odhinsrydh*. En äldre uppfattning, främst företrädd av Jöran Sahlgren enligt vilken *-ryd*-namnen skulle ha sitt ursprung på kontinenten och kommit till Sverige först i samband med kristnandet, är ohållbar. Av allt att döma är det ett inhemskt appellativ i språket som har blivit produktivt som ortnamnselement – äldst för att bilda ägonamn, senare och sekundärt bebyggelsenamn. Namnelementets produktivitetsperiod har varit mycket lång och nya namn har kunnat bildas så länge som appellativet varit brukligt och lämpliga namnlokaler uppkommit, dvs. ända in i början på vårt sekel.

Vissa av de isolerade nordliga namnen, t.ex. sockennamnen *Östra* och *Västra Ryd* i Uppland, är uppenbarligen mycket gamla. Det gäller också de **Riuð*(*a*), som sannolikt varit föregångare till de fsv. *Rydhsby* och *Rydhaby* (med epexegetiskt *-by*) som finns i Småland. En möjlig förklaring vore att dessa osammansatta namn representerar ett stadium då appellativet existerade i språket och därför i likhet med alla andra ägobetecknande ord kunnat bilda ortnamn men ännu inte blivit typbildande och produktivt som ortnamnselement. Det är alltså med detta synsätt inte fråga om två olika avgränsade åldersskikt av namn utan snarare två delvis olika typer av namnbildning.

Enligt en äldre uppfattning var förlederna i namn på *-ryd* i de allra flesta fall personnamn. Detta ledde i många fall till schablonmässiga och felaktiga namntolkningar. Personnamn är visserligen ganska vanliga (t.ex. *Ingarydh*, *Ioghansrydh*, *Tokarydh*, *Tovarydh*, *Ødhgesrydh*), men inte på något sätt dominerande. De flesta personnamnen är nordiska namn av traditionell typ, men även ett fåtal kristna namn förekommer. Andra frekventa förledstyper är naturnamn – i synnerhet sjönamn – och naturbeteckningar (t.ex. *Kældorydh* till *källa*, *Sioarydh*, *Stensrydh* avseende stenig mark), kulturbeteckningar (t.ex. *Bodharydh*, *Hiælmarydh* till *bod* resp. *hjälm* 'lada utan väggar') och vegetationsbeteckningar (t.ex. *Biærkarydh*, *Ekerydh*, *Hørydh*, *Løkarydh*, *Skoghsrydh*, *Thællerydh*).

Staffan Fridell

Litteratur:

Ejder, Bertil, 1979: Ryd och rud. Lund. (Skrifter utg. genom Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 2.)

Fridell, Staffan, 1992: Ortnamn på -ryd i Småland. Uppsala. (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 60. Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)

5.2.15. Namn på *-sta*(*d*)

De vanliga ortnamnen på *-stad* eller *-sta* utgör inte en etymologiskt enhetlig grupp. Några namn på städer, t.ex. *Karlstad* och *Mariestad*, innehåller vårt moderna *stad* 'köpstad' som lånats in från tyskan. Ett annat ord *stad* f. 'strand, landningsplats' ingår i namn som t.ex. *Avesta* och *Tunsta* i Dalarna. Andra namn kan utgå från *stad* n. 'kant' som ingår i t.ex. *stadkant* (på väv).

Den stora mängden *-sta*(*d*)-namn är dock att sammanhålla med det *stad* m. ’ställe, plats (för något)’ som ingår i sammansättningar som *bostad* och *eldstad*.

Det råder ingen enighet om *-sta*(*d*)-namnens uppkomst eller ursprungliga betydelse. En stötesten har varit om *stad* i ortnamnen har sin vanliga betydelse ’ställe, plats (för något)’ eller en annan, mer specialiserad betydelse, t.ex. ’grund för bebyggelse’, ’ställning, hägnad’ eller rent av ’plats där man mjölkar korna’. Man har också diskuterat möjligheten av att namnen från början innehållit sammansatta efterleder som t.ex. **bostadher* ’bostad’, **hæsiastadher* ’inhägnad runt hässjor’. Det har också föreslagits att den stora gruppen *-sta*(*d*)-namn inte innehåller det maskulina *stad* ’ställe, plats (för något)’ utan det neutrala ordet *stad* ’kant’ i betydelsen ’utmarksgård, utflyttargård’. Den vanligaste meningen bland namnforskare idag är nog trots allt att flertalet *-sta*(*d*)-namn innehåller det maskulina *stad* ’ställe, plats (för något)’ och att namnen inte utgör reduktbildningar, alltså att namnen inte ursprungligen haft sammansatta efterleder.

Förlederna tyder på att en stor del av *-sta*(*d*)-namnen ursprungligen varit knutna till platser där människor agerat i och utnyttjat landskapet, platser för höskörd, kvarnar, odling, hägnader, fiske m.m. De har blivit bebyggelsenamn när och om bebyggelse etablerats på dessa platser, i andra fall har de glömts bort eller i lyckliga fall bevarats som ägonamn (dock sällan i Sverige). Betydelsen har varit ’plats för något’, men vissa tecken – som förekomsten av adjektiviska förleder – tyder på att en onomastisk betydelse ’ägomark’ e.d. kan ha utvecklats. Därigenom skulle man också få en tilltalande förklaring till att namnen i äldre källor uppvisar plural form, eftersom detta är ett kännetecken just för ägonamn.

De många namnen med personnamnsförleder kan också vara ursprungliga ägonamn. Men man kan även tänka sig att det rör sig om primära bebyggelsenamn där *stad* har en bebyggelsebetecknande referens (syftning) men inte betydelse. Likaväl som den plats där man hässjade hö kunde kallas *Hæsiastadhir* och ägomarkerna vid ån kunde kallas *Østadhir* (till *ø* i betydelsen ’mark vid vatten’), så kunde den plats där Kætil bodde kallas för *Kætilsstadher* ’Kätils plats’ och den plats där Skägge hade sin gård för *Skæggastadher* ’Skägges plats’. Man kan jämföra med hur vi idag använder ordet *ställe* i fraser som *Olssons ställe* ’Olssons hus’ eller *Kalles ställe* ’Kalles sommarstuga’ o.d. Om det rör sig om primära bebyggelsenamn är det dock oklart hur den plurala formen ska förstås.

Förlederna är ofta svårtolkade. Vanliga är dock substantiviska förleder som anger vad som finns på platsen, vad som ägde rum på platsen eller var platsen ligger. *Hässelsta* är platsen där det växer hassel (eg. finns ett hässle), *Bjuggsta* platsen där man odlar bjugg ’korn’, *Stuvsta* (*i Stuzsta* 1353) platsen där man håller stutar, *Lersta* platsen med lerig jordmån (där det finns lera) och *Hästa* platsen där det brukar sättas hässjor. En annan stor förledskategori är personnamn, som t.ex. *Folke* i *Folkesta*, *Gisle* i *Gistad* (*j Gislastadhum* 1375), *Grim* i *Grimsta*, *Hamund* i *Homsta* (*in Hamundastadhum* 1344) och *Inge* i *Ingvasta*. Många gånger är det dock svårt att avgöra om förleden innehåller ett personnamn eller ett annat ord. Mer ovanliga är adjektiviska förleder som beskriver ortens utseende, t.ex. *Gålsta* (*gul*) och *Brantestad* (*brant*). I några fall kan förleden vara ett annat bebyggelsenamn, som t.ex. *Jälsta* till *Gela* i Alunda sn, Uppland.

Det rör sig när det gäller *-sta*(*d*)-namnen om en samgermansk namntyp med motsvarigheter inom i stort sett hela det germanska språkområdet. I Sverige finns namnen överallt där det har funnits forntida bebyggelse, tätast dock i Mälarlandskapen och Östergötland. På Gotland möter de i en omljudd form *-städe*, vars samhörighet med fastlandets *-stad*-namn dock har ifrågasatts.

Uppfattningarna om *-sta*(*d*)-namnens ålder har gått vitt isär, vilket till del kan bero på kronologiska skillnader inom Skandinavien. I Sydskandinavien tycks namntypen ha upphört att vara produktiv redan före vikingatiden eftersom den inte förekommer i de skandinaviska kolonisationsområdena i England (Danelagen). Däremot förde de västskandinaver som ungefär samtidigt befolkade Färöarna och Island med sig *-stad*-namnen dit. Undersökningar i Mälarlandskapen tyder på att *-sta*(*d*)-namnens produktivitetsperiod där har sin tyngdpunkt i romersk järnålder (0–400 e.Kr.), med en möjlig introduktionsfas redan under förromersk järnålder och kanske en fortsatt men avklingande produktivitet in i folkvandringstid och vendeltid.

Per Vikstrand

Litteratur:

Busetnadsnamn på *-staðir*. Rapport frå NORNAs 33. symposium på Utstein kloster 7.–9. mai 2004. Red. Inge Særheim, Per Henning Uppstad & Åse Kari Hansen Wagner. Uppsala. (NORNA-rapporter 81.)

Elmevik, Lennart, 1994: Ortnamnselementet fornnordiskt *-staðir* – innebörd och ursprung. I: Vikingetidens sted- og personnavne. Rapport fra NORNAs 22. symposium i København 14.–16. januar 1993. Red. Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg. Uppsala. (NORNA-rapporter 54.) S. 113–125.

En diskussion om sta-namnen. Förhandlingar vid symposium i Lund 1963. Utg. av Gösta Holm. 1967. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 18.)

Linde, Gunnar, 1951: Studier över de svenska sta-namnen. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 26. Studier till en svensk ortnamnsatlas 9.)

Vikstrand, Per, 2013: Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälarlandskapen. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Serie B: 13.)

5.3.16. Namn på *-säter*

Ortnamnen på *-säter* kan idag möta i något skiftande former, som *-sätter*, *-sätra*, *-sätran* och i Norrland även *-sätt*. Alla har dock samma ursprung, utom några namn i landets allra västligaste delar som innehåller ett nära besläktat ord med betydelsen ’fäbodsställe’, vanligt i Norge.

Till grund för ortnamnen på *-säter* ligger ordet *säter* n. ’äng, utmarksäng, skogsäng’. Ordet är besläktat med verbet *sitta* och grundbetydelsen har antagits vara ’sittande, uppehållsplats’. Hur betydelsen ’äng’ o.d. uppstått är oklart. Enligt ett tilltalande förslag kan den hänga samman med att man på dessa platser »satte» hö på torkning i såtar eller hässjor – ordet *såte* ’hövålm’ är besläktat med verbet *sitta*. En annan möjlighet är att sätrarna var ängar som låg så pass långt från gården att man vid slåttern måste övernatta där – *säter* skulle i så fall utgå från *sitta* i betydelsen ’uppehålla sig, bo’ etc. *Säter*-namnen har alltså ursprungligen avsett ängsmarker och har i vissa fall övergått till bebyggelsenamn i samband med att gårdar etablerades vid sådana ängar.

Förlederna beskriver ofta platsen genom att tala om hur den ser ut eller vad som finns där. Vid *Hjälmsäter* fanns hjälmar, dvs. skyddstak för hö, och vid *Stensäter* och *Skärsätra* kan man räkna med att marken var stenig. Vegetationen på platsen beskrivs i namn som *Björksäter* och *Eksätra* och beteckningar för vilda djur, som t.ex. i *Björsätter* (björn) och *Orrsättra*, antyder

att ängarna varit belägna på utmarken. Adjektiv är också vanliga (t.ex. *Bredsättra*, *Högsäter*, *Nysätra*). Personnamn är däremot sällsynta men förekommer ibland. Särskilt vanliga är de på Vikbolandet i Östergötland där man möter t.ex. *Ingesäter* och *Friggesäter* (det senare med mansnamnet *Fridhger* i förleden). En stor grupp namn är osammansatta och har då vanligen plural form (*Sätra*, *Sätrarna*). Sådana osammansatta namn är många gånger knutna till större komplex av *säter*-ängar, där enskilda ängar kan bära sammansatta, ofta singulara *-säter*-namn. Vid (*Övra* och *Nedra*) *Sätrarna* i Ålands sn i Uppland möter t.ex. partialnamnen *Strömsätra*, *Borrbergssätran* och *Skomakarsätran*.

Namnen på *-säter* är vanligast i Östergötland och Södermanland men också talrika i Uppland, Västmanland, Närke, nordligaste Småland, norra Västergötland, Värmland och Dalsland. De förekommer spridda längs norrlandskusten upp till Ångermanland och inne i landet i Jämtland. Mindre grupper förekommer i Bohuslän, Dalarna och på Öland. Namntypen kan sägas ha en östlig utbredning men med en västlig utlöpare genom Mellansverige.

Mycket talar för att *-säter*-namnen huvudsakligen är att betrakta som ägonamn med rötterna i yngre järnåldern, särskilt vikingatid (800–1050 e.Kr.). Att namnens produktivitetsperiod i huvudsak var över vid medeltidens inträde framgår av att *-säter*-namn i stort sett saknas i det medeltida svenska namnskicket på Åland och i Finland.

Per Vikstrand

Litteratur:

Brink, Stefan, 2010: Ortnamn på -säter. I: I: Språken i Sverige. Temaredaktörer: Östen Dahl & Lars-Erik Edlund. Stockholm. (Sveriges Nationalatlas 22.) S. 92.

Hedblom, Folke, 1945: De svenska ortnamnen på säter. En namngeografisk undersökning. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 13. Studier till en svensk ortnamnsatlas 2.)

Holm, Gösta, 1970: Om ordet *säter* ’säteräng’. I: Fróðskaparrit 18. S. 176–177.

Vikstrand, Per, 2013: Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälarlandskapen. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Serie B: 13.) S. 61–75.

— 2014: *Sparrsätra* och *Nysätra*. I: Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift. S. 59–68.

5.2.17. Namn på *-tomta*, *-tofta*

Ortnamn bildade med de etymologiskt identiska elementen *toft* (fvn. *topt*, *tópt*, *tupt*, fsv., fda. *toft*, fda. *topt*) och *tomt* (fvn., fsv. *tom*[*p*]*t*) f. med talrika biformer är vanliga i Skandinavien. Sådana namn uppträder vidare i de vikingatida kolonisationsområdena på Island, Färöarna, Västerhavsöarna, i Storbritannien och särskilt i Normandie. Utanför det skandinaviska språkområdet är ortnamnselementet okänt. Formen *toft* (med biformer) är allenarådande i Danmark och i kolonisationsområdena, och den kännetecknar vidare större delen av Norge samt de södra och sydvästra delarna av Sverige. Formen *tomt* är den vanliga i övriga Sverige och förekommer även i Norge, främst i sydöst.

Namntypens spridning i kolonisationsområdena visar att den var produktiv under vikingatiden. Den är troligen inte särskilt mycket äldre, men den förblir produktiv ett stycke in på

medeltiden. Namnen uppträder i Danmark och Sverige vanligen i plural form, da. *Tofte, -tofte*, sv. *Tofta*/*Tomta, -tofta*/*-tomta*.

Både härledningen och innebörden av ortnamnselementet *toft*/*tomt* är omdiskuterade. Ordet har återförts på ett germ. **tumfeti-* > **tumfiti-* f., nära jämförbart med grek. *dápedon* n. 'golv, husgrund' ur en förgrekisk sammansättning **dm̥-pedom*. Ljudhistoriskt sett något troligare, men fortfarande problematisk, är härledningen ur ett germ. **tumfti-*, ett *-ti*-abstraktum till den indoeur. roten **dem-* 'bygga'; *toft*/*tomt* har i så fall föreslagits vara formellt identiskt med fht. *zumft* 'gemenskap, överenskommelse, sammankomst' och efterleden i fsax. *mistumft* 'oenighet, tvist'.

I de nordiska fornspråken avser ordet vanligen ett avgränsat markområde, som varit eller är bebyggt eller som är avsett för bebyggelse. Ordet kunde dock ha en vidare betydelse och avse andra avgränsade ägoområden, även åkermark. I forndanska källor avser *toft* en gårds särjord i motsats till den gemensamt nyttjade jorden. I denna betydelse lever *toft* kvar i ägonamn på Jylland, och i svenska dialekter är *tomt* vanligt som ägobeteckning. Det förefaller inte som om 'gårdstomt' vore den ursprungliga betydelsen hos *toft*/*tomt*, något som annars vanligen antas, utan det konstitutiva synes vara just avgränsningen.

Avgränsningen av särägd mark från allmänningsmark är säkert en viktig källa för bebyggelsenamnen på *-toft*/*-tomt*, av vilka vissa får antas återgå på ursprungliga ägonamn. En annan är att ordet brukats om ödetomter: när ny bebyggelse etablerats på sådana, har ofta bebyggelsen fått namn på *toft*/*tomt*. Tydliga exempel är namn som *Forntomta* och *Ödetofta*. Proportionerna mellan dessa grupper har bedömts mycket olika. Enligt vissa forskare återgår namnen huvudsakligen på nyodlingar, medan andra ser dem som i huvudsak ödesmålsindicerande. Endast fortsatta, såväl språkligt som bebyggelsehistoriskt inriktade undersökningar kan föra frågan närmare ett avgörande.

Namnelementet förekommer ofta osammansatt, som i det skånska sockennamnet *Tofta*, men sammansatt form är vanligast, som i det östgötska sockennamnet *Örtomta* (*Øratomptæ* 1361) till *ör*, troligen i betydelsen 'grusbank', eller det småländska *Jälluntofta* (*in jæluntomptom* 1286) till sjönamnet *Jällunden*. Här har formen *-toft-* sekundärt ersatt efterledens *-tomt-*.

De svenska namnen har sällan personnamn som förled, och de äldre norska namnen har det aldrig. Personnamn ingår däremot i nästan hälften av de danska namnen och är ännu vanligare i Normandie och England och på Island. Personnamnet avser troligen oftast den som tog upp odlingen/gården, men när det gäller ianspråktagna ödetomter framstår det som ovisst huruvida personnamnet anger den som lämnat gården eller den som tagit upp denna på nytt.

Eva Nyman

Litteratur:

Andersson, Thorsten, 2005: Siedlungsnamen. I: Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Von Johannes Hoops. 2., völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Aufl. Hrsg. von Heinrich Beck & al. 28. Berlin–New York. S. 357.

— 2007: Wüstungsnamen. Skandinavien. I: Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Von Johannes Hoops. 2., völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Aufl. Hrsg. von Heinrich Beck & al. 34. S. 310 f.

Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2007: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Revidert og utvidet utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kurturforskning. Serie B. Skrifter 105.) S. 1169 ff. (art. *tomt* f.).
Holmberg, Bengt, 1946: Tomt och toft som appellativ och ortnamnselement. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 17. Studier till en svensk ortnamnsatlas 4.) [Utbredningskartor finns efter texten.]
Nyman, Eva, 2006: Toft. I: Reallexikon der germanischen Altertumskunde. Von Johannes Hoops. 2., völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Aufl. Hrsg. von Heinrich Beck & al. 31. Berlin–New York. S. 34 f.
SAOB T 1940 (art. *tomt* med hänv.).
Svenskt ortnamnslexikon. Utarbetat inom Institutet för språk och folkminnen och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 2 rev. uppl. Red.: Mats Wahlberg. 2016. Uppsala. S. 320 f. (art. *tomt* med hänv.).

5.2.18. Namn på *-torp*

Det svenska ordet *torp* betyder med avseende på historiska förhållanden ’mindre, osjälvständig jordbruksenhet som upplåtits mot fullgörande av vissa arbetsuppgifter åt jordägaren (i form av dagsverksskyldighet)’. Ordet har också en nutida syftning, nämligen ’mindre stuga på landet (ofta f.d. torp) som används som sommarställe’.

Torp är ett allmängermanskt ord. I danskan brukas det historiskt om gård eller by som är utflyttad från en större by, i norskan mest om äldre förhållanden med syftning på en liten gård eller ett småbruk, i nynorskan också med avseende på ett torp utan jord, ett dåligt hus eller en samling små, oansenliga hus. Isländskans *þorp* betecknar en liten handelsplats, husklunga eller tät bebyggelse. I västgermanska språk uppträder ordet, t.ex. tyskans *Dorf* och nederländskans *dorp*, i betydelsen ’by’.

Det anses att *torp* är besläktat med bl.a. latinets *trabs* f. ’bjälke’ och att det inom det germanska språkområdet troligen har genomgått en betydelseutveckling ’hägnad’ > ’inhägnat område, fålla’ > ’betesmark’ > ’nybygge (på betesmark)’ > ’nybygge, utflyttad gård’ och vidare till dagens betydelser. Många dialekters bruk av *torp* i betydelser som ’vret’, ’inhägnad åker eller ängsmark’ (Västmanland), ’inäga (i motsats till skogsmarken utanför hägnaderna)’ (Värmland), ’äng’ (Småland liksom danska Bornholm) torde återgå på den nyssnämnda tänkta, äldre ägobetecknande innebörden.

Ortnamn som är bildade med *torp* påträffas i Danmark, i Norge framför allt i sydöst och inom Sverige i alla de tre landsdelarna Götaland, Svealand och Norrland liksom i Finlands svenskspråkiga delar. Under vikingatiden kom företrädesvis danskar att ge upphov till nordiskspråkiga *-torp*-namn i främst den östra delen av England och i Normandie. *Torp* är det vanligaste namntypsbildande elementet i svenska bebyggelsebetecknande ortnamn.

Möjligen har vissa hithörande namn, åtminstone som kategori betraktade, förvikingatida ursprung med *torp* i betydelser som ’(in)hägnad’ och ’betesmark’. Till denna grupp hör sannolikt några sockennamn, *Ljustorp* och *Torp* i Medelpad, *Munktorp* (i så fall med en äldre namnform **Torp*) i Västmanland, *Torpa* i Sörmland, likaså bynamnet *Åstorp* i Ekeby socken, Uppland. De nämnda sammansättningarna, där *Munktorp* således inte är ursprungligt, kan tolkas som ’den ljusa, öppna inhägnaden eller betesmarken’, ’den bebyggelse Torp som för-

knippas med munkar' resp. 'inhägnaden eller betesmarken på åsen (här i form av en upphöjning bestående av grus- och moränmark)'. Det är omdiskuterat huruvida den typ av ortnamn där *torp* bär den något senare i tiden utvecklade betydelsen 'nybygge, utflyttad gård' kan ha inspirerats av kontinentalt namnskick. Däremot råder större enighet om att denna namntyp har kommit in i Sverige från Danmark under vikingatiden och sedan under århundradena spridit sig uppåt landet. Senast under vikingatiden har namntypen nått in i Norge, inte minst i den del av sydöstra Norge som upptas av Østfold fylke; *-torp*-namnen i det likaså sydöstligt belägna Hedmark skall däremot knytas till de torp som på 1600- och 1700-talet anlades av finnar som invandrade från den svenska sidan av landgränsen.

Tillväxten av äldre bebyggelsenamn där *torp* betyder 'nybygge, utflyttad gård' har fortsatt under medeltiden. Några av dessa namn har slagit rot österut, i första hand på Åland. Man brukar påpeka att spridningen tycks ha stannat av vid Dalälven, men här vore det angeläget att närmare undersöka om inte sådana namn också är att finna bland de åtskilliga hundra norrländska *-torp*-namnen. Från betydelsen 'nybygge, utflyttad gård' kan ordets syftning på dagsverkstorp, soldat- och båtsmanstorp, finntorp, kronotorp i senare tider och i våra dagar stugor på landet, sommarställen o.d. härledas.

Man uppskattar att förleden i flertalet sammansatta *-torp*-namn innehåller en personbenämning, ofta ett mans(bi)namn, t.ex. de vanliga *Anderstorp*, *Jonstorp*, *Ol*(*of*)*storp* och *Perstorp* samt vidare exempelvis det halländska bynamnet *Äskatorp* med det forntida mansnamnet *Äsger*. Också andra natur- eller bebyggelsebetecknande substantiv kan uppträda, vilket framgår av de genomskinliga *Aspetorp*, *Hedtorp*, *Kvarntorp*, *Sjöstorp*, *Skog*(*s*)*torp* m.fl. I en del fall innehåller förleden namnet på moderbebyggelsen såsom i gårdsnamnen *Bankestadtorp* i Östergötland och *Slättarödtorp* i Skåne.

De fornsvenska förledsändelserna *-a*, *-ar*, *-o*/*-u* har flutit ihop med efterleden *-torp* i många sydsvenska namn med den följden att dessa nu slutar på *-arp* och *-orp*, såsom det östgötska gårdsnamnet *Alarp*, som innehåller genitiv av mansnamnet *Ale* och kan ha utvecklats enligt följande: *Ala þorp* > *Alaðorp* > *Alaorp* > *Alarp* – andra sådana namn är *Habblarp* i Västergötland, *Värnarp* i Östergötland och *Nyarp* i Småland, vilka innehåller mansnamnen *Hagbard* och *Värmund* samt adjektivet *ny*. På liknande sätt har det skånska bynamnet *Humlarp*, bildat till bäcknamnet *Humla*, gått från fsv. **Humlu þorp* till det nutida dialektuttalet »Håmmlårp», där i skrift det sällsyntare *-orp* har bytts ut mot det mycket vanligare *-arp*, något som också gäller för många andra *orp*-bildningar. Liksom i en del andra sydsvenska *-torp*-namn har ibland ett *-arp* under danskt inflytande ändrats till *-*(*e*)*rup*, så i bl.a. det skånska godsnamnet *Krapperup*, i äldre genuint uttal dock alltjämt »Krapparp». Namnet är bildat till dialektordet *krapp* 'trång passage' eller ett mansbinamn fda. **Krappe* 'den krokige'.

Att bestämd form *-torpet* är vanligt i yngre namn på soldat- och båtsmanstorp, finntorp, backstugor o.d. är väntat, men det skall samtidigt sägas att många sentida namn också är bildade efter gammalt mönster med *-torp* i obestämd form. I vissa trakter, så t.ex. i nordöstra Hälsingland, skiftar sammansatta *-torp*-namn i det dagliga talet gärna med enklare sidoformer, dvs. *Prinstorpet* kallas även *Prinses*, *Sälltorpet Sällses*, *Uddtorpet Uddens*, eller också tycks av uppteckningar att döma i många fall namnen på *-torp*(*et*) enbart vara förbehållna skriften medan talspråket väljer kortare former, dvs. i stället för *Lövtorpet*, *Vigerstorp*, *Vålbergstorpet* säger man *Lövses*, *Vigers*, *Vålberget*. Det är också så, att *-torp* i en hel del namn har fått en schablonartad, rent bebyggelsebetecknande funktion. *Brortorp* i Norrala, Hälsingland, avser två

likadana, tätt intill varandra stående trävillor, byggda någon gång 1905–1910 och därefter bebodda av tvillingbröder, båda snickare. En villa *Stigstorp* i Ragunda, Jämtland, namngavs – förmodligen kring 1920 – av ett där boende äkta par, vars son hette *Stig* och sedermera blev känd som skådespelaren Stig Järrel (1910–1998).

Lennart Hagåsen

Litteratur:

Andersson, Thorsten, 2011: Etymologins ställning inom namnforskningen – en överblick. I: Etymologiens plass i navneforskningen. Rapport fra NORNAs 39. symposium i Halden 11.–13. mai 2010. Redigert av Ole-Jørgen Johannessen og Tom Schmidt. Uppsala. (NORNA-rapporter 87.) S. 9–29.

Hellberg, Lars, 1954: Studier i de nordiska *torp*-namnens kronologi. I: Namn och bygd 42. S. 106–186.

Nyström, Staffan, 2009: *Torp*-namn i Sverige. Några tankar om kronologi och distribution. I: Torp som ortnamn och bebyggelse [se detta]. S. 107–123.

Pamp, Bengt, 1988: Ortnamnen i Sverige. 5 uppl. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie B 2.) S. 43–46.

Svenskt ortnamnslexikon. Utarbetat inom Institutet för språk och folkminnen och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 2 rev. uppl. Red.: Mats Wahlberg. 2016. Uppsala. S. 334.

Ståhl, Harry, 1976: Ortnamn och ortnamnsforskning. 2 uppl. Stockholm. S. 83–85.

Torp som ortnamn och bebyggelse. Konferensrapport. Tvärvetenskaplig torp-konferens. Malmö, 25–27 april 2007. Red.: Peder Dam, Peder Gammeltoft, Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, Bo Nissen Knudsen & Ola Svensson. 2009. Lund. (Skrifter utg. av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 11.)

5.2.19. Namn på *-tuna*

De plurala ortnamnen av typen osammansatt *Tuna* och sammansättningar på *-tuna* (här sammanfattande kallade namn på *-tuna* eller *-tuna*-namn) har sin tyngdpunkt i östra Sverige, och det övervägande flertalet finns i Mälarlandskapen. Det sydligaste namnet är *Tuna* på ön Ven i Öresund, och de nordligaste säkra namnen finns koncentrerade i östra Medelpad. Detta är en omdebatterad namngrupp. Namnen är inte många, ca 120 stycken, men de har anmärkningsvärt ofta avsett viktiga platser i det förhistoriska samhället. De anses vara bildade under äldre järnålder.

Namnen är bildade till ett ord *tun* n. som ursprungligen har betytt ’hägnad, stängsel’. Men, i likhet med flera andra ord med liknande grundbetydelse, har *tun* kommit att avse det inhägnade området. Den vanliga betydelsen hos *tun* i de nordiska språken är ’inhägnat område’. Ord med denna betydelse tas ofta i bruk som ortnamn, och det finns många namn på singulart *-tun* i Norge och *-tún* på Island. Det finns också ett antal i västra Sverige; t.ex. möter singulart *Tun* som sockennamn i Västergötland (se karta hos Holmberg 1969, bild 14 med kommentar s. 281).

Det motsvarande ordet i engelskan, *town*, ingår i ortnamn i formen *-ton* och är det vanligaste ortnamnselementet i bebyggelsenamn i England.

Det är emellertid de östliga, plurala namnen, alltså typen *Tuna*, *-tuna*, som är omdebatterade och som denna artikel handlar om. Som nämnt har de ofta avsett viktiga platser, och det har visat sig att den plurala typen har fått en särskild funktion i det förhistoriska svenska samhället, nämligen för att bilda namn på centralorter. Att över hälften av dessa namn är eller har varit osammansatta namn, *Tuna*, passar bra ihop med detta förhållande. *Tuna* har kommit att användas som något av en term för vad vi idag skulle kunna kalla en »centralort för territoriell administration».

Det är omtvistat i hur stor del av namnen som ortnamnselementet har haft denna specialfunktion, alltså hur många *-tuna*-orter som varit forntida centralorter. Vissa forskare anser att så gott som alla orter med *-tuna*-namn ingått i ett förvaltningssammanhang, medan andra anser att det finns åtskilliga namn på *-tuna* som avsett helt vanliga bebyggelser och är fullt jämförbara med de bebyggelsenamn på singulart *-tun*, som finns i västra Sverige och i Norge.

Hur centralortsbetydelsen uppkommit har förklarats på olika sätt. En förklaring utgår från att det plurala *Tuna* har betytt ’gården framför andra’. Ur denna betydelse kunde en betydelseskridning till ’huvudgård, centralgård’ sedan ske. Man har vidare antagit att *Tuna* från början normalt stått osammansatt och att en förled först i ett senare skede lagts till i särskiljande syfte. Dessa antaganden stöder varandra.

Centralortsbetydelsen har från en annan utgångspunkt förklarats utifrån den vanliga betydelsen ’inhägnad’. Vissa sammansatta *-tuna*-namn skulle ha avsett inhägnade samlingsplatser eller kultplatser. Detta skulle speciellt gälla namn som innehåller ett gudomsnamn, såsom *Närtuna*, *Torstuna* eller *Ultuna*. I dessa fall skulle just inhägnaden/inhägnaderna kring kultplatsen ha varit anledningen till namnet.

En helt annan förklaring tänker sig att kontinentala, keltiska namn på *-dūnon* ’befästning, borg’ har stått som förebild för de svenska namnen på pluralt *-tuna*. (*Dūnon* är den keltiska språkliga motsvarigheten till *tun*.) Flera städer på kontinenten bär namn på *-dunum* (den latiniserade formen av det keltiska *-dūnon*), t.ex. i Frankrike *Virodunum*, nu *Verdun*, och *Lugdunum*, nu *Lyon*. Det keltiska *Segodunum* ’stark befästning’, som funnits som ortnamn på flera ställen på kontinenten, antas ha stått mönster för *Sigtuna*.

Bland *-tuna*-namnen i det mälardalska kärnområdet är det osammansatta namnet, *Tuna*, vanligt. I periferin märks en ännu tydligare tendens till att *Tuna*-namnen är osammansatta, något som har ansetts tyda på att namnet spritts som en term för ett administrativt centrum, och alltså avsett något slags förvaltningsgårdar.

I Mälarlandskapen är *-tuna*-namn sammansatta med gudomsnamn ett framträdande drag med exempel som *Närtuna* till *Njärd*, *Ultuna* till *Ull* och *Torstuna* till *Tor*. De enskilda fallen är ofta omdiskuterade, men helhetsbilden synes klar. I detta centralområde finns även ett samband mellan *-tuna*-namn och hundaresnamn (sedermera häradsnamn). *Sollentuna*, fsv. *Solændatuna* i *Solænda hundare* (nu *Sollentuna härad*) och *Vallentuna*, fsv. *Valændatuna* i *Valænda hundare* (nu *Vallentuna härad*) är tydliga exempel. *Ultuna* i *Ulleråkers hundare* (nu Ulleråkers härad), *Torstuna* i *Thorsakers* (Torsåkers) *hundare*, nu Torstuna härad och *Håtuna* i Håbo härad uppvisar också ett samband, men i dessa fall är det mer omdiskuterat hur namnen hänger samman.

Det är även svårt att veta, om *-tuna* i namn som *Sollentuna* eller *Ultuna* har specialbetydelsen ’centralort’ eller liknande eller om ortnamnselementet ingår i betydelsen ’inhägnad’. I det förra fallet kan vi ha att räkna med ett tidigt namnbyte, så att *-tuna*-orten tidigare burit ett annat namn. Föreligger ett namnbyte, kan man jämföra med *Husaby*-namnen, som är yngre än *-tuna*-namnen. De är helt klart bildade till ett appellativ fsv. *husaby* och har avsett centralorter, kungsgårdar. Bland dessa namn finner vi exempel på namnbyte, t.ex. *Husaby* (*H*)*ærnavi* (nu *Husby-Långhundra*), som tidigare bör ha hetat *Ærnavi* eller *Hærnavi*.

Eva Nyman

Litteratur:

Andersson, Thorsten, 2010: Ortnamn på -tuna. I: Språken i Sverige. Temaredaktörer: Östen Dahl & Lars-Erik Edlund. Stockholm. (Sveriges Nationalatlas 22.) S. 88.

Holmberg, Karl Axel, 1969: De svenska tuna-namnen. Uppsala. (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 45. Studier till en svensk ortnamnsatlas 12.)

Svenskt ortnamnslexikon. Utarbetat inom Institutet för språk och folkminnen och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 2 rev. uppl. Red.: Mats Wahlberg. 2016. Uppsala. S. 340–342.

Vikstrand, Per, 2013: Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälarlandskapen. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Serie B: 13.)

5.2.20. Namn på *-vi* saknas

5.2.21. Namn på *-vin*(*i*)

Namnen som innehåller *vin*(*i*) utgör en av de mest undflyende namntyperna i den nordiska ortnamnsskatten. Den språkliga bakgrunden är omdebatterad och det är i viss mån oklart vilken sorts lokaliteter namnen ursprungligen har avsett. Dessutom är det inte sällan svårt att se huruvida ett namn ursprungligen har innehållit *vin*(*i*) eller inte. I dagens namnformer är elementet nämligen så gott som alltid mycket nedslipat eller förändrat till närapå oigenkännlighet: *Bredene, Digrid, Höverö, Knäfta, Rödön, Söne, Sälten*.

Till svårigheterna med att få grepp om namntypen bidrar dess höga ålder och långa produktivitetstid. De äldsta *-vin*(*i*)-namnen tycks ha tillkommit redan vid vår tideräknings början och de yngsta omkring tusen år senare.

Den absoluta huvuddelen av *-vin*(*i*)-namnen återfinns i ett område som sträcker sig över Västsverige och Norge. Från Norge fortsätter de i ett stråk in över Jämtland, Medelpad och Ångermanland. Detta ger en hästskoformad spridningsbild, med en tydlig västlig tyngdpunkt.

Allra flest *-vin*(*i*)-namn, upp emot 1 000, finns i Norge. I Danmark rör det sig bara om en handfull möjliga fall, samtliga på Jylland, och i Sverige finns knappt 130 namn som tämligen säkert innehåller *vin*(*i*). Ungefär hälften av dessa återfinns i Västergötland, och lägger man ihop detta landskap med de angränsande Halland, Bohuslän, Dalsland och Värmland så ryms där ca två tredjedelar av de svenska *-vin*(*i*)-namnen.

Elementet *vin*(*i*) uppträder i ortnamn framför allt som efterled, men det förekommer också som förled, åtminstone i Danmark och Norge. Även osammansatta namn förekommer: i Norge ett fyrtiotal, i Sverige bara ett, häradsnamnet *Väne*, vilket innehåller en genitivform av *vin*(*i*).

Som nämnts har elementet *vin*(*i*), särskilt som efterled, genomgått språkliga förändringar som gjort att det förvandlats, ofta till oigenkännlighet. Vissa av utvecklingarna är regelbundna, andra är mer svårförutsägbara, såsom när *-vin*(*i*)-namn kommit att anslutas till andra namntyper, som *Edsta*, *Höglunda*, *Höverö* och *Näsinge*. Till de regelbundna förändringarna hör att *v* i *vin*(*i*) nästan alltid har fallit bort, och mycket vanligt är också att *n* har försvunnit och att vokalen *i* har ändrats till *e* eller *a*.

Trots dessa språkliga förändringar finns det vissa fasta punkter att ta hjälp av för att avgöra om ett namn äldst har innehållit *vin*(*i*) eller inte. Dit hör att *-vin*(*i*)-namnen under fornspråklig tid alltid böjs enligt ett feminint böjningsmönster, att vokalen i *vin*(*i*), liksom ljudet *n*, finns kvar oförändrad minst till 1400-talets mitt och att *-vin*(*i*)-namnen så gott som alltid har grav accent. Problem uppstår dock när det saknas tillräckligt gamla eller tillräckligt många äldre belägg för ett namn för att man ska kunna ta ställning till om kriterierna är uppfyllda. Detta är fallet inte minst för en del av de mellannorrländska namnen.

Att namn ursprungligen innehållit *vin*(*i*) i efterleden kan även yttra sig i språkliga förändringar i förlederna. Inte minst har efterledens *i* ofta omfärgat förledens vokal (s.k. *i*-omljud), så att framför allt *a, o* och *u* har blivit till respektive *ä, ö* och *y*. Exempel är *Kälvene* (av ordet *kalv*), *Nöre* (*nor* ’förträngning i vattendrag’) och *Bryne* (*brun* ’kant’). Även efterledens *v* har i en del fall påverkat förledens vokal (s.k. *w*-omljud). Utifrån bl.a. den påverkan som efterleden haft på förleden går det att dela in *-vin*(*i*)-namnen i olika kronologiska skikt, där det äldsta utgörs av de namn som har *i*-omljud. Ett annat gemensamt drag för detta skikt är att efterledens *v* alltid har fallit. Om *v* står kvar kan man alltså räkna med att namnet tillhör ett yngre namnskikt.

Det ord som ligger till grund för namnelementet *vin*(*i*) finns inte belagt som appellativ på nordiskt område. Ser man till ett större, germanskt område går det dock att hitta paralleller, där den äldst belagda motsvarigheten utgörs av got. *winja* ’bete(smark)’. En annan motsvarighet återfinns i fht. *winne* ’bete(smark)’. Besläktat är också ty. *Wonne* (fht. *wunnia, wunna*) och även för detta ord är betydelsen ’bete(smark)’ väl belagd. Att *Wonne* idag har en abstrakt betydelse ’lust, glädje’ får ses som en sekundär utveckling. Inom det germanska språkområdet finns alltså ett antal ord som är besläktade med *vin*(*i*) och som har den gemensamma betydelsen ’bete(smark)’. Detta ger en stabil bas för antagandet att denna betydelse varit grundläggande även för ortnamnselementet. Etymologin är omdebatterad, men ett samband med bl.a. fvn. *vinna* ’arbeta, utföra, förvärva’ framstår som sannolikt.

Det har på senare tid föreslagits att de flesta *-vin*(*i*)-namn redan från början har syftat på bebyggelser, men den väl belagda betydelsen ’betesmark’ talar ändå för att *-vin*(*i*)-namnen ursprungligen avsett en viss typ av ägomark. Denna mark har med tiden blivit bebyggd och bebyggelsen har då övertagit ägans namn, vilket på så sätt levt vidare som bebyggelsenamn. Några exempel på att *-vin*(*i*)-namn levt kvar som ägonamn till våra dagar finns inte, men med tanke på hur lång tid som gått efter att namnelementet slutade vara produktivt är detta inte överraskande. Kanske kan bristen på bevarade ägonamn också ses som ett tecken på att elementet *vin*(*i*) under sin livstid kan ha utvecklats till att bli bebyggelsebetecknande. Det skulle förklara varför *-vin*(*i*)-namnen i t.ex. Ångermanland, verkar höra till de äldsta och mest centrala bebyggelserna, istället för sekundära utflyttningar. En grundlig undersökning som sätter *-vin*(*i*)-

namnen i sina bebyggelsehistoriska sammanhang skulle kunna kasta ljus över den frågan. Ett annat område där ytterligare studier skulle vara fruktbara gäller förhållandet mellan *-vin*(*i*)-namnen och namnen på *-lösa*. Dessa båda namntyper tycks nämligen uppvisa en närmast komplementär distribution, vilket kan peka på att de har fyllt liknande funktioner inom sina respektive utbredningsområden.

Förlederna i *-vin*(*i*)-namnen beskriver ofta platsen eller dess läge. Särskilt vanligt är det att de innehåller ord för terrängformationer, inte minst för olika slags höjder, som i t.ex. *Badene* (**badh* 'förhöjning'), *Höla* (*hol* 'kulle'), *Hämra* (*hammar* 'stenig höjd, stenbacke') och *Kläckene* (*klack* 'bergshöjd'). Även ord för sänkor och nedskärningar förekommer, som i *Rista* (*rista* 'skåra, öppning, gap', syftande på den djupa nedskärningen vid Ristafallet i Indalsälven). I flera fall – bl.a. *Döve* (fsv. **döv-* 'dalsänka') och *Jättene* (fvn. *gátt* 'dörröppning', dial. *gåt* 'inskärning, trångt mellanrum') – är det dock oklart om *-vin*(*i*)-namnet är bildat direkt till ordet för 'sänka, nedskärning' eller om det istället är bildat till ett ånamn som innehåller ordet i fråga. Även i en rad andra fall är det svårt att avgöra om *-vin*(*i*)-namnet innehåller ett ånamn eller inte, exv. i *Götene* (till verbet *gjuta*) och *Vrine* (syftande på något vridet) medan det i *Gärpen*, *Rellen* och *Tossene* framstår som relativt säkert att det faktiskt är ånamn som ingår.

Medan de föregående exemplen i de flesta fall berättar om *-vin*(*i*)-lokaliteternas läge, finns det andra som beskriver platsernas karaktär. Det kan handla om form (*Bredene*, *Digrid* till *diger* 'stor') eller färg (*Blekene*, *Rödene*, *Vittene*). Vissa namn tar fasta på markens lutning, som *Brättne* (*bratt* 'brant') och *Slädene* (syftande på sluttande mark). Vilka markförhållanden som råder på platsen visas av ett namn som *Grytan* (*gryt* 'stenanhopning, stenig mark'). Sanka markförhållanden lyfts fram i *Siene* (till antingen *sid* 'låglänt och sank' eller *sig*, *seg* 'framsipprande vatten, vattensjuk mark') och *Vesene* (jfr fht. *wisa* 'fuktig ängsmark'). Om markens och växtlighetens karaktär berättar även *Töve* och *Häggene*, vilka innehåller ett ord för tovigt gräs respektive ordet *hägg*. I något fall tar namnet fasta på att vilda djur brukat uppehålla sig på platsen, t.ex. *Gäsene* (vildgäss) och kanske *Yllene* (ugglor).

Särskilt intressanta är de namn som signalerar något om hur platsen har använts. Intrycket av att *-vin*(*i*)-lokaliteterna har utgjort betesmarker förstärks av att det finns en grupp namn vars förleder innehåller beteckningar för tamdjur. I Västergötland hittar vi *Fölene* (*föl* eller *fåle*), *Kälvene* (*kalv*), *Märene* (fsv. **mar* 'häst') och *Söne* (*so*), och i Mellannorrland möter *Hjälta*(*n*) (*galt*) på fyra olika platser. Det finns även namn som kan visa att platsen varit inhägnad som *Hägdene* (jfr dial. *häjd* 'stängsel, gärdsgård').

Några förleder tyder på att *-vin*(*i*)-lokaliteterna använts som samlingsplatser. Förleden i *Folkja* syftar sannolikt på att detta varit en plats där folk samlats. Folkja är beläget vid ett vägskäl och har fungerat som marknadsplats. En särskild sorts samlingsplats kan återspeglas i *Höven*, som förekommer på två ställen i Ångermanland. Namnen kan nämligen innehålla det kultplatsbetecknande ortnamnselementet *hov*. I övrigt är det, till skillnad från i Norge, ont om namn som vittnar om hednisk kult. Kanske kan dock det västgötska *Ullene* innehålla gudanamnet *Ull*.

Personnamn finns det inga exempel på i *-vin*(*i*)-namnens förleder, vare sig i Sverige, Norge eller Danmark.

Kristina Neumüller

Litteratur:

Andersson, Thorsten, 1988: Skölvene. I: Ingemar Olsson 25 augusti 1988. Red.: Jan Einarsson & Barbro Söderberg. Stockholm. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet 28.) S. 15–28.

— 2011: Ösa. I: Namn och bygd 99. S. 33–40.

— 2015: Nordiska bebyggelsenamn ur språklig synvinkel. I: Namn och bygd 103. S. 9–34.

Brink, Stefan, 1988: Denotationsförändringar bland våra äldsta bebyggelsenamnstyper. I: Denotationsbyte i ortnamn. Rapport från NORNA:s trettonde symposium i Tvärminne 9–11 oktober 1986. Red. av Peter Slotte. Uppsala. (NORNA-rapporter 37.) S. 63–81.

Bucht, Torsten, 1944: Till frågan om vin-namn i Ångermanland. I: Namn och bygd 32. S. 14–49.

Edlund, Lars-Erik, 2011: Mellan väst och öst. Det jämtländska språkområdet över tid ur ett nordiskt perspektiv. I: Jämtland och den jämtländska världen 1000–1645. Stockholm. (Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien. Konferenser 75.) S. 43–90.

Elmevik, Lennart, 2004: *Höra* och *Fridene*. Till tolkningen av ett par svenska *vin*-namn och något om grundbetydelsen hos ortnamnselementet. I: Namn. Hyllningsskrift till Eva Brylla den 1 mars 2004. Red. av Svante Strandberg, Mats Wahlberg & Björn Heinrici. Uppsala. S. 27–34.

— 2009: Sjönamnet *Skagern* och en norsk och svensk *-vin*-namnsgrupp. I: Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift 2009. S. 11–18.

— 2012: Ortnamn och lexikon. Ett forskningsfält belyst med exempel ur Namn och bygd. I: Namn och bygd 100. S. 85–105.

— 2014: Några tankar om ortnamnselementen *-vin* och *-lösa*. I: Namn och bygd 102. S. 217–220.

Fridell, Staffan, 2010: Skeen. I: Namn och bygd 98. S. 148–150.

Jansson, Valter, 1951: Nordiska vin-namn. En ortnamnstyp och dess historia. Uppsala–København. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 24. Studier till en svensk ortnamnsatlas 8.)

Jørgensen, Bent, 2008: Danske stednavne. 3. udg. København. (Gyldendals Røde Ordbøger.)

Norsk stadnamnleksikon. Red. av Jørn Sandnes & Ola Stemshaug. 4. utg. 1997. Oslo.

Nyman, Eva, 2014: Sakrala ortnamn i Mellannorrland. En översikt. I: Den heliga platsen. Handlingar från symposiet Den heliga platsen. Härnösand 15–18 september 2011. Red.: Eva Nyman, Jörgen Magnusson & Elżbieta Strzelecka. Sundsvall. S. 179–204.

Ståhl, Harry, 1952: Anmälan av Jansson 1951. I: Arkiv för nordisk filologi 67. S. 227–232.

Svenskt ortnamnslexikon. Utarbetat inom Institutet för språk och folkminnen och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 2 rev. uppl. Red.: Mats Wahlberg. 2016. Uppsala.

5.2.22. Plurala namn av typen *Berga*

Med plurala ortnamn avses ortnamn som har eller tidigare har haft flertalsform. Sådana namn är t.ex. *Floda* (*in Flothom* 1200-t.), *Kumla* (*in parochia Kumblum* 1307), *Lekåsa* (*ij Lekasum* 1358), *Motala*, *Tuna*, *Uppsala*, *Viksta* och även *Kalmar* (fornsv. *Kalmarna*). Den mer än sekellånga diskussionen om plurala ortnamn har hittills framför allt varit inriktad på bebyggelsenamn stammande från gammal tid. De förhistoriska svenska namnen har numera oftast nominativändelsen *-a*, men i fornsvensk tid användes ordsluten *-ir* och *-ar*.

Ett utmärkande och mycket omdebatterat drag hos gamla plurala bebyggelsenamn på *-ir*, *-ar* (> *-a*) är att vissa kasusformer skiljer sig från motsvarande former i den appellativiska böjningen. Forskarna observerade tidigt påfallande former hos plurala bebyggelsenamn med neutralt grundord. Ett gammalt pluralt *Nora* (till *nor* n.) kan alltså ha haft nominativ- och ackusativformer som *Norir* eller *Norar*, med feminin böjning, i stället för ett med appellativböjningen överensstämmande *Nor*. Ett pluralt nutida *Nässja* (till *näs* n.) återgår alltså närmast på ett fornsvenskt *Næsiar*.

Alla svenska bebyggelsenamn som i dag slutar på *-a* behöver inte ha varit plurala då de bildades. Ett namn som *Backa* kan innehålla en oblik singularform av appellativet *backe*.

Det finns i Norden plurala ortnamn med bestämd form som också har en från appellativen avvikande böjning, t.ex. *Nesane* och *Torpane*.

Lars Hellberg har betonat att plurala ortnamn kan ha sin topografiska utgångspunkt i en singular företeelse, *Nora* vid ett enda nor, *Vika* vid en enda vik osv. Hur ofta en sådan relation föreligger är en fråga som förtjänar fortsatt undersökning.

Vad är orsaken till att många bebyggelsenamn har plural form? På denna klassiska fråga har synnerligen olika svar givits. Enligt en mening berättar flertalsformen om en bakomliggande bebyggelsepluralitet (så t.ex. Otto von Friesen: det plurala *-stadhir* »torde avse den bebodda platsens flertal av hus och övriga anordningar» och Bo Gräslund: flertalet av våra bevarade äldre bebyggelsenamn har troligen varit namn på byar).

Hellberg har antagit att bebyggelsenamn fått sin plurala form från plurala ägonamn, ett mycket uppmärksammat och omdiskuterat förklaringsalternativ. Den väsentliga orsaken till »pluralformens ymniga förekomst i nordiska ägonamn» är efter hans mening den ständigt fortgående nyodlingen: Ägornas gestalt förändrades lätt, nya tegar kunde läggas invid den första; ett singulart namn passade för det första ägostycket, sedan pluraliserades det.

En beaktansvärd möjlighet att förklara plural form hos ortnamn erbjuder vad man kan kalla *mångformighetsalternativet*. Plurala namnformer kan med Ivar Lundahls ord ha använts om »terränger med oenhetlig karaktär, vilka än kunna uppfattas som en enhet och än som en mångfald».

Även vid försöken att förklara de gamla plurala bebyggelsenamnens feminina böjningsform i nominativ och ackusativ har inbördes mycket olika lösningar föreslagits. Hellberg, som ju i plurala ägonamn såg upphovet till plurala bebyggelsenamn, antog att femininum varit ett mönstergivande genus hos gamla ägonamn. Att neutrala appellativ i vissa bebyggelsenamn, t.ex. *Nässja*, uppträdde med feminina former sökte han förklara med movering, dvs. genusförändring; movering kan bero på att man har tänkt mer på namnbärarens karaktär, denotation, än på genus hos det i namnet ingående appellativet. Med Hellbergs förklaring kan t.ex. ett neutralt ägonamn *Næs* tidigt ha moverats – då femininum varit ett så naturligt genus för en ägas namn – till ett

feminint *Næs*, som senare pluraliserades till *Næsiar* (> *Nässja*) på grund av den ständigt fortgående nyodlingen. När sedan en bebyggelse växte fram vid Næsiar, övertog den ägomarkens namn.

En annan möjlighet, som i debatten synes ha fått mindre uppmärksamhet än den förtjänar, är att de feminina böjningsformerna i plurala ortnamn med maskulint eller neutralt grundord beror på morfologiska förändringar som är språkligt-funktionellt betingade. Nominativ- och ackusativformerna av appellativ som *berg* n. och *näs* n. har haft samma gestalt i singularis och pluralis. Toponymiska flertalsformer som *Bærgh* och *Næs* har inte tillräckligt tydligt uttryckt namnens pluralitet, vilket kan ha lockat namnbrukarna att i stället använda tydligt markerade pluralformer som *Bærghir* och *Næsiar*. Gösta Holm har framhållit att plurala ortnamn med neutralt genus genom analogi kunnat få feminin eller maskulin böjning.

Hellberg antog att fastlandets namn på *-sta*(*d*) < *-stadhir* har direkta motsvarigheter i ortnamn på Gotland med efterlederna *-städar* och *-städe*, men denna uppfattning har inte stått oemotsagd.

De plurala *-stadhi*r-namnen har tillskrivits anor från äldre järnåldern, men namn av *Nässja*-typen kan enligt Börje Tjäder inte ha vuxit fram förrän under sen urnordisk tid.

Svante Strandberg

Litteratur:

Bjorvand, Harald, 1994: Holt og Holtar. Utviklingen av det indoeuropeiske kollektivum i norrønt. Oslo.

Elmevik, Lennart, 1994: Ortnamnselementet fornnordiskt *-staðir* – innebörd och ursprung. I: Vikingetidens sted- og personnavne. Rapport fra NORNAs 22. symposium i København 14. – 16. januar 1993. Red. af Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg. Uppsala. (NORNA-rapporter 54.) S. 113–125.

— 2017: Primära bebyggelsenamn eller ursprungliga ägonamn? Ett debattinlägg. I: Mellannorrland i centrum. Språkliga och historiska studier tillägnade professor Eva Nyman. Red. av Lars-Erik Edlund & Elżbieta Strzelecka under medverkan av Thorsten Andersson. Umeå. (Kungl. Skytteanska Samfundets handlingar 77. Nordsvenska 26.) S. 41–47.

Ericsson, Alf, Franzén, Gert & Strid, Jan Paul, 2010: Gårdar utan namn? »Pluralitet» i namnskick och bebyggelse. I : Namn och bygd 98. S. 65–92.

Franzén, Gösta, 1961: Till frågan om *stad*-namnens genus, numerus och betydelse. I: Namn och bygd 49. S. 172–188.

v. Friesen, Otto, 1930: Bynamn på de uppländska runstenarna. I: Namn och bygd 18. S. 87–109.

Gräslund, Bo, 2010: Om relationen mellan arkeologi och ortnamnsforskning. Med en diskussion om ägonamn, plurala bebyggelsenamn och begreppet gård. I: Namn och bygd 98. S. 45–63.

Hellberg, Lars, 1958: De gotländska ortnamnen på *-städe* och *-städar*. En inledande studie över elementet *-staðir* och ortnamnens pluralitet. I: Namn och bygd 46. S. 1–114.

— 1960a: Om språklig och saklig ortnamnsforskning. Erinringar i anledning av de sakkunniges utlåtanden rörande ledigförklarade professorsämbetet i nordiska språk, särskilt ortnamnsforskning vid Uppsala universitet. Uppsala.
— 1960b: Plural form i äldre nordiskt ortnamnsskick. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift 1960:1.)
— 1967: Kumlabygdens ortnamn och äldre bebyggelse. Kumla. (Kumlabygden. Forntid – nutid – framtid 3.)
Holm, Gösta, 1990: Plurala ortnamn. I: Arkiv för nordisk filologi 105. S. 181–188.
— 1993: De germanska *sta*-namnens uppkomst och de nordiska *sta*-namnens pluralitet. Förslag till problemens lösning. I: Namn och bygd 81. S. 33–47.
Lundahl, Ivar, 1936: Några flexionsväxlingar. I: Bidrag till nordisk filologi tillägnade Emil Olson den 9 juni 1936. Lund–Köpenhamn. S. 63–71.
— 1937: Om förhållandet mellan ortnamn och inbyggarnamn i de forngermanska språken, företrädesvis de fornnordiska. I: Namn och bygd 25. S. 17–87.
Nilsson, Jan, 1975: Plurala ortnamn på Island. Morfologiska iakttagelser. Umeå. (Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 8.)
Nyström, Staffan, 1988: Ord för höjder och sluttningar i Daga härad. En studie över betydelsen hos två grupper terrängbetecknande appellativ och ortnamnselement. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala B 7.)
Olsson, Ingemar, 1963: Plural form i äldre nordiskt ortnamnsskick. I: Namn och bygd 51. S. 124–161.
Plurala ortnamn. Föredrag från ett symposium i Uppsala 6–7 oktober 2016. Utg. av Staffan Nyström & Mats Wahlberg. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 148.)
Sakkunnigutlåtanden rörande professuren i nordiska språk, särskilt ortnamnsforskning vid Uppsala universitet 1960 (Valter Jansson, Karl Gustav Ljunggren, Ivar Lundahl). .
Sakkunnigutlåtanden rörande professuren i nordiska språk, särskilt ortnamnsforskning vid Uppsala universitet 1962 (Assar Janzén, Ivar Lundahl, Carl Ivar Ståhle).
Strandberg, Svante, 2018: Plurala ortnamn. En forskningsöversikt. I: Plurala ortnamn. Föredrag från … (se detta). S.9–37.
Tjäder, Börje, 1967: Studier över de plurala bebyggelsenamnens morfologiska utveckling. Uppsala. (Nomina Germanica 15.)
Vikstrand. Per, 2013: Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälarlandskapen. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Ser. B. 13.).

5.3. Namn på slott och herrgårdar saknas

5.4. Namn på gårdar i by

I de föregående avsnitten har namn på byar och självständiga gårdar av olika slag behandlats. Hur är det då med gårdar som ingår i en by, hur omtalas de? Frågan är relativt lite undersökt, men klart är att det finns vissa regionala och kronologiska skillnader, som hänger samman med hur bebyggelsenamnsskicket i övrigt ser ut.

En källhistorisk svårighet med att undersöka namn på gårdar i by är att namnen bara i begränsad utsträckning finns noterade i officiella dokument. Särskilt i vissa områden har de olika gårdarna i stället hållits isär genom tilldelade nummer. Gårdarnas namn i byarna har alltså i första hand fungerat som muntliga, inofficiella närhorisontsnamn. Det senare har också haft till följd att gårdarnas namn ofta varit kortlivade. Att komma åt äldre tiders namnbruk kan därför vara svårt, men det finns namn på gårdar i by som är belagda så tidigt som på medeltiden.

Bildningsmässigt domineras namnkategorin av sammansatta namn på *-gården*. Förleden syftar mycket ofta på gårdens läge i byn, som i *Mellangården*, *Södergården* och *Södra Nedergården*. Det finns också gott om namn där förleden utgår från gårdens ålder (*Gamlegård*, *Nygården*) eller storlek (*Storegården*). Mycket vanligt är att förleden syftar på någon som brukat gården, antingen genom ett personnamn (*Jonsgården*, *Persgården*, *Lars-Olofsgården*) eller en personbeteckning av något slag (*Snickaregården*, *Styrmansgården*). En annan vanlig kategori är namn med naturbetecknande förleder (*Klintegården*, *Sjögården*).

En särskild typ av namn är de som syftar på gårdens jordnatur, dvs. namn som *Kronogården*, *Skattegården* och *Frälsegården*. Dessa utgår från sammansatta appellativ och är alltså att betrakta som enledade namn. Det senare gäller även de vanligt förekommande *Klockargården* och *Prästgården*.

Även andra bebyggelsebetecknande efterleder än *-gården* förekommer, såsom *-torp*, *-bo* och *-mölla*. Dessa är dock relativt sällsynta och de regionala skillnaderna tycks vara stora. Ett mer allmänt spritt mönster är att gårdarna betecknas med hjälp av byns namn i kombination med en läges- eller storleksangivande bestämning. Så t.ex. kallas de två gårdarna i byn Käbbo för *Nedre Käbbo* och *Övre Käbbo*, och de två gårdarna i byn Håjum för *Lilla Håjum* och *Stora Håjum*.

I vissa områden är det vanligt att byarnas gårdar bär genitiviska namn, dvs. namn bestående av en personbenämning i genitiv utan efterföljande huvudord. Exempel på detta är gårdnamn som *Bengts*, *Möllhults-Staffans* och *Nämndemannens*.

Slutligen ska nämnas att naturbetecknande namn är vanliga som namn på gårdar i by. Inte minst gäller detta enkla namn som *Dalen*, *Liden* och *Kullen*.

Kristina Neumüller

Litteratur:

Ericsson, Alf, Franzén, Gert & Strid, Jan Paul, 2010: Gårdar utan namn? »Pluralitet» i namnskick och bebyggelse. I: Namn och bygd 98. S. 65–92.

Pamp, Bengt, 1963–64: Namn på gård i by i Bjäre härad. I: Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift. S. 49–91.

5.5. Namn på torp och småbebyggelser

I detta avsnitt behandlas namn på bebyggelser som tillkommit efter medeltiden. Dessa namn uppvisar bildningsmässigt stora likheter med de medeltida namnen, och flera namnelement som har diskuterats ovan uppträder som efterleder även under denna tidsperiod. Generellt kan dock sägas att ju längre fram i tiden vi kommer, desto fler stereotypa drag uppvisar bebyggelsenamnen.

Ett vanligt mönster bland torp och småbebyggelser är att de bär naturbetecknande namn. I många fall är namnen ursprungliga naturnamn som kommit att överföras till bebyggelserna. En bebyggelse som anlagts vid en mosse kallad *Römossen* har alltså kunnat få namnet *Römossen*. Längre fram blir det även vanligt att man använder naturbetecknande efterleder i bebyggelsenamn utan de föregåtts av naturnamn. Vissa efterleder blir så småningom så frekventa i bebyggelsenamn (t.ex. *-berg*, *-dal*, *-lund*) att deras betydelse försvagas. En bebyggelse behöver då inte längre vara belägen vid något berg för att få ett namn som slutar på *-berg*.

Ägobetecknande namn är också vanliga, t.ex. namn på *-åker* och *-äng*. Även namn på *-säter* förekommer, särskilt under 1500- och 1600-talen.

Vilka bebyggelsebetecknande efterleder som uppträder och hur vanliga de är i yngre bebyggelsenamn varierar mellan olika geografiska områden. Mest allmänt spridd är utan tvekan efterleden *-torp*, och i de flesta områden är det också denna efterled som är mest frekvent. I t.ex. Uppland är dock *-bo* den allra vanligaste bebyggelsebetecknande efterleden. En efterled med stor spridning är *-stugan*, som förekommer i hela landet. De största koncentrationerna av namn med denna efterled hittar man i Södermanland och Östergötland.

I förleden innehåller bebyggelsenamnen ofta personnamn eller personbeteckningar. Personnamnen kan vara av olika slag. Förnamn är vanligast, men man hittar även binamn, släktnamn, soldatnamn och patronymikon. Oftast är det män som omtalas (t.ex. *Karlstorp*, *Johanneslund*), men kvinnonamn förekommer också (t.ex. *Johannedal*, *Margretelund*). Bland personbeteckningarna utgör yrkesbeteckningar den största kategorin, som i *Smedstorp*, *Skräddarbo* och *Murmästarstugan*.

En kategori som utmärker sig bland namn på torp och småbebyggelser är uppkallelsenamnen, i synnerhet de som har utomsvenska förebilder som *Jerusalem* och *Paris*. Uppkallelsenamn började användas redan under medeltiden, men kom att bli allt vanligare längre fram, inte minst som namn på torp knutna till större gods.

Namn på unga bebyggelser är inte lika stabila som äldre bebyggelsenamn. Namnbyten är vanliga, och det förekommer också att olika, konkurrerande namn är i bruk samtidigt. Denna instabilitet har framför allt sin bakgrund i att namnen brukas av små namnbrukarkretsar, samtidigt som bebyggelserna byter ägare relativt ofta.

Kristina Neumüller

Litteratur:

Hagervall, Claes Börje, 1986: Studier över yngre nybyggesnamn i Västerbottens län, särskilt i Vännäs socken. Ett bidrag till en norrländsk bebyggelsenamnsatlas. Umeå. (Nordsvenska. Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk 2.)

Neumüller, Kristina, 2010: *Grindstugan, Römossen* och *Trumslagartorp*. Nybyggesnamn i Rekarnebygden under 1500- och 1600-talet. I: Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift. S. 35–59.
— 2011: *Långsved* eller *Dröttjan*? Namnkonkurrens mellan yngre bebyggelsenamn. I: Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift. S. 45–61.
Wahlberg, Mats, 2006: Torp- och lägenhetsnamn i Våla härad i Uppland under 300 år. Namn innehållande personnamn och andra personbeteckningar. I: Namn och runor. Uppsalastudier i onomastik och runologi till Lennart Elmevik på 70-årsdagen 2 februari 2006. Uppsala. (Namn och samhälle 17.) S. 214–229.
— 2007: *Landskrona, Jeriko* och *Korea*. Inlånade ortnamn genom tiderna. I: Namn och mångkultur – flerspråkiga miljöer och kulturella influenser. Föredrag vid Ortnamnssällskapets i Uppsala 70-årssymposium 21–22 oktober 2006. Uppsala. S. 103–119.

5.6. Bygdenamn

I ett naturligt framvuxet kulturlandskap möter bland bebyggelsenamnen inte bara namn på byar och gårdar, torp och backstugor, som har punktuell referens och alltså syftar på platser. Till bebyggelsenamnen hör också namn med territoriell referens, som alltså syftar på områden av olika slag, alltifrån landskap till bygder av växlande storlek.

I motsats till administrativa distrikt som socknar och härad, införda av en överhet, är bygder självvuxna. De kan vara geografiskt avgränsade, t.ex. belägna i en dal eller på en höjdplatå, men de kan också ha mera diffusa gränser. Landskap med varierande topografi är gynnsammare för bygdebildning än stora slätter. Grundläggande för en bygd är den kommunikativa samhörigheten.

Trots att bygderna har central betydelse för ett samhälles framväxt och vidare utveckling, finns det inte någon samlad framställning om bygdenamns typologi. En sådan är från språklig sida ett av de viktigaste önskemålen i den fortsatta utforskningen av svensk och nordisk bebyggelsehistoria.

I avsnittet om namn på socknar och härad (5.1.4) nämns en rad bygdenamn. Flera av dem innehåller ord för ’bygd’. Efterleden *bo* ’bygd’ ingår i sockennamn som *Delsbo, Hanebo, Ockelbo* och *Valbo* och i häradsnamn som *Vedbo, Sunnerbo, Västbo* och *Östbo*. Efterleden *härad* i den ursprungliga betydelsen ’bygd’ möter i sockennamn som *Amnehärad* och *Upphärad* i Västergötland, *Lillhärad* i Västmanland, *Lohärad* och fsv. *Hunungahæradh* i Uppland, *Vagnhärad* och fsv. *Tunbohæradh* i Södermanland.

På bygder syftar också andra härads- och hundaresnamn av växlande typ, t.ex. *Aspeland, Mark* och *Redväg* resp. *Trögd*, fsv. *Soland* och **Valand*. Sockennamnet *Hölö* i Södermanland är ett gammalt bygdenamn (se nedan).

Utöver *bo* och *härad* finns det flera ortnamnselement med betydelsen ’bygd’. Ett av dem är själva ordet *bygd*, ett exklusivt nordiskt ord. Ordet *bygd* är bildat till verbet *bygga* och betyder ’bebyggd trakt’. Det kan syfta på bygder av växlande storlek. *Bollebygd* i Västergötland har blivit namn på ett härad (senare *Bollebygds härad*). *Skogsbygden* är namn på en socken i Västergötland, som har brutits ut ur Nårunga socken. *Bygd* kan också syfta på huvuddelar av en socken. I Linderås socken i norra Småland mot gränsen till Östergötland möter *Frambygden*,

namn på bygden närmast kyrkan i söder, och *Skogbygden* på Hålaveden i norr. Intressant nog möter namnet *Skogbygden* också på andra sidan östgötagränsen, i socknarna Stora Åby och Ödeshög, där det kontrasterar mot socknarnas huvudbygd på Östgötaslätten. Namnet *Skog*(*s*)-*bygden* markerar i första hand just kontrasten mot öppnare bygd, mindre den egna samhörigheten.

Mindre bygder kallas ofta för *gränd*, en till ordet *granne* (< urn. **garaznan*- m.) bildad avledning (< urn. **garazniþō* f.), som kan återges med ’grannelag’. *Gränd* används ofta om sockendelar, t.ex. *Framgränden*, *Kyrkgränden*, *Norrgränden*, *Sörgränden*. Ett annat exempel är *Hohultagränden*, namn på en naturligt avgränsad bygd i Korsberga socken i Småland, belägen på en höjdplatå med brant sluttning ner mot socknens huvudbygd. Gränden har namn efter en gård, Hohult (i dag Storagård).

Namnet *Hohultagränden* efterträder ett medeltida namn på fsv. *vadhi* m., *Hohultavadhin*. Efterleden *-vadhi* är här synonym med *gränd*. Det är en ovanlig betydelse av *vadhi*, ett ord med en intressant historia. Ordet avsåg från början en gräns som före slåttern gicks upp mellan lotterna i den oskiftade byn. Via en allmän betydelse ’gräns’ kom *vadhi* på normalt sätt att också beteckna ’avgränsat område’ och att bl.a. användas om bygder.

Efterleden i *härad*, fsv. *radh* n., uppträder liksom *härad* i betydelsen ’bygd’. Ordet är inte belagt som appellativ men ingår i en rad norrländska sockennamn på *-rå* i Ångermanland, Medelpad och Hälsingland. Flera av namnen har en inbyggarbeteckning som förled: *Nordingrå* är bildat till fsv. *nordhungar* ’de som bor i norr’, *Säbrå* (fsv. *Sioboradh*) till *sioboar* ’sjöbor’ (kring Nässjön), *Vibyggerå* till *vidhbyggiar* ’skogsbor’, *Arbrå* (fsv. *Ørboradh*) till *ørboar* ’örbor’ (till *ör* ’grusbank’). Namn som dessa, som relaterar till ett kollektiv, är en normal typ av bygdenamn. Mot denna kontrasterar skarpt *Gudmundrå* med ett mansnamn som förled (se vidare nedan).

En västsvensk bygdebeteckning är *räpp* som betyder ’mindre del av en socken’. Ett härtill bildat bygdenamn är *Räppen* i Sörbygdens härad i Bohuslän. Motsvarande bygdebeteckning, *repp*, är känd från Norge, med därtill bildade bygdenamn som *Moreppen* i Akershus fylke, vars förled syftar på de stora, torra skogsmoarna omkring flygplatsen Gardermoen. På Island har ordet, fvn. *hreppr* m., tagits i bruk som administrativ term (se nedan).

En kilformad bygd kan helt enkelt kallas för *kil*. Ett exempel är sockennamnet *Rasbokil* i Uppland. Socknen sträcker sig som en kil ut från Rasbo socken, huvudbygden i Rasbo härad. I ett annat uppländskt sockennamn, *Jumkil*, syftar efterleden på att bygden bildar en kilformig del av Ulleråkers härad. (Jfr *Kila* nedan.)

Här skall också erinras om att bebyggelsenamnselementet *hem* kan ha betydelsen ’bygd’, så t.ex. entydigt i det norska *Trondheim* (se 5.2.6. Namn på *-hem*).

Bygdenamn återgår ibland direkt på beteckningar för folket i bygden utan någon territoriell efterled som i *Nordingrå*. Detta är exempel på samma övergång från personell till territoriell betydelse som i namnet *Svethiudh*, egentligen ’sveafolket’ (se 5.1.1. Namnen Sverige, Svealand, Götaland, Norrland). Ett typexempel är det norska bygdenamnet *Folk*, som betecknar en med tydliga naturliga gränser avskild bygd i Sogn och Fjordane fylke. Intressant nog har *Folk* under senmedeltiden ersatts av *Fylke*, dvs. den till *folk* bildade neutrala *-ia*-avledningen *fylke*, som utifrån betydelsen ’folkgemenskap’ har antagit betydelsen ’bygd’. Bygdenamnet *Fylke* har sedan under nyare tiden preciserats som *Fylkesbygdi*.

En bygdebeteckning med personellt ursprung är i Sverige ortnamnselementet fsv. *kind* f. ’folk, stam’. Det föreligger t.ex. i de bygdenamn som ligger till grund för de västgötska häradsnamnen fsv. *Kakind* och *Kind* (senare *Kåkinds härad, Kinds härad*). Till ortnamnselementet *kind* är speciella problem knutna. En stor del av östra Östergötland har i förhistorisk tid kallats för *Kind*. Det betecknar emellertid inte en begränsad bygd utan snarare ett landskap, som sedan vid häradsindelningen har kommit att uppdelas på en rad häradsdistrikt som innehåller namnelementet *kind*, t.ex. fsv. *Hanakinda hæradh, Hamarkinda hæradh, Skærkinda hæradh* (senare *Hanekinds, Hammarkinds, Skärkinds härad*). Se om *kind* vidare nedan.

Bygdenamn utgår ofta från naturnamn av skilda slag. Namn på vatten som fjärdar, vikar, sjöar kan metonymiskt övergå till att beteckna bygden invid vattnet. Kila socken i Södermanland har namn efter en lång och smal havsvik i nuvarande Kilaåns dalgång. Sockennamnet, i fornsvensk form *Kil* m., har syftat på denna vik och överförts på den intilliggande bygden. (Jfr *Jumkil, Rasbokil* ovan.) Det medeltida häradsnamnet *Thiust* i Småland (senare *Norra, Södra Tjusts härad*) förs tillbaka på ett viknamn. Sockennamnet *Alsen* i Jämtland avsåg sannolikt från början Alsensjön. De norrländska fjärdnamnen på *-ånger* (se 5.2.1. Namn på *-anger*/*-ånger*) har i vissa fall överförts på bygden invid fjärden och sedan tagits upp som sockennamn. Så synes vara fallet med *Lövånger* och *Selånger* och kanske också *Harmånger* och *Njutånger*. Motsvarande metonymier kan konstateras i Norge; landskapsnamnet *Hardanger* går tillbaka på ett likalydande fjordnamn. Landskapsnamn som återgår på fjordnamn är överhuvudtaget kännetecknande för Norge, t.ex. *Sogn*, som primärt avser Sognefjorden, och *Vestfold* och *Østfold*, med namn efter sitt läge på ömse sidor om Oslofjorden, som burit namnet fno. *Fold* f.

Medan namn på fjärdar och sjöar i oförändrad form kan överföras på bygder, är så inte fallet med vattendragsnamn. Bygder utefter en å benämns i stället normalt med ånamnet i genitiv + *dal*. Som exempel kan nämnas två häradsnamn som går tillbaka på bygdenamn, fsv. *Sævudal* (senare *Sävedals härad*) i Västergötland och fda. *Viskardal* (senare *Viske härad*) i Halland. Förlederna innehåller ånamn, **Sæva* f., äldre namn på Säveån, resp. **Visk* f., Viskans gamla namn. Jfr också landskapsnamnet *Härjedalen* (se 5.1.2. Namn på län och landskap).

De hittills nämnda bygdenamnen är huvudsakligen dels simplicia, dels sammansättningar. Bygdenamn bildas naturligtvis också med avledning, dock i mindre utsträckning.

Suffixet *-ia-* kan påvisas i flera fall. Det sörmländska sockennamnet *Hölö* (se ovan) lyder i fornsvensk form *Høle*. Detta är en neutral *-ia*-avledning med kollektiv innebörd till dialektordet *hol* ’liten höjd, kulle’. Høle-bygden karakteriseras av många bergknallar och småhöjder.

Annan betydelse har *-ia*-suffixet i det skånska häradsnamnet fda. *Gæri* n. (senare *Gärds härad*). Detta är av allt att döma en avledning till ett ånamn **Gāra* f., avseende bygden vid ån; ånamnet sammanhålls med dialektordet *går, gåre, gåra* med betydelser som ’strimma; ådra; skåra’. Det dalsländska sockennamnet *Tösse*, fsv. *Thysse* n., vilket också brukas som häradsnamn, kan vara bildat till ett ånamn fsv. **Thus* f. (med syftning på snabbt, brusande lopp) i fsv. *Thusbo*(*a*) *hæradh*, en variantform av häradsnamnet (senare *Tössbo härad*).

I det gamla kulturlandskapet finns det ett stort antal bygder, som så småningom inordnats i rikets administration på olika nivåer (socken, härad/hundare). Om deras organisation dessförinnan vet vi inte mycket. Själva namnen ger emellertid vissa ledtrådar. En nyckelposition intar de ovannämnda norrländska sockennamnen på *-rå*, som går tillbaka på fsv. *radh* som maktterm. Flera av namnen har inbyggarbeteckningar som förled, men ett av *-rå*-namnen har avvikande struktur, *Gudmundrå* (se ovan). Gudmund bör ha varit en bygdehövding av något slag. Det är

ytterst ovanligt att bygdenamn på detta sätt utpekar en ledare. Ett annat exempel är det norska *Gudbrandsdalen*. Av allt att döma får vi här glimtar av förhistorisk bygdeorganisation. Här kan erinras om att det till det folk- och bygdebetecknande *kind* (se ovan) finns en germansk avledning, got. *kindins* m., som är bildad med ett suffix som just anger ledare, härskare. I den gotiska bibelöversättningen används *kindins* i betydelsen ’ståthållare’, bl.a. syftande på Pilatus. Den ursprungliga betydelsen av *kindins* bör ha varit just ’bygdehövding’; en sådan var av socknennamnet att döma Gudmund i Gudmundrå.

De förhistoriska bygderna utgör tillsammans med sina samlingsplatser, tingen (se 5.1.4. Namn på socknar och härad) en grundval för det förhistoriska samhällets struktur. I stor utsträckning har bygderna tagits i bruk i den framväxande organisationen. Särskilt har de apterats som socknar eller härad/hundare eller också via inbyggarbeteckningar inordnats i härads-/hundaresorganisationen.

Bygdetermer utgör dessutom i en liten, karakteristisk grupp bland våra distriktsbeteckningar. De mest kända exemplen är *härad* (se 5.1.4. Namn på härad och socknar) om häradsdistrikt och no. *fylke* (jfr ovan) om den norska motsvarigheten till län i Sverige. I Norge har också ordet *bygd* tagits i bruk som administrativ term. Förutom med sin vanliga innebörd används det om olika mindre distrikt med lokalt självstyre (socken, kommun). Den isländska motsvarigheten till bygdebeteckningen *räpp*, fvn. *hreppr*, nisl. *hreppur* m., brukas på Island i betydelsen ’kommun’.

Thorsten Andersson

Litteratur:

Andersson, Thorsten, 1984: Norrländska sockennamn på *-rå*. I: Florilegium Nordicum. En bukett språk- och namnstudier tillägnade Sigurd Fries den 22 april 1984. Utg. av Lars-Erik Edlund, Claes Börje Hagervall, Birger Liljestrand (red.) & Evert Melefors. Umeå. (Acta Universitatis Umensis. Umeå studies in the humanities 61.) S. 5–17.

— 1986: Personnamn i distrikts- och bygdenamn. I: Personnamn i stadnamn. Artikkelsamling frå NORNAs tolvte symposium i Trondheim 14.–16. mai 1984. Red. av Jørn Sandnes & Ola Stemshaug. Trondheim. (NORNA-rapporter 33.) S. 111–125.

— 2000: *Kind* som ortnamnselement. I: Namn och bygd 88. S. 43–51.

— 2008: Folk – fylki, kind – *kindi. I: Namn från land och stad. Hyllningsskrift till Mats Wahlberg 25 maj 2008. Red. av Eva Brylla & Svante Strandberg. Uppsala. (Namn och samhälle 21.) S. 7–16.

— 2010a: Folk i Norden. I: Thule. Kungl. Skytteanska samfundets årsbok. S. 33–44.

— 2010b: *Vad* och *vade*. Svensk slåtter-, rågångs- och arealterminologi. Uppsala. (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 110.)

Wahlberg, Mats, 1996: *Kyrkgränden* och *Pinngränden*. Namn på byklungor och sockendelar. I: Från götarna till Noreens kor. Hyllningsskrift till Lennart Elmevik på 60-årsdagen 2 februari 1996. Red. av Eva Brylla, Svante Strandberg & Mats Wahlberg. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. B. Meddelanden 11.) S. 181–199.

5.7. Datering av bebyggelsenamn

5.7.1. Inledning

Dateringen av bebyggelsenamnen och inte minst de stora namntyperna är ett klassiskt problemområde inom ortnamnsforskningen, lika svårarbetat som omdiskuterat. Det stora intresset bottnar i den potential som bebyggelsenamnen har att beskriva bebyggelsens ålder och förändring över tiden. Att det finns kronologiska skiktningar i namnlandskapet är uppenbart, men att tolka dessa skiktningar är inte alltid enkelt och det finns – som historien visar – många fällor att gå i. Den grundkategori som man nästan genomgående arbetat med i dateringsdiskussionen är namntyperna, dvs. de namn som binds samman av en gemensam huvudled (*-stad*, *-inge*, *-lev* etc.). Grundprincipen är att det är namntyperna man daterar, inte de enskilda namnen, och dateringen av en namntyp innebär inte självklart att varje enskilt namn som ser ut att höra till typen har samma ålder.

5.7.2. Inomspråkliga dateringsmetoder

Det bästa vore naturligtvis om man kunde datera själva namnen som språkliga tecken. Då skulle ortnamnsforskningen kunna ge ett helt självständigt bidrag till den bebyggelsekronologiska diskussionen. De olika möjligheter till språkliga dateringar som föreligger har utförligt redovisats av John Kousgård Sørensen och Vibeke Dalberg (Christensen & Kousgård Sørensen 1972 s. 166 ff., se också Ellingsve 1999 s. 18 ff.). Det visar sig dock ganska snart att dessa möjligheter är begränsade och de dateringar de resulterar i oexakta (se t.ex. Brink 1987 s. 9 f.). När det gäller ljudhistoriska dateringar är den viktigaste instansen kanske *i*-omljudet som uppträder i namnen på *-inge* och *-vin* (t.ex. *Hämringe*, *Örminge*, *Gäsene*, *Söne*). *I*-omljudet hör till de ljudförändringar som de nordiska språken genomgick under slutet av den urnordiska tiden. De utlöstes ytterst av framflyttning av accenten till ordens första stavelse, vilket i sin tur ledde till försvagningar och bortfall av de gamla ändelsevokalerna (se t.ex. Widmark 2010 s. 213 ff.). Den mer exakta tidtabellen för dessa förändringar är omdebatterad, men en vanlig uppfattning är att de tog sin början i slutet av 400-talet och var fullbordade omkring år 700 (se Birkmann 2002 s. 694 ff. och där anf. litt.). En konsekvens av denna syn skulle vara att åtminstone de ortnamn som uppvisar *i*-omljud inte bör vara yngre än från omkr. 700. Vissa *-inge*-namn har dessutom *i*-omljud på kort *e*, en utveckling som ansetts avslutad redan i början av 500-talet (Christensen & Kousgård Sørensen 1972 s. 166). Å andra sidan räknar Gun Widmark (1991 s. 166, 2001 s. 31 f.) med att *i*-omljudet kan ha varit verksamt ännu under 800-talet. Det *i*-omljud som det här handlar om, omljud av kvarstående *i*, brukar också betraktas som tillhörigt *i*-omljudets sista fas. Fasindelningen har ifrågasattas (Riad 1988 s. 15 ff.), men man kommer ändå inte ifrån att omljud verkat av ett kvarstående *i* inte har samma hårda koppling till synkopen som omljud av bortfallande *i*. Man har räknat med att *i*-omljud av kvarstående *i* blivit improduktivt först omkring år 1000 e.Kr. (Brøndum-Nielsen 1950 s. 114 f., Christensen & Kousgård Sørensen 1972 s. 168).

I vissa fall är det också möjligt att göra böjningshistoriska dateringar, särskilt gäller det vid förekomsten av äldre *-ar*-genitiv i kompositionsfogen. De västgötska sockennamnen *Torbjörntorp* och *Håkantorp* är t.ex. uppenbarligen bildade med *-ar*-genitiv, alltså innan denna böjningsform under medeltiden ersattes av *-s*-genitiv. Vad gäller ordhistoriska dateringar kan särskilt

nämnas kopplingen mellan kristna respektive förkristna personnamn och vissa huvudleder, liksom förekomsten av förkristna gudanamn i vissa namntyper, förhållanden som uppmärksammades tidigt (se Karlsson 1897, Nygård 1897). Ortnamnen på *-löv* (*-lev*) och *-stad* har t.ex. ofta personnamnsförleder men dessa personnamn är så gott som aldrig av kristna typer. Man kan därigenom dra slutsatsen att namntypernas produktivitetsperioder ligger inom förkristen tid. Detsamma gäller namn som innehåller hedniska gudanamn som *Ulleråker* och *Fröslunda* eller det exklusivt förkristna *vi, ve* 'helgedom, helig plats', som i *Vi, Vä, Hellvi, Torsvi* m.fl. Också förekomsten av latinska lånord som t.ex. *mölla* och *Kätil* har anförts som dateringskriterier eftersom de förutsätter kontakter med Romarriket (von Friesen hos Sahlgren 1921 s. 160, Sahlgren 1925 s. 109, 141). Vissa typbildande efterleder, som *-vin* och *-lev*, är sedan länge utdöda i språket, och namnen kan av den anledningen bedömas som mycket ålderdomliga. Andra, som t.ex. *-by*, är särnordiska och bör därför inte vara äldre än från samnordisk tid. Sammantaget kan man utifrån de språkliga dateringskriterierna skissera konturerna av en ortnamnskronologi, men konturerna förblir oskarpa.

5.7.3. Utomspråkliga dateringsmetoder

Ortnamnsforskningen är sprungen ur de historiska vetenskaperna, och den ortnamnskronologiska diskussionen har alltid förts mot en historisk-arkeologisk bakgrund. Många av de tidigaste försöken att datera ortnamnen bygger på historiskt, arkeologiskt eller geologiskt källmaterial. Ett viktigt kriterium som tidigt identifierades var att vissa namntyper förekom i skandinaviska kolonisationsområden, såsom i Danelagen i England eller på Island (t.ex. Tegnér 1884 s. 193 ff., Rygh 1898 s. 77). Därigenom kunde man slå fast att namntyper som *-stad, -by* och *-torp* måste ha varit produktiva ännu under vikingatiden, när dessa områden koloniserades.

Landhöjningen eller strandförskjutningen var också något som man tidigt försökte utnyttja för att datera namntyper. Metoden har kallats för den geologiska (Brink 1984 s. 36). Geologen A.G. Högbom ville på sådan grund datera de mellansvenska *-stad*-namnen till bronsåldern, vilket ledde till en yvig polemik mellan honom och Jöran Sahlgren (Högbom 1912, 1921, 1922, Sahlgren 1921, 1922). Det mest ambitiösa försöket att utnyttja strandförskjutningen som dateringskriterium står väl Gösta Franzén för, som på 1930-talet utförde egna höjdavvägningar på Vikbolandet i Östergötland (Franzén 1937). Resultaten blev dock magra. I områden med kraftig landhöjning, t.ex. vid Bottenviken, har intressanta resultat uppnåtts (Lindblom 1988, Edlund 1988), medan det i det flacka mellansvenska landskapet har det visat sig svårt att nå säkra resultat (jfr Brink 1984 s. 36 f.). Detsamma gäller södra Sverige där strandförskjutningen har varit relativt blygsam.

Huvudspåret när det gäller absoluta dateringar med extralingvistiska metoder har alltid varit det arkeologiska. Den norske arkeologen Andreas M. Hansen (1904) lanserade tesen att ett områdes ortnamn är lika gamla som dess äldsta fornlämningar. Han menade att namnen på *-leif* (*-lev, -löv*), *-løse* och *-inge* i det väsentliga sammanfaller med utbredningen av megalitgravar och ansåg av denna anledning att dessa namntyper hörde till stenåldern. Från bronsåldern stammade typerna *-vin, -tun* och *-heim*, medan järnåldern dominerades av namnen på *-stad*. Teorin om sten- och bronsåldersnamn omfamnades i Sverige av tongivande ortnamnsforskare som Adolf Noréen och Hjalmar Lindroth. Den mötte dock även motstånd, framför allt från Jöran Sahlgren (t.ex. 1919 s. 89 ff., 1925 s. 108 f., 1927 s. 8 ff.), som bl.a. pekade på att det i

Halland inte fanns någon som helst korrelation mellan fornlämningar från sten- och bronsålder och de ortnamnstyper som Hansen tillskrev dessa perioder. Viktigare var kanske att han framhöll att namntyperna inte okritiskt kunde staplas på varandra i en kronologisk räcka utan att de i många fall kunde vara samtida; detta hängde samman med att han, sannolikt helt korrekt, menade att namntyperna kunde ha mycket långa produktivitetsperioder. Som ett starkt argument mot idén om stenåldersnamn framstod också den under 1900-talets första hälft rådande föreställningen om en »fimbulvinter» mellan bronsålder och förromersk järnålder då de skandinaviska bygderna i princip skulle ha avfolkats. En konsekvens var att ortnamnen endast i undantagsfall ansågs kunna vara äldre än från järnåldern, en uppfattning som länge varit förhärskande (se t.ex. Olsen 1915 s. 92 ff., Franzén 1937 s. 9, 1939 s. 126 f., Pamp 1988 s. 20). Föreställningen om en dylik avfolkningsperiod levde kvar inom ortnamnsforskningen långt efter det att den övergivits av arkeologer och klimatforskare. När den väl lämnats därhän har man kunnat märka en tydlig tendens att förskjuta de äldsta ortnamnens ålder allt längre bakåt i tiden.

5.7.4. Den kamerala metoden

Avgörande betydelse för den skandinaviska ortnamnskronologin fick en uppsats av den danske historikern Johannes Steenstrup (1894). Steenstrup visar där att det finns en korrelation mellan bebyggelsernas storlek och vissa namntyper: störst är byarna med namn på *-løv*, *-by*, *-sted*, *-inge* och *-løse*, därnäst kommer byarna med namn på *-torp* och *-skov*, och minst är de med namn på *-holt* och *-rød*. Steenstrup uttalade sig själv inte om åldersskillnader mellan de olika grupperna, men andra forskare drog snart slutsatsen att de namntyper som hade den största genomsnittliga storleken också var de äldsta (Lauridsen 1899 s. 123 ff., Lampa 1908 s. 39 ff., senare också t.ex. Sahlgren 1927, Lundahl 1927 s. 187 ff., Franzén 1937 s. 10 ff., Sandnes 1973). Denna dateringsmetod, i Sverige vanligen kallad den kamerala metoden, har haft mycket stor betydelse. Den kronologi som växte fram i Sverige under 1900-talets första hälft och mitt (t.ex. Sahlgren 1927, Lundahl 1927, Franzén 1937, Ståhle 1946, Hellberg 1954) är vad det gäller den relativa kronologin, dvs. namntypernas inbördes ålder, i huvudsak baserad på bebyggelsernas storlek uttryckt i deras skattekraft (mantal eller öresland).

Den kamerala metoden blev alltså tidigt något av en grundmetod för relativ ortnamnsdatering. Ett problem var dock att den inte alltid gav särskilt tydliga utslag. Jöran Sahlgren (1927) misstänkte att detta berodde på att den inte tog hänsyn till det bebyggelsehistoriska förloppet. När sekundärbebyggelser etablerades på gamla byars mark, menade han, minskade deras skattekraft vilket förryckte resultatet. Han utvecklade en metod att kalibrera beräkningsunderlaget som han kallade den geometriska metoden. Den gick ut på att med hjälp av byarnas ägogränser identifiera avsöndringar och på så sätt rekonstruera de »ursprungliga» byarnas utseende. Därefter kunde man beräkna de »ursprungliga» byarnas skattekraft genom att slå samman värdena för moderbyn och dess dotterbebyggelser.

Detta tillvägagångssätt ligger nära tillhands men är inte desto mindre behäftat med allvarliga problem. Rekonstruktionerna har alltid ett moment av subjektivitet (se Ståhle 1946 s. 181 ff., Helmfrid 1962 s. 68, 75, Christensen & Kousgård Sørensen 1972 s. 214 ff., Farbregd 1984, Vikstrand 2001 s. 217 f.). Många gånger kan de nog vara korrekta men även skenbart tydliga fall av avsöndringar kan ha en annan bakgrund (Vikstrand 2013 s. 100). I sina rekonstruktioner

utgick Sahlgren och andra också ofta från att bebyggelser med vissa namntyper, t.ex. ursprungliga naturnamn eller namn på *-inge*, var äldst, och att namnen på *-by* och *-stad* avsåg avsöndringar. Man sökte således snarare efter en bekräftelse än en prövning av den gängse kronologin, och ibland hamnade man farligt nära gränsen för cirkelslutningar.

Den allvarligaste invändningen mot den kamerala metoden är dock att den – även när den är »geometriskt kalibrerad» – bygger på föreställningen om en stabil expansion av bebyggelsen allt sedan äldsta tider, således en evolutionär syn på bebyggelsens förändring. Den från historisk tid kända bebyggelsen tänktes ha vuxit fram organiskt från en eller några få ursprungsenheter genom successiva delningar och förtätningar alltsedan äldre järnålder eller t.o.m. bronsålder. Genom avstyckningar från äldre gårdar hade landskapet kontinuerligt förtätats och befolkningen ökat. Ju längre tillbaka i tiden man kom, desto färre bebyggelseenheter hade man att räkna med, tills man till slut kom fram till ett områdes »urgård». Modellen förutsäger också att den äldre järnålderns boplatser måste har varit få och befolkningen liten. Under yngre järnåldern antas bebyggelsen ha expanderat kraftigt, och följaktligen har också antalet bebyggelsenamn ökat. Den stora massan järnåldersnamn antogs av denna anledning vara från yngre järnålder – gärna så sent som vikingatid – medan man var mycket försiktig med att anta existensen av namn från äldre järnålder. Namnkontinuitet från bronsåldern ansågs utesluten p.g.a. den ovan omtalade föreställningen om en »fimbulvinter» med omfattande ödeläggelse av bebyggelsen under äldsta järnålder.

Tydligast kom denna evolutionära modell kanske till uttryck i Magnus Olsens arbete Ættegård och helligdom (1926), ett verk som inspirerat generationer av namnforskare. Ortnamnskronologin knöts till denna tankemodell genom att man försökte koppla olika ortnamnstyper till olika stadier i en evolutionär utveckling av bebyggelsen. Äldst ansågs ursprungliga naturnamn som *Berga* och *Näs* vara. Namnen på *-inge* var inte sällan avledda från sådana naturnamn. Bebyggelser med namn på *-stad* var i sin tur ofta avsöndringar till *-inge*-namnsbebyggelser, namnen på *-by* avsåg gärna avsöndringar till *-stad*-namnsbebyggelser och namnen på *-torp* avsöndringar till *-by*-namnebebyggelser osv.

Den evolutionära synen på järnålderns bebyggelseförändringar kom dock att ifrågasättas. I Sydskandinavien avslöjade arkeologerna redan på 1970-talet ett rörligt bebyggelsemönster (»vandrende landsbyer») som tillsynes underminerande den klassiska ortnamnskronologin. Därtill visade arkeologiska undersökningar att de danska byarna inte hade bebyggelsekontinuitet länge tillbaka än till 1000-talet, något som fick historiker och arkeologer att ifrågasätta den klassiska ortnamnskronologin (Grøngaard Jeppesen 1984). Vid den tiden var ortnamnsforskningen stark både i Lund och Köpenhamn, men tyvärr gjordes aldrig några allvarliga försök från namnforskningens sida att integrera den nya arkeologiska kunskapen. I Mellansverige upptäckte man på 1980-talet att de stora lerslätterna, som man tidigare antagit varit obebyggda under järnåldern, i själva verket var fulla av boplatser (Vikstrand 2013 s. 7 ff.). Särskilt under järnålderns äldre delar har slätterna hyst en omfattande bebyggelse och en befolkning som kan ha varit lika stor som under historisk tid. Detta innebar att man i de centrala järnåldersbygderna inte längre kunde betrakta den yngre järnåldern som en expansionsperiod. Som framgått ovan var kontinuitet en central komponent i den evolutionära synen på järnålderns bebyggelsehistoria. Undersökningarna på lerslätterna visar dock på en stark diskontinuitet som måste ha haft stora konsekvenser för namntraderingen. Under yngre bronsålder och den första halvan av den förromerska järnåldern möter man ett rörligt bebyggelsemönster med ensamma

gårdar som relativt ofta flyttar från plats till plats. Kanske hänger detta bebyggelsemönster samman med ett röjningsjordbruk som tog stora ytor i anspråk. Här står det klart att begreppet »bebyggelsenamn» måste modifieras för att kunna tillämpas, något som jag ska återkomma till. Under senare delen av förromersk järnålder börjar mer stabila, ibland byliknande grupperingar av boplatser växa fram på lerslätterna. Det är inte ovanligt att träffa på boplatser som etableras under sen förromersk järnålder och sedan ligger kvar i flera hundra år på samma eller nästan samma plats. Dessa boplatser har – vågar man nog påstå – helt säkert burit bebyggelsenamn av de typer som vi känner från historisk tid.

Vid järnålderns mitt sker djupgående förändringar av järnålderssamhället på såväl ett ideologiskt som konkret plan. Torun Zachrisson har myntat termen *landskapsomvandlingen* för att beskriva dessa skeenden (Vikstrand & Zachrisson 2006 s. 203, 2009 s. 34 f., 2011 s. 144 ff.). Gamla boplatser överges i stor omfattning, och en vanlig och troligen välgrundad uppfattning är att bebyggelsen nu koncentreras till platser på eller invid de bytomter som man känner från historisk tid. Ett starkt argument för detta är att ortnamnen många gånger osökt låter sig tolkas utifrån naturförhållanden på eller vid dessa. Landskapsomvandling utgör ur namnkronologiskt perspektiv en tidshorisont som det är svårt men kanske inte omöjligt att nå bortom.

5.7.5. Den moderna bebyggelsenamnskronologiska forskningen

Som en startpunkt för den moderna bebyggelsenamnskronologiska diskussionen kan man sätta det NORNA-symposum om bebyggelsenamnens ålder som hölls i Köpenhamn år 1982. Det viktigaste bidraget därifrån är Stefan Brinks (1984, se även Brink 1983), som drar upp viktiga teoretiska och metodiska riktlinjer för modern ortnamnsdatering. Särskilt vill jag framhålla hans översikt av icke-språkliga metoder för absolut datering (s. 36 f.) där han inför den viktiga distinktionen mellan primära och sekundära arkeologiska dateringar. Med *primära arkeologiska* dateringar avses dateringar av boplatser, dvs. direkt av namnbärarna, medan *sekundära arkeologiska dateringar* innebär datering av fornlämningar eller fornfynd som på ett eller annat sätt kan knytas till boplatsen, såsom t.ex. gravar. Brink betonar de paleoekologiska dateringsmetodernas möjligheter, och kom senare att tillsammans med Roger Engelmark utföra en rad pollenanalyser från strategiska lokaler i Hälsingland (Brink 1994 s. 156 f.). Detta är det mig veterligen hittills enda försöket att aktivt använda pollenanalyser för ortnamnsdatering.

Försök att datera namntyper med sekundär arkeologisk metod, vanligen med hjälp av gravfält, har förekommit. Här kan nämnas Åke Hyenstrands (1974 s. 91 ff.) brett upplagda statistiska undersökning av olika gravfältstypers förekomst på enheter med *-by-*, *-stad-* och *-inge-*namn i Mälarlandskapen. I sin avhandling om ortnamn på *-ryd* i Småland använder Staffan Fridell (1992) framgångsrikt förekomsten av gravfält av yngre järnålderstyp tillsammans med bystorlek för att identifiera förhistoriska bebyggelser. Senare har Mats G. Larsson (1997 s. 166 ff.) givit sig i kast med den kronologiska relationen mellan Mälarlandskapens ortnamnstyper med en mer avancerad form av sekundär arkeologisk metod.

Riktar man blicken utanför Sveriges gränser kan man från Danmark uppmärksamma ett par intressanta undersökningar av *-torp*-namnens ålder (Lerche Nielsen 2003, Hedemand, Dam & Gøsig Jakobsen 2003). I Norge har den kronologiska diskussionen främst förts utifrån undersökningar med den traditionella kamerala metoden (landskyldmetoden), som där fått en modern utformning av Jørn Sandnes (1973) och Tom Schmidt (2000 s. 104 ff.). Inflytelserika undersök-

ningar har utförts av bl.a. Kåre Lunden (1967), Jørn Sandnes (1973) och Tom Schmidt (1984). Kritik som riktats mot dessa undersökningar och mot metoden som sådan (t.ex. Österberg 1976 s. 225, Ellingsve 1999 s. 23 f., Pilø 2000 s. 174) har i stort sett klingat ohörd (jfr Schmidt 1984 s. 90 not 5). Trots de principiella invändningar man måste rikta mot metoden kan man inte förneka att den i Norge avsatt en del intressanta resultat. Här kan nämnas Tom Schmidts (2000 s. 106 ff.) stora och med en förfinad metodik utförda undersökning av ca 6000 norska gårdar med olika namntyper. Viktig är också en studie av Inge Særheim (2004), där han kan visa att bebyggelser med ursprungligen terrängbetecknande namn som inte innehåller känt nordiskt ordmaterial (t.ex. *Sóli*, *Alra*, *Tjora*), och som redan av den anledningen kan antas vara gamla, också har betydligt högre genomsnittlig landskyld än motsvarande namn som innehåller känt ordmaterial (t.ex. *Sunde*, *Stein*, *Berge*). I dessa fall kan man, kanske något hårdraget, säga att metoden verkar fungera men att det är oklart varför.

Vi kan idag med viss säkerhet urskilja två kronologiska huvudgrupper bland de gamla bebyggelsenamnen. Den första gruppen omfattar namntyper som är tydligt förankrade i järnåldern: hit hör främst namnen på *-hem*, *-inge*, *-lösa*, *-löv*, *-stad*, *-tuna*, *-vi* och *-vin*. Den andra gruppen omfattar namntyper som verkar vara produktiva från ungefär vikingatid fram till den högmedeltida agrarkrisen. Hit hör t.ex. *-torp*, *-säter*, *-hult*, *-red*, *-ryd* och *-röd*, liksom troligen även namnen på *-rum*. Om den absoluta åldern för dessa olika typer och om de inbördes förhållandena inom de båda grupperna svävar vi dock i stor utsträckning i ovisshet. En tydlig trend är dock att de äldsta bebyggelsenamnen tenderar att bli allt äldre. Jan Paul Strid (2009 s. 66) skriver att det finns »en vaknande insikt att handböckernas generellt unga dateringar vilar på bräckligt, för att inte säga obefintligt underlag» och att man bör vara medveten om att de »inte speglar resultat vunna på språklig grund, utan mera en tidigare forskningsgenerations allmänna ovilja att överhuvudtaget föra ortnamnen längre tillbaka i förhistorien». Senare har Strid (2011 s. 294) framhållit att såväl osammansatta namn som *Ask*, *Berg* och *Valla* som namn sammansatta med ålderdomliga element som *-hem* och *-lösa* kan härröra »från den bofasta bondekulturens tidiga skeden». Bristen på en tillförlitlig kronologi för de stora ortnamnstyperna framstår som ett alltmer akut problem för den bebyggelseonomastiska forskningen och för alla andra som vill utnyttja ortnamn i landskapshistoriska sammanhang.

5.7.6. Mot en ny ortnamnskronologi

I ett försök att relatera bebyggelsenamnen till den nya synen på järnålderns bebyggelsehistoria och återupprätta en bebyggelsenamnskronologi försökte jag i början av 2010-talet att koppla samman ortnamn med undersökta bebyggelselämningar i Mälarlandskapen och därvid tidfästa bebyggelsenamnstyperna genom primära arkeologiska dateringar av så många instanser som möjligt (Vikstrand 2013). Jag ska här sammanfatta de viktigaste resultaten från denna studie. Det bör betonas att dessa slutsatser är baserade på undersökningar i landskapen Uppland, Södermanland, Västmanland och Närke och främst är giltiga för detta område. Att framställningen här koncentreras till Mellansverige beror alltså på att moderna ortnamnskronologiska undersökningar saknas för andra delar av landet.

5.7.7. Den äldre järnålderns bebyggelsenamn

Namntypernas kronologi verkar kunna beskrivas som en serie ganska långa produktivitetsperioder, förskjutna i förhållande till varandra och med osäkra gränser framåt och bakåt i tiden. En generell tendens som kan anas genom undersökningen är att produktivitetsperioderna verkar sträcka sig längre tillbaka i tiden än vad man tidigare räknat med och att de flesta av de stora, typbildande namnelementen snarare hör samman med den äldre än den yngre järnålderns landskap.

När det då gällde tiden före landskapsomvandlingen vid järnålderns mitt, alltså den äldre järnåldern, fann jag att det var fruktbart att laborera med två nivåer i bebyggelsenamnskicket: en högre som jag kallar för *domännamn* och en lägre som jag kallar *boplatsnamn*. Bakgrunden till denna distinktion är att man i den arkeologiska diskussionen ofta finner en ganska stark men inte alltid uttalad övertygelse om att den äldre järnålderns boplatser inte varit isolerade, självbärande enheter, utan att de har ingått i någon typ av större sammanhang, att det funnits en organisationsnivå ovanför den enskilda boplatsen. Jag har kallat denna nivå för *domän*. Att arbeta med en distinktion mellan boplatsnamn och domännamn har visat sig fruktbart, men man bör komma ihåg att det rör sig om analytiska begrepp.

Till en äldsta fas av bebyggelsenamn verkar höra namn på *-hem, -inge* samt vissa av de plurala namnen. Flera av *–hem-* och *-inge*-namnen tycks ha etablerats som domännamn under förromersk järnålder eller i övergångsfasen mellan bronsålder och järnålder. Domänerna har säkert ofta burit territoriella namn som de på *-hem*. Möjligen har man ibland använt inbyggarbeteckningar i stället för ortnamn, eller ett slags mellanting som *-inge*-namnen. De tydliga revir som bebyggelsen ofta uppträder i under bronsåldern bör ha burit namn, och det förefaller inte helt omöjligt att en del av dessa namn kan ha överlevt in i järnåldern. I några fall kan man överväga att ännu bevarade *-hem*-namn ursprungligen avsett sådana revir, så t.ex. för *Salem* (**Slæhem*) i Södermanland, men vanligen verkar deras namn ha gått förlorade. Vissa plurala namn kan också vara mycket gamla. Det rör sig då ofta om ursprungliga naturnamn med mångformighetsplural, som t.ex. *Via* i Närke eller *Kalvshälla* (troligen ursprungligen **Hälla*) i Uppland. Medan *Via* kan uppfattas som ett territoriellt namn är **Hälla* ett boplatsnamn. Alla plurala bebyggelsenamn är dock inte så gamla. Utifrån plurala ägo- och naturnamn har plurala bebyggelsenamn kunnat etableras genom hela järnåldern.

Namnen på *-inge* har en tydlig koppling till den äldre järnålderns bebyggelse, men det bör tillfogas att vi inte kan veta om det är de *-ia*-avledda ortnamnen eller de inbyggarbeteckningar, som många gånger ligger till grund för dem, som har denna höga ålder. Namn som *Arninge* och *Ledinge* i Uppland kan på goda grunder dateras till tiden kring Kristi födelse. Samtidigt har det visat sig svårt att finna övertygande exempel på äkta *-inge*-namn som låter sig tidfästas till tiden efter ca 500 e.Kr.

Den stora expansionsfas som tar sin början under den förromerska järnåldern och kulminerar under den romerska järnåldern tycks i någon mån kunna förknippas med *-sta*(*d*)-namnen. Det är dock många gånger svårt att avgöra om *-sta*(*d*)-namnen etablerats som bebyggelsenamn under detta äldre skede eller först i samband med landskapsomvandlingen vid järnålderns mitt. Även namn på *-by*, *-inge* och plurala namn verkar ha kunnat etableras som bebyggelsenamn under romersk järnålder. Nu uppträder även *-tuna*-namnen som förefaller ha en förhållandevis

koncentrerad produktivitetsperiod, huvudsakligen omfattande yngre romersk järnålder och folkvandringstid.

5.7.8. Den yngre järnålderns bebyggelsenamn

I samband med landskapsomvandlingen vid järnålderns mitt försvinner ett stort antal bebyggelser och man måste då också räkna med en omfattande namndöd. Tillräckligt många namn har dock överlevt för att man ska våga räkna med en tämligen hög grad av representativitet, dvs. att de bevarade namnen relativt väl återspeglar den äldre järnålderns namnlandskap vad gäller t.ex. namntyper och utbredning. Avgörande för namnens fortlevnad har varit om de varit knutna till bebyggelser som överlevt landskapsomvandlingen vid järnålderns mitt eller om de kommit att knytas till en bebyggelse i samband med denna process. Landskapsomvandlingen kan därigenom sägas ha konserverat ett utsnitt av bebyggelse- och ägonamn från den äldre järnåldern.

Flertalet namntyper fortsätter att vara produktiva under folkvandringstid vilket visar på en kontinuitet vad gäller både språk och befolkning. På sikt sker dock förändringar som troligen hör samman med den förändrade bebyggelsestrukturen. Nyetablering av »äkta» namn på *-inge* är svårt att belägga efter mitten av det första millenniet, och *-hem*-namnen verkar anta en stereotyp prägel för att sedan komma ur bruk. Många bevarade namn på *-hem* och *-inge* verkar vara domännamn från äldre järnåldern som under yngre järnålder övergått till boplatsnamn. Ännu under vendeltid tycks namn på *-stad* kunna etableras men inga säkra belägg på namnetablering från vikingatid har framkommit. Namnen på *-by* fortsätter vara produktiva under yngre järnåldern och verkar då uppträda med personbetecknande förleder som i t.ex. *Rinkaby* och *Karlaby*. Personnamn blir dock inte vanliga i förlederna förrän under medeltid.

Vikingatiden är förvånansvärd anonym och svårfångad. I södra Skandinavien upp till Götalandskapen är detta en blomstringstid för namnen på *-torp*, men dessa får endast ett begränsat genomslag i Mellansverige. Namnen på *-by* fortsätter vara produktiva men ser annorlunda ut. Förleder med syftning på högre vegetation (typen *Ekeby*, *Hässelby*) verkar inte längre förekomma, utan i stället dominerar lägesangivande förleder som i exemplen *Mälby* och *Västerby*. Plurala namn verkar också kunna fortsätta bildas. Kanske mest karakteristiska för vikingatiden i Mälarområdet är namnen på *-säter* ’äng, utmarksäng’. Dessa relativt unga namn fördes inte med av de svenska kolonisatörerna till Finland, vilket tyder på att produktivitetsperioden klingat av redan under tidig medeltid. I vissa områden möter också namn på *-bo* ’gård’ (ej att förväxla med namn på *-boda*).

Den medeltida utvecklingen omfattades inte av undersökningen, men perioden tycks kännetecknas av ett antal nybildade namntyper som *-karlaby*, *-arvaby*, *-byggeby* och framför allt *-boda* (nu vanligen *-bo*). Samma bild av medeltiden som en innovativ period framtonar i andra delar av landet. Här kan t.ex. nämnas namnen på *-måla* i Småland, på *-arvet* i Dalarna och *-arve* på Gotland. Kolonisationen i Nordnorrland bars av namntyper som *-böle* och *-mark* som visserligen har äldre anor men som nu fick en blomstringsperiod. Senast under vikingatiden blev namnen på *-ryd*, *-röd*, *-red* produktiva i sydvästra Sverige, liksom troligen också de något nordligare och kanske också lite yngre namnen på *-rud* och *-råd* (Fridell 1992, 2010 s. 91). Alla blev synnerligen vanliga under medeltiden. Dessa medeltida namntyper är (möjligen med undantag för *-ryd*) betydligt sämre undersökta och mindre diskuterade än de äldre, förhistoriska namntyperna.

Per Vikstrand

Viktigare litteratur:

Bebyggelsers og bebyggelsesnavnes alder. NORNAs niende symposium i København 25–27 oktober 1982. Red.: Vibeke Dalberg, Gillian Fellows-Jensen, Bent Jørgensen & John Kousgård Sørensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 26.)

Brink, Stefan, 1983: När bildades våra äldsta bebyggelsenamn? I: Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift. S. 5–17.

— 1984: Absolut datering av ortnamn. I: Bebyggelsers og bebyggelsesnavnes alder (se detta). S. 18–66.

Dam, Peder, 2015: Bebyggelser og stednavnetyper. (Navnestudier 44.) København.

Ellingsve, Eli Johanne, 1999: En vurdering av metodene til datering av stedsnavn. I: Namn og nemne 16. S. 15–30.

Farbregd, Oddmunn, 1984: Gardsgrenser og geometrisk analyse. Teori og metodiske prinsipp. I: Heimen 21. S. 33–50.

Sandnes, Jørn, 1973: Datering av navneklasser ved landskyld-metoden. I: Maal og minne. S. 12–28.

Særheim, Inge, 2004: Our oldest settlement names. I: Namenwelten. Orts- und Personennamen in historischer Sicht. Herausg. Astrid van Nahl, Lennart Elmevik & Stefan Brink. Berlin. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 44.) S. 318–332.

Vikstrand, Per, 2013: Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälarlandskapen. Uppsala 2013. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Serie B: 13.)

Övrig litteratur till avsnitt 6.8:

Birkmann, Thomas, 2002: From Ancient Nordic to Old Nordic. Definition and delimitation of the period. I: The Nordic languages. An international handbook of the history of the Nordic Germanic languages. Ed. Oskar Bandle (main editor), Kurt Braunmüller, Ernst Håkon Jahr, Allan Karker, Hans-Peter Naumann & Ulf Teleman. Consulting eds. Lennart Elmevik & Gun Widmark. 1. Berlin 2002. S. 691–698.

Brink, Stefan, 1987: Studies in the development of settlement in prehistoric and medieval times in the province of Hälsingland, Sweden. I: Egenamn i språk och samhälle. Nordiska föredrag på femtonde internationella kongressen för namnforskning i Leipzig 13–17 augusti 1984. Uppsala. (Ortnamn och samhälle 9.) S. 7–12.

— 1994: Hälsinglands äldre bebyggelsehistoria. Ett försök till en syntes. I: Bebyggelsehistorisk tidskrift 27. S. 153–172.

— 1998: Land, bygd, distrikt och centralort i Sydsverige. Några bebyggelsehistoriska nedslag. I: Centrala platser – centrala frågor. Samhällsstruktur under järnåldern. En vänbok till Berta Stjernquist. Red. Lars Larsson & Birgitta Hårdh. Lund. (Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8º, 28. Uppåkrastudier 1.) S. 297–326.

Brøndum-Nielsen, Johs., 1950: Gammeldansk grammatik i sproghistorisk fremstilling. 1. Indledning. Tekstkildernes lydbetegnelse. Vokalisme. 2. ændrede udg. København.

Christensen, Vibeke & Kousgård Sørensen, John, 1972: Stednavneforskning 1. Afgrænsning. Terminologi. Metode. Datering. København.

Edlund, Lars-Erik, 1988: Några maritima perspektiv på det bottniska ortnamnsförrådet samt aspekter på kulturgränser inom det nordnorrländska området. I: Det maritima kulturlandskapet kring Bottenviken. Artiklar och studier från Bottenviksprojektet. Umeå. S. 92–150.

Franzén, Gösta, 1937: Vikbolandets by- och gårdnamn 1. Uppsala. (Nomina Germanica 1.)

— 1939: Sverige. I: Nordisk kultur 5. Ortnamn. Stockholm. S. 124–171.

Fridell, Staffan, 1992: Ortnamnen på *-ryd* i Småland. Uppsala. (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 60. Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)
— 2010: Ortnamn på -ryd, -red, -röd, -rud och -råd. I: Språken i Sverige. Temaredaktörer: Östen Dahl & Lars-Erik Edlund. Stockholm. (Sveriges nationalatlas 22.) S. 91.
Grøngaard Jeppesen, Torben, 1984: Landsbyens alder – arkæologisk belyst. I: Bebyggelsers og bebyggelsesnavnes alder. NORNAs niende symposium i København 25–27 oktober 1982. Red.: Vibeke Dalberg & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 26.) S. 158–168.
Hansen, Andreas M., 1904: Landnåm i Norge. En udsigt over bosætningens historie. Kristiania.
Hedemand, Laura, Dam, Peder & Gøsig Jakobsen, Johnny, 2003: De danske *torp*-landsbyers jordbundsforhold. I: Nordiske *torp*-navne. Rapport fra NORNAs 31. symposium i Jaruplund 25.–28. april 2002. Red.: Peder Gammeltoft & Bent Jørgensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 76.) S. 95–108.
Hellberg, Lars, 1954: Studier i de nordiska *torp*-namnens kronologi. I: Namn och bygd 42. S. 106–186.
Helmfrid, Staffan, 1962: Östergötland »Västanstång». Studien über die ältere Agrarlandschaft und ihre Genese. Stockholm. (Meddelanden från Geografiska institutionen vid Stockholms universitet 140. Särtryck ur Geografiska annaler 44.)
Hyenstrand, Åke, 1974: Centralbygd – randbygd. Strukturella, ekonomiska och administrativa huvudlinjer i mellansvensk yngre järnålder. Stockholm. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Studies in North-European archaeology 5.)
Högbom, A. G., 1912: Studier öfver Upplands äldre bebyggelsehistoria. I: Ymer 32. S. 253–301.
— 1921: Om *-sta*-bygder och *-inge*-gårdar, ett bebyggelsehistoriskt spörsmål. I: Ymer 41. S. 269–291.
— 1922: Sta-namnen ännu en gång. I: Namn och bygd 10. S. 119–126.
Karlsson, Karl Henrik, 1897: Några bidrag till Sveriges uppodlingshistoria hemtade från ortnamnsforskningens område. I: Svenska fornminnesföreningens tidskrift 10. S. 38–54.
Lampa, Sven, 1908: Bjärke härad, ett bidrag till Västergötlands bebyggelsehistoria. I: Svenska landsmål. S. 11–42.
Larsson, Mats G., 1997: Från stormannagård till bondby. En studie av mellansvensk bebyggelseutveckling från äldre järnålder till medeltid. Lund. (Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°. 26.)
Lauridsen, Peter, 1899: Den gamle danske Landsby. I: Aarbog for dansk Kulturhistorie. S. 123–126.
Lerche Nielsen, Michael, 2003: Sognekriteriets betydning for vurderingen af *torp*-navnenes alder. I: Nordiske *torp*-navne. Rapport fra NORNAs 31. symposium i Jaruplund 25.–28. april 2002. Red.: Peder Gammeltoft & Bent Jørgensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 76.) S. 177–202.
Lindblom, Else Britt, 1988: Studier över önamnen i Luleå skärgård. Umeå. (Skrifter utg. av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. B. Namn 3.)
Lundahl, Ivar, 1927: Falbygdens by- och gårdnamn. Göteborg. (Göteborgs högskolas årsskrift 33.)
Lunden, Kåre, 1967: Om storleiken på gardar med namn av ulike slag. I: Heimen 14. S. 21–32.
Nygård, Sigurd, 1897: Danske personnave og stednavne. En sproglig-historisk underssøgelse. I: [Dansk] Historisk tidsskrift 7:1. S. 82–109.
Nyman, Eva, 2000: Nordiska ortnamn på *-und*. Uppsala. (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 70. Studier till en svensk ortnamnsatlas 16.)
Olsen, Magnus, 1915: Hedenske kultminder i norske stedsnavne. Kristiania. (Videnskapsselskapets skrifter 2. Hist.-filos. klasse. 1914:4.)
— 1926: Ættegård og helligdom. Norske stedsnavn sosialt og religionshistorisk belyst. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie A. Forelesninger 9a.)
Pamp, Bengt, 1988: Ortnamnen i Sverige. 5 uppl. Lund.
Pilø, Lars, 2000: Urgården – en mytes død. Et kritisk blikk på grunnlaget for norsk bosetningshistorisk forskning. I: Oluf Rygh. Rapport fra symposium på Stiklestad 13.–15. mai 1999. Red.: Berit Sandnes, Jørn Sandnes, Ola Stemshaug & Lars F. Stenvik. Uppsala. (NORNA-rapporter 70 B.) S. 169–187.
Riad, Tomas, 1988: Tracing the foot. A metrical analysis of change in Nordic languages. I: Arkiv för nordisk filologi 103. S. 1–35.
Rygh, Oluf, 1898: Norske gaardnavne. Oplysninger samlede til brug ved matrikelens revision. Efter offentlig foranstaltning udg. med tilføiede forklaringer af O. Rygh. Forord og indledning. Kristiania.
Sahlgren, Jöran, 1919: Svenska ortnamn och svensk bebyggelsehistoria. I: Namn och bygd 7. S. 81–108.

— 1921: Sta-namnens ålder. I: Namn och bygd 9. S. 155–160.
— 1922: Ändå mer om sta-namnen. I: Namn och bygd 10. S. 127–131.
— 1925: Hälsingborgstraktens ortnamn. I: Hälsingborgs historia. Efter uppdrag av stadsfullmäktige i Hälsingborg utg. av därtill utsedde kommitterade under red. av L. M. Bååth. 1. Forntiden och den äldre medeltiden. Hälsingborg. S. 107–155.
— 1927: Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning. 9. *Sta*-namnen i Närke. I: Namn och bygd 15. S. 1–87.
Schmidt, Tom, 1984: Datering av norske gardsnavn på akr. I: Bebyggelsers og bebyggelsesnavnes alder. NORNAs niende symposium i København 25–27 oktober 1982. Red. Vibeke Dalberg, Gillian Fellows-Jensen, Bent Jørgensen & John Kousgård Sørensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 26.) S. 67–93.
— 2000: Norske gårdsnavn på -by og -bø med personnavnforledd. Oslo. (Acta humaniora.)
Steenstrup, Johannes, 1894: Nogle bidrag til vore landsbyers og bebyggelsens historie. I: [Dansk] Historisk Tidsskrift 6:5. S. 313–366.
Strid, Jan Paul, 2009: Försvunna sjöars namn – om ortnamnen i västra slättbygden. I: Skuggor i ett landskap. Västra Östergötlands slättbygd under järnåldern och medeltid. Resultat av ett tvärvetenskapligt projekt. Red.: Anders Kaliff. Stockholm. (Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter 75.) S. 47–101.
— 2011: Ortnamn och kulturlandskap under den äldre järnåldern. I: Navnemiljøer og samfund i jernalder og vikingetid. Rapport fra NORNAs 38. symposium i Ryslinge 12.–15. maj 2009. Red.: Lisbeth Eilersgaard Christensen & Bent Jørgensen. Uppsala. (NORNA-rapporter 86.) S. 275–299.
Ståhle, Carl Ivar, 1946: Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs akademien 16. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)
Tegnér d.y., Esias, 1884: Norrmän eller danskar i Normandie? Några anmärkningar om normandiska ortnamn. I: Nordisk Tidskrift. [Här citerad efter omtryck i Ur språkens värld 3. Stockholm 1930. S. 159–208.]
Widmark, Gun, 1991: Fornvästnordiska förleder i omljudsperspektiv. Uppsala.
— 2001: Det språk som blev vårt. Ursprung och utveckling i svenskan. Urtid – runtid – riddartid. Uppsala. (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 76.)
— 2010: Det nordiska *u*-omljudet. En dialektgeografisk undersökning. 2. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 81.)
Vikstrand, Per, 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälarlandskapen. Uppsala. (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 77. Studier till en svensk ortnamnsatlas 17.)
Vikstrand, Per & Zachrisson, Torun, 2006: Lerslätterna och *-sta*(*d*)-namnen. Om relationen mellan äldre järnålderns lerslättsboplatser och *-sta*(*d*)-namn i Mälardalen. I: Busetnadsnamn på *-staðir* (se denna). S. 173–211.
— 2009: Vetenskapligt program 2009. 2. Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen. Red. Anna Lihammer. Västerås. (Kulturmiljövård Mälardalen. Skrifter 1.)
— 2011: Property and honour – social change in central Sweden, 200–700 AD mirrored in the area around Old Uppsala. I: Arkæologi i Slesvig. Sonderband „Det 61. Internationale Sachsensymposium 2010“, Haderslev, Danmark. Neumünster. S. 141–156.
Österberg, Eva, 1976 = E. Österberg, S. Tveite & K. Lunden, 1976: Kvantitative og teoretiske studiar i eldre norsk bondesoge. I: [Norsk] Historisk tidsskrift 55.

6. Urbana namn

Med urbana namn avses här alla slags ortnamn i städer och andra större eller mindre tätorter. Ordet *urban* är inte idealiskt, eftersom det leder tanken till miljöer som endast i strikt mening kan betecknas som urbana, nämligen städer i traditionell mening. Av Sveriges kommuner är det för övrigt bara en handfull som officiellt valt att kalla sig stad. Inom namnforskningen har dock *urbana namn* (liksom t.ex. engelska *urban names*) sedan länge varit en allmänt förekommande term för ortnamn i »stadsliknande miljöer». Termer kan ju inte alltid enbart genom sin språkliga form exakt återge vad de avser – här får alltså *urban* ges en vidare, töjbar innebörd.

Urbana namn innefattar officiellt givna namn på gator, torg, broar, parker, platser, kvarter m.m., men också namn på biografer, affärsinrättningar, restauranger m.m., liksom inofficiella, spontant givna namn. Hit kan givetvis också räknas personnamn knutna till urbana miljöer.

6.1. Namn på gator, torg, platser och kvarter

Under medeltiden synes gatunamnen, liksom namn på landsbygden, ha växt fram spontant. Ödeläggande bränder, omregleringar av gatunäten och andra förändringar har ofta lett till att gamla namn försvunnit och nya tillkommit. På grund av stor in- och utflyttning har namnbrukarkretsen inte heller varit så stabil och namntraderingen därför inte så stark. Av de från medeltiden och 1500-talet kända gatunamnen i Uppsala är idag endast två fortfarande i bruk för i huvudsak samma gatusträckning.

Även om de bevarade källorna givetvis inte ger en heltäckande bild av det medeltida gatunamnsskicket, får man förutsätta att flera gator och gränder inte hade särskilda namn. För att ange läget för ett hus kunde man tvingas till omständliga beskrivningar, som i detta exempel från Arboga 1458: »norr om ån näst väster om Birger Larssons kålgård söder om Lars Olofssons ladugård och ned mot gatan». En gata kunde på liknande sätt omtalas genom en beskrivning av sin sträckning, t.ex. »då man går från torget till klostret» (Uppsala 1396) eller »gatan som leder från bron till S:t Pers kyrka» (Uppsala 1345). Ur namnbildningssynpunkt kan dessa beskrivningar av en gatas sträckning ses som förstadier till egentliga gatunamn; de ovan nämnda gatorna från Uppsala kom senare att kallas *Klostergatan* och *S:t Persgatan*.

Genom sina förleder karakteriserar de medeltida gatunamnen på olika sätt gatan och bidrar till att ge en bild av staden. Många namn är givna efter en känd byggnad, t.ex. *S:t Persgatan* och *Klostergatan* i Uppsala, som ledde till S:t Perskyrkan respektive franciskankonventet. Andra namn karakteriserar själva gatan, t.ex. det vanliga *Långgatan*, samt *Stora gatan* i Söderköping och Jönköping och *Bredgatan* i Lund och Malmö, som vid namngivningstillfället uppenbarligen var bredare än omgivande gator. *Stengatan* i Vadstena var kanske stenlagd, medan *Sandgatan* i Linköping kan ha lett över sandig mark. Att ange en gatas relativa läge i staden med hjälp av t.ex. väderstrecksbeteckningar förekom då som nu, t.ex. *Södra gatan* och *Övre gatan*.

I flera medeltida svenska städer finns gatunamn som innehåller olika slags yrkesbeteckningar, t.ex. *Köpman*(*na*)*gatan*, som är företrätt i flera städer; i Stockholm är det det äldsta kända gatunamnet (1323). Gatunamn som innehåller namn efter en person som var bosatt vid gatan var mycket vanliga under medeltiden och fram till mitten av 1600-talet, detta gäller

särskilt mindre gator och gränder, t.ex. *Herr Bengt Smålännings gränd* och *Lasse Skrivares gränd* i Stockholm. Kvinnor, alla sannolikt änkor, förekommer sparsamt; från Stockholm kan nämnas *Cecilia Pilgrims gränd* och *Fru Gunillas gränd*. I dessa fall är det sannolikt en av de mer kända personerna vid gatan som åsyftas, eller också den som bodde vid gatans början. 1495 omtalas t.ex. i Stockholm »Biskop Birgers gränd, som nu kallas Johan Bengtssons gränd, efter han överst i gränden bor». Benämningar av detta slag överlevde normalt inte personerna i fråga. Flera 1500-talsnamn i Stockholm har dock bevarats till vår tid, t.ex. *Gåsgränd*, som åsyftar Ragnhild Grågås, som bodde där kring år 1500.

Under 1600-talet växte städerna, antalet gator ökade, och därmed också behovet av mer stabila, särskiljande gatunamn. Nu stärktes också statens och kungamaktens inflytande. Tiden fordrade ordning och reda, och medeltidens instabila och ofta förvirrande namnbruk fick småningom ge vika. Stor betydelse för städernas gatunamnsskick fick de många genomgripande stadsplaneförändringarna på 1600-talet. Efter utländsk förebild ersattes då i flera städer det gamla oregelbundet utformade och spontant framväxta gatunätet av en rutnätsplan med rätvinkliga gatukorsningar och rektangulära kvarter.

I Uppsala kan man tydligt följa de effekter som en genomgripande stadsreglering fick på gatunamnsskicket. En resolution utfärdad av drottning Kristinas förmyndarregering 1643 föreskrev att stadens gamla gatunät helt skulle omformas och rättas »uti ordning och regularitet» till dess »prydnad och sijrat» men också för att minimera eldfaran. Eftersom stadens nya gator oftast inte motsvarade de gamla hade det blivit nödvändigt med nya gatunamn. Därför utsågs en namnkommitté år 1669 med företrädare för universitetet och staden. Många av de nya namnen har lokal anknytning. Tre namn av ett nytt slag är *Stora Konungsgatan*, *Stora Regeringsgatan* och *Drottninggatan*, alla sannolikt efter mönster från Stockholm, där en ny modern rutnätsplan uppgjorts för stadsdelen Norrmalm på 1630- och 1640-talet. Två av huvudgatorna fick då namnen *Drottninggatan* och *Regeringsgatan*, sannolikt som en hyllning till den minderåriga drottning Kristina och hennes förmyndarregering; Drottninggatan kallas dock *Stora Konungsgatan* på den äldsta planeringskartan från 1636. Dessa namn är en direkt reverens till tidens starka monarki och säkert också avsedda att sprida glans över de båda städerna. I Sverige finns inga kända fall av namnen *Kungsgatan* eller *Drottninggatan* från medeltiden. Enstaka Kungsgator är dock tidigt belagda från andra delar av Europa, bl.a. England, t.ex. *Cuningesstrete* (nu *Coney Street*) 1100-talet, York, och *Kingesgate* 1275, London. *Koningstraat* är känt från Amsterdam 1585 och *Queen Street* från London 1606. I Göteborg tillkom *Kungsgatan* (äldst i formen *Konungzgatun*) troligen redan 1621, säkerligen som en hyllning till stadens grundläggare Gustav II Adolf. Numera finns *Drottninggatan* och *Kungsgatan* i många svenska städer.

I och med 1600-talets stadsregleringar kom ordet *kvarter* att beteckna de byggnadsfyrkanter som det nya regelbundna gatunätet indelade bebyggelsen i. Tidigare hade *kvarter* haft samma betydelse som det äldre *fjärding*, dvs. en fjärdedel; medeltidens svenska städer var i regel indelade i fyra fjärdingar. I samband med regleringen av Norrmalm i Stockholm på 1630- och 1640-talet, tillkom inte bara nya gatunamn genom myndigheternas försorg. En intressant nyhet som då infördes var kvartersnamn, ett namngivningsskick som sedan spreds över hela landet och ännu fortlever. Bruket med kvartersnamn hade inga utländska förebilder, och det har heller inte spritt sig utanför Sverige med undantag för det en gång svenska Finland, där emellertid kvartersnamn inte längre är i officiellt bruk. Kvartersnamnen är i regel okända för allmänheten

och används sällan i dagligt tal. De fyller en i huvudsak officiell funktion som fastighetsbeteckningar och hjälpmedel i stadsplanearbete. Även 1669 års namnkommitté i Uppsala införde kvartersnamn, sannolikt efter mönster från Stockholm. De flesta av dessa hade lokal anknytning; kvarteren *Trädgården* och *Fågelsången* utgjorde delar av den gamla slottsträdgården, kvarteret *Hörnet* låg i stadsbebyggelsens nordvästra hörn, och i kvarteret *Pistolen* bodde en pistolmakare. En liten grupp kvartersnamn är intressanta i så måtto, att de utgör exempel på den princip med gruppnamngivning som i våra dagar blivit så utmärkande för gatu- och kvartersnamn. Flera kvarter i Uppsala öster om ån gavs namn innehållande olika slags djurbeteckningar, t.ex. *Lejonet* och *Näktergalen*. Mitt bland djuren finns också kvarteret *Jungfrun*, förvisso inget djur men väl en stjärnbild, liksom också flera av djurbeteckningarna. Det här sättet att namnge kvarteren är säkerligen också hämtat från Stockholm. På Östermalm, amiralitetets församling, finner vi t.ex. redan före 1671 kvartersnamnen *Havsfrun*, *Havssvalget* och *Styrmannen* och flera andra namn hämtade från sjömännens föreställningsvärld.

Principen med s.k. gruppnamngivning, dvs. namn som refererar till en bestämd ämneskrets, lånades säkert från Amsterdam och Köpenhamn. I Nederländerna är gruppnamngivning av gator belagd redan 1596 i Delft, där några gator i ett nyanlagt bostadsområde för textilarbetare namngavs efter flamländska städer, och 1614 i Amsterdam i den nyanlagda stadsdelen *de Jordan* 'Jordan' (namngiven efter en angränsande kanal), där en rad nya gatunamn med olika växtbeteckningar som förleder tillkom. Vi har här att göra med ett nytt slags namngivning, där det inte är den enskilda gatan utan gatunätet som helhet som är det centrala. Den systematiska planeringen av en ny stadsdel innefattade alltså även de nya gatornas namn. En namngivning av samma slag är också tidigt belagd i Köpenhamn, där vi finner gatunamnen *Delfinstræde*, *Hummergade*, *Laksegade* och *Støregade* (äldst belagda 1650–60) i anslutning till ett äldre gatunamn *Ulkestræde*. I Köpenham och Amsterdam berör det nya namngivningsmodet alltså gatunamnen, i Sverige främst de nyinförda kvartersnamnen, vilka ju var sällsynt väl lämpade för systemet. I Gamla stan i Stockholm, där kvartersnamn finns belagda tidigast 1718, finner vi namn på grekiska och romerska gudar och personer kända från myt och saga, t.ex. *Apollon*, *Pandora* och *Pygmalion*. Kännedom om den klassiska mytologin och litteraturen utgjorde ett centralt inslag i samtidens bildning.

Hur namngivningen gick till under 1700-talet är oklart. Säkert uppkom många gatunamn spontant, medan andra var officiellt givna. Från och med den stora utbyggnaden av många svenska städer under 1800-talets senare hälft kom emellertid de flesta namn att tillskapas på officiell väg. Detta innebär att de ofta speglar sin tids officiella samhälle och ideologiska strömningar. Betydande förändringar i städerna ledde inte sällan till namnbyten. *Stadsdiksgatan* i Uppsala fick ge vika för det mer ståndsmässiga *Kungsgatan*, sedan den intilliggande järnvägsstationen invigts 1866, och *Norra Ladugatan*, också i Uppsala, bytte namn till *Skolgatan*, sedan en pampig huvudbyggnad för det nya Högre allmänna läroverket uppförts vid gatan 1869.

Ett förslag till namngivning av 62 planerade nya kvarter i Uppsala öster om staden samt för ett område med förändrad kvartersindelning i centrala staden utarbetades 1862 av borgmästaren i samråd med professorn i nordiska språk Carl Säve. Kvarteren gavs alla namn hämtade från hjälte- och gudasagor, dock inte antikens som i Gamla stan i Stockholm 150 år tidigare. Nu är det i stället de fornnordiska myterna som är på modet. Några exempel är *Noatun* och *Ydal* (gudarna Njords och Ulls boningar), valkyrian *Brynhild* och jätten *Suttung*. Här introducerades alltså på nytt systemet med kategorinamn eller gruppnamn. Namnkategorin »fornnordiska

hjälte- och gudasagor» utvidgades senare med en kategori »fornnordiska personnamn», t.ex. *Aslög* och *Botvid*, och senare under 1900-talet även med helt moderna personnamnsformer, t.ex. *Bertil* och *Kerstin*. Kvartersnamn bestående av personnamn är vanliga även i andra städer.

Den officiella namngivningen under 1900- och 2000-talen följer till stora delar äldre tradition och handhas i många större städer och kommuner av en särskild nämnd eller beredning. Ofta åsyftas en byggnad vid gatan, t.ex. i de vanliga *Fabriksgatan* och *Stationsgatan*, eller en försvunnen närliggande bebyggelse, som i *Stensättersgatan* (Katrineholm). Inte sällan återanvänds äldre ägo- eller naturnamn, som i *Björkkällevägen* (Alsike i Knivsta, Uppland). När nya stadsdelar med behov av många gatunamn tillkommer, används mycket ofta gruppnamngivning, ibland med lokal anknytning, t.ex. *Rotfruktsgatan*, *Rödbetsgatan* och *Salladsgatan* m.fl. i stadsdelen Årsta i Uppsala, som förr karakteriserades av handelsträdgårdar, men oftast inte, t.ex. i stadsdelen Nåntuna i Uppsala, där man valt temat sömnads- och vävnadstekniker, *Damastvägen*, *Hålsömsvägen*, *Korsstygnsvägen* m.fl. Systemet med gruppnamngivning innebär att många Uppsalabor gissar eller vet att Salladsgatan ligger i Årsta, men när man väl är på plats i stadsdelen kan det vara svårt att orientera sig bland alla rotfrukter och grönsaker, eftersom de enskilda gatunamnen saknar egen identitet och förankring. Det individuella gatunamnet denoterar visserligen en bestämd gata, men namnets språkliga innebörd är inte knuten direkt till själva gatan utan till namngruppen.

Spontant tillkomna gatunamn med syftning på en bestämd person som bodde vid gatan var som nämnts ovan vanliga under medeltiden och 1600-talet. Senare tiders personnamnsinledda gatunamn är däremot normalt givna efter avlidna personer, s.k. *memorialnamn*. Redan på 1600-talet uppträder i Uppsala *S:t Larsgatan* och *S:t Olofsgatan*, givna efter två av domkyrkans skyddshelgon. Under 1800-talet tillkommer i flera städer bl.a. *Linnégatan* och *Tegnérgatan* efter Carl von Linné och skalden Esaias Tegnér. Oftast ihågkoms lokalt kända personer, ibland med direkt anknytning till platsen, t.ex. i *Jöns Risbergsgatan* i Malmö (1935, efter hökaren Jöns Svensson Risberg 1847–1922) och *Emy Rappes väg* i Uppsala (1993, invid f.d. Ulleråkers sjukhus, där Emy Rappe blev den första föreståndarinnan 1877). Ofta tas memorialnamn i bruk vid gruppnamngivning, t.ex. i Södra Ängby i Stockholm med namn givna efter svenska konstnärer.

Från det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet finns dock flera namn, som gavs medan de åsyftade personerna ännu var i livet. Från Uppsala kan nämnas *Viktoriagatan* (1884, efter kronprinsessan Viktoria, som 1881 hade gift sig med kronprins Gustaf), *Sibyllegatan* (1934, efter prinsessan Sibylla, som 1932 hade gift sig med prins Gustaf Adolf; gatan är en parallellgata till Viktoriagatan) och *Haglunds bro* (1902, efter August Haglund som året innan hade donerat pengar till brobygget). I vår tid hör det dock till undantagen att gator namnges efter levande personer. FN-organet United Nations Group of Experts on Geographical Names och det svenska samarbetsorganet Ortnamnsrådet avråder båda från skapandet av namn baserade på ännu levande personers namn. Undantag finns dock. I Kalmar uppmanas allmänheten att nominera personer att ihågkommas i gatunamn med syftet att uppmärksamma personer som på olika sätt bidrar till att utveckla och marknadsföra Kalmar. Här finns t.ex. *Alice Babs gata* (2007, efter sångerskan, född i Kalmar, död 2014) och *Ingvar Kamprads gata* (2008, efter IKEA-grundaren, död 27/1 2018; oklar anledning, kanske på grund av att ett IKEA-varuhus hade invigts i Kalmar 2006, enligt tidningen Barometern 2018-01-28 »startskottet för Hansa City och grunden för den starka utveckling Kalmar haft som handelsstad»).

Memorialnamn väcker inte sällan debatt, och alltfler politiska och ideologiska aktörer gör sig gällande på den officiella namngivningsarenan. Det är då inte den rent identifierande funktionen hos ett gatunamn som står i fokus utan namnens potential som bärare av ett budskap. För många politiker ses gatunamn, särskilt memorialnamn, stundtals som ett politiskt verktyg, och allmänheten engagerar sig ofta starkt, när nya namnförslag läggs fram. I en motion från två ledamöter i Uppsala kommunfullmäktige 2007 föreslogs att kurdiskan Fadime Şahindal, som utsattes för ett hedersrelaterat mord i Uppsala 2002, skulle ihågkommas med ett gatunamn. Detta väckte stark debatt bland politiker, enskilda medborgare och olika organisationer. Diskussionen gällde också att hitta en lämplig gata eller plats. De centrala delarna av våra städer är ju sedan länge i princip fullt namnsatta, och att fästa en berömd persons namn vid en gata i någon av stadens utkanter brukar inte anses vara en adekvat hyllning. Att döpa om den gata där mordet ägde rum ansågs olämpligt. 2011 fastställdes så namnet *Fadimes plats* för en plantering i hörnet av Bangårdsgatan och Östra Ågatan i centrala Uppsala, som tidigare inte ansetts behöva något namn. En grundprincip för officiell namngivning i städerna borde emellertid vara att en (nytillkommen) gata eller plats söker ett namn, inte att ett namn söker en gata eller plats, men här står alltså olika intressen mot varandra. Namnbyten kan dock uppfattas som motiverade. *Stockholmsvägen* i Uppsala döptes om till *Dag Hammarskiölds väg*, sedan Dag Hammarskiöld omkommit 1961 – vägen löper nedanför Slottet, där Hammarskiöld växte upp. Västra delen av Tunnelgatan i Stockholm, nära den plats där statsminister Olof Palme mördades 1986, bytte samma år namn till *Olof Palmes gata*. Sverige har dock varit förskonat från den massiva politiska namngivning som har förekommit i andra delar av världen, t.ex. i Tyskland under nazitiden och i det kommunistiska Östeuropa.

En annan aspekt när det gäller memorialnamn, som blivit alltmer aktuell, är könsfördelningen. Enligt riktlinjerna för Namngivningsnämnden i Uppsala från 2019 skall kvinnor prioriteras i syfte att nå en jämn könsfördelning. Mellan 1900 och 1999 utgjorde andelen kvinnor bland Uppsalas memorialnamn endast 5,9–8 %. 2009 hade andelen stigit till 12 % och 2019 till 19 %. Trots denna frammarsch för kvinnorna torde det ta mycket lång tid att uppnå målet om jämn könsfördelning.

Stadens namn upplevs som betydelsefulla också av kommersiella aktörer. I konkurrens med de officiella namngivande organen lanserar byggbolag inte sällan egna säljande namn på planerade nya bostadsområden, gärna med positivt laddade namnleder som *sjöstad*, *strand* och *äng*(*ar*). Faiblessen för det engelska har givit *SOFO*, South of Folkungagatan, för en del av Söder i Stockholm.

Vid sidan av de officiellt givna namnen förekommer givetvis också inofficiella namn, antingen som alternativnamn till de officiella namnen eller som namn på officiellt namnlösa gator eller platser.

6.2. Namn på hus och krogar

Enskilda hus i städerna identifieras ju vanligen genom en gatuadress, men det förekommer att vissa av dem lyfts ur anonymiteten och ges enskilda, inofficiella namn. Sådana har i regel inte så lång livstid, oftast av den enkla anledningen att hus rivs eller förändras, men även på grund av att namnen normalt är kända endast av en begränsad krets personer. De exempel ur denna rika flora av ofta mycket fantasifulla namn som skall ges här härrör i regel från slutet av 1800-

talet eller första hälften av 1900-talet, men givetvis skapas namn av detta slag även i våra dagar, om än kanske i mindre omfattning än förr.

Hus med särpräglat eller allmänt avvikande utseende får ofta namn. Ovanlig färgsättning kan vara en anledning, t.ex. *Gröna gården* (Eskilstuna), *Gula faran* (åtta intilliggande hus, Västerås) och det allmänna *Blåkulla*. *Randiga fläsket* (Södertälje) var vitrappat med framträdande tegelränder. Ovanlig form ligger bakom *Bläckhornet* (Köping, Västervik), *Pressjärnet* (Visby) och *Strykjärnet* (Katrineholm). Osedvanligt långa eller höga hus kan också ge upphov till namn, som *Liggande skyskrapan* (Köping), *Långgården* eller *Långfredagen* (Östersund), *Långkatekesen* (Eskilstuna, Strängnäs), *Långpannan* (Oskarshamn), det vanliga *Långholmen* (väl i anslutning till fängelseön i Stockholm), resp. *Babels torn* (Stockholm, reste sig högt över de omgivande småkåkarna) och *Skyskrapan* (Oskarshamn). Skulpturala utsmyckningar i form av änglar ligger bakom *Änglahuset* (Katrineholm, Ystad).

Nedsättande namn av skiftande slag är vanliga, t.ex. *Fulebo* (Jönköping), *Lusasken* (bl.a. Stockholm), *Lusrikehus* (Eskilstuna), *Svalskeppet* (Linköping, kallt och illa byggt) och det allmänna *Kråkslottet*.

Ofta uppmärksammas husets ägare eller boende, t.ex. i de många namnen av typen *De Geerska gården* (Uppsala, ofta kallat *Gärdsgården*) och *Kullbergska huset* (Katrineholm), eller mer skämtsamma namn som *Rödstjärtsboet* (Stockholm, ägaren hade sex rödhåriga döttrar), *Sillhovet* (Köping, ståtligt hus vid Hovgatan ägt av en sillhandlare), *Syskrinet* (Strängnäs, bebott av symamseller) och *Himmelriket* (Huskvarna, ägaren var religiös; i det intilliggande *Helvetet* bodde mindre religiöst folk). Vanligt är att namnen syftar på invånarnas dåliga rykte, t.ex. *Grälebo* (Gränna, Värnamo), *Kuckelimuck* (Östersund) och *Tjyvanabben* (Jönköping). *Ugglebo*et, *Villervallan* (båda Jönköping) och *Myrstacken* (Eskilstuna) avser barnrika hus med många lägenheter. Ett spritt namn på s.k. barnrikehus är *Myrdalen* (efter makarna Alva och Gunnar Myrdals engagemang i familjepolitiken).

Restauranger och krogar begåvades förr ofta med mer eller mindre smickrande vardagliga namn, som ibland kom att bli bestående. Ett över hela landet spritt namn är *Fläskoset*. På *Långsamma förgiftningen* (Stockholm) kunde man få mat för en mycket billig penning, men så var också kvalitén därefter. Kaféet *Skitiga bullen* (Köping) lär trots sitt namn har varit ett bra kafé. På *Sista supen* i Stockholm bjöds dödsdömda på en sista sup, innan de fördes till galgbacken vid Skanstull. Den direkta bakgrunden till många kuriösa krognamn, t.ex. *Spräckta gurkan* och *Mor i arslet* (båda Stockholm) är dock förborgad.

Karakteristiska för Uppsala är de många namn, ibland i latinsk språkdräkt, som tillskrivs den s.k. studenthumorn. Ett känt sådant är *Imperfektum* (latin *imperfectum* 'ofullbordat') – ägaren till huset (rivet på 1960-talet) lät ständigt bygga till det, när behov av nya rum för studenter uppkom. Det intilliggande mycket högre huset gavs namnet *Olympen*, ursprungligen åsyftande den översta våningens uthyrningsrum för studenter, en tillvaro högt ovan de tre undre våningarnas borgarbrackor. Två studenthem, som byggdes av studentkåren på 1930-talet, gavs namnen *Gubbhyllan* och *Klosettpalatset* (ofta förkortat *KP*). Det förstnämnda fick endast ha manliga hyresgäster, och det andra var det första i staden, där varje rum var försett med egen toalett. Bland Uppsalas restauranger torde Flustret vara den mest kända. Den ursprungliga byggnaden, där konditorn Sven Norberg från 1842 drev ett bland studenterna mycket populärt s.k. schweizeri, var en liten envåningspaviljong med en längsgående veranda. Säkerligen

åsyftar namnet likheten med en bikupa och dess fluster, det lilla bräde utanför kupan där bina samlas, i detta fall de punschdrickande studenterna.

Från nutidens Göteborg, som ju är känt för sin särskilda humor, kan nämnas *Hedendomen* (kyrka belägen vid stadsdelen Heden) och *Synvillan* (Sveriges Televisions gamla byggnad). Flera namn av samma slag har blivit så allmänt kända att de också används mer eller mindre officiellt, t.ex. det kända *Feskekörka* (kyrkliknande saluhall för fiskförsäljning). Det höghus som kallas *Läppstiftet* kan liknas vid just ett läppstift till form och färg och inrymmer dessutom bl.a. kansliet för Göteborgs stift. På stiftets hemsida anges *Läppstiftet* inom parentes efter kansliets adress, och i huset finns även konferensanläggningen *Läppstiftet Konferens* med *Restaurang Läppstiftet*.

Mats Wahlberg

Litteratur:

Byens navne. Stednavne i urbaniserede områder. Rapport fra Nornas 24. symposium i København 25. – 27.4 1997. Red. af Vibeke Dalberg & Bent Jørgensen. (NORNA-rapporter 64.)

Byström, Tryggve, 1974: Kvartersnamnen i Staden mellan broarna (Staden) i Stockholm. I: Samfundet Sankt Eriks årsbok.

Ekwall, Eilert, 1954: Street-names of the City of London. Oxford.

Jørgensen, Bent, 1970: Dansk gadenavneskik. København. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning. 9.)

Langenfelt, Gösta, 1939: Namnproblem i de svenska städerna. Stockholm. (Svenska stadsförbundet 18.)

Lindstam, Carl Sigfrid, 1986: Göteborgs gatunamn. 3 uppl. Göteborg.

Namn i stadsmiljö. Handlingar från NORNA:s 42 symposium i Helsingfors den 10–12 november 2011. Red. av Leila Mattfolk, Maria Vidberg & Pamela Gustafsson. Helsingfors–Uppsala. (Skrifter 7 – Institutet för de inhemska språken. NORNA-rapporter 90.)
Länk: https://kaino.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk44/Namn_i_stadsmiljo_epubl.pdf

Nyström, Staffan, 2013: Att sälja en vision. om ”mäklarnamn”, annonser och den stockholmska verkligheten. I: Namn i stadsmiljö (se detta). S. 153–168.

— 2019: *Saltsjökvarn, 79 & Park* och *Nockebyn*. Namn och namntrender i det växande Stockholm. I: Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift. S. 35–44.

Rentenaar, Rob, 1995: Den nederlandske gadenavngivnings historie. I: Namn och bygd 83. S. 119–138.

Rosell, Carl Magnus, 1979: Kvartersnamnen i Stockholm och deras ursprung. I: Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift. S. 33–43.

Stahre, Nils-Gustaf, Fogelström, Per Anders, Ferenius, Jonas & Lundqvist, Gunnar, 2005: Stockholms gatunamn. 3 utökade o. reviderade uppl., bearbetad av Staffan Nyström. Stockholm. (Stockholmsmonografier 50.)

Wahlberg, Mats, 1977: Kvartersnamn. I: Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift. S. 38–44.

— 1986: Från Fjärdingen till Svartbäcken. Medeltida stadsdelsnamn i Uppsala. I: Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift. S. 18–39.

— 1994: Ortnamnen i Uppsala län 5:1 Uppsala kommun. Uppsalas gatunamn. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Serie A. Sveriges ortnamn.) Länk: https://www.isof.se/download/18.5850f85e15732ead0b31a25/1529495728541/Uppsalas%20gatunamn.pdf
— 1997: Drottninggatan och Rotfruktsgatan, Pygmalion och Flugsvampen. Svenska gatu- och kvartersnamn som historisk och idéhistorisk spegel. I: Byens navne (se detta). S. 185–197.
— 2004: Systematized name-giving in the area of place-names and personal names. With special reference to Sweden. I: Namenwelten. Orts- und Personennamen in historischer Sicht. Hrsg. von Astrid van Nahl, Lennart Elmevik & Stefan Brink. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 44.) S. 388–398 (om urbana namn s. 388–393). Länk: https://www.degruyter.com/view/book/9783110911473/10.1515/9783110911473.388.xml
— 2005: Stadens namn – identitet, känsla, prestige. I: Namnens dynamik. Utvecklingstendenser och drivkrafter inom nordiskt namnskick. Handlingar från den trettonde nordiska namnforskarkongressen i Tällberg 15–18 augusti 2003. Red. av Staffan Nyström. (NORNA-rapporter 80.) S. 333–343.
— 2020: Memorialnamn i Uppsala. I: Namn och namnvård. Vänskrift till Annette C. Torensjö på 60-årsdagen den 18 november 2020. Uppsala. (Namn och samhälle 31.) S. 197–214. Länk: http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1471784/FULLTEXT01.pdf

7. Anläggningsnamn (artefaktnamn)

Med termen *artefaktnamn* brukar man inom namnforskningen avse namn på företeelser skapade av människan såsom broar, dammar, fabriker, parker, bryggor etc. Denna grupp av namn utgör alltså en stor och ganska heterogen samling. Det har på senare tid framförts synpunkter på att termen *artefaktnamn* inte är helt lämplig, inte minst för att den kan föranleda missförstånd i kontakter med andra ämnen, såsom arkeologi, där den avser andra företeelser, som lösföremål av olika slag. Förslag har därför framförts att termen bör ersättas med *anläggningsnamn*. Det är ett klokt förslag som anammas i detta läromedel.

Älvsborgs fästning är idag en ruin men var från 1300-talet fram till mitten av 1600-talet ett slott och en fästning vid Göta älvs mynning. Namnet betyder ’borgen vid älvens (Göta älvs) utlopp’. Skeppssättningen *Ales stenar* (Skåne) har daterats till ca 500–1000 e.Kr. Namnet, som är omdiskuterat, kan gå tillbaka på ett **Athal-ås* stenar ’stenarna på **Athal-ås*, dvs. den väldiga åsen’ som tros ha varit en viktig färdväg. Namnet *Stavsten* (som betecknar en rest sten i Skåne) återgår möjligen på ett ord *stavsten* med betydelsen ’rest sten’ eller *stav* där efterleden *sten* lagts till som förklarande tillägg. Gånggriften *Lutesten* (Bohuslän) är ett primärt anläggningsnamn som syftar på den lutande takstenen. Den sannolikt förhistoriska stenlabyrinten *Trelleborgsslott* (Bohuslän) ingår i en stor namngrupp som innehåller *Trelleborg-*. Ett appellativ, som sannolikt ursprungligen betecknande vikingatida, befästa anläggningar men som sedan kommit att bli benämningar på sten- eller torvlabyrinter, ligger till grund.

Till kategorin anläggningsnamn hör bl.a. namn på broar. Namnet *Slottsbron* (som bärs av en industriort i Värmland) innebär ett sekundärt bruk av bronamnet *Slottsbron* (*Slåtts bron* 1740). Brons namn vittnar om en medeltida borg, Edsholm, som låg på en nu upplandad holme i Slottsbrosundet. Borgnamnet betyder ’holmen på gränsen till Eds socken’ och betecknade sannolikt ursprungligen holmen. Ibland innehåller namn på broar namnen på den lokalitet bron leder till, t.ex. *Ölandsbron* och *Tjörnbron*. Ofta får de namn efter det vatten (fjord, sund etc.) över vilket bron leder. Exempel på detta är *Öresundsbron* som leder över Öresund, *Götaälvbron* över Göta älv och *Svinesundsbron* över Svinesund, där gränsen mellan Sverige och Norge går. En del av dessa bronamn är unga och namnet *Svinesundsbron* kan utgöra ett exempel på hur denna typ av namngivning kan gå till i modern tid. Svinesundsbron förbinder västra Sverige me Norge och den första bron med namnet *Svinesundsbron* stod färdig år 1946. I takt med att trafiken över bron sedan ökade upplevdes denna som underdimensionerad och man beslutade att en ny bro, parallell med den gamla, skulle uppföras. Den nya bron stod färdig år 2005. Med anledning av detta utlyste man en namntävling och flera hundra namnförslag inkom. De flesta åsyftade historiska eller mytiska skeenden eller utgjordes av ordvitsar. Slutligen enades man om att namnet *Svinesundsbron* var det mest lämpliga namnet på den nya bron. Anledningen var att man anknöt till ett redan inarbetat namn som dessutom var förankrat i området. Den gamla bron fick därmed namnet *Gamla Svinesundsbron*.

Liknande resonemang fördes när man gav namnet *Gamla Ullevi* till den år 2009 färdigbyggda fotbollsarenan i Göteborg. På den plats denna nya arena byggdes låg tidigare en äldre arena (som invigdes 1916) med namnet *Gamla Ullevi*. Det namnet är givet i relation till *Ullevi* (som betecknar den intilliggande fotbollsarena som uppfördes på 1950-talet). När den nya

arenan skulle namnges ansågs *Gamla Ullevi* vara det namn som bäst förde den lokala namntraditionen vidare.

När det gäller nybildade namn (som t.ex. *Svinesundsbron*) är man inom ortnamnsvårdande myndigheter mån om att namnet skall vara förenligt med god ortnamnssed och ansluta till det hävdvunna ortnamnsskicket på orten. Ett namn som exemplifierar den problematik som kan uppstå i sådana sammanhang är *Högakustenbron* som diskuterades livligt på 1990-talet. *Högakustenbron* innehåller det unga och nybildade namnet *Höga kusten*, och namnet *Högakustenbron* fördes fram av turistnäringen och även andra kommersiella intressenter. Ortnamnsvårdande myndigheter ansåg att *Vedabron*, som innehåller namnet *Veda*, betecknande en by vid ena brofästet, var ett mer lämpligt namn. Argument man förde fram var att *Vedabron* ansluter till namnskicket på orten och att ett namn som *Högakustenbron* innebär problem av ortografisk art. Trots dessa argument beslutade Vägverket att *Högakustenbron* skulle bli det officiella namnet.

Namnet *Tingstadstunneln* (Göteborg) innehåller bynamnet *Tingstad* (som omnämns första gången på 1300-talet). Bynamnet innehåller fsv. *thing*(s)*stadher* ’tingsplats’.

Namn på hamnar och bryggor tillhör också kategorin anläggningsnamn. Flera av dessa namn innehåller namnet på den ort (eller ö) där hamnen eller bryggan ligger (t.ex. *Göteborgs hamn*, *Öckerö hamn*, *Smögenbryggan*). I Göteborgs hamn finns *Bananpiren*. Namnet syftar på att man lossar bananlådor från lastfartyg här.

Namn på fyrar hör till kategorin anläggningsnamn. Exempel på ett primärt fyrnamn är *Trubaduren* som betecknar en fyr i Bohuslän. Namnet utgör en hyllning till skalden Evert Taube. Fyren *Långe Jan* (på Öland) uppfördes 1784–85. Namnet är inte helt utrett. På Gotland ligger fyrplatsen *Hoburgen* och namnet innehåller *ho* ’hög’ och *burg* här med betydelsen ’grusrygg, grusmark’. I Västerbotten ligger den kända fyrplatsen och väderstationen *Holmögadd*. Fyrplatsen ligger i Holmöns socken på ön Gadden (*gadd* syftar sannolikt på någon spetsig terrängformation).

Även namn på kyrkogårdar är anläggningsnamn. *Skogskyrkogården* (Stockholm) åsyftar förekomst av skog.

Namnet *Liseberg* (nöjespark i Göteborg) avsåg ursprungligen ett landeri, dvs. en herrgård, belägen på stadens mark. Namnet *Liseberg* är givet efter fru Elisabeth (Lisa) Lamberg, gift med den person som var ägare under 1700-talets senare del. Det var på landeriets ägor nöjesparken år 1923 uppfördes. Även namnet *Gröna Lund* (nöjespark i Stockholm) avsåg ursprungligen en annan, äldre lokalitet. *Gröna Lund* betecknade på 1700-talet ett värdshus och namnet syftar på att traktörsstället låg vid Djurgårdsstadens enda trädgård. Parken *Slottsskogen* (i Göteborg) har fått namn efter att området i äldre tid var en skog tillhörig Älvsborgs slott. Namnet *Skansen*, betecknande friluftsmuseet i Stockholm, har övertagit namnet på den bergshöjd på vilket museet ligger. Namngivningsgrunden är en liten skans (dvs. militär befästning) som Karl XIV Johan uppförde åt sin son.

Kärnkraftverksnamnet *Ringhalsverket* (kallas idag ofta *Ringhals*) innehåller namnet på en udde, *Ringhals*, som ligger ca 1 1/2 km från verket. Förleden i namnet *Ringhals* åsyftar möjligen den stensättning som finns på udden. Radiostationen *Grimeton* (Halland) byggdes på 1920-talet. Namnet är sekundärt använt efter sockennamnet som i sin tur fått namn efter kyrkbyn. Förleden kan innehålla ett ånamn **Grima* och slutleden kan innehålla *tun* ’inhägnat område, gårdsplats’ eller *tuna*.

De namn som ingår i kategorin anläggningsnamn utgör alltså en heterogen samling och fler typer av namn än de ovan nämnda kan ingå. Denna framställning är emellertid bara tänkt att ge en första inblick i denna spännande namngrupp.

Maria Löfdahl

Litteratur:

Ejder, Bertil, 1995: *Stavsten* samt några andra stavar och stenar. I: Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift. S. 19–24.

Nyström, Staffan, 2001: Ortnamnen och kulturminneslagen. Om tolkning och tillämpning av god ortnamnssed. Stockholm.

Vikstrand, Per, 2009: Anläggningsnamn. Ett terminologiskt bidrag. I: Namn och bygd 97. S. 169–170.

8. Naturnamn

8.1. Naturnamnens ålder och datering saknas

8.2. Namn på sjöar, vikar, fjärdar m.m.

Termen *sjönamn* kan sammanfattande användas om namn både på stora sjöar och på tjärnar eller gölar. Vanliga efterledsord förutom *sjö* i sammansatta sjönamn är bl.a. *vatten, göl* och *tjärn*.

Våra äldsta ännu bevarade sjönamn fanns redan under bronsåldern. I mycket gammal tid bildades sjönamn oftare genom avledning med suffix än genom sammansättning. Utmärkande för stora och tidigt namngivna sjöars namn är att de så ofta är osammansatta: *Vänern* (fsv. *Vænir*), *Vättern* (fsv. *Vætur*), *Hjälmaren* (fsv. *Jalman, Jælman*), *Mälaren* (fsv. *Mælir*), *Siljan* (fsv. **Sylghir*), *Mjörn*, *Tåkern* osv. För studiet av forntida suffix erbjuder sjönamnen ett rikt material.

Uråldriga sjönamn kan bevara ord som med tiden försvunnit ur vårt språk. Så är t.ex. fallet med *Vättern*, som innehåller ett gammalt **vætur* ’vatten, sjö’ e.d. Ett annat försvunnet ord för ’sjö’, **unde*(*r*) ingår i sjönamnet *Unden* i norra Västergötland och en del andra svenska sjönamn.

Vissa sjönamn som ser ut som gamla osammansatta namn har tidigare varit sammansatta men förkortats. Ett *Hedesjön* t.ex. har blivit *Heen* och ett *Orrhammarssjön* har blivit *Orrhammaren*. Både förkortningsprocessen och resultaten därav kallas *ellips*. Genom ellipstypen *reduktion* har ena leden i en sammansatt sjönamnsförled kunnat bortfalla. Namnet *Addarn* (tidigare *Addan*) i Roslagen är en ellips av ett 1635 och 1638 belagt *Add*(*e*)*sjön*, som i sin tur med reduktion har bildats till bebyggelsenamnet *Addabol* eller *Addeboda*.

Många gamla sjönamn har hunnit komma ur bruk. En del är bevarade i namn på bebyggelser invid vattnet. Ett exempel ger sockennamnet *Ockelbo* i Gästrikland, som kan antas innehålla ett äldre namn, i fornsvenskan **Ukle, *Okle*, på Bysjön vid sockenkyrkan. *Bjart*, nu bynamn i Ljusdal, Hälsingland, har betraktats som ett äldre namn (till adjektivet *bjärt*) på Gunnarsbosjön invid byn. I de gamla namnens ställe har ofta kommit bildningar till bebyggelsenamn. Det äldre namnet på Hornborgasjön i Västergötland var *Lodhne* ’den (kraftigt) beväxta’; förleden i sitt nutida namn har sjön erhållit från by- och sockennamnet *Hornborga* vid östra stranden. I Skinnskatteberg i Västmanland har ett tidigare *Äm*(*p*)*tsjön* ’Svansjön’ ersatts av *Ämthyttesjön*.

Sjönamnen har mycket olika betydelser. En stor del av dem berättar om förhållanden i naturen, om terrängformationer, jordmån, växtlighet, djur, kommunikation, väder, färg- eller ljusintryck, ljud, strömdrag och annat. *Mälaren* betyder troligen ’grussjön’. Ett namn med denna betydelse är inte topografiskt träffande för hela den nutida Mälaren, och det har äldst avsett den del av den fjärdrika sjön som ligger vid Mariefred och Selaön i Södermanland; på Selaön möter man bebyggelsenamnet *Mälsåker* ’åkern vid Mälaren’ (i fornsvensk tid *Mælisaker*). *Siljan* har tilltalande sammanställts med dialektordet *sylgå* ’ränna’; utanför Mora och Leksand finns en lång fördjupning i sjöns botten.

Sjönamnet *Ekoln* nära Uppsala har ansetts innehålla ett fornspråkligt adjektiv **ekul, *ekol* ’upprörd’ e.d. som åsyftat besvärliga vindar och vågor (ett samband med trädbeteckningen *ek*

är dock också tänkbart), och *Glan* (äldre *Gladhen*) vid Norrköping innehåller adjektivet *glad* i dess äldre betydelse ’ljus, glänsande’ e.d. Sjönamnet *Erken* i Norrtäljetrakten är en substantivering av ett forntida adjektiv med innebörden ’ljus, klar, glänsande’ e.d.; sjön är bekant för sitt klara vatten och stora siktdjup.

Det bekanta *Hjälmaren* har ursprungligen inte haft något att göra med huvudbonaden hjälm; sjöns fornsvenska namn *Jalman* betyder ’den högt ljudande, dånande sjön’ e.d. Namnet kan åsyfta ljud från vågorna men också dånet från råkar i isen vintertid. *Immeln* vid gränsen mellan Blekinge och Skåne är ett av de svenska sjönamn som vittnar om dim- eller disbildning över vattnet; ett annat är *Misteln* i Södermanland.

Sjöars storlek är en annan namngivningsgrund. Det småländska namnet *Möckeln* t.ex. betyder ’Storsjön’ (till fsv. *mykil* ’stor’), och som ’Storsjön’ har man också tolkat *Bolmen* i Småland.

Vissa sjönamn har bildats till äldre ånamn. Ett bekant exempel är det värmländska *Värmeln*. Detta sjönamn får antas vara bildat till ett ånamn **Værma* ’den varma, inte lätt tillfrysande ån’ som en gång har använts om den forsande Borgviksälven. Man räknar med att den inbyggarbeteckning *värmar* ’värmlänningar’ som ingår i namnet *Värmland* ursprungligen har brukats om folket vid ån Värma. I andra fall är det ett ånamn som har utgått från ett sjönamn. Sockennamnet *Längbro* i Örebro t.ex. innehåller ett gammalt ånamn **Længia* bildat till en äldre namnform för sjön Lången norr om Örebro.

Svante Strandberg

Litteratur:

Brevner, Erik, 1942: Sydöstra Närkes sjönamn. Sjönamnen i Askers, Sköllersta och Kumla härader. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs akademien 9.)

Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning ock historia [1–6]. Stockholm.

Kousgård Sørensen, John, 1996: Danske sø- og ånavne 8. Tilføjelser. Analyser. Registre. København

Pamp, Bengt, 1988: Ortnamnen i Sverige. 5 uppl. Lund. S. 95–98.

Sahlgren, Jöran, 1912–35: Skagershults sockens naturnamn. Vatten och vattendrag. Stockholm. (Svenska landsmål B 32.)

Strandberg, Svante, 1991: Studier över sörmländska sjönamn. Etymologi, namnbildning och formutveckling. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Serie B. Meddelanden 8.)

Ståhl, Harry, 1976: Ortnamn och ortnamnsforskning. 2 uppl. Stockholm. S 107–117.

8.3. Namn på vattendrag

Namn på vattendrag har mycket gemensamt med namn på sjöar, både vad gäller ålder, bildning och namngivningsgrunder. Liksom sjönamnen kan vattendragsnamnen vara mycket gamla (och mycket unga), de kan vara sammansatta eller avledda med hjälp av olika suffix och de utgår ofta från egenskaper hos den lokalitet som åsyftas (såsom storlek, bottenförhållanden etc.). Det finns dock även viktiga skillnader mellan sjönamn och vattendragsnamn, och det är främst sådana drag som tas upp i detta avsnitt.

En grundläggande egenskap som skiljer vattendragsnamn från sjönamn är deras genus. Osammansatta sjönamn är ju i de allra flesta fall maskulina, men osammansatta vattendragsnamn är däremot feminina. I dagens namnformer framträder detta tydligast i de många vattendragsnamn som slutar på *-an*. Alla namn som idag slutar på *-an* har dock inte ursprungligen varit osammansatta, utan en del av dem har i stället varit sammansättningar med ordet *å* (fsv. *ā*) som efterled. Sammansatta vattendragsnamn är mycket vanliga, och i efterlederna hittar man, utöver *-ån*, framför allt *-bäcken* och *-älven*.

Namngivningsgrunderna för vattendragsnamnen liknar som nämnts på många sätt sjönamnens. Namn som åsyftar vattnets ljud eller rörelse är dock, naturligt nog, mer framträdande bland vattendragen än bland sjöarna. Ljudhärmande är t.ex. *Rottnan* 'den rytande' medan *Slafsan* syftar på åns »slafsiga» lopp. Namnet *Voxnan* hänger samman med verbet *växa* och syftar på att älven ofta svämmar över.

Det är mycket vanligt med språkliga samband mellan namn på vattendrag och namn på sjöar som ingår i samma vattensystem. Ofta är det vattendragsnamnet som är bildat till sjönamnet (*Dysjöån*, *Långtjärnbäcken*) men vad gäller större vattendrag är det omvända förhållandet vanligt, inte minst bland de stora älvarna i Norrland. Ett exempel från Västerbotten är att sjönamnet *Burträsket* är bildat till Bureälvens gamla namn *Bura*, och från Värmland kan nämnas att sjönamnet *Värmeln* är bildat till **Værma*, ett försvunnet namn på Borgviksälven.

Ser man till namnkontinuiteten är namn på vattendrag mindre stabila än namn på sjöar. Det är relativt vanligt att vattendragens gamla namn kommit att ersättas av yngre bildningar. Dessa är ofta bildade till sockennamn (*Björklingeån*, *Harmångersån*, *Kolbäcksån*) eller till andra slags bebyggelsenamn (*Arbogaån*, *Vitabyån*). I många fall kan vattendragens äldre namn rekonstrueras utifrån ortnamn som lever kvar i deras närhet än idag. Så t.ex. har man för Harmångersån kunnat rekonstruera ett äldre namn **Harma* 'den steniga' och för Vitabyån ett äldre namn **Hvīta* eller **Hvīt*, syftande på vattnets ljusa färg.

Kristina Neumüller

Litteratur:

Brink, Stefan, 2004: Rekonstruerade ånamn. I: Namenwelten. Orts- und Personennamen in historischer Sicht. Hrsg. von Astrid van Nahl, Lennart Elmevik & Stefan Brink. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 44.). S. 15–21.

Bucht, Thorsten, 1966: Några ångermanländska ånamn. I: Namn och bygd 54. S. 141–155.

Edlund, Lars-Erik, 1987: Ånamn och binamn – en idéskiss kring »friare» ord- och namnbildning. I: Nionde nordiska namnforskarkongressen. Lund 4–8 augusti 1985. Red. av Göran Hallberg & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 34.) S. 109–149.

Lundahl, Ivar, 1951: Några västgötska ånamn. I: Namn och bygd 40. S. 75–90.

Neumüller, Kristina, 2007: *Vattensjön* och *Vattenån*. Samband mellan sjönamn och ånamn i Medelpad. Uppsala. (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 96.)

Sahlgren, Jöran, 1959: Gamla svenska ånamn. I: Namn och bygd 47. S. 1–54.

— 1963: Gamla svenska ånamn 12–14. I: Namn och bygd 51. S. 1–15.

Vikstrand, Per, 2005: På jakt efter Mälardalens förlorade hydronymi. I: Namnens dynamik. Utvecklingstendenser och drivkrafter inom nordiskt namnskick. Handlingar från den

trettonde nordiska namnforskarkongressen i Tällberg 15–18 augusti 2003. Red. av Staffan Nyström. Uppsala. (NORNA-rapporter 80.) S. 361–382.

8.4. Namn på öar, holmar, skär, bådar och grund

Sjöfart och fiske har i alla tider präglat kustområdena, och detta återspeglas i många av de namn vi idag finner på vattenomflutna lokaliteter. Före de elektroniska navigationsinstrumentens tid navigerade man genom att ta sikte på olika naturformationer. Seglade man i ett farofyllt område eller hade behov av att positionsbestämma en fiskeplats var det vanligt att man höll rätt kurs genom olika positionsangivare som ofta utgjordes av öar eller skär. Holmen *Sadeln* är ett sådant exempel. Holmen är relativt hög med en klyfta på mitten och liknar en sadel, sedd ur en viss vinkel och från ett visst avstånd. Även ön *Stora Svången*, som innehåller det dialektala ordet *svång*, *svang* 'insvängning eller fördjupning', är en sådan positionsangivare. På ön finns en sänka, som framträder ur en viss vinkel. Detta sätt att orientera sig på används fortfarande i samband med t.ex. småfiske och det är en av anledningarna till att namn på holmar och skär fortfarande används och är levande i människors namnförråd.

Det stora flertalet av de svenska önamnen är sammansatta. Vilka förleder som ingår i dessa sammansatta namn varierar till viss del beroende på vilken del av landet och vilken typ av skärgård man befinner sig i. Generellt kan man ändå urskilja vissa namngivningsgrunder som är vanliga var i landet man än är. Det är vanligt att lokalitetens läge anges i namnets förled, t.ex. *Östholmen, Ytterstgrundet* och *Andreskäret* 'det, från en viss utgångspunkt, andra skäret i ordningen'. Storlek i jämförelse med närliggande lokaliteter anges i förleden i namnet *Småholmarna* och lokalitetens form åsyftas i grundnamnen *Flate knubben* och *Trinde knubben*. Färgen anges i *Vitkobb* och *Svarta flut* och terrängens beskaffenhet i namnet *Grötskär*, där förleden innehåller ordet *gröt* 'stensamling'. Vegetation anges i namn som *Björkö* och *Öckerö*, där förleden innehåller en gammal genitivform av trädbeteckningen *ek*, och förekomst av fåglar syns i ett namn som det sörmländska *Kråkskären*. Hur fiske bedrevs anges i namnet *Vadskär* (där man bedrivit *vadfiske*) och förleder i namn såsom *Getholmen* visar att man ofta lät djur beta på holmarna. Förleden i namn som *Ängholmarna* vittnar om slåtter. Namnen *Skeppsören, Kalmareflut* och *Elefanten* tillhör en grupp namn som kallas grundstötningsnamn och dessa namn brukar innehålla namnet på den person eller det fartyg som gått på grund på platsen.

Vilka efterleder som ingår i namnen kan variera beroende på var i Sverige man befinner sig eftersom efterlederna ofta utgörs av terrängbetecknande ord som är eller har varit levande i de svenska dialekterna. Vissa ord ingår som efterleder i namn längs hela svenska kusten men har i olika områden delvis olika betydelser. *Grund* är ett sådant exempel. Vid den norrländska kusten används grund om ganska höga, vattenomflutna lokaliteter medan det på västkusten används om lokaliteter under vattenytan. Detta hänger samman med att landhöjningen går olika snabbt i olika delar av landet.

Ibland kan en efterled, såsom *-ö*, vara sekundärt tillagd. Exempel på det ser man i namnet *Ljusterö* där *ö* är ett senare tillägg. Namnet anses möjligen hänga samman med adjektivet *ljus*.

Det finns också ett stort antal osammansatta namn på vattenomflutna lokaliteter. Många av dem är s.k. jämförelsenamn. Exempel på detta är skärnamn som *Galten, Smörstacken* (som innehåller det bohuslänska dialektordet *smörstack* 'smörklimp'), *Svinalortarna* och *Öskarret*.

Sådana namn kan vara relativt unga (även om det också finns äldre namn av denna typ) och det finns ofta ett motsvarande ord i områdets dialekt.

Ett äldre önamnsskick kan vara svårgenomskådligt. Flera sådana namn är osammansatta och avledda med suffix. Exempel på gamla, osammansatta önamn är det bohuslänska *Tjörn* som anses vara en mycket gammal bildning med *n*-suffix till ett fornvästnordiskt **þjór* 'bergshöjd' och namnet kan betyda 'ön med berget' eller 'den av berg uppfyllda ön', det skånska *Ven* som kan vara bildat till ett forndanskt **hwatha* 'skum, fradga' och ha betydelsen 'den av skum omflutna ön' och det medelpadska ö- och sockennamnet *Alnö* som sannolikt är besläktat med det dialektala *ala* 'växa' och betyder 'den uppsvällda ön' syftande på öns klippformationer.

Sjöfarare har i många fall påverkat namnskicket. Uppkallelsenamn har uppstått genom att sjöfarare, när de under resan sett en ny lokalitet, associerat den med någon liknande formation och därmed överfört det namnet från den bekanta platsen till den nya lokaliteten. Det gör att vissa namn återfinns på flera platser längs kusterna. Eftersom utländska sjöfarare, i många fall var det nederländska sjömän, i äldre tid rörde sig längs de svenska kusterna kan det ibland vara svårt att avgöra ett namns språkliga ursprung. Så kan det vara med namnet *Tistlarna* som betecknar en ögrupp med en fyr i Göteborgs skärgård. Namnet återfinns på nederländska sjökort och det är svårt att avgöra om namnet (som är ett jämförelsenamn med betydelsen 'tisteln') är givet av svenska sjöfarare eller av nederländare eftersom *tistel* heter *distel* på nederländska.

Maria Löfdahl

Litteratur:

Lindblom, Else Britt, 1988: Studier över önamnen i Luleå skärgård. Umeå. (Skrifter utg. av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Ser. N. Namn 3.)

Modéer, Ivar, 1933: Småländska skärgårdsnamn. En studie över holmnamnen i Mönsterås. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 1.)

— 1936: Färdvägar och sjömärken vid Nordens kuster. Namntolkningar. Uppsala–Leipzig–Haag–Cambridge. (Arbeten utg. med understöd av Vilhelm Ekmans universitetsfond, Uppsala 45.)

Nyström, Staffan, 1985: Önamn i Båven. En studie över önamnsskicket i en sörmländsk insjö. Uppsala. (Folklivsskildringar och bygdestudier utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 11.)

Ohlsson, Bertil, 1939: Blekingekusten mellan Mörrums- och Ronnebyån. Namnhistorisk undersökning. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 5.)

Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län. Utg. av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg. 1–. 1923–. Göteborg.

Stadnamn i kystkulturen. Rapport frå NORNAs fjortande symposium i Volda 4. – 6. mai 1987. Red. av Peter Hallaråker, Arne Kruse & Terje Aarset. 1989. Uppsala. (NORNA-rapporter 41.)

Stahre, Nils-Gustaf, 1952: Stångskäret, Kåksna och Kummelberget. Studier över ortnamn från Stockholms skärgård. Stockholm. (Stockholm studies in Scandinavian philology 9.)

— 1986: Ortnamn i Stockholms skärgård. Stockholm.

8.5. Namn på berg och höjder saknas

8.6. Namn på skogar

Till de äldsta namnen på skogar hör namn på de vidsträckta gränsskogar som åtskiljer olika bygder, t.ex. *Hålaveden, Kolmården, Tiveden* och *Ödmården*.

Hålaveden (*Holœuið* ca 1296 avskrift, *silua Holauith* 1343) är gränsskog mellan Småland och Östergötland. Huvudleden innehåller fsv. *vidher* ’skog’ liksom *Tiveden* nedan och bestämningsleden fsv. *hul, hol* ’ihålig’. Namnet betyder ungefär ’den djupa skogen’. I vissa dialekter förekommer uttrycket *en håler skog* med just denna betydelse, liksom i äldre svenska *dän håle skog* (1687) och *i hola skogen* (1755).

Kolmården (*Kulmardh* 1346) är gränsskog mellan Södermanland och Östergötland. Namnets huvudled innehåller ett fsv. **mardher* ’grusig mark, stenrik eller blockrik mark, grusig eller stenig skog’ e.d., se även *Ödmården* nedan. Bestämningsleden *kol* har ansetts kunna syfta på att skogsområdet är mörkt som kol (jfr *kolmörkt* eller *kolsvart*) eller svart på grund av skogsbrand. Ytterligare en möjlighet är att namnelementet syftar på kolning och därmed möjlighet till god tillgång av träkol i skogen. Det finns åtskilliga beskrivningar av resor genom Kolmården i äldre tid. I dessa beskrivs alltid skogen som en mörk och farofylld passage, där rövare och fredlösa höll till. En orsak till att skogen så ofta förekommer i resebeskrivningar från äldre tid är givetvis att vägen mellan Stockholm och rikets södra och västra delar gick genom Kolmården.

Tiveden (*Tywid* 1270-talet?) betecknar ett stort skogsområde mellan Närke och Västergötland. Namnets huvudled innehåller fsv. *vidher* ’skog’. Bestämningsleden är inte slutgiltigt tolkad men har föreslagits kunna innehålla **tiva* ’gudarnas’ eller **ti-* ’två(delad)’, där *ti-* ses som en biform till det *tve-* som förekommer i t.ex. *tvedräkt* och *tvetalan*. I det senare fallet kunde namnet betyda ’den tvådelade skogen’ (Ivar Lundahl i Ortnamnen i Skaraborgs län 17 s. 154 med litt.). Enligt det förstnämnda förslaget skulle skogen kunna ha setts som tillhörig gudarna, kanske en plats där gudarna uppenbarade sig – en helig plats. För paralleller härtill se symposierapporten *Den heliga platsen* (2014), t.ex. *Fjordnamnet Gullmarn* s. 139–152, särskilt s. 146 ff. om Gullmarn som kosmologisk gräns, med litt. För denna tanke kunde tala att skogen, i likhet med fjorden Gullmarn, ännu i början och mitten av 1800-talet sågs som en plats där övernaturliga ting skedde. Skogen kallas *Trolltiveden* i folkmun i angränsande bygder i Västergötland. Sakligt tilltalande är emellertid också betydelsen ’den tvådelade skogen’, eftersom skogsområdet faktiskt kan ses som tvådelat. Den ena delen, *Lilla Tiveden*, belagt som *Lille Tijffwen* på en karta 1665, sträcker sig norrut från Vättern. *Stora Tiveden*, *Stoore Tijwen* på samma karta, ligger omkring sjön Skagern.

Årskogen kallas gränsskogen mellan Hälsingland och Medelpad. Namnets bestämningsled har antagits innehålla benämningen *åre* (fsv. *ari*) som i Hälsingland användes om det kungliga sändebudet som färdades mellan de olika kungsgårdarna i Norrland och som kungens företrädare ledde tingsförhandlingar och uppbar skatt. Den gamla färdvägen söderifrån och norrut gick genom skogen.

Ödmården (*Emordh* 1302, *Ødhmordhæ* ca 1350) är namnet på gränsskogen i gränsområdet mellan Gästrikland och Hälsingland. Namnet har ansetts innehålla antingen *ed* i en äldre betydelse ’stig, väg’ och syfta på den gamla färdvägen söderifrån norrut längs den rullstensås som går genom skogen. En annan tanke framförd av Jöran Sahlgren är att namnet innehåller ett gammalt ord **auðmǫrðr* ’ödeskog, helt ouppodlad skog’, innehållande *öd* ’öde’ och en sidoform **mordher* till fsv. **mardher* som t.ex. ingår i namnet *Kolmården*. Namnet kunde i så fall stå för ett *Ödeskogen* eller dylikt.

Flera gränsskogsområden har namn på *-mark*, t.ex. *Nordmarken*. Om dessa namn se ovan under namnelementet *-mark*.

Som redan Bengt Hesselman påpekar (1935) i sin studie *Långheden och Hälsingskogen* var det mänskligt att intresset var fokuserat på vägen genom skogen, då det gällde sådana bygdeskiljande obebyggda skogsområden genom vilka man var tvungen att ta sig fram vid färd mellan olika bygder. Vad som kunde befinna sig vid sidan om den (mer eller mindre) farbara vägen eller stigen hade endast sekundärt intresse för äldre tiders namngivare och namnbrukare. Han påpekar att eftersom språkbruket till sin natur är så subjektivt kunde skogar ofta namnges dels efter bygden på andra sidan skogen, dvs. målet för färden, dels efter den tröttande längd man måste tillryggalägga eller efter framkomligheten genom skogen. Ett exempel på det förra är *Hälsingeskogen*, som betecknar skogsområdet mellan Dalarna och Hälsingland. Exempel på det senare är namn som *Tolvmilaskogen* (*Tolfmileskogen* 1690), i fvn. källor kallad *Edaskog* (*Æidaskogr* 1200-talet?), vilket betecknar skogsområdet från Norge till bygderna på värmlandssidan gränsen. Namnet *Edaskog* kan möjligen innehålla *ed* i en äldre betydelse ’stig, väg’, här i så fall syftande på den gamla färdvägen från väst österut genom skogen. Ytterligare ett exempel är det ännu i bygden levande *Sjumilaskogen* som betecknar skogen mellan Klarälvsdalen och bygden på andra sidan skogen i Dalarna. Bestämningsleden syftar säkerligen på att skogen, och vägen genom skogen, upplevdes som mycket lång. Möjligen kan även *Ödmården* och *Kolmården* vara exempel på namn där framkomligheten genom skogen är en del av namngivningsgrunden. Namnelementen *mordr* och *mård* kunde i så fall tänkas syfta på framkomligheten, förekomst av grus, sten, klippor med mera.

Ett vidsträckt skogsområde med funktion av en sammanhållen bygd är *Finnskogen, Finnskogarna*, omfattande delar av Älvdals hd, norra delen av Fryksdals härad och delar av skogsområdet på andra sidan norska gränsen. Namnen innehåller ordet *finnskog* ’skog befolkad av finnar’ och syftar på att skogen koloniserats av finnar, vilka bröt bygd och röjde mark där. Den plurala namnformen syftar på att området ibland har uppfattats som bestående av flera skogsområden. Flera andra skogsområden befolkades också av finnar som bröt bygd och odlade upp mark, t.ex. *Eda finnskog* i Eda sn, Jösse hd, och *Glafinnskogen* mellan sjön Glafsfjorden och Nordmarks hd, båda i Värmland. Även dessa namns huvudled innehåller ordet *finnskog*.

Förutom ovan nämnda namn förekommer andra (yngre som äldre) namn på skogar vilkas bestämningsled innehåller personnamn, företrädesvis mansnamn, angivande ägarförhållande, t.ex. *Hanses park*, där huvudleden innehåller *park* ’vacker välvårdad skogsdunge, ofta planterad’ (Bohuslän), med bestämningsled angivande läge, t.ex. *Soteskog*, skogsområde på Sotenäset, säkerligen en redukt av ett **Sotenäs skog* och *Trossö skog*, skog på ön *Trossö* (Bohuslän), gård- eller bynamn angivande ägarförhållande eller läge, t.ex. *Eldsbacka skog*, skogsområde på gården Eldsbackas ägomark, (Bohuslän) , ägonamn, t.ex. *Dammskogen*, skog vid åkern *Dammarna* (Bohuslän), växtbeteckningar, t.ex. *Lindskogen*, *Bokskogen* (Bohuslän). Vissa namn kan

vara inspirerade av skämtsam jämförelse, t.ex. det enledade namnet *Urskogen* som betecknar ett större relativt svårtillgängligt skogsområde. Flera namn har väderstrecksangivande bestämningsled, t.ex. *Nordskog*, skogsområde norr om bebyggelsen, andra innehåller appellativ som beskriver vad som finns i eller vid skogen, t.ex. *Rörskogen – rör* n.'rös, råmärke' eller adjektiv karaktäriserande skogen som t.ex. *Brände skog*, skog som bränts ner (av våda). Några namn är sekundärt bildade till namn på andra lokaliteter, t.ex. *Skräddareklåvan*, som i upptecknings-ögonblicket betecknade skogsområde i Bohuslän och *Jistigen*, björkdunge på ett bergmassiv. I det ena fallet är det sannolikt en klåva 'klyfta' som är den ursprungliga namnbäraren, i det andra fallet bör det vara en getstig som gått över berget.

Åtskilliga namn på skogar och skogsområden har sekundärt givit namn åt härad, socknar och bebyggelser av olika slag. Som exempel kan nämnas häradsnamnet *Nordmarks härad* (se 5.2.11. Namn på *-mark*) och värmländska sockennamn som *Blomskog*, *Brunskog*, *Nyskoga*, *Gunnarskog*, *Långskog*, *Mangskog*, *Svanskog*, *Värmskog*. Bestämningslederna i dessa namn är i de flesta fall namnet på den sjö som dominerar bygden, i ett fall namnet på den socken till vilket skogsområdet ursprungligen hörde (*Nyskoga – Ny*). I ett fall, namnet *Blom-skog*, innehåller bestämningsleden sannolikt det ursprungliga namnet på *Blomälven* och i namnet *Brunskog*, innehåller bestämningsleden fornsvenskt *bruni*, *broni* 'brand; svedja'. Som exempel på ett av de många fall där gamla skogsnamn, numera sedan länge ur bruk som namn på skogar, sekundärt lever kvar som namn på en mindre bebyggelse i eller vid skogen kan nämnas bynamnet *Killingevid* (*Kidhlingawidh* 1432) 'killingskogen' (Östergötland).

Birgit Falck-Kjällquist

Litteratur:

Falck-Kjällquist, Birgit, 2014: Fjordnamnet *Gullmarn*. I: Den heliga platsen. Handlingar från symposiet Den heliga platsen. Härnösand 15–18 september 2011. Red.: Eva Nyman, Jörgen Magnusson & Elżbieta Strzelecka. Sundsvall. (Skrifter i Humaniora vid Mittuniversitetet, nr 1.) S. 139–152.

Hesselman, Bengt, 1935: Långheden och Hälsingeskogen. Namnstudier kring en gammal färdväg. I: Från Marathon till Långheden. Studier över växtnamn och naturnamn. Stockholm. (Nordiska texter och undersökningar utgivna i Uppsala av Bengt Hesselman. 7.) S. 126–181.

Ortnamnen i Skaraborgs län 17. Naturnamn. På offentligt uppdrag utg. av Kungl. ortnamnskommissionen (Ortnamnsarkivet i Uppsala). Lund 1970.

Svenskt ortnamnslexikon. Utarbetat inom Institutet för språk och folkminnen och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 2 rev. uppl. Red.: Mats Wahlberg. 2016. Uppsala.

8.7. Namn på mossar, myrar och andra sankmarker

Mossar, myrar och andra typer av sank mark har i egenskap av resursområden haft stor ekonomisk betydelse långt in i modern tid. Mossar och myrar utnyttjades som betesmarker eller

för foderfång och var föremål för olika typer av bearbetning. I skogsfattiga områden användes torv som bränsle och åtskilliga mossar har långt in på 1900-talet tjänat som torvtäkter. Däremot lämpade sig mossarna inte för odling. Myrarna dikades ibland ut och en del av dem förvandlades till åkrar och andra användes för höfång eller som betesmarker. Namnet *Rörmyra* i Uppland kan sägas illustrera hur en lokalitet genom bearbetning förändrats. *Rörmyra* betecknar en åker som ursprungligen var myrmark. Förleden innehåller *rör* som är ett dialektalt ord för ’vass’ och namnet åsyftar den för lanthushållet viktiga vasstäkten. Många namn innehållande ordet *myr* har även blivit (sekundära) bebyggelsenamn.

Vanliga terrängbetecknande ord som ingår i namn på olika typer av sankmarker är *mosse*, *myr*, *mad*, *fly*, *kärr* (som i många dialekter, framförallt västliga, dock har betydelsen ’snårskog’ eller ’tät skogsdunge, framförallt på sumpig mark’) och *seg* (*sek*). Denna lista över ord som ingår i namn på sanka områden kan naturligtvis göras mycket lång och många av orden uttrycker betydelseskillnader som var viktiga framförallt i äldre tid, när dessa platser utgjorde viktiga resursområden. Orden, som är mer eller mindre levande i dialekterna, har ofta delvis skiftande betydelseinnehåll beroende på var i landet man befinner sig. Ett exempel på detta är ordet *träsk* som i stora delar av Sverige ingår i namn på sjöar medan det i andra delar av landet (framför allt Götaland) ingår i namn på lokaliteter som närmast kan kallas kärr.

Vidare fyllde myrar och andra sankmarker i äldre tid en annan mycket viktig funktion, nämligen som del i det vägnät som användes vintertid. När sjöar, vattendrag och myrar var tillfrusna erbjöd de möjlighet till särskilda färdleder, där vägsträckorna i många fall var kortare och mer lättframkomliga. Namnet *Vintermossen* (Västmanland) är antagligen en redukt av ett **Vintervägsmossen* och namnet betecknar en mosse som utgjorde en del i ett sådant vintervägnät.

Namn på mossar, myrar och sankmarker utgör en stor namngrupp. En del av namnen är osammansatta (t.ex. *Myren*, *Flyet* och *Maran*, som innehåller *mara* ’sank myr, sank mosse, sank äng’) men åtskilliga namn är sammansättningar och förlederna är mycket varierande. En del namn innehåller namnet på ägaren eller brukaren, t.ex. *Brittas myr* och *Oles myr* (Bohuslän). Läges- eller tillhörighetsangivelser är också vanliga: *Germunneröd myr* (Bohuslän) ligger på gården Germunneröds mark, *Nordmossen* (Bohuslän) ligger norr om bebyggelsen och *Lina myr* (Gotland) ligger vid byn *Line*. Vad som växer på platsen anges i namnen *Porsmyren*, *Orremyr* (båda Bohuslän, det sistnämnda namnet innehåller *orr* ’al’) och *Fräkenmyran* (Norrbotten). Djurlivet återspeglas i *Ramnemyr*, där förleden innehåller dialektordet *ramn* ’korp’, och *Älgakärret* (Blekinge). Ibland åsyftas färgen; *Mörkemyr* (Bohuslän) ligger på en mörk, otillgänglig plats mellan höga berg, och *Blekemyr* (Bohuslän) kännetecknas av vita vattenväxter. Slåtter och barktäkt åsyftas i namnen *Hässjekärret*, *Näverkärret* (Blekinge) och *Hömyran* (Norrbotten). I andra fall kan namnen anspela på svårtillgänglighet eller oländighet; namnet *Helvetes sek* (Bohuslän) betecknar en ovanligt oländig mosse. Namnet *Kavelbromossen* (Västergötland) vittnar om att man i äldre tid haft en s.k. kavelbro här (dvs. en enkel bro bestående av stockar lagda intill varandra på en bädd av ris) för att öka framkomligheten.

Maria Löfdahl

Litteratur:

Frödin, John, 1952: Skogar och myrar i norra Sverige i deras funktioner som betesmark och slåtter. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B: Skrifter XLVI.)

Jonsson, Hans, 1966: Nordiska ord för vattensamling. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Ser. A. 16.)

Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid 1–22. 1956–78. Malmö.

Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län. Utg. av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg. 1–. 1923–. Göteborg.

Wiklund, Staffan, 1992: Våtmarksord i lulemålen. En ordgrupp sedd ur informant- och intervjuarperspektiv. Umeå. (Skrifter utg. av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Ser. A. Dialekter nr 9.)

9. Ägonamn

9.1. Vad är ett ägonamn?

Med termen *ägonamn* avses vanligen namn på lokaler brukade för jordbruksändamål, främst odlingsmark (t.ex. vångar/gärden, åkrar, vretar, horvor), fodertäkter (t.ex. ängar, lövbrott) och betesmarker (t.ex. hagar, lötar/fälader, svinvallar). Det kan också handla om andra lokaler som har en direkt funktion i odling och djurhållning, t.ex. vattentäkter, slåtterbodar eller sovholar (platser där vallkullorna vilade mitt på dagen).

Som namnkategori är ägonamnen på flera sätt diffusa. Många namn, t.ex. *Kalvhagen, Östra Gärdet* eller *Norre Vång*, har svag namnkaraktär. I andra fall »syns» det inte att det rör sig om ägonamn. Ängsnamn som *Maren* och *Pungmyran* innehåller inga ord som i sig har en ägobetecknande betydelse och utan kännedom om hur platserna utnyttjats kan vi inte avgöra om det är ägo- eller naturnamn. Man kan också hävda att i stort sett alla namngivna platser på ett eller annat sätt har brukats av människan och att gränsdragningen mellan ägonamn och naturnamn därför är svår eller omöjlig.

En stor mängd ägonamn bär dock huvudleder som direkt avslöjar deras agrara ursprung, t.ex. *-bet, -fall, -flat, -krok, -linda, -lycka, -lägd, -nöten, -rödja, -spjäll, -rygg, -stycke, -täkt* och *-äckra*. Det är ett stort och brokigt material där antalet namnelement tycks i det närmaste ändlöst. Uppenbarligen har den agrara terminologi som ligger bakom namnen varit rikt diversifierad och dessutom varierat i tid och rum. Ägonamnen har ofta en stark regional prägel.

9.2. Ägonamnens betydelse

I det gamla bondesamhället spelade ägonamnen en central roll. Före de stora skiftesreformerna var man inom byarna beroende av att tydligt kunna kommunicera om varje liten plats inom byterritoriet. Slåttermark brukades ofta gemensamt och även när det gällde odlingen var man beroende av samarbete, eftersom åkertegar med olika brukare låg sida vid sida i gärdena. Varje åker, äng och backe hade normalt sett ett namn. Exempel från Skåne visar att även de enskilda tegarna i vångarna där var namngivna.

Kartan över Vånsjö by i Torstuna sn, Uppland, illustrerar rikedomen i ägonamnsskicket. Här handlar det framför allt om åkrar på inägomarken. Man möter flera semantiska kategorier som är typiska för inägonamn. Hit hör namn som tar fasta på ägans form: *Skäggorne* och *Tångorna* (’Skäggen’ och ’Tängerna’) syftar båda på kilformiga ytor medan *Sandspiellen* innehåller ordet *spjäll* som i ägonamn ofta syftar på ägor som går på tvären mot de andra. Förlederna i *Sandspiellen* och *Stenvreten* beskriver jordmån eller stenbundenhet och *Swältorne* och **Skarpängen* tar fasta på markens (i dessa fall dåliga) kvalité. Namn som *Räkorna, Pölsorna* och *Byflatorna* visar på en annan egenhet hos ägonamnen, nämligen att de ofta har plural form.

På utmarkerna är det framför allt slåttermarker som bär ägonamn. Särskilt myrar och mossar nyttjades, och det kan vara svårt att avgöra om det rör sig om ägo- eller naturnamn. Ett namn som *Starrmyren* avslöjar sig dock som ägonamn genom att förleden visar att där växte starr, ett slags halvgräs som slogs och nyttjades som vinterfoder. Att *Slåttermyran* och *Jungfruslogen* syftar på slåtterlokaler är också uppenbart. På utmarkerna kan dessutom finnas namn på *-sved,*

-bråne, -bränsel, -bränna m.fl. som vittnar om svedjebruk eller röjning genom svedjning. Områden med betesmark på utmarken kunde i södra Sverige kallas *fälad* och i Mellansverige *löt*. Särskilt det senare ingår i otaliga ägonamn som *Löten, Lötgärdet, Lötvreten* etc.

Karta över Vånsjö by i Torstuna sn, Uppland, 1763. Efter LSA T 62-41:1.

Ibland tog man upp nyodlingar på utmarken. Sådana nyodlingar kunde gå under olika benämningar i olika delar av landet, t.ex. *vret* i Mälarlandskapen, *hump* i Östergötland, *horva* på Öland och *lycka* i Västsverige. Eftersom dessa lokaler låg lite avsides har namnen ofta bevarats som namn på torp och småbebyggelser, anlagda i anslutning till ägorna.

En annan typ av markutnyttjande som satt stora spår i ortnamnsskicket är lövtäkten. Ibland är sådana namn lätta att identifiera, som i en rad ortnamn från Dalarna vilka innehåller ordet *lövlad*(*a*) ’torklada för hö’, t.ex. *Lövlaröjningen, Lövlabäcken* och *Lövladulund*. Många namn på *Löv-* vittnar säkert om lövtäkt, t.ex. *Lövö, Lövås* och *Lövbräckan*, likaså namn som innehåller trädbeteckningar som *ask* eller *alm* (eller avledningarna *äske* och *älme*), t.ex. *Almebacken* och

Askedalen i Bohuslän. Ask och alm var populära lövtäktsträd. Lövtäkt bedrevs också som en del i ängsbruket på inägomarkerna. Troligen vittnar många namn på *Lund-*/*-lund* om detta.

9.3. Ägonamnens ålder

För större delen av Sverige kan man i bästa fall räkna med att ägonamnsbeståndet i en by är känt genom 1700-talets lantmäterikartor. Långt ifrån alla lantmätare har dock registrerat dessa namn. I Skåne är beläggssituationen bättre eftersom många ägonamn uppträder i två källor från 1500-talet, Palteboken och Lunds stifts landebok. Ägonamn bör dock ha funnits så länge jorden har brukats. Gamla ägonamn har ibland konserverats i bebyggelsenamn. Många av namnen på *-boda* (nu vanligen *-bo*) har ursprungligen syftat på slåtterbodar på utmarken. Namnen på *-säter* har från början avsett ängar och torde huvudsakligen vara tillkomna under vikingatiden. Genom att gårdar anlagts vid de gamla *-säter*-ängarna har många namn överlevt till vår tid. Går man ännu längre tillbaka i tiden har antagligen namnen på *-vin* (*Gäsene, Kälvene* m.fl.) ett liknande ursprung, eftersom det ord som ingår tycks ha haft betydelsen ’bearbetad mark’ e.d. I själva verket förefaller en betydande del av de gamla bebyggelsenamnen gå tillbaka på gamla ägonamn och har troligen bevarat delar av en agrar terminologi som sträcker sig tillbaka till den äldre järnåldern. Dessa ortnamn blir därmed ett mycket viktigt agrarhistoriskt källmaterial. Till det äldsta skiktet av sådana namn hör förutom namnen på *-vin* också namnen på *-lösa* ’ljusning, glänta’, *-lunda* (se ovan) och troligen många av de plurala namnen (*Berga, Åkra* etc.). Till ett något yngre stadium hör antagligen namn på *-ryd, -röd, -rud* och *-rum* som alla syftar på röjningar samt t.ex. namn på *-hult* och *-hester* som kan höra samman med någon typ av skottskogsbruk. Alla dessa namntyper måste karakteriseras som ursprungliga ägonamn.

Om de sentida ägonamnens ålder går åsikterna isär. I Danmark har man räknat med att många ägonamn kan ha tillkommit under senare delen av medeltiden medan man för svenska Finlands del räknat med att de kan gå tillbaka redan till den första svenska bosättningen under tidig medeltid. En dansk undersökning på ön Falster visar att det tar åtskilliga århundraden för att en bys uppsättning av ägonamn ska bli komplett och att det pågår ett kontinuerligt utbyte av äldre ägonamn mot yngre. Vissa ägonamn har också en förhållandevis ung prägel, det gäller t.ex. namn på *-ruta, -fält, -odling* och *-bit*. Namn som *Soldatgärdan* och *Båtsmanskyan* hör samman med rotesystemet och kan inte vara äldre än från 1600-talets slut. Namn som *Plogan* och *Plöjan* hänger ihop med vändplogens genombrott under 1700- och 1800-talen. Nya namn kan ha tillkommit i samband med nyodling men också genom namnbyte. Många ägonamn befinner sig långt ner i namnhierarkin och är därför ganska känsliga. Särskilt efter skiftesreformerna, när deras namnbrukarkretsar ofta kraftigt reducerades, måste de ha blivit sårbara. Gemensamt brukade ängar kan dock ha namn av betydande ålder. I Uppland finns flera ängar vars namn direkt eller indirekt kan följas ner i medeltiden, t.ex. *Skytan* i Vendels sn och *Rymningen* i Biskops-Kulla sn.

Ägonamnen uppvisar en fascinerande språklig rikedom men är relativt dåligt utforskade.

Per Vikstrand

Litteratur:

Bengtsdotter Katz, Viktoria, 2020: Drängsprängaren, Kvarnhorvan och Ventlinge sydväst. Ägonamn i världsarvet Södra Ölands odlingslandskap 1960 och 2015. Uppsala. Länk: https://www.isof.se/om-oss/publikationer/institutets-publikationer/ortnamn/2020-06-18-drangsprangaren-kvarnhorvan-och-ventlinge-sydvast.html

Harling-Kranck, Gunilla, 1990: Namn på åkrar, ängar och hagar. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 565.)

Nyström, Staffan, 1996: *Plog*, *plöja*, *plöje* och därmed besläktade namnelement i svenska ägonamn. I: Ägonamn – struktur och datering. Rapport från NORNA:s tjugotredje symposium på Svidja 15–17 september 1995. Red. G. Harling-Kranck. Helsingfors. (Studier i nordisk filologi 75.) S. 289–307.

Pihl, Elin, 2014: Ägonamn. Namnstruktur och namnkontinuitet i två uppländska socknar. Uppsala. (Namn och samhälle 27.)

10. Ortnamnsvård och ortnamnsplanering

Ortnamnsvård är en form av tillämpad namnforskning, vars syfte formulerats i termerna »ett ändamålsenligt och vårdat ortnamnsskick». Det innebär att namnskicket bör vara funktionellt och enhetligt, och att man skall ta hänsyn till gällande språkriktighetsregler och samtidigt beakta ortnamnens roll i kulturmiljön.

För att vara funktionellt skall ett ortnamn vara språkligt korrekt, lätt att skriva, uttala och uppfatta samt inom en namnbrukargemenskap entydigt beteckna en geografisk lokalitet. Den kulturhistoriska aspekten har fått allt större genomslag, med begreppet **hävd** i centrum. Vid vården av existerande ortnamn bidrar hävden till att bevara det traditionella namnbruket och ortnamnsförrådet inom ett område.

10.1. Historik

Ortnamnskommittén tillsattes 1902 för att bl.a. få ordning på ortnamnen i de jordregister som då skulle byggas upp utifrån de gamla jordeböckerna. Syftet var både vetenskapligt och praktiskt. Kommittén fick i uppdrag att »för ett län eller landskap låta verkställa undersökning af namnen å byar och gårdar äfvensom å viktigare berg samt större skogar, sjöar och landsträckor». En in i minsta detalj reglerad arbetsplan för undersökning av svenska ortnamn fastställdes sedan av Kungl. Maj:t.

År 1904 påbörjades mellan Ortnamnskommittén och dåvarande Rikets allmänna kartverk ett samarbete som nu pågått i över hundra år, och där parterna idag heter Institutet för språk och folkminnen och Lantmäteriet. Då gällde det till att börja med namnen på generalstabskartan, och behovet av entydighet i olika sammanhang var stort. Både i registren och på kartorna rådde ett enormt virrvarr. Ett och samma namn kunde stavas på ett sätt i jordeboken, på ett annat i postadressen och på ett tredje sätt på kartan. Det är i sammanhanget värt att notera att även våra finska och samiska ortnamn språkgranskades i detta tidiga skede. Kommittén anlitade för detta uppdrag K. B. Wiklund (sedermera professor i finsk-ugriska språk), vars inställning var att »ortnamnen böra skrifvas efter det språks lagar, som talas af traktens befolkning». Det skulle dröja närmare hundra år innan den principen blev lagstadgad.

Några särskilda regler för ortnamn fanns inte vid den här tiden, inte heller någon lagstiftning rörande ortnamn, även om stavningsreformen 1906 kom att bli en viktig faktor i kommitténs namnarbete. Ortnamnskommittén fick därför inleda sin verksamhet med att utarbeta riktlinjer beträffande ortnamnens stavning och form.

Först 1927 kom föreskrifter som ledde till en bestående norm. Ortnamnens stavning skulle följa grunderna i Svenska Akademiens ordlista (SAOL). Därmed blev det enklare att ersätta gammalstavning med ny stavning. *Qvarnböle* blev *Kvarnböle*, *Wedevåg* blev *Vedevåg*, *Öfverby* blev *Överby* etc. Hit hör också det som brukar kallas dekorativ stavning, dvs. när man gärna »fyller ut» (särskilt korta) namn med extra bokstäver, t.ex. *Moo*, *Nääs*, *Vij*, *Öhn*.

Andra stavningsändringar var inte lika självklara, då de principer som kunde härledas ur SAOL ibland stred mot varandra. Det har handlat om fyra huvudprinciper, avseende ljudlikhet (stavning i nära anslutning till uttal), samhörighet (SAOL:s stavning gäller om ett visst ortnamnselement finns i ordlistan), etymologi (namntolkningen får avgöra stavningen av ett i dag

ogenomskinligt namn) samt hävd (en etablerad stavning ändras inte, även om den språkligt sett är felaktig).

Genom Ortnamnskommittén och dess efterföljare Ortnamnskommissionen (1930–1970) utbildades en praxis, som innebär att de allmänna kartornas drygt en miljon ortnamn fått en rimligt enhetlig behandling vad gäller stavning och form, och bedömningarna kan sammanfattas på följande sätt.

- Ortnamnens stavning följer svenskans allmänna stavningsregler.
- Om en etymologiskt felaktig namnform ganska nyligen har kommit in i officiella register eller på kartor utan att ha påverkat det lokala namnbruket, så har man oftast återställt den riktiga namnformen.
- Om en urspårad namnform har mycket gammal hävd, har ingen ändring gjorts.
- Det är inte möjligt eller realistiskt att uppnå absolut likformighet vid stavningen av olika namn med samma härledning. Dialektala avvikelser godtas till en viss grad, och ibland kan det till och med vara praktiskt för att undvika namndubbletter.
- Rikssprakets ändelser har i allmänhet införts i namnformerna.
- Lokalbefolkningens önskemål har tillgodosetts i möjligaste mån.

Så långt hade ortnamnsvården i huvudsak bestått av en språkligt inriktad namnreglering, men 1968 beslutade riksdagen att ett nytt datoriserat fastighetsregister skulle införas, ett beslut som skulle komma att ge ortnamnsvården ytterligare en dimension med bevarandeaspekten som en viktig ingrediens. De mest påfallande följderna för registrets ortnamnsbestånd hängde samman med kraven på en indelning i lokaler, som skulle kallas »trakter». En mängd namn skulle försvinna, då registerenheterna i fråga var mindre än vad som krävdes. Detta krav drabbade inte bara avsöndringar, avstyckningar och liknande utan även gårdar och byar. Enligt ett preliminärt förslag för Uppsala kommun skulle t.ex. alla fastigheter i Börje socken föras till trakten Börje och samtliga (25) gamla registernamn försvinna.

Riksdagsbeslutet fick stark kritik i flera avseenden, främst för reformens kulturhistoriska följder. Kritiken ledde till en intensiv debatt, och efter en utredning ändrades riktlinjerna för den s.k. beteckningsreformen genom ett nytt riksdagsbeslut 1974. Detta innebar att man tillgodosåg grundkravet från kulturvårdssynpunkt, nämligen att gällande, kulturhistoriskt värdefulla, registernamn kunde behållas.

Från 1970-talet och framåt har den kulturhistoriska aspekten sålunda varit en integrerad del av ortnamnsvården i Sverige, med flera symposier om ortnamnens värde, vård och bevarande och två statliga utredningar som behandlat ortnamnsfrågor, däribland huruvida ortnamnen behöver lagskyddas.

10.2. Lagstiftning

I den andra utredningen föreslogs en hänsynsregel om ortnamn i kulturminneslagen (KML), och begreppet **god ortnamnssed** lanserades. Genom den fortsatta hanteringen etablerades detta i en paragraf i KML år 2000, där bestämmelsen om ortnamn fick just rubriken God ortnamnssed. I denna den första versionen nämndes samiska och finska men inte meänkieli. I samband

med en revision av texten påpekades detta och ett tillägg om meänkieli föreslogs. På så sätt skulle bestämmelsen bättre överensstämma med Sveriges internationella åtaganden och bidra till att stärka bevarandet av de nationella minoritetsspråken. Därefter fick lagen – som dessutom bytte namn till kulturmiljölagen – den 1/1 2014 följande nu gällande text under rubriken God ortnamnssed:

> Vid statlig och kommunal verksamhet ska god ortnamnssed iakttas. Det innebär att
>
> - hävdvunna ortnamn inte ändras utan starka skäl,
> - ortnamn i övrigt stavas enligt vedertagna regler för språkriktighet, om inte hävd-vunna stavningsformer talar för annat,
> - påverkan på hävdvunna namn beaktas vid nybildning av ortnamn, och
> - namn på svenska, samiska, finska och meänkieli så långt möjligt används samtidigt på kartor samt vid skyltning och övrig utmärkning i flerspråkiga områden.
>
> Namn som godkänts av Lantmäteriet ska i statlig och kommunal verksamhet användas i sin godkända form. *Lag (2013:548)*.

Från språkligt håll framhölls att språkriktighetsaspekten hade tonats ned alltför mycket i förhållande till hävden och det föreslogs underhand vissa omformuleringar för att få bättre balans mellan principerna. Några avgörande förändringar infördes dock inte i själva lagtexten. Däremot kom författningskommentaren i regeringens proposition att innehålla en formulering som är av stor betydelse i sammanhanget: »Bestämmelsen innebär att vedertagna regler för språkriktighet i första hand skall följas. Bestämmelsen är inte avsedd att stödja ålderdomliga stavningsformer i allmänhet.»

10.3. Aktörer

Till Lantmäteriets uppgifter som nationell ortnamnsmyndighet hör att fastställa stavningen för merparten av ortnamnen på de allmänna kartorna. Detta gäller bl.a. alla namn i fastighetsregistret, dvs. de flesta namnen på våra gårdar och byar. Före beslut om sådana namn inhämtar Lantmäteriet yttranden från Institutet för språk och folkminnen och Riksantikvarieämbetet. Dessa myndigheter är också representerade i Ortnamnsrådet vid Lantmäteriet. Rådets viktigaste uppgift är att tillsammans med Lantmäteriet utveckla principer och formulera mål för en god ortnamnspolitik och att tolka och informera om god ortnamnssed.

Utöver dessa namn finns en liten del som är officiellt fastställda på annat sätt. Sålunda beslutar regeringen om namn på län och kommuner, medan namn på församlingar numera fastställs av respektive stiftsstyrelse. Vissa myndigheter, såsom Trafikverket, Luftfartsverket och Sjöfartsverket, har ansvar för namnsättning inom sina verksamhetsområden. För namn i tätorter gäller att berörd kommun beslutar om t.ex. gatunamn och kvartersnamn, och den kommunala namnverksamheten beskrivs ofta som »ortnamnsplanering». Enligt lagen om lägenhetsregister har kommunerna idag också i huvudsak ansvaret för adressering på landsbygden med därtill hörande namnfrågor.

Leif Nilsson

Litteratur:

God ortnamnssed. Ortnamnsrådets handledning i namnvård. Andra reviderade upplagan. 2016. Gävle. (Ortnamn och namnvård 6. Lantmäteri-rapport 2016:9.).

Good Place-Name Practice. The Swedish Place-Names Advisory Board's Guide to the Standardisation and Preservation of Place-Names. English translation of the 2016 edition (2019). Länk: Lantmäteri-rapport 2016:9 (English)

Karlsson, Jan & Nyström, Staffan, 2006: God ortnamnssed i kommunerna. En enkätundersökning kring den kommunala ortnamnsverksamheten i förhållande till paragrafen om ortnamn i kulturminneslagen. Stockholm. (Rapport från Riksantikvarieämbetet 2006:5.)

Nilsson, Leif, 2002: Standardization of Swedish place-names in the 20th century. I: Actas do XX Congreso Internacional de Ciencias Onomásticas. Santiago de Compostela, 1999. A Coruña. (Biblioteca Filolóxia Galega.) S. 521–526.

— 2005: The Place-Name Advisory Board of Sweden. I: Namn och bygd 93. S. 105–108.

Nilsson, Leif, Nyström, Staffan & Torensjö, Annette, 2008: Swedish place-name legislation and its emphasis on the preservation of geographical names as a part of the nation's cultural heritage. I: Peter Jordan, Hubert Bergmann, Catherine Cheetham, Isolde Hausner (eds.), Geographical Names as a Part of the Cultural Heritage. (Wiener Schriften zur Geographie und Kartographie 18.) S. 59–63.

Nyström, Staffan, 2001: Ortnamnen och kulturminneslagen. Om tolkning och tillämpning av begreppet god ortnamnssed. Stockholm.

— 2010: The Place-Name Advisory Board and National Name Standardization in Sweden. I: Geografische Namen – Vielfalt und Nord. 40 Jahre institunationalisierte Ortsnamenforschung und -standardisierung in Österreich. 65. Geburtstag von Isolde Hausner. Herausgegeben von Hubert Bergmann und Peter Jordan. Wien. (Beihefte zur Österreichischen Namenforschung 6.) S. 71–81.

— 2015: Swedish place-name legislation. Application, evaluation, revision. I: Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences 47 (2012). S. 119–136.

— 2018: Place-name policies in Scandinavia and elsewhere. I: Onomastica Uralica 14. Ed. by Tamás Farkas & Staffan Nyström. S. 65–82.

SOU 1982:45 = Ortnamns värde och vård. Betänkande av särskild utredare. 1982. Statens offentliga utredningar 1982:45. Stockholm.

SOU 1996:128 = Skyddet av kulturmiljön. En översyn av kulturminneslagens bestämmelser om byggnader och kulturmiljöer, prästgårdar, kyrkstäder och ortnamn. Slutbetänkande av Kulturarvsutredningen. 1996. Statens offentliga utredningar 1996:128. Stockholm.

11. Samiska, skogsfinska och meänkieliska ortnamn i Sverige

11.1. Inledning

I dagens Sverige talas flera hundra olika språk. Förutom majoritetsspråket svenska är alla dessa språk minoritetsspråk, men det är stor skillnad på de olika språkens ställning. Sedan år 2000 har fem språk, samiska, finska, meänkieli, jiddisch och romani, erkänd ställning som nationella minoritetsspråk i Sverige. Det innebär att dessa språk, och de grupper som använder dem, har funnits i landet så lång tid att de anses vara en del av landets historia. Men bland dessa språk finns en viktig skillnad, nämligen den att samiska, finska och meänkieli är inhemska språk. De har alltså hemortsrätt i landet sedan gammalt och har talats här mycket, mycket länge. Därför finns det också många gamla ortnamn på dessa språk.

I kulturmiljölagen finns en hänsynsparagraf om vad man kallar *god ortnamnssed.* Detta innebär bl.a. att ortnamn ska stavas enligt vedertagna regler för språkriktighet (om det inte finns andra, hävdvunna stavningsformer) och att namn på svenska, samiska, finska och meänkieli så långt möjligt ska användas samtidigt på kartor och vid skyltning i flerspråkiga områden. Detta följer en FN-rekommendation från 1972, som säger att ortnamn på minoritetsspråk bör skrivas i enlighet med respektive språks stavningsregler. Institutet för språk och folkminnen (Isof) arbetar, tillsammans med Sametinget och Svenska Tornedalingars Riksförbund–Tornionlaaksolaiset (STR–T), med en översyn av vilka namnformer som bör användas. Lantmäteriet framställer kartor med korrekta former (för minoriteternas ortnamn i enlighet med Isofs rekommendationer), och Trafikverket ansvarar för skyltning med de former som har Lantmäteriet fastställt.

Ett regelverk är en sak, vad som händer i verkligheten en annan. Finsk-ugriska ortnamn på svensk mark har väckt många och delvis häftiga känslor. Den första ort i Sverige som fick flerspråkig skyltning var Kiruna, där man 1993 satte upp en skylt med det samiska namnet *Giron* vid sidan om det svenska. Denna skylt blev dock utsatt för upprepade sabotage. När Vittangi år 2000 fick en skylt med sitt samiska namn *Vazáš*, blev denna omedelbart översprejad med svart färg. Vägskyltarna vid framför allt dessa båda orter har flera gånger målats över, förstörts eller stulits. Man har då ignorerat såväl minoriteternas rättsliga status som principerna för hanteringen av ortnamn.

11.1.1. Språkmöten och ortnamnslån

När språk möts påverkar de varandra. Det gäller förstås också språkens namnbestånd. Minoritetsspråksnamnen i Sverige har ofta använts i kontakt med svensktalande, vilket på olika sätt har påverkat deras nuvarande former.

Ortnamnslån kan se ut på olika sätt, och man brukar ställa upp fyra olika principer för hur det kan gå till. För det första kan namnet i sin helhet lånas från ett språk till ett annat. Mer eller mindre omedvetet byter man då ofta ut ljud eller ljudföljder som inte känns naturliga i det egna

språket. Ett exempel från de skogsfinska områdena är namnet *Paskalampi*, som betyder ’lorttjärnen’. Detta har lånats in i svenskan i formen *Paskalamm*.

För det andra kan namnet lånas i sin helhet och dessutom få en epexegetisk, dvs. förklarande, efterled. Då kan *Paskalampi* få formen *Paskalammstjärnen*. Psykologin bakom detta är förstås att en svensk namnbrukare som inte är bekant med det finska ordet *lampi* har ett behov av att veta vilken typ av lokalitet det rör sig om. En tredje variant är att förleden lånas, men efterleden översätts, så att *Paskalampi* tas upp som *Paskatjärnen*. Slutligen är den fjärde principen ett rent översättningslån, dvs. att hela namnet översätts, så att *Paskalampi* får den svenska formen *Lorttjärnen*.

Med exemplet *Paskalampi* ger alltså de fyra principerna följande resultat:

1. *Paskalampi* > *Paskalamm*
2. *Paskalampi* > *Paskalammstjärnen*
3. *Paskalampi* > *Paskatjärnen*
4. *Paskalampi* > *Lorttjärnen*.

11.2. Samiska ortnamn

Det samiska språkområdet sträcker sig från norra Dalarna norrut till Ishavskusten och österut till Kolahalvöns östkust. Området rymmer ett flertal olika samiska språk och dialekter. Inom ortnamnsarbetet på svensk sida skiljer man på nordsamiska (saN), lulesamiska (saL), pitesamiska/arjeplogssamiska (saP), umesamiska (saU) och sydsamiska (saS).

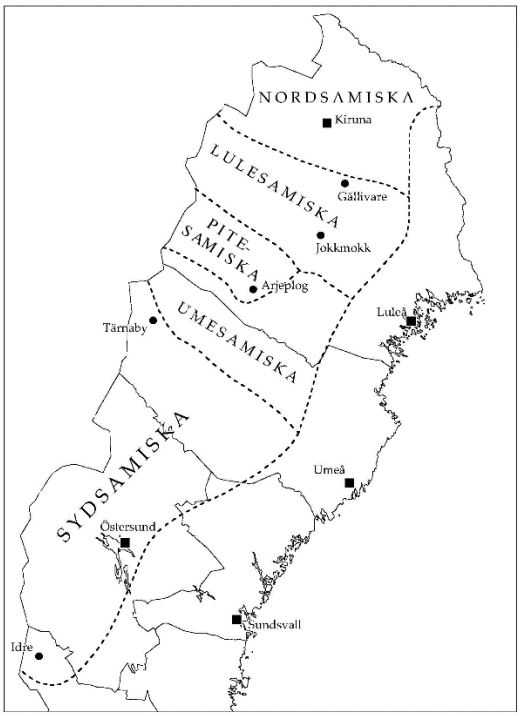

Samiska språkområden i Sverige.
Kartan är hämtad ur Svenskt ortnamnslexikon, 2 uppl., 2016 s. 13.

Trots att de samiska språken är gamla som talade språk är de ganska unga som skriftspråk. En rad olika ortografiska system har använts, där skillnaderna ibland har berott på att man har utgått från olika språkformer, och ibland på att man har använt olika principer för ljudåtergivning. Samiska ortnamn har nedtecknats långt innan det fanns någon fastställd norm för hur de samiska språken bör skrivas, och det har förts långa och stundtals hetsiga diskussioner om de samiska ortnamnens former på svenska kartor. Under många år användes en särskild s.k. »kartortografi», i princip baserad på lulesamiska former (oavsett vilket språkområde namnet fanns inom), men med förenklad teckenuppsättning och stavning. Denna kartortografi följer inte rättstavningen för något av de samiska språken, och namnformerna håller därför successivt på att bytas ut mot korrekta former, som följer de nutida ortografierna.

I den samiska ortnamnsskatten finns många namn som speglar livsföringen. Kopplingar till nomadiseringen och renskötseln finns i namn som t.ex. *Tjaktjajaure* (saL *tjaktja* ’höst’, *jávrre* ’sjö’), bl.a. i Jokkmokks socken i Lappland, som alltså betecknar sjöar vid vilka man har vistats på hösten, och i namnet på fjällmassivet *Norra Gardfjället* i Stensele, Lappland, som återgår på ett sydsamiskt *gierte* ’rengärde’. Nyttjandet av naturresurser visar sig i namn som t.ex. *Murjek*, stationssamhälle i Jokkmokks kommun, som är ett lulesamiskt *Muorjek* ’plats som är rik på bär’ (bildat till *muorjje* ’bär’), och *Latikberg*, by i Vilhelmina socken, Lappland, där förleden innehåller det sydsamiska *laadtege* ’hjortron’. Även den förkristna religionen har lämnat spår i ortnamnen, som exempelvis i *Seitevare*, namn på ett kraftverk i Jokkmokks socken. Det är en försvenskning av det lulesamiska *Siejdevárre*, där efterleden *várre* betyder ’fjäll, berg’ och förleden är genitiv av *siejdde* ’sejte’, dvs. en speciellt formad sten, klippa eller liknande som har utgjort ett kultobjekt.

Det finns också många spår av möten mellan samiska språk och svenska. Många fjällpass, t.ex. Lunndörren i Åre kommun i Jämtland, har namn med efterleden *-dörren*. Det är emellertid inte fråga om det svenska ordet *dörr* utan det sydsamiska *durrie* ’dalsänka mellan fjäll’. Abisko, nationalpark och turistort i norra Lappland, har ett namn som är en försvenskning av ett samiskt *Ábeskovvu*. Förleden är ett nordsamiskt *áhpi* ’hav’ i genitiv och efterleden, *skovvu*, det inlånade nordiska ordet *skog*. *Ábeskovvu* betyder alltså ’skogen vid havet/det stora vattnet’, där det stora vattnet kan syfta på Torneträsk eller på att skogen sträcker sig till havet vid den norska kusten.

Bynamnet *Kvikkjokk* i Jokkmokks socken i Lappland är ett ovanligt slående exempel på språkkontakt. *Kvikkjokk* är en försvenskning av det lulesamiska *Guojkkajåhkå* (*guojkka* ’fors’, *jåhkå* ’stor bäck, å’). Byns samiska namn, *Huhttán*, är å andra sidan en samifiering av det svenska ordet *hyttan* och syftar på malmhanteringen. Det innebär att det svenska namnet återgår på ett samiskt, medan det samiska återgår på ett svenskt, vilket tydligt visar att de båda språken och folken har haft många kontaktytor.

Namnen i norra Sverige innehåller ofta spår av meänkieli/finska (det lokala språket kallas idag *meänkieli*, men de officiella namnformerna har ofta skrivits på standardfinska). *Kiruna* kommer av ett nordsamiskt *giron* ’fjällripa’, som till en början syftade på berget Kiirunavaara. Namnet *Giron* översattes till ett finskt *Kiiruna*, som sedan försvenskades till *Kiruna*. Fjällnamnet *Dundret* i Gällivare socken i Lappland är ett ursprungligt lulesamiskt *Váhtjerduottar*, där *duottar* betyder ’fjäll’ och *Váhtjer* är namnet på en man som hade sina betesmarker där i början av 1600-talet. Detta namn omvandlades till ett finskt *Vasaratunturi* (fi. *vasara* ’hammare’, *tunturi* ’fjäll’), vars efterled sedan försvenskades till *Dundret*.

Ibland kan de samiska namnens ogenomskinlighet för svenskar ge pikanta resultat, som t.ex. i namnet på Sveriges högsta fjäll, *Kebnekaise*. Efterleden är ett nordsamiskt *gáisi*, med betydelsen ’hög, brant fjälltopp’. Förleden betyder ’kittel’. Detta är kanske överraskande för den som vet hur Kebnekaise ser ut. På vad grundar sig namnet med betydelsen ’kittelfjäll’? Svaret är faktiskt att det grundar sig på en intilliggande topp. Det vackra och ofta fotograferade Tolpagorni i Kebnekaisemassivet har en mycket karakteristisk kittelform, och var den topp som ursprungligen bar namnet. Men namnet, numera skrivet *Giebmegáisi*, kom sedan att överföras till en annan del av fjällmassivet – trots att denna inte på något sätt erinrar om en kittel.

Tolpagorni i mitten, Singitjåkka till vänster och Kebnekaise till höger, bakom sjön Láddjujávri i april 2007. Foto: Helleborus, CC BY-SA 3.0 <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>, via Wikimedia Commons.

Tabell 1. Några samiska ortnamnselement. saN = nordsamiska, saL = lulesamiska, saP = pitesamiska/arjeplogssamiska, saU = unesamiska, saS = sydsamiska. Ibland kan flera varieteter se likadana ut i de angivna nominativformerna, men ändå skilja sig åt i böjningen, t.ex. *luokta* ’vik’, som i genitiv blir saN *luovtta*, saL *luovta*, saP *luokta*.

Betydelse	**saN**	**saL**	**saP**	**saU**	**saS**	**Äldre »kart-ortografi»**	**Ortnamnsexempel**
fjäll, berg	várri	várre	várre	várrie	vaerie	vare	saL *Jiellevárre* (jielle ’spalt, mellanrum’) Gällivare
fjälltopp	čohkka	tjåhkkå	tjåhkkå	tjåhkka	tjahke	tjåkkå	saL *Sarektjåhkkå* (*sarek* ’svagare rentjur’?)
hög, brant fjälltopp	gáisi	gájsse	gájsse	gájssie	gaejsie	kaise	saP *Beljijgájsse* (*bällje* ’öra’ Bieljegáisse (tidigare *Örfjäll*)
lågfjäll med utsikt	várdu	várddo	várddo	várdduo	vaartoe/ vaarta	vardo	saS *Rujvievaartoe* (*rujvie* ’den rykande’) Ryfjället
dalgång	vággi	vágge	vágge	vággie	vaegkie	vagge	saN *Gorsavággi* (*gorsa* ’ravin’)
större bäck, å	johka	jåhkå	jåhkå	juhka	johke	jåkkå	saL *Jåhkåmåhkke* (*måhkke* ’krök’) Jokkmokk
älv	eatnu	ädno	ädno	iednuo	jeanoe	ätno	saL *Bihtámädno* (*Bihtám* ’Piteå’) Piteälven

sel, lugnvatten	savu/ savvon	savoj	savon/ savvun	suvvane	sovvene	savon	saS *Gierkiesovvene* (*gierkie* ’sten’) Stensele
sjö	jávri	jávrre	jávrre	jávrrie	jaevrie	jaure	saU *Árviesjávrrie* (*árvies* ’rikt givande’) Arvidsjaur
vik	luokta	luokta	luokta	luoktta	loekte	luokta	saN *Nihkkáluokta* (*Nihkká* mansnamn) Nikkaluokta
sund	čoalmi (i efterled *čoalbmi*)	tjoalmme	tjålbme	tjålbmie	tjåelmie	tjålme	saP *Vuoggatjoalmme* (*vuogga* ’metkrok’) Vuoggatjålme
myr	jeaggi	jiegge	jägge	jeäggie	jiegkie	jägge	saP *Jäggeluoktta* Jäkkvik

11.3. Skogsfinska ortnamn

Fram till 1809 var nuvarande Sverige och Finland ett och samma land. Även om den östra delen av riket var framför allt finsktalande och den västra framför allt svensktalande, vet man att det har funnits finsktalande befolkning i bl.a. Mälarlandskapen sedan medeltiden. Denna har huvudsakligen bott i städerna, där det redan fanns etablerade svenskspråkiga namn och där de finsktalande inte heller utgjorde någon sammanhållen språkgemenskap. Under en kolonisationsperiod på 1500- och 1600-talen slog sig dock många finsktalande ned i skogstrakter i ett område mellan Östergötland i sydost, sydöstra Lappland i norr och Värmland i väst. Det ledde till att det i slutet av 1600-talet fanns sammanhängande s.k. finnbygder framför allt i Tiveden, västra Värmland, Bergslagen, delar av Gästrikland och Hälsingland, nordvästra Dalarna, Medelpad, delar av Ångermanland och angränsande delar av Härjedalen, Jämtland och Lappland. Detta var marker som den tidigare befolkningen hade använt till jakt, fiske, slåtter och vall, men som annars var i stort sett obebyggda. Finnarnas tradition av svedjebruk gjorde att de kunde utnyttja markerna på ett annat sätt än de svenska bönderna hade kunnat. Nya, finskspråkiga bygder växte fram.

Man namnger olika saker beroende på hur man utnyttjar ett område. De svenskar som hade använt markerna för t.ex. jakt hade ofta satt namn på sådant som utgjorde hållpunkter i landskapet, som stora sjöar, åar och berg. Mindre lokaler, t.ex. tjärnar, bäckar, höjder och mossar, fick namn först när markerna bebyggdes, och eftersom de som bosatte sig där var finskspråkiga, fick de mindre lokalerna finskspråkiga namn. Därför finns det många ortnamn på *-lamm* (tjärn), men färre på *-järvi* ’sjö’, eftersom de stora sjöarna hade redan namn innan den finsktalande befolkningen flyttade dit.

Användningen av finska minskade med tiden, och försvann från de flesta finnbygderna under 1800-talet. I nordvästra Värmland levde dock finskan kvar in på 1900-talet och dog ut helt först 1980. Men även i områden där finskan försvann långt tidigare finns det (ursprungligen) finska ortnamn kvar: bevarade skogsfinska ortnamn finns idag i ett 90-tal socknar. Nedan ges några exempel på namnleder med finskt ursprung.

- *-mack, -mäck, -magg* och *-mark* < fi. *mäki* ’backe’; ex. *Noppimäck*, berg i Orsa socken i Dalarna (fi. *nuppi* ’knopp, topp’)
- *-lamb, -lamm, -lammi* eller *-lampa* < fi. *lampi* ’tjärn’; ex. *Pilkalamm*, tjärn i Los socken i Hälsingland (fi. *pilkka* ’blecka, märke uthugget i trädstam’)

- *-so, -så* < fi. *suo* ’myr’; ex. *Pickaso,* myr i Dalby socken i Värmland (fi. *pitkä* ’lång’)
- *-nick, -nit, -nite, -nitt, nitti* < fi. *niitty* ’äng’; ex. *Alanitti*, dal i Mangskogs socken i Värmland (*ala* fi. ’nedre’)
- *-a, -ao, -o* < fi. *aho* ’(ödelämnad) sved’; ex. *Lattao,* skogsområde i Järna socken i Dalarna (fi. *lato* ’lada’)
- *-latt, -lack, -lax* < fi *lahti* / *laksi* ’vik’; ex. *Paskalatt,* vik i Hemsjön i Los socken i Hälsingland (fi. *paska* ’lort’)
- *-la*/*-lä* platsangivande suffix; ex. *Villola,* gård i Viksjö socken i Ångermanland (*Villo* < *Vilho,* ’Vilhelm’)

I finnmarkerna i Värmland, där språket har varit levande längst, finns det också många finska bebyggelsenamn, med namnleder som t.ex. *kota* ’kåta, enkel stuga’, *kylä* ’by’, *torppa* ’torp’, *tupa* ’stuga’, och det platsangivande suffixet *-la*/*-lä*. I Värmland finns ungefär 7 000 finska ortnamn, varav hälften används i levande tradition.

Flera finska ortnamn, t.ex. *Luossa* (< fi. *luosa* ’mindre vattensamling, pöl’) och *Tervalax* (fi. *terva* ’tjära’, *lax* < *laksi,* äldre form av *lahti* ’vik’) har blivit kända genom sångtexter av Dan Andersson, född i Grangärde finnmark i Dalarna.

11.4. Meänkieliska ortnamn

När man år 1809 delade det svensk-finska riket drog man gränsen längs Torne älv, dvs. rakt igenom det finska språkområdet. I stora delar av Norrbottens län har det talats finska. Finskan i norra Sverige har tidigare kallats *tornedalsfinska* eller *norrbottensfinska,* men numera använder man termen *meänkieli* (*meän kieli* ’vårt språk’). Trots att likheterna med den finska som talas på östra sidan om riksgränsen är stora, har meänkieli genom politiska beslut fått ställning som ett eget språk, skilt från finskan. Meänkieli har ännu ingen helt fastställd ortografi. När det gäller ortnamnens stavning följer man principen att normalisera efterleden efter den vanligaste formen av ordet, medan förleden kan ha lokal språkform. Äldre tiders upptecknare har emellertid ofta »korrigerat» formerna i sin helhet till standardfinska.

Flera ortnamn i det meänkieliska språkområdet har försvenskats på olika sätt. *Hietaniemi* (*hieta* ’sand’, *niemi* ’udde’) är namn på en socken och tätort i Norrbotten, år 1543 skrivet *Heijthanimj*. Ortens svenska namn, *Hedenäset,* tillkom i samband med anläggandet av järnvägsstationen. Då översatte man efterleden *-neimi* till *-näset,* men kopplade felaktigt ihop förleden med det svenska ordet *hed*. Även byn *Päkkilä* (*Peckella* 1539) i Hietaniemi socken har fått ett svenskt namn i samband med att järnvägen byggdes. *Päkkilä* kommer av mansnamnet *Pekka* och suffixet *-la*/*-lä,* och anger alltså den plats där en man vid namn *Pekka* varit bosatt. Den svenska formen *Bäckesta* är en ren ljudanpassning, utan samband med vare sig det ursprungliga namnet eller med norra Sveriges svenskspråkiga ortnamnstyper.

Andra exempel på meänkieliska namnleder är:

- *kylä* ’by’; ex. *Koijukylä* (fi. *Koivukylä*), by i Hietaniemi socken i Norrbotten (meänk. *koiju* (fi. *koivu*) ’björk’)
- *järvi* ’sjö’; ex. *Mettäjärvi,* by i Norrbotten (meänk. *mettä* (fi. *metsä*) ’skog’)
- *vaara* ’berg’; ex. *Nilivaara,* tätort i Gällivare socken, Lappland (meänk. *nili* ’stolpbod’)

- *ranta* ’strand’; ex. *Haaparanta*, stad i Norrbotten (*haapa* ’asp’, eg. **Haapaniemen ranta* ’(hemmanet) Haapaniemis strand’; sv. form *Haparanda*)
- *lompolo* ’tjärn, sjöliknande utvidgning i en å’; ex. *Korpilompolo*, tätort i Norrbotten (*korpi* ’sank granskog, ödemark’; sv. form *Korpilombolo*)
- *väylä* ’stor älv’; ex. *Kaihnuunväylä*, Kalixälvens nedre utlopp i Norrbotten (meänk. *kaihnuu* (fi. *kainuu*) ’öppning, åmynning’, *-n* genitiv)
- *suanto* ’sel, lugnvatten i å eller älv’ (fi. *suvanto*); ex. *Junosuanto*, tätort i Norrbotten (förleden kommer av ett nordsamiskt *čuno* ’fin, torr sand’; sv. form *Junosuando*)

Märit Frändén

Litteratur:

Andersson, Daniel, 2017: Ortnamnens funktioner i flerspråkiga områden. I: Mellannorrland i centrum. Språkliga och historiska studier tillägnade professor Eva Nyman. Red.: Lars-Erik Edlund & Elżbieta Strzelecka under medverkan av Thorsten Andersson. (Kungl. Skytteanska Samfundets handlingar 77. Nordsvenska studier 26.) S. 131–142.

Collinder, Björn, 1964: Ordbok till Sveriges lapska ortnamn. Uppsala.

Edlund, Lars-Erik, 2017: Ortnamn och identitetsprocesser. Diskussionen kring några samiska ortnamn i Västerbotten. I: Namn och identitet. Handlingar från NORNAs 46:e symposium i Tammerfors den 21–23 oktober 2015. Red.: Unni-Päivä Leino & al. S. 195–230.

Falck, Albert & Korhonen, Olavi, 2008: Gällivares samiska och finska ortnamn. Gällivare.

Holmdal, Nils & Littmarck, Hélène, 1986: Paljacka, Pajso och Mylimak. Grangärde finnmark och dess ortnamn. 2. uppl. Uppsala.

Korhonen, Olavi, 2005: Samiska ortnamn i världsarvet Laponia. I: Arvet. Laponia – Lapplands världsarv. Hudiksvall. S. 144–189.

— 2009: Samiska ortnamn nedanför lappmarksgränsen. I: Norrbotten. Norrbottens hembygdsförbunds årsbok 2009. Luleå. S. 202–234.

Lundqvist, Björn, 2018: Balkesliden och andra namn på *Balkes-* i Nordmalings socken – ursprung och tolkning. I: Oknytt. Johan Nordlander-sällskapets tidskrift nr 1–2, 2018.

— 2020: *Rödhågna – Riddovardo* i Vemdalens socken i Härjedalen. I: Namn och namnvård. Vänskrift till Annette C. Torensjö på 60-årsdagen den 18 november 2020. Uppsala. (Namn och samhälle 31.) S. 89–96.

Mattisson, Ann-Christin, 1993: Samiska namn på fjällkartorna. Gävle. (Ortnamn och namnvård 3. LMV-rapport 1993:19.)

Sjaggo, Ann-Charlotte [2010]: Från Sulidälmá till Áhkkábáktte. En ortnamnsguide för norra sidan Piteälven i Arjeplogsfjällen.

Swedell, Ulla, 2001: Finska och samiska ortnamn i Sverige. Uppsala. (Opuscula Uralica 4.)

— 2007: Samiskt, finskt och svenskt kulturmöte i ortnamnsperspektiv. I: Namn och mångkultur – flerspråkiga miljöer och kulturella influenser. Föredrag vid Ortnamnssällskapets i Uppsala 70-årssymposium 21–22 oktober 2006. Red.: Katharina Leibring, Staffan Nyström & Mats Wahlberg. Uppsala. S. 95–102.

— 2008a: Ortnamnens vittnesbörd om språkmöten i norra Norrland. I: Revitalisera mera! En artikelsamling om den språkliga mångfalden i Norden tillägnad Leena Huss. Red.: Ulla Börestam, Satu Gröndahl & Boglárka Straszer. Uppsala. (Uppsala multiethnic papers 50.)
— 2008b: Minoritetsspråkens ställning i ortnamnsbruket i Sverige. I: Sprog i Norden 2008. S. 205–211.
— 2009: Gällivares bebyggelsenamn ur minoritetsperspektiv. I: Namn i flerspråkiga och mångkulturella miljöer. Symposiebidrag redigerade av Lars-Erik Edlund och Susanne Haugen. Umeå. (NORNA-rapporter 83. Nordsvenska 16. Kulturens frontlinjer 56.) S. 27–36.
Wahlberg, Mats, 1991: Ortnamnsförrådet i de svenska finnmarkerna. I: OUÅ. S. 48–69.
— under utg.: Skogsfinska ortnamn.
Wande, Erling, 1999: Finska och tornedalsfinska ortnamn i Sverige. I: Migration och mångfald. Essäer om kulturkontakt och minoritetsfrågor tillägnade Harald Runblom. Uppsala. S. 348–367.
Wedin, Maud, 2001: Ortnamnen. I: Det skogsfinska kulturarvet. Falun. S. 157–164.
— 2007: Den skogsfinska kolonisationen i Norrland. Falun. [Om ortnamn s. 311–326].

12. Ortnamn och språkkontakt

Få språk utvecklas helt isolerat från andra språk. Det vanliga är att människor som talar olika språk på ett eller annat sätt kommer i kontakt med varandra. De här mötena mellan människor med olika språklig bakgrund ligger till grund för fenomenet språkkontakt. Vid språkkontakt kan språken påverka varandra på flera olika sätt. Namn, som är en naturlig del av språket, kan också bära spår av språkkontakt eller rent av ha kommit till som resultat av sådana språkmöten. Traditionellt har forskningen om ortnamn i språkkontakt fokuserat på historiska förhållanden, t.ex. ortnamn på minoritetsspråk och bebyggelsehistoria. Forskningsfältet har växt betydligt på senare tid och inriktar sig numer på de språkmöten som berör namnbeståndet i Norden idag, de mellan olika nordiska språk, nordiska språk och engelska, nordiska språk och invandrade språk samt nordiska språk, minoritetsspråk och teckenspråk.

Den del av namnforskningen som studerar namn i språkkontakt kallas kontaktonomastik. Om man ser på den forskningsinriktningen med både namnforskarglasögon och språkvetarglasögon upptäcker man att kontaktonomastiken hör hemma i socioonomastiken och namnforskningen samtidigt som den också är en del av kontaktlingvistiken och naturligtvis språkvetenskapen. Kontaktonomastiken, som har sitt ursprung i namnforskarnas intresse för ortnamn i språkkontakt, har under sin utveckling utvidgat sitt intresseområde till att omfatta samtliga namntyper samt anammat teorier och metoder från både kontaktlingvistik och socioonomastik. I det här kapitlet ges en överblick över forskningsfältet ortnamn i språkkontakt, dess centrala forskningresultat och ett axplock ur dess frågeställningar, teorier och metoder som kan komma till nytta, t.ex. vid uppsatsskrivande.

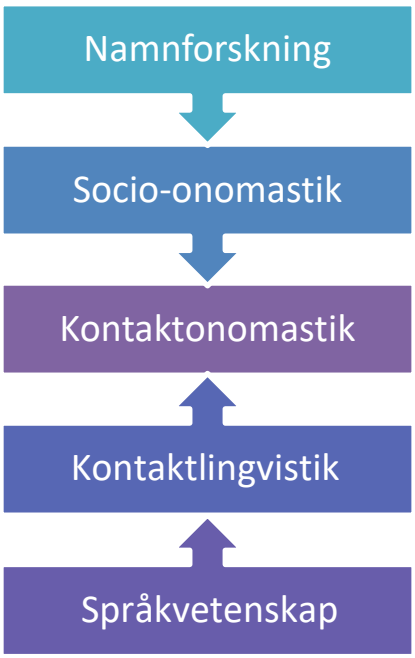

Kontaktonomastik inom namnforskning och språkvetenskap.

12.1. Överblick

12.1.1. Vad är språkkontakt?

Språkkontakt har länge setts som ett fenomen som har sin hemvist i talat språk. I sitt klassiska pionjärarbete Languages in contact (1953) menar Uriel Weinreich att språkkontakt uppstår när två eller flera språk, t.ex. svenska och engelska eller svenska, polska och engelska, används växelvis av flerspråkiga språkbrukare. Men två olika språk kan även mötas via ett tredje språk och även skrift. Denna gängse förklaring till vad språkkontakt är grundar sig i en bestämd syn på vad språk är, nämligen olika system som flerspråkiga individer mer eller mindre fritt kan växla mellan. Det finns dock gott om alternativ. Om man t.ex. väljer att hellre se språk eller språkande som en kommunikativ praktik blir följden att flerspråkiga individer väljer uttrycksmedel från en rikare, flerspråkig repertoar, snarare än växlar mellan olika språksystem.

Traditionellt ser man s.k. interferens som språkkontaktens huvudsakliga resultat. Interferens betyder att man överför språkliga drag från det ena språket till det andra på olika nivåer, t.ex. fonologisk, morfosyntaktisk eller lexikal nivå. S.k. uttalsbrytning är ett exempel på interferens på fonologisk nivå. Förutom interferens finns idag en uppsjö av termer för att beskriva språkkontaktens resultat, t.ex. *transfer*, *lån*, *substratpåverkan* och *tvärspråkligt inflytande* (eng. *cross-linguistic influence*). Inom kontaktonomastiken används oftast begreppet *lån*. Med lån, närmare bestämt lexikallån, avses överföring av ord och namn från källspråket, dvs. det språk som lånet har sitt ursprung i, till målspråket, dvs. det språk som tar emot lånet. *Chicklit*, *multitaska*, *boomer* och *covidiot* är exempel på relativt nya engelska importord, alltså de ord som nyligen lånats från engelskan till svenskan. *Kiruna* och *Kebnekaise* är svenska ortnamn av samiskt ursprung, alltså gamla lånenamn i det svenska språket. Det finns förutom interferens en annan naturlig följd av att flerspråkiga kan fler än ett språk, nämligen kodväxling. När man kodväxlar använder man sig av fler än ett språk inom ett och samma yttrande. Den här företeelsen brukar ses som något väsensskilt från lån, men en relativt etablerad uppfattning idag är att kodväxling och lån snarare utgör motsatta poler i ett kontinuum, dvs. att kodväxling är en förutsättning för lån.

Språkkontakt uppstår i bestämda språkkontaktssituationer som har vissa gemensamma drag oavsett vilka språk det handlar om eller var i världen de talas. Man brukar dela in de situationer där språkkontakt uppstår i tre grupper. Till den första gruppen hör de kontaktsituationer som förutsätter språkbevarande, vilket betyder att olika språk i ett samhälle talas sida vid sida utan att något av språken riskerar att dö ut. Samexistensen av finska och finlandssvenska i Finland är ett exempel på den här typen av språkkontakt. De kontaktsituationer som förutsätter språkskifte utgör den andra gruppen. Det innebär att den ena språkgemenskapen i ett samhälle har gått över eller håller på att gå över till den andra språkgemenskapens språk. Delar av den samisktalande minoriteten har t.ex. gått över till majoritetssamhällenas språk på flera håll i Sápmi. Den sista gruppen av språkkontaktssituationer är de situationer som leder till språkskapande, dvs. då interaktionen mellan språkbrukare med olika modersmål kan leda till att nya språk, så kallade pidginspråk och kreolspråk, uppstår. Nordiska exempel på detta är s.k. russenorsk ’ryssnorska’, ett pidginspråk som användes av norsk- och rysktalande på Nordkalotten, samt Borgarmålet, »pidginsvenskan», som användes av samer och svenska handelsmän i Lappland på 1700-talet.

Flera inomspråkliga och utomspråkliga sociala faktorer kan påverka vilka resultat språkkontakten kan leda till. T.ex. är likheter mellan de språk som kommer i kontakt den inomspråkliga faktor som kan främja språkförändring. Vidare har statusen hos de olika språkgemenskaper som kommer i kontakt en avgörande betydelse för vilket slags kontaktsituation som uppstår.

12.1.2. Nordisk forskning om ortnamn i språkkontakt

Kontaktonomastik har varit ett populärt ämne att forska om under längre tid. Det mesta som skrivits om ortnamn i språkkontakt i Norden faller in under något av tre olika teman: 1) ortnamn i nordiska kolonier i Normandie och på de brittiska öarna, t.ex. Orkneyöarna, 2) ortnamn från områden med kontakt mellan nordiska språk och minoritetsspråken finska, meänkieli, dvs. det finsk-ugriska språk som talas i Tornedalen, kvänska, dvs. det finsk-ugriska språk som talas i Nordnorge, och samiska, och 3) de nordiska invandrarnas ortnamn i USA. Som man anar av den här korta sammanfattningen har man i Norden forskat om olika typer av språkkontaktssituationer (se 12.1.1). Om man t.ex. forskar om kontakten mellan finska och svenska med levande, stabil flerspråkighet intresserar man sig för en kontaktsituation med språkbevarande. I flera undersökningar beskriver man däremot situationer som förutsätter språkskifte och avbruten språkkontakt, t.ex. studier av ortnamn i nordiska kolonier. I den här typen av forskning står de olika regionernas bebyggelsehistoria i centrum. Man har alltså intresserat sig för vem som bott i ett visst område, vilket eller vilka språk de talat och vilka ortnamnsspår de lämnat efter sig. Vad gäller den språkliga aspekten av språkkontakt har man ägnat mycket tid åt att undersöka lån av ortnamn mellan olika språk och på vilka olika sätt människor kan anpassa lånenamn till sitt eller sina modersmål (se om lån och interferensfenomen i 12.1.1).

Det arbete som ligger till grund för tidig teori- och metodutveckling inom kontaktonomastiken är Eberhard Kranzmeyers Zur Ortsnamenforschung im Grenzland ’Om ortnamnsforskning i gränslandet’ (1934). Han undersöker ortnamnsbeståndet i ett tysk-romansk-slovenskt gränsområde i södra Bayern i Tyskland med levande språkkontakt. Hans huvudsakliga bidrag är utvecklingen av den s.k. namnparsmetoden, en metod som går ut på att man samlar in och analyserar de olika namn som en och samma plats bär i olika kontaktspråk. Traditionellt räknar man med tre typer av namnpar. I s.k. översättningspar lånar man namnets betydelse utan hänsyn till dess ljudform, t.ex. ty. *Abtei* – rom. *Abbazia* – slov. *Opatija* där samtliga namn har samma betydelse, ’kloster’. Med s.k. lånepar avses de fall där namnets ljudform lånas in utan hänsyn till namnets betydelse, t.ex. ty. *Auf dem Tanzboden* – slov. *Na Toncpodnu*, där bestämningarna i prepositionsfraserna fonologiskt liknar varandra. S.k. fria par är en restgrupp, eftersom det inte går att etablera något samband mellan namnen i paret förutom att de betecknar en och samma plats, t.ex. ty. *Feldkirchen* – slov. *Trg*. Det viktigaste teoretiska inslaget i den här metoden är hypoteser om låneriktningen i olika typer av par, dvs. vem som myntat ortnamnen och vem som tagit över dem till sitt eller sina språk. T.ex. menar Kranzmeyer att yngre, tyska namn i översättningsparen är översättningar av äldre, slaviska namn i ett tysk-slovenskt kontaktområde.

I Norden har namnparsmetoden använts framgångsrikt i undersökningar i områden med levande flerspråkighet, t.ex. i ett gammalt svensk-finskt kontaktområde i Tornedalen. Metoden är dock knappast universell och kan ge osäkra resultat. Det är svårt att komma fram till pålitlig statistik över fördelningen mellan olika typer av par eller fastställa låneriktningen om det saknas

äldre skriftliga källor och om områdena i stort är enspråkiga, dvs. delvis har genomgått språkskifte, t.ex. i norra Satakunta respektive Mörskoms socken i Nyland i Finland. Vidare behöver det inte nödvändigtvis finnas ett samband mellan två namn med samma betydelse i ett översättningspar. Sådana namn kan uppstå oberoende av varandra och på så sätt tillhöra fria par snarare än översättningspar. T.ex. kan både svensktalande och finsktalande människor ha uppmärksammat att viken i deras närhet är bred och således döpt den till sv. *Bredviken* ~ fi. *Laajalahti*, jfr *laaja* ’bred, vid’, *lahti* ’vik’.

Nästa stora teoretiska och metodologiska kliv i nordisk forskning om ortnamn i språkkontakt kommer i och med att fältet börjar närma sig kontaktlingvistiken, som betonar vikten av sociokulturell kontext i studier om språkkontakt (se 12.1.1). Inspirationen hämtas antingen direkt ur Weinreichs pionjärverk eller från utomnordiska namnundersökningar som bottnar i Weinreichs teori. Namnforskare tar alltså ett helhetsgrepp på de namn de undersöker och de inom- och utomspråkliga sammanhang som namnen fungerar i. Exv. kan ortnamn analyseras utifrån s.k. areala, språkliga och kronologiska förhållanden. De areala eller områdesrelaterade förhållandena beskriver olika typer av områden där språkkontakt utspelar sig, t.ex. i stort sett enspråkiga områden eller tvåspråkiga gränsområden. När man tar hänsyn till de språkliga förhållandena tar man t.ex. med i beräkningen hur lika eller olika de språk som kommer i kontakt är och hur stor andel flerspråkiga det finns i befolkningen. Här är det viktigt att påpeka att man inte behöver vara flytande i sina andraspråk eller främmande språk för att kunna låna ortnamn från ett språk till ett annat språk. De kronologiska förhållandena har att göra med datering av lånenamn med hjälp av både språkliga och utomspråkliga metoder.

När forskare beskriver de olika sätt som människor kan låna och anpassa lånenamn på använder de sig oftast av Weinreichs modell, som knyter interferensfenomen till olika språkliga nivåer (se 12.1.1). På det här viset bygger många undersökningar om ortnamn i språkkontakt på en språksyn som i stort sett likställer språk i bruk och språksystem. Traditionellt skiljer man inte mellan lån och olika typer av anpassning av lånenamn. Den här trestegsanalysen av lånenamn har varit vanlig inom kontaktonomastiken:

a) Lån av språkligt uttryck eller form, dvs. lån av ett namn ur källspråket som anpassas fonologiskt till målspråket. Fonologisk anpassning går ut på att de människor som lånar in namnet byter ut de ljud och de ljudkombinationer som inte är förenliga med målspråkets ljudsystem. T.ex. anpassas de svenska namnen *Enskäret* och *Hamnskäret* som finskans *Enskeri* respektive *Hamiskeri*, där *sj*-ljudet byts ut mot de närliggande ljuden i finskan.

b) Lån av innehåll eller betydelse (komplett översättningslån), dvs. lån av ett namn ur källspråket som översätts, alltså anpassas semantiskt, till målspråket. T.ex. översätts de finska namnen *Outatalot, Outa* som *Skoggårdan* i norskan, där de finska lederna *Outa-* och *-talot* betyder ’skog’ respektive ’hus’. Finskans *Koijukoski* är en översättning av svenskans *Björkfors*.

c) Lån av form och betydelse eller en kombination av fonologisk anpassning och partiell översättning, dvs. lån av ett namn ur källspråket som delvis anpassas fonologiskt, delvis översätts till målspråket. T.ex. är huvudleden, fi. *-järvi* ’sjö’, i det finska namnet *Präntijärvi* en översättning, medan bestämningsleden *Pränti-* är en fonologisk anpassning av sv. *Bränd-*. Ofta är det huvudleder som översätts och bestämningsleder som anpassas fonologiskt.

Det finns några allmänna tendenser i de resultat som mångårig forskning om ortnamn i språkkontakt kommit fram till. Fonologiska anpassningar är det vanligaste sättet att anpassa namn på i flera kontaktsituationer med både språkbevarande och språkskifte. Den höga frekven-

sen av översättningar eller semantiska anpassningar kan förklaras olika beroende på hur kontaktsituationen ser ut. Om kontakt uppstår mellan språk som är väldigt lika varandra som samiska och kvänska eller engelska och fornvästnordiska kan fonologisk anpassning lätt resultera i översättning, t.ex. eng. *Ashby* som är en anpassning av fvn. **Askby*. Överflödet av översättningar vid kontakten mellan typologiskt sett olika språk, t.ex. samiska och norska i Kaldfjorden, Norge, kan bero på att en språkgemenskap har genomgått språkskifte, alltså har gått över till majoritetsspråket. Följande faktorer verkar ha inverkan på vilka språkliga resultat språkkontakt kan leda till: kontaktens intensitet, likhet mellan de språk som kommer i kontakt, språkens status och typen av kontaktsituation. T.ex. skiljer sig det nordiska namnbeståndet åt på Orkneyöarna och i Normandie, två nordiska kolonier som är exempel på långvarig respektive kortvarig språkkontakt. Ägonamn av nordiskt ursprung finns på Orkneyöarna, men saknas i Normandie.

12.2. Nya trender inom kontaktonomastiken i Norden

Det är fortfarande populärt att forska om ortnamn i språkkontakt, men forskningen bygger sällan på de utgångspunkter och resultat som länge präglat fältet, t.ex. det primära intresset för bebyggelsehistoria, namnparsmetoden och trestegsmodellen för anpassning av ortnamn (se 12.1.2). Man hämtar inspiration vad gäller både teori och metod från andra delar av namnforskningen, t.ex. socioonomastik, och andra tvärvetenskapliga inriktningar inom språkvetenskapen, t.ex. kontaktlingvistik och språkliga landskap (eng. *linguistic landscapes*, se kap. 13). Nya forskningsfrågor tar plats på agendan. Är anpassning av ortnamn obligatorisk vid lån? Finns oanpassade lånenamn eller handlar det snarare om kodväxling (se 11.1.1)? Hur ser namnbruket ut i ett flerspråkigt samhälle? På vilka sätt kommer flerspråkigheten till uttryck på offentliga platser via ortnamn och kommersiella namn?

12.2.1. Kontaktonomastik och kontaktlingvistik/socioonomastik

En viktig strävan i utvecklingen av kontaktlingvistisk forskning om ortnamn i språkkontakt har varit att synkronisera teori- och metodutvecklingen inom fältet med den inom övriga kontaktlingvistiken. I praktiken innebär det t.ex. att språkbrukaren, den flerspråkiga individen, tillskrivs en central roll i den språkförändring som kontakten mellan olika språk kan leda till. Vidare använder man sig av analysmodeller för att studera anpassning av lånenamn som direkt utgår ifrån Weinreichs klassificering av interferensfenomen (12.1.1). Det visade sig nämligen att anpassning av ortnamn vid lån inte är begränsad till fonologiska förhållanden och översättningar (se 12.1.2). Anpassning av lånenamn kan med andra ord inträffa på andra språkliga nivåer. Man talar t.ex. om morfologisk, syntaktisk och lexikal anpassning.

Vid morfologisk anpassning tolkar namnbrukaren om källspråkets morfologiska enheter som målspråkets morfem. När man t.ex. lånade in det nordiska namnet *Stufum* in i lågskotskan, det språk som talas på Orkneyöarna, tolkade invånarna där den fornvästnordiska ändelsen för dativ pluralis, *-um*, som en lågskotsk ändelse för nominativ pluralis, *-is*. Platsen heter numera *Stews* och ligger i South Ronaldsay på Orkney. Tillägg av den skotska bestämda artikeln, *the*, till namnen av nordiskt ursprung på Orkneyöarna är ett exempel på syntaktisk anpassning av lånenamn, t.ex. *The Dale* som har sitt ursprung i det nordiska ordet *dal*. Lexikal anpassning

brukar traditionellt kallas för folketymologisk ombildning. Vid lexikal anpassning byter man ut målspråkets namnleder och morfem mot uttalsmässigt liknande namnleder och morfem i källspråket. T.ex. omtolkades det slaviska namnet **Roz-tok* med betydelsen ’stället där vattnet delar sig’ som det nordiska *Rauðstokkr*, där lederna *rauðr* och *stokkr* betyder ’röd’ respektive ’stock; trästock’. Platsen i fråga heter *Rostock* idag och ligger i norra Tyskland.

Som det framgår av exemplen ovan har många studier av ortnamn i språkkontakt utgått från historiska, skriftliga namnmaterial. I sådana undersökningar blir det t.ex. svårt att beakta variation, eftersom variationen i de bevarade skriftiga källorna rimligen inte fullständigt återspeglar variationen i muntligt språkbruk. Vidare blir det nästan omöjligt att i praktiken ta hänsyn till den flerspråkiga individen, dess identitet och inverkan på språkkontaktens resultat. Allt detta ligger till grund för att man håller sig fast vid synen på språk som språksystem i den här typen av forskning.

Undersökningar av levande språkkontakt i flerspråkiga samhällen erbjuder andra möjligheter att studera ortnamn i språkkontakt som en del av språk i bruk. Socioonomastiken blir i det här fallet en naturlig inspirationskälla både vad gäller teori och metod. Det är vanligt att samla in material via enkätundersökningar och olika typer av intervjuer, t.ex. individuella intervjuer eller fokusgruppintervjuer som kan struktureras med hjälp av på förhand förberedda frågor. Tillgången till den här typen av material öppnar helt andra möjligheter att forska om de flerspråkiga individernas namnbruk, vilket kan variera från en kommunikativ situation till en annan. Genom att analysera enkätsvar och transkriptioner av intervjuer kan man uttala sig om t.ex. varför flerspråkiga informanter väljer att använda sig av ett finskt eller ett svenskt namn i en svenskspråkig kontext i Helsingfors.

Dessa nya möjligheter, närmare bestämt tillgången till både den språkliga och den icke-språkliga kontexten, ställer dock andra krav på att skilja mellan lån och kodväxling i namnmaterialen. I kontaktonomastiken har man uppmärksammat s.k. oanpassade lånenamn, alltså de lånade namn som saknar spår av anpassning i de flerspråkigas tal, t.ex. det oanpassade finska gatunamnet *Liisankatu* (sv. *Elisabetsgatan*) som förekommer i en svensk kontext. Det är dock möjligt att även analysera namnet som ett exempel på kodväxling. Ytterligare en omdebatterad fråga i kontaktonomastiken är den om s.k. hybridnamn. Hybridnamn är namn som från början anses vara bildade med leder hämtade från olika språk, t.ex. det nyskapade inofficiella gatunamnet **Reijolagatan* som är en kombination av en finsk förled, **Reijola-* ur fi. *Reijolankatu*, och en svensk led. Den huvudsakliga invändningen mot både företeelsen och termen hybridnamn är att namnbildningen i så fall sker genom kodväxling inom ordets gränser, vilket enligt kontaktlingvistisk forskning verkar mindre troligt. Ett alternativt sätt att analysera exemplet i fråga är att se leden **Reijola-* som ett lån av finskt ursprung i svenskan.

12.2.2. Kontaktonomastik och språkliga landskap

Språkliga landskap är en tvärvetenskaplig inriktning inom sociolingvistiken som traditionellt studerar hur synliga olika språk är i det offentliga rummet i flerspråkiga samhällen. I den här typen av undersökningar tar forskare fasta på samspelet mellan de skriftliga språkliga yttringarna i gatubilden, såsom t.ex. skyltar och graffiti och de fysiska, sociala, kulturella och politiska förutsättningarna hos dessa yttringar. Namn – ortnamn och kommersiella namn – i offentliga miljöer utgör i det här fallet ett naturligt studieobjekt. Intresset för ortnamn av olika språkliga

ursprung förenar den här typen av forskning och kontaktonomastiken. Det är dock andra forskningsfrågor, namninsamlingsmetoder och analysmetoder som präglar fältet språk-liga landskap. Ett exempel på en forskningsfråga kan vara hur fördelningen av namn av olika språkliga ursprung ser ut i ett eller olika språkliga landskap och vad detta kan avslöja om det aktuella samhället, t.ex. fördelningen av ortnamn på finska, svenska eller andra språk i Karis i Finland. Namninsamling har en stark visuell förankring då man använder sig av både fotografier och videoinspelningar av offentliga miljöer. Materialet analyseras inte sällan kvantitativt och resultaten tolkas oftast i relation till de språklagar och bestämmelser som finns i det analyserade området.

Alexandra Petrulevich

Litteratur:

Blomqvist, Carl Oliver, 2017: Flerspråkighet eller språkförbistring? Finska segment i svenska medeltidsbrev 1350–1526. Uppsala. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 100.)

García Losquiño, Irene, 2018: The North Germanic place-name element *bec* in England, Normandy and Galicia. I: Namn och bygd 106. S. 5–32.

Kranzmeyer, Eberhard, 1934: Zur Ortsnamenforschung im Grenzland. I: Zeitschrift für Ortsnamenforschung 10. S. 105–148.

Matras, Yaron, 2009: Language contact. Cambridge.

Naert, Aino, 1995: Ortnamn i språkkontakt. Metoddiskussion med utgångspunkt i ortnamnsskicket i ett finsk-svenskt kontaktområde. Uppsala. (Nomina Germanica 20.)

Pedersen, Aud-Kirsti, 2001: Stadnamn og språkkontakt. Klassifikasjon av stadnamnmateriale med utgangspunkt i levande og utdøydd språkkontakt. I: Namn og nemne 18. S. 99–116.

— 2010: Stadnamn och identitet ved språkskifte. I: Namn – en spegel av samhället förr och nu. Red.: Staffan Nyström. Stockholm. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 41.) S. 73–93.

Pellijeff, Gunnar, 1966: Ortnamnslån. Några synpunkter. I: Namn och bygd 54. S. 84–94.

Petrulevich, Alexandra, 2012: Ortnamnslån och ortnamnsanpassning – två sidor av samma mynt? I: Namn på stort och smått. Vänskrift till Staffan Nyström den 11 december 2012. Redigerad av Katharina Leibring (huvudred.), Leif Nilsson, Annette C. Torensjö & Mats Wahlberg. Uppsala. S. 235–246.

— 2016: Ortnamnsanpassning som process. En undersökning av vendiska ortnamn i Knýtlinga saga. Uppsala. (Namn och samhälle 28.)

— 2017: »Utländskt», »inhemskt» och ortnamnsanpassning. Finns det universella anpassningsprinciper? I: Namn og nemne 34. S. 67–91.

Sandnes, Berit, 2003: Fra Starafjall til Starling Hill. Dannelse og utvikling av norrøne stedsnavn på Orknøyene. Trondheim.

— 2012: Stedsnavn og språkkontakt i Namn og bygd. I: Namn och bygd 100. S. 165–179.

— 2016: Names in language contact. I: The Oxford handbook of names and naming (Chapter 38). Edited by Carole Hough. Oxford. S. 540–553.

Syrjälä, Väino, 2017: Naming businesses – in the context of bilingual Finnish cityscapes. I: Socio-onomastics. The pragmatics of names. Ed. by Terhi Ainiala, Jan-Ola Östman. Amsterdam/Philadelphia. (Pragmatics & beyond new series 275.)
Vidberg, Maria, 2014: Oanpassade lån är också lån – gatunamn som lånenamn i Helsingfors. I: Namn och bygd 102. S. 123–147.
— 2016: Ortnamn i kontakt i Helsingfors. Finska inslag i bruket av gatunamn i svenska kontexter. Helsingfors. (Nordica Helsingiensia 45.)
Weinreich, Uriel, 1953: Languages in Contact. The Hague.

13. Namn i språkliga landskap

13.1. Fältet språkliga landskap

Vi omges dagligen av olika typer av skriftliga budskap. När vi går på en gata, går in på en vårdcentral, in i en skola, en arbetsplats eller i en privatbostad möts vi av en uppsjö av texter. De har olika avsändare, och olika tänkta mottagare. Det kan handla om alltifrån officiella trafikskyltar, gatuskyltar, kommersiella skyltar och reklamtexter till handskrivna lappar, graffiti, tatueringar och andra tänkbara texter författade av olika aktörer. Alla dessa texter kan sägas gemensamt utgöra ett språkligt landskap. Genom att studera texterna och placera dem i en samhällelig kontext, kan vi bättre förstå olika aspekter av den värld vi lever i. En stor del av de texter som omger oss, såväl i urbana som rurala miljöer, utgörs av namn.

Fältet språkliga landskap (som internationellt kallas linguistic landscape med den vedertagna förkortningen LL) är ett tvärvetenskapligt fält som attraherar många discipliner, inte bara forskare inom språkvetenskap. Inom fältet finns ett intresse för samspelet mellan språk och rum. Val av språk, typsnitt, bild, material, placering av och färg på skyltar och andra texter i det offentliga rummet betraktas som en betydelsebärande och närmast ideologisk handling (se Järlehed & Jaworski 2015). Inom detta fält arbetar forskare utifrån ett utvidgat textbegrepp och en ökad medvetenhet om bildens närvaro och betydelse i samhället, där den visuella aspekten och medieringen av språket ges stort utrymme och betraktas som meningsskapande (Shohamy & Waksman 2009). Namnen är, i kombination med andra semiotiska resurser, en del av det språk som omger oss. Viktigt att komma ihåg är att texten anses bestå av både verbal och icke verbal kommunikation.

Forskningsfältet har vuxit kraftigt de senaste åren, och bakom det allt större intresset för språkliga landskap ligger bl.a. den ökade globaliseringen som medför ett alltmer flerspråkigt och kulturellt heterogent samhälle. Flerspråkighet kan se ut på olika sätt. Spridning av engelskan bidrar till att skapa ett flerspråkigt samhälle. Bruket av minoritetsspråk i ett majoritetssamhälle är ett annat exempel. Vissa länder (t.ex. Finland) är officiellt tvåspråkiga. Många studier inom fältet språkliga landskap behandlar flerspråkiga miljöer, och tänkbara forskningsfrågor kan vara vilka språk som används inom ett visst område/på en viss plats, och av vem olika språk används och vad enskilda språk fyller för funktion (kommersiell, identitetsskapande, rent informativ osv.).

Det är viktigt att komma ihåg att bakom alla namn (och andra texter) vi ser i det offentliga rummet finns det människor, som uttrycker sig språkligt. En vanlig utgångspunkt inom fältet är att ett visst språks synlighet i det offentliga rummet återspeglar motsvarande språkgrupps maktposition i samhället (Ben-Rafael & al. 2010). Detta leder till frågor som vilka grupper som »får» synas i offentliga miljöer och, kanske ännu viktigare, vilka som inte får eller inte har möjlighet att göra sin röst hörd. För att förstå ett område är det naturligtvis nödvändigt att inte bara studera skrivna texter utan att även tala med de personer som lever och rör sig på platsen och låta deras röster och upplevelser vara viktiga. Därför anlägger forskare ofta ett etnografiskt perspektiv (se t.ex. Blommaert (2013), och kombinerar analys av visuellt språk med intervjuer av olika slag.

En grundläggande tanke vid studier av språkliga landskap är att man vid analysen fångar samspelet mellan språk och samhälle och tar hänsyn till politiska, sociala och ekonomiska

sammanhang där detta samspel äger rum: »the economic and political reorderings of post-industrial or advanced capitalism, intense patterns of human mobility, the mediatization of social life, and transnational flows of information, ideas and ideologies» (Jaworski & Thurlow 2010 s. 1). Det innebär att det språkliga landskapet är tätt förbundet med skapande och omskapande av identiteter på olika nivåer, sociala ordningar och maktstrukturer. Det offentliga rummet betraktas som en scen där det samhälleliga livet äger rum, och rummet skapas av aktörer som utövar sociala handlingar.

Ett språkligt landskap kan, eller kanske snarare bör, inte bara studeras ur ett synkront perspektiv. Ett historiskt, diakront perspektiv är nödvändigt eftersom ett område och dess texter inte bara vittnar om nuet utan i allra högsta grad även om de skeenden och det sociala samspel som tidigare ägt rum och om de individer som tidigare levt eller vistats i området.

Centrala frågor som brukar ställas vid studier av det språkliga landskap är i korthet: av vem är det språkliga uttrycket skapat, för vem är det skapat och hur ser de olika språkliga uttrycken ut? (Se Backhaus 2007 s. 54, Syrjälä 2012 s. 7.)

Det språkliga landskapet har alltså två huvudsakliga funktioner: en informativ (eller kommunikativ) och en symbolisk (Landry & Bourhis 1997). Den kommunikativa funktionen kan innefatta ortnamn som informerar om vad platsen heter, en skylt som instruerar om var och när man får parkera, ett lockande kommersiellt namn eller en reklambild som försöker övertyga potentiella köpare (Spolsky 2009 s. 29). Den symboliska funktionen kan ta sig uttryck i att det språkliga landskapet är en arena där gränser markeras. Detta har uttryckts av forskarna Elena Shohamy och Shoshi Waksman: »LL is used to mark boundaries of national or ethnic groups so that it serves as a tool to create collective identity and membership of those residing in specific territories» (Shohamy & Waksman 2009 s. 321). De två funktionerna överlappar naturligtvis varandra; ett namn kan ha både en symbolisk och en informativ funktion.

13.2. Olika texter i det offentliga rummet

De texter som möter oss i det offentliga rummet är som sagt av olika slag. Det finns permanenta skyltar såsom officiella väg-, trafik- och informationsskyltar, kommersiella skyltar uppsatta i anslutning till kommersiell verksamhet och olika typer av landmärken (med landmärken avses t.ex. byggnader som kännetecknar ett område och som kan ges symbolisk funktion av dem som bor eller vistas på en plats). Vidare finns mindre permanenta texter såsom affischer och handskrivna anslag. Dessutom finns i alla områden texter som inte primärt tillhör området (t.ex. skräp eller texter på tillfälligt parkerade bilar). Vissa forskare framhåller också att rörliga texter (såsom tatueringar och tryck på kläder) utgör en del av det språkliga landskapet.

För att analysera den kommunikation som ständigt sker i det offentliga rummet kan namn och andra texter kategoriseras utifrån avsändare. Man brukar tala om att texter tillhör *top-down-flödet* eller *bottom-up-flödet* (för en fördjupad diskussion av dessa termer se Ben-Rafael 2009). Med *top-down-flödet* avses att texter från myndigheter och andra offentliga institutioner har en uppifrån-ner-dimension (som t.ex. de flesta officiella ortnamn). I detta resonemang finns en maktdimension där top-down-flödet representerar ett visst mått av maktutövning. Samtidigt finns i det offentliga rummet även kommersiella, mer eller mindre personliga och privata budskap. Dessa texter har en nerifrån-upp-dimension och här inkluderas texter alltifrån kommersiella skyltar till affischer, anslag, graffiti, klotter och andra privata texter. Enligt det

här synsättet representerar top-down-texter alltså det offentliga (majoritets)samhället medan bottom-up-texter ger uttryck för privata budskap som kan ge uttryck för individuella och lokala praktiker, vilket ibland innebär större frihet i uttrycksform och språkval. Detta kan ge upphov till krockar. Exempel på sådana kan vara situationer där nya bostadsområden eller gator ska namnges, och myndigheters sätt att se på namngivning krockar med kommersiella krafters intressen.

13.3. Multimodalitet

En stor del av den kommunikation som sker, t.ex. i kommersiell namngivning, är multimodal. Med det menas att texten får stöd av andra semiotiska resurser såsom illustrationer, grafiska uttrycksmedel och kanske rörelser eller ljudillustrationer (t.ex. en fladdrande flagga eller musik). Vid analys av det språkliga landskapet gör forskaren sin analys utifrån ett utvidgat textbegrepp och tar hänsyn till hur olika semiotiska resurser samverkar. Typsnitt, storlek, färg, layout m.m. blir meningsskapande. Forskarna Kress & van Leeuwen (2006) diskuterar sådana texter som utgörs av samvarierande resurser. De visar på hur information kan placeras på olika ställen på t.ex. en skylt för att föra fram ett budskap, hur delar av kompositionen framhävs genom t.ex. färgval, kontrastverkan eller relativ storlek, och hur en komposition (eller delar av den) kan bindas samman med någon typ av inramning. Detta är resurser som används flitigt inom kommersiell skyltning, där själva namnet endast utgör en del i hela texten, vars syfte är att sälja in en produkt eller ett budskap. Därför är det viktigt att man, när man analyserar en kommersiell skylt, undersöker hur namnet samverkar med övriga resurser. Det är också relevant att studera vilket material som använts vid tillverkning av skylten. Det kan säga något om avsändarens ekonomiska resurser, och om hur beständig en text eller en verksamhet är i det offentliga rummet (jfr en affisch av papper med en skylt av metall). I offentlig utsmyckning är producenten ofta mycket medveten om materialval eftersom även det sänder ut ett budskap till betraktaren. I Göteborg används ofta olika typer av plåt för att alludera på att varvsindustrin förr var mycket viktig för staden.

13.4. Namnens olika roller i det språkliga landskapet

13.4.1. Namnen i platsskapandet

En stor del av de texter som finns i det offentliga rummet utgörs som sagt av namn. De kan, precis som andra texter i det offentliga rummet, ha olika funktioner. Ett område kan betraktas som en lingvistisk plats. Platsskapandet (som kan förklaras som den process genom vilken en geografisk lokalitet, en icke-plats, blir en plats) har diskuterats intensivt inom olika discipliner. Här har namnens roll framhållits. Som kulturgeografen Tim Cresswell (2015) uttrycker det: »Naming is one of the ways space can be given meaning and become place». Enligt det här synsättet skapar namngivare en plats av en lokalitet genom att namnge den och förse den med ett meningsinnehåll. Språkteoretikern Pennycook (2010 s. 141), problematiserar platsbegreppet och beskriver platsen som dynamisk och föränderlig, i ständig process och ständigt under konstruktion. Enligt det här sättet att betrakta platsen är namn inte primärt fästa vid en speciell

plats; istället är det namnen och människorna bakom namnen som genom sina erfarenheter och sin historia skapar platsen.

I stadsdelar som präglas av språklig och kulturell mångfald är det ganska vanligt att innehavare av butiker och andra verksamheter med rötter i andra regioner tar med såväl en verksamhet som ett butiksnamn från hemlandet. Platsen och namnet blir då något rörligt och dynamiskt. Här nedan visas skylten till en liten affär som bär namnet *Halabja*. Det kommersiella namnet är sekundärt till det kurdiska ortnamnet *Halabja* som betecknar en stad i irakiska Kurdistan, nära gränsen till Iran. Under kriget mellan Iran och Irak intogs staden av iranska styrkor varefter den bombades av Irak. Vid detta angrepp användes kemiska vapen som orsakade enorma person-skador. Butiksägaren kommer från denna stad. Det kommersiella namnet *Halabja* är skrivet med latinska bokstäver. Skylten är fyrspråkig där (ungefär) samma text återges på arabiska, persiska, kurdiska och svenska. Att texten återger i stort sett samma innehåll på de olika språken markeras genom att den binds samman av den gula färgen. Längst till vänster, invid själva namnet, finns den grafiska symbolen för staden Halabja. Den utgörs av en stiliserad bild av det monument som restes till minne av offren för den kemiska attacken. Detta monument har kommit att bli en symbol för hela staden Halabja och dess invånare. Skyltens tre komponenter (namnet, den grafiska symbolen och den flerspråkiga texten, som berättar vad som saluförs i affären) återfinns tillsammans och var och en för sig inuti butiken och på visitkorten. Inne i affären pryds en hel vägg av ett foto av staden Halabja. Det kommersiella namnet *Halabja* i kombination med en rad andra semiotiska uttryck är ett exempel på det starka symbolvärde ett namn har i processen att få rumslig kontroll över och markera närvaro på en plats. Här har namnet både en informativ och en symbolisk funktion och det står inte ensamt utan samvarierar med andra uttryck såsom färg och bild. Exemplet visar namnens roll i platsskapandet och hur Halabja i Kurdistan och Halabja i Göteborg binds samman, både genom namnet och genom människorna bakom det.

Skylten till butiken Halabja.

13.4.2. Ett diakront perspektiv

De texter och namn som finns i ett område vittnar inte bara om nuet utan även om historiska skeenden som ägt rum i området. Gatunamn, andra officiella namn och namn på t.ex. landmärken i ett område kan vittna om människor som levt på platsen eller om verksamheter som ägt rum i området i äldre tid. Därför bör ett diakront perspektiv, vid sidan av ett synkront, anläggas vid studiet av det språkliga landskapet.

13.4.3. Namngivning i en kommersiell kontext

Även i områden som inte är så tydligt flerspråkiga signalerar språkval i namn på kommersiella verksamheter vilken målgrupp man primärt riktar sig till. Kommersiella namn i gentrifierade, urbana områden är ofta bildade (helt eller delvis) på framförallt västeuropeiska språk med hög prestige, såsom franska, italienska eller engelska. Genom språkval kopplas verksamheten till de globala värden som associeras med de respektive språken.

Skönhetsbutiken Ça va.

Restaurangen Sorelle.

Bilderna ovan visar skyltar som finns i ett nybyggt område söder om Göteborg. Skyltarna tillhör en skönhetsklinik och en restaurang. Namnet på skönhetskliniken (till vänster) är franskt och kan översättas med ’hur mår du?’, och inne i butiken fortsätter det franska temat där besökaren, genom noggrant uttänkt inredning, ges illusionen av att befinna sig i en parisisk salong. Den högra skylten, som tillhör en restaurang, är på italienska och betyder ’systrar’. Enligt ägarna syftar den på att de är svägerskor. Det italienska ordet för svägerska (*cognata*) hade dock inte varit lika säljande och attraktivt som det (för svenskar) mer lättuttalade *sorelle*. Italienska är ett vanligt språk i namn på restauranger. Namn bildade på minoritetsspråk används i kommersiella sammanhang för att skapa en bild av autenticitet: är vi ute efter att äta på en persisk restaurang förväntar vi oss att namnet är bildat på persiska.

13.4.4. Namngivning ur ett maktperspektiv

Namngivning innebär ett visst mått av maktutövning. Att namnge en plats innebär att markera tillhörighet, och den grupp eller de individer som kan knyta sina namn till en plats har i någon mån gjort anspråk på den. I flerspråkiga områden som präglas av social och politisk konflikt ger valet av språk och namn på gatuskyltar och andra offentliga texterna en politisk och symbolisk laddning. Detta är aktuellt i områden i Sverige där våra officiella minoritetsspråk talas, även om det inte föreligger en politisk konflikt där. En plats kan ha parallella namn på t.ex. samiska, finska, meänkieli och svenska, och namnens inbördes placering på vägskyltar blir en symboliskt laddad handling (se kap. 11 om namn på de nationella minoritetsspråken och Swedell 2007). I länder där stora politiska omvälvningar har skett får namn på urbana platser en stor symbolisk betydelse och det är vanligt med namnbyten på gator, torg och ibland även städer i samband med regimskiften. I områden som tidigare varit kolonier och där platser givits namn av kolonialmakten är återskapandet av inhemska namn i det offentliga rummet centralt i postkoloniala processer.

Även i områden som inte präglas av öppen politisk konflikt fungerar namnval och namnbruk som ett verktyg vid skapandet av kollektiv identitet och kan bidra till att markera gränser mellan etniska eller nationella grupper. Exempel på detta finns i flerspråkiga områden, främst i storstäderna, där flerspråkiga skyltar, eller enspråkiga skyltar på annat språk än majoritetsspråket, riktar sig till en viss språkgrupp. Genom språk- och namnval i skyltningen signaleras vem som är den potentiella kunden eller gästen. Som exempel på detta kan nämnas det flerspråkiga område i Göteborg som brukar kallas *Bellevue marknad*. Här finns flera moskéer. Vissa av dem har namn (och andra texter) translittererade och skrivna på svenska. Andra har tvåspråkiga skyltar på arabiska och svenska. Arabiska är ett språk som ofta används i moskéerna, ibland parallellt med svenska, även om inte alla besökare har vare sig arabiska eller svenska som förstaspråk. Arabiska fungerar ofta som lingua franca. Det har även ett symboliskt värde. Bilden nedan visar en skylt till en moské. Det står (ungefär) samma sak på arabiska och svenska. Texten på de båda språken har samma färg och bokstäverna är lika stora. Den arabiska texten är placerad över den svenska, vilket visar att den är viktigast.

Tvåspråkig skylt till Alsalam moské.

I anslutning till moskéerna i området har andra verksamheter vuxit fram. Man skulle kunna kalla detta för en pull-effekt: moskéerna drar till sig många besökare varefter andra kommersiella verksamheter drar nytta av att många människor rör sig i området och försöker locka moskéernas besökare till sina restauranger eller affärer. Ofta bär dessa verksamheter också arabiska namn. I området finns många exempel på hur andra minoritetsspråk (framförallt kurdiska och somaliska) används i kommersiell namngivning. På detta sätt har namnen dels en informativ funktion, dels en symbolisk sådan, där namnen är identitetsskapande faktorer som avgränsar området mot omgivande områden och signalerar vem som är den potentiella kunden.

13.5. Personnamn i det offentliga rummet

Många av de kommersiella namn vi dagligen möter innehåller personnamn. Framförallt var detta vanligt under första halvan av 1900-talet. När det gäller personnamnen i kommersiella namn har det framhållits att dessa hör till de språkliga kategorier som bör betraktas som neutrala (Sjöblom 2009). Det har som argument framförts att personnamn i princip tillhör vilket språk som helst, eller går att föra till flera olika språk samtidigt. Personnamn är mer rörliga än andra språkliga kategorier och kan sägas tillhöra det språk de används i. De är alltså kontextberoende (Edelman 2009). Man kan dock fundera på om personnamn alltid är så neutrala eller om namngivaren velat signalera något genom valet av personnamn i kommersiella namn. Tanken att den konnotativa aspekten i regel är viktigare än den denotativa har framförts.

Bilden här nedan visar skylten till en butik i ett flerspråkigt område. Namnet, *Safa Butik*, innehåller kvinnonamnet *Safa* som används i Mellanöstern. Det betyder ’den rena’ på arabiska. Det intressanta med denna skylt är samspelet mellan personnamnet *Safa* och illustrationen. Person-namnets betydelse ’den rena’ förstärks av bilden på de beslöjade kvinnorna, vilkas ansikten är dolda av bokstäverna. Det förstärks också av den gröna bakgrundsfärgen. Grönt betraktas av tradition som islams färg. Skylten illustrerar hur olika resurser samvarierar för att förmedla ett budskap. Även om all text på skylten är på svenska bidrar valet av personnamn i det kommer-siella namnet till att signalera något till den potentiella kunden.

Skylt på dörren till Safa Butik.

Såsom forskningen visat (Leibring 2014) är det särskilt vanligt inom vissa verksamheter att namnet innehåller ett personnamn: extra vanligt är det i namn på rörmokare, bilverkstäder och

frisersalonger. Namnet syftar i många fall på ägaren. Fram till 1974 var det nämligen obligatoriskt att ägarens efternamn ingick i företagsnamnet på enpersonsföretag. Fanns flera delägare skulle åtminstone en av ägarnas efternamn ingå. Detta är en av förklaringarna till den rikedom av personnamn som finns i kommersiella namn. I namn på framförallt frisersalonger är det emellertid vanligt med vad som kallas ikoniska personnamn, dvs. ett välkänt namn som associeras med hög glamourfaktor (t.ex. *Kleopatra*). Då har valet av personnamn en helt annan funktion, nämligen att förmedla en känsla av något, ofta exklusivitet och flärd. Genom att studera personnamn som ingår i kommersiella namn är det möjligt att studera dels personnamnsskicket hos personer bakom de olika verksamheterna, dels vilka namn som ansetts ha hög prestige och som namngivaren velat lyfta fram i ett kommersiellt sammanhang. Vi kan också följa vilka grupper som har levt/lever och verkat i ett visst område.

13.6. Sammanfattning: Varför studera det språkliga landskapet och namn i det språkliga landskapet?

Studier av det språkliga landskapet ger en översiktlig ögonblicksbild av den språkliga situationen på en plats. De berättar även om historiska sociala, politiska, ekonomiska, kulturella och språkliga förändringsprocesser och om hur människor levt sina liv i äldre tid. Utifrån det språkliga landskapet kan vi analysera hur platser och människor påverkas av både global och lokal mobilitet. Texterna omkring oss kan också synliggöra maktförhållanden och maktkamp (t.ex. politisk, ekonomisk, social sådan). Det viktigaste av allt är att texterna omkring oss kan säga något om oss människor som sociala varelser, som lever och samverkar med varandra.

Maria Löfdahl

Litteratur:

Backhaus, Peter, 2007: Linguistic landscapes. A comparative study of urban multilingualism in Tokyo. Clevedon–Buffalo–Toronto.

Ben-Rafael, Eliezer, Shohamy, Elana & Barni, Monica, 2010: Introduction. An approach to an ‘ordered disorder’. I: Linguistic landscape in the city. Ed. by Elana Shohamy, Eliezer Ben-Rafael & Monica Barni. Bristol–Buffalo–Toronto. (Multilingual matters.) S. XI–XXVIII.

Blommaert, Jan, 2013: Ethnography, superdiversity and linguistic landscapes. Chronicles of complexity. Bristol. (Critical language and literacy studies 18.)

Cresswell, Tim, 2015: Place. An introduction. 2nd ed. Chichester.

Edelman, Loulou, 2009: What’s in a name? Classification of proper names by language. I: Linguistic landscape. Expanding the scenery. Ed. by Elana Shohamy & Durk Gorter. New York–London. S. 141–154.

Jaworski, Adam & Thurlow, Crispin, 2010: Introducing semiotic landscapes. I: Semiotic landscapes. Language, image, space. Ed. by Adam Jaworski & Crispin Thurlow. London. S. 1–40.

Järlehed, Johan & Jaworski, Adam, 2015: Typographic landscaping. Creativity, ideology, movement. I: Social Semiotics 25:2. S. 117–125. DOI: 10.1080/10350330.2015.1010318

Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo, 2006: Reading images. The grammar of visual design. London.

Landry, Rodrigue & Bourhis, Richard Y., 1997: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. An empirical study. I: Journal of language and social psycohology 16:1. S. 23–49.

Leibring, Kaharina, 2014: Surnames in names of smaller companies in Sweden – a diachronic study. I: Germanistische Linguistik 2014. Vol. 225–227. (Linguistik der Familiennamen, hrsg. von Debus, Heuser & Nübling.) S. 395–417.

Pennycook, Alastair, 2010: Language as a local practice. Abingdon–New York.

Shohamy, Elana & Waksman, Shoshi, 2009: Linguistic landscape as an ecological arena. Modalities, meanings, negotiations, education. I: Linguistic landscape. Expanding the scenery. Ed. by Elana Shohamy & Durk Gorter. New York–London. S. 313–331.

Sjöblom, Paula, 2009: The linguistic origin of company names in Finland. I: People, products, and professions. Choosing a name, choosing a language – Fachleute, Firmennamen und Fremdsprachen. Eds./Hrsg.: Eva Lavric, Fiorenza Fischer, Carmen Konzett, Julia Kuhn & Holger Wochele. Frankfurt am Main. (Sprache im Kontext 32.) S. 289–296.

Spolsky, Bernard, 2009: Prolegomena to a sociolinguistic theory of public signage. I: Linguistic landscape. Expanding the scenery. Ed. by Elana Shohamy & Durk Gorter. New York–London. S. 25–39.

Swedell, Ulla, 2007: Samiskt, finskt och svenskt kulturmöte i ortnamnsperspektiv. I: Namn och mångkultur – flerspråkiga miljöer och kulturella influenser. Föredrag vid Ortnamnssällskapets i Uppsala 70-årssymposium 21–22 oktober 2006. Utg. av Ortnamnssällskapet i Uppsala i samarbete med Institutet för språk och folkminnen. Red. av Katharina Leibring, Staffan Nyström & Mats Wahlberg. Uppsala. S. 95–102.

Syrjälä, Väinö, 2012: Två lingvistiska landskap i Norden. Om språk i Helsingfors Metro och Oslos T-bane. Helsingfors. Länk: https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/37232/tvalingv.pdf?sequence=1

PERSONNAMN

14. Inledning

Personnamn (i vetenskapliga sammanhang även *anthroponym*, av grekiskans *anthropos* ’människa’ och *onoma, onyma* ’namn, benämning’) är ett namn på en enskild, mänsklig individ.

Liksom i andra namnkategorier kan man här diskutera gränsdragningen mellan namn och appellativ. Släktskapsord t.ex. kan uppträda än som egennamn, än som appellativ: *Farfar* : *farfar*, *Farmor* : *farmor* etc. Inom en familj kan föräldrarna anpassa sig efter sina barns synvinkel och kalla sina egna föräldrar för *Farfar*, *Farmor* etc. De är typiska *närhorisontnamn*.

Måste ett personnamn denotera bara en person?, kan man fråga sig. Flera personer, som genom släktskap sammanhålls till ett kollektiv, kan bära ett *släktnamn* (*familjenamn*, *ättnamn*). Släktnamn räknas av tradition som en underavdelning till personnamn. Att märka är att släktnamn inte bara används kollektivt utan också individuellt.

Namn, både i singular och plural form, på persongrupper som utgör sammanslutningar av olika slag (t.ex. *IFK Göteborg*, *Änglarna*, ett fotbollslag) kan inte räknas till personnamnen, eftersom fokus här inte ligger på de enskilda individerna; de är *persongruppsnamn* eller *kollektivnamn*. Beteckningar på persongrupper som folk(slag), stammar (etniska grupper) och inbyggare (t.ex. *danskar*, *samer*, *stockholmare*) kan inte heller räknas som personnamn. De är *folkslagsbeteckningar* (*en dansk, flera danskar*, *en same*, *flera samer*) eller *inbyggarbeteckningar* (*en stockholmare*, *flera stockholmare*).

Litteratur:

Andersson, Thorsten, 1983: Personnamn. Till begreppets avgränsning. I: Personnamnsterminologi. NORNA:s åttonde symposium i Lund 10–12 oktober 1981. Red. av Göran Hallberg, Stig Isaksson & Bengt Pamp. 1983. Uppsala. (NORNA-rapporter 23.) S. 9–22.

— 2003: Personennamen. I: Reallexikon der germanischen Altertumskunde. 2. Aufl. Hrsg. von Heinrich Beck & al. Berlin–New York. 22. S. 589–614.

Personnamn. I: Nationalencyklopedin. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av statens kulturråd. Bd 15. 1994. Höganäs. S. 73–74.

14.1. Personnamnsforskningens historia och framväxt

Personnamnsforskning är en relativt ung vetenskap. Den äldre personnamnsforskningen var främst språkligt inriktad, bl.a. på namnens etymologi, och materialet som behandlades var mestadels fornspråkligt. Ett med tiden allt fylligare och mer lättillgängligt personnamnsmaterial från såväl nutid som äldre tider har möjliggjort undersökningar av frekvens och geografisk och social fördelning under skilda tider. Den nutida forskningen behandlar ofta personnamn ur sociologisk och kulturhistorisk synvinkel. Etymologiska studier saknas dock inte i nutida personnamnsforskning; särskilt tilldrar sig svårtolkade personnamn i runinskrifter stort intresse.

Om vi ser till utgivningen av personnamnssamlingar och handböcker i ämnet, kan den svenska personnamnsforskningen sägas starta under slutet av 1800-talet med insatser av framför allt Magnus Fredrik Lundgren (t.ex. *Spår af hednisk tro och kult i fornsvenska personnamn*, 1880). Två år senare började utgivningen av *Svenska personnamn från medeltiden*, en samling

i lexikonform utgiven av Magnus Lundgren, Erik Brate och E. H. Lind (1892–1934). Verket är nu till stora delar föråldrat och bör användas med försiktighet, men det är användbart som en första, lättillgänglig ingång till förekomsten av personnamn i Sverige under medeltiden.

År 1947 utkom bandet *Personnamn* som nummer 7 i samlingsverket *Nordisk kultur*. Bandet är redigerat av svensken Assar Janzén, som också har skrivit kapitlet »De fornsvenska personnamnen» (i boken ingår även kapitel om de fornvästnordiska personnamnen, de forndanska personnamnen och nordiska binamn under vikinga- och medeltid). Framställningen är resonerande och har bl.a. ett mycket nyttigt register över namn som behandlas i boken och en omfattande notapparat med referenser till tidigare forskning.

Ivar Modéer, professor i nordiska språk i Uppsala 1953–60, startade skriftserien *Anthroponymica Suecana*, som utkom med sin första volym år 1955. Som nummer 5 i skriftserien ingår hans lärobok *Svenska personnamn. Handbok för universitetsbruk och självstudier* (1964, 3 uppl. 1989). Det är den första läroboken om svenska personnamn och den behandlar namn från vikingatiden fram till modern tid (dvs. mitten av 1900-talet). Anthroponymica Suecana lever fortfarande; i serien har bl.a. publicerats flera doktorsavhandlingar i ämnet personnamnsforskning.

Roland Otterbjörk, som under en tid var föreståndare för det av Ivar Modéer startade projektet Sveriges medeltida personnamn (se nedan), utkom år 1964 med boken *Svenska förnamn. Kortfattat namnlexikon*, en bok som länge har varit en både auktoritativ och populär handbok (3 uppl. 1979).

Namnforskningen i Norden, och då också personnamnsforskningen, breddades och fördjupades under 1970-talet, mycket tack vare organisationen *Nordiska samarbetskommittén för nordisk namnforskning* (*NORNA*), som ännu är verksam (se vidare avsn. 2.1).

År 1983 startades tidskriften *Studia anthroponymica Scandinvica. Tidskrift för nordisk personnamnsforskning* (*SAS*). Den utkom med ett nummer årligen och var länge världens enda specialtidskrift för personnamn.

En modern och uppdaterad ersättare för Otterbjörks bok är Eva Bryllas *Förnamn i Sverige. Kortfattat namnlexikon* (2004). Både Otterbjörks och Bryllas namnböcker innehåller inledande kapitel som behandlar förnamnsskickets historia alltifrån runstenstiden fram till vår tid.

Sveriges medeltida personnamn (*SMP*), som tjänar som en modern ersättare för det nu föråldrade Svenska personnamn från medeltiden av Lundgren, Brate & Lind (se ovan) är en svensk motsvarighet till det norsk-isländska *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden* av E. H. Lind (1905–15, med ett supplementband 1931) och det danska *Danmarks gamle Personnavne* (1936–48). Utgivningen av Sveriges medeltida personnamn startade år 1967 och har till dags dato hunnit till slutet av bokstaven *I*. Ordboken bygger på mycket omfattande excerptsamlingar som bevaras i Institutet för språk och folkminnen i Uppsala (se avsn. 3.5).

Personnamn i urnordiska runinskrifter finns samlade i Lena Petersons *Lexikon över urnordiska personnamn* (2004, tillgängligt endast på nätet), personnamn i vikingatida nordiska runinskrifter i Lena Petersons *Nordiskt runnamnslexikon* (5, revid. utg. 2007, även tillgängligt på nätet).

En förteckning över personnamn som förekommer under modern tid finns i ordboken *Förnamnsboken* av Sture Allén och Staffan Wåhlin (1979; 3 utökade och revid. uppl. 1995). Som elektronisk resurs är boken (uppdaterad) utgiven på cd-rom-skiva, *Alla svenskars förnamn med Namnmaskinen* (1998).

Personnamnssamlingar, av olika karaktär och omfattning, finns i de flesta nordiska namnarkiven (se *Navne i Norden*, 1983). Nutida namn (förnamn och efternamn) är tillgängliga hos *Statistiska centralbyrån*. Det ur äldre kyrkböcker insamlade materialet hos *Demografiska databasen* utgör vidare en viktig källa för personnamnsforskningen.

Litteratur m.m.:

Lexikon och handböcker:

Alla svenskars förnamn med Namnmaskinen. 1998. Stockholm. (CD-ROM.)

Allén, Sture & Wåhlin, Staffan, 1995: Förnamnsboken. De 10 000 vanligaste förnamnen. 3 utökade och revid. uppl. Stockholm.

Brylla, Eva, 2004: Förnamn i Sverige. Kortfattat namnlexikon. Stockholm. (Skrifter utg. av Svenska språknämnden 88.)

Danmarks gamle Personnavne. Udg. af Gunnar Knudsen, Marius Kristensen & Rikard Hornby. 1. Fornavne. 1936–48. – 2. Tilnavne. 1949–64. København.

Lind, E. H., 1905–15: Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden. Uppsala–Leipzig.

— 1920–21: Norsk-isländska personbinamn från medeltiden. Uppsala.

— 1931: Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden. Supplementband. Oslo–Uppsala–København.

Modéer, Ivar, 1989: Svenska personnamn. Handbok för universitetsbruk och självstudier. Utg. av Birger Sundqvist & Carl-Eric Thors med en bibliografi av Roland Otterbjörk som kompletterats och omarbetats av Sigurd Fries. 3 uppl. Lund. (Anthroponymica Suecana 5.)

Navne i Norden. Oversigt over nordiske navneinstitutioner og navnesamlinger. Red. af Vibeke Dalberg & Bent Jørgensen. 1983. Uppsala. (NORNA-rapporter 25.)

Otterbjörk, Roland, 1979: Svenska förnamn. Kortfattat namnlexikon. 3 uppl. Stockholm. (Skrifter utg. av Svenska språknämnden 29.)

Personnamn. Utg. av Assar Janzén. 1947. København–Oslo–Stockholm. (Nordisk kultur 7.)

Peterson, Lena, 2007: Nordiskt runnamnslexikon. 5, rev. utg. Uppsala.

Svenska personnamn från medeltiden. Antecknade ock ordnade av Magnus Lundgren, Erik Brate & E. H. Lind. 1892–1934. Uppsala. (Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folkliv 10:6/7.)

Sveriges medeltida personnamn 1–. Utg. av Institutet för språk och folkminnen. 1967 ff. Uppsala.

Skriftserier:

Anthroponymica Suecana. 1–. 1955 ff.

Namn och samhälle. 1–. 1977 ff. (Fram t.o.m. 1987: Ortnamn och samhälle.)

NORNA-rapporter. 1–. 1973 ff.

Tidskrifter:

Studia anthroponymica Scandinavica. Tidskrift för nordisk personnamnsforskning. 1–35. 1983–2020.

Internetadresser:
Demografiska databasen: Databaser vid CEDAR (umu.se)
Institutet för språk och folkminnen: https://www.isof.se
NORNA. Nordiska samarbetskommittén för nordisk namnforskning: http://www.norna.org
Peterson, Lena, 2004: Lexikon över urnordiska personnamn:
https://www.isof.se/sprak/namn/personnamn/lexikon-over-urnordiska-personnamn.html
— 2007: Nordiskt runnamnslexikon. 5. rev. utg. Uppsala:
https://www.isof.se/sprak/namn/personnamn/nordiskt-runnamnslexikon.html
Statistiska centralbyrån: Namnstatistik: http://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/namnsok
Sveriges medeltida personnamn (SMP):
https://www.isof.se/sprak/namn/personnamn/sveriges-medeltida-personnamn.html

14.2. Personnamnstyper och personnamnsterminologi

I vårt moderna Sverige räknar vi officiellt med tre typer av personnamn: *förnamn*, *efternamn* och *mellannamn*. Förnamn kallas ofta också *dopnamn*, en term som i det moderna samhället inte är riktigt adekvat, eftersom många barn numera får sitt namn utan någon särskild dopceremoni som t.ex. i den kristna kyrkan. (Om förnamn se vidare kap. 15, om efternamn kap. 17 och om mellannamn kap. 18 samt avsn. 19.3.2.) Inofficiellt kan förekomma *binamn* av olika slag. (Om binamn se vidare kap. 16.)

I officiella sammanhang förekommer termen *tilltalsnamn*, vilken avser det namn som vanligen används när en person har mer än ett förnamn.

I äldre tider, om vi går så långt tillbaka som till runinskrifternas tid (äldre inskrifter från o. 150 e.Kr., yngre från o. 700 fram till o. 1100), hade en person bara ett namn. I undantagsfall kunde förekomma ett tillägg till detta namn, ett binamn. Termen *förnamn* är alltså inte lämplig för äldre tider, eftersom det normala var bara ett namn. Därför talar man numera ofta, när det gäller äldre, förkristen tid, om *huvudnamn*. Termen *individualnamn* har också på senare tid lanserats som ekvivalent till *huvudnamn*.

Terminologin inom personnamnsforskningen har från början varit brokig och ibland motsägelsefull och inadekvat. I äldre litteratur kan man t.ex. se, att termen *personnamn* används i en inskränkt betydelse: »en hel del av förlederna i *staðir*-namnen är binamn, inte verkliga personnamn»; »verkliga, primära personnamn, i motsats till binamn». Det är naturligtvis inte tillfredsställande att termen *personnamn* används i både en övergripande och en inskränkt betydelse.

Sedan ett par årtionden tillbaka har man inom NORNA påbörjat ett projekt som innebär att man inventerar termbruket i befintlig nordisk personnamnslitteratur och skapar en termdatabas, utifrån vilken man förhoppningsvis i framtiden skall kunna komma fram till en vetenskapligt hållbar terminologi (www.norna.org/personnamnstermer).

Litteratur:

Brylla, Eva & Dalberg, Vibeke, 2007: Nordisk personnamnsterminologi – presentation av ett projekt/Nordisk personnavneterminologi – præsentation af et projekt. I: Studia anthroponymica Scandinavica 25. S. 119–124.

Personnamnsterminologi. NORNA:s åttonde symposium i Lund 10–12 oktober 1981. Red. av Göran Hallberg, Stig Isaksson & Bengt Pamp. 1983. Uppsala. (NORNA-rapporter 23.)

14.3. Personnamnens bildning

Personnamn är, liksom andra namn, bildade av stoff ur det allmänna ordförrådet. Deras språkliga byggnad skiljer sig åt i olika delar av världen. I t.ex. afrikanska språk kan de vara bildade av finita satser. Gemensamt för de indoeuropeiska språken är att personnamn huvudsakligen är bildade av nominalstammar (substantiv och adjektiv).

Troligen har från äldsta tid två typer av bildningar stått bredvid varandra: *monotematiska* namn (enledade eller enkla) och *ditematiska* namn (tvåledade eller sammansatta). Till dessa två bildningstyper kommer *avledningar*, som också kan vara mycket gamla.

I det följande används förnamn som exempel på olika bildningstyper. Indelningen är tillämplig även för andra namnkategorier. (Se avsn. 1.4, kap. 14, 15, 17.)

Litteratur:

Andersson, Thorsten, 1990: Der Ursprung der germanischen Frauennamen kriegerischen Inhalts. I: Proceedings of the 17th international congress of onomastic sciences, Helsinki, 13–18 August 1990. Ed.: Eeva Maria Närhi. 1. Helsinki. S. 145–151.

— 1993: Sakrala personnamn – eller profana? Klassifikations- och gränsdragningsproblem i det gamla nordiska personnamnsförrådet. I: Personnamn i nordiska och andra germanska fornspråk. Handlingar från NORNA:s artonde symposium i Uppsala 16–19 augusti 1991. Red. av Lena Peterson. Uppsala. (NORNA-rapporter 51.) S. 39–60.

Brandström, Per, 1998: *Lolandi* – se jag är! En historia om det berättande namnet hos sakuma-nyamwesi i Tanzania. I: Personnamn och social identitet. Handlingar från ett Natur och Kultur-symposium i Sigtuna 19–22 september 1996. Red. av Thorsten Andersson, Eva Brylla & Anita Jacobson-Widding. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien. Konferenser 42.) S. 139–155.

Janzén, Assar, 1947: De fornvästnordiska personnamnen. I: Personnamn. Utg. av Assar Janzén. København–Oslo–Stockholm. (Nordisk kultur 7.) S. 61–122.

Modéer, Ivar, 1989: Svenska personnamn. Handbok för universitetsbruk och självstudier. Utg. av Birger Sundqvist & Carl-Eric Thors med en bibliografi av Roland Otterbjörk som kompletterats och omarbetats av Sigurd Fries. 3 uppl. Lund. (Anthroponymica Suecana 5.) [Kap. 3. De sammansatta namnen och variationen. S. 15–35; Kap. 5. Hypokorismer på *-e* och *-a*. S. 38–42.]

Peterson, Lena, 1988: Mono- and dithematic personal names in Old Germanic. I: Probleme der Namenbildung. Rekonstruktion von Eigennamen und der ihnen zugrundeliegenden

Appellative. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 1.–4. September 1986. Hrsg. von Thorsten Andersson. Uppsala. (Nomina Germanica 18.) S. 121–130.
Schramm, Gottfried, 1957: Namenschatz und Dichtersprache. Studien zu den zweigliedrigen Personennamen der Germanen. Göttingen. (Ergänzungshäfte zur Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiet der indogermanischen Sprachen 15.)

14.3.1. Monotematiska namn

För att ta några exempel på *monotematiska namn* från det forna Norden kan nämnas *WakraR* på den urnordiska Reistadstenen i Norge (400-t. e.Kr.), *Biǫrn* och *Karl*, som är vanliga på vikingatida nordiska runstenar (800–1100). De är bildade av adjektivet fornnordiska *vakr* ’vaken, rask’ (samma ord som nusvenskans *vacker*) respektive substantiven *björn* och *karl*. De är ur namnbildningssynpunkt att betrakta som sekundära namnbildningar, dvs. orden har redan existerat innan de blev namn.

14.3.2. Ditematiska namn

Som primära namnbildningar betraktas *ditematiska namn* som *Gud-mund*, *Gun-hild*, vilka är bildade av nominalstammarna fornnord. *guð* ’gudom, gudomligt väsen’ och *mundr* ’beskyddare’ respektive *gunnr* ’strid’ och *hildr* ’strid’. Men avgränsningen mot sekundära bildningar är i de flesta fall mycket otydlig, när det gäller konkreta exempel i en enskild kontext. Ett fornspråkligt *Gunnhildr* kan vara primärt bildat av en faders namn som börjar på *Gunn-* och en moders namn som slutar på *-hildr* (*variationsnamn*, se nedan avsn. 15.1.1.1); det är då strikt sett en primär namnbildning. Men det aktuella namnet kan också i sin helhet vara övertaget från en äldre släkting (*uppkallelse*, se nedan avsn. 15.1.1.3) och är då att betrakta som en sekundär namnbildning.

Från allra första början, i indoeuropeisk tid, har de ditematiska personnamnen troligen varit meningsfulla sammansättningar, med en förled som bestämningsled till en efterled som huvudled. En teori är att sådana sammansättningar har sitt ursprung i hjälteepitet i heroisk diktning. Det nordiska namnet *Erik* brukar framhållas som en från början meningsgivande sammansättning. I urnordisk form har det lytt **Aina-rīkiaR*, en sammansättning av ett adjektiv **aina-* ’en, ensam’ (samma ord som det nusvenska räkneordet, pronomenet och obestämda artikeln *en*) och ett adjektiv **rīkia-* ’mäktig, rik’, alltså ’den ende/ensamt mäktige’. Men som vi vet, har variationssystemet medfört, att det semantisk-syntaktiska sambandet mellan förled och efterled fördunklats och blivit oväsentligt. Det inte ovanliga fornnordiska namnet *Hallsteinn*, t.ex., bildat av substantiven *hallr* ’flat sten, häll’ och *steinn* ’sten’, går inte att »översätta» i sin helhet.

Utmärkande för de nordiska ditematiska namnens semantik har varit dels det krigiska inslaget, t.ex. namnleder som *Gunn-*/*-gunnr* ’strid’, *Hild-*/*-hildr* ’strid’ – båda efterlederna bildar kvinnonamn! –, *Sig-* ’seger’, *Víg-* ’kamp’, dels några förleder som är gudabeteckningar eller (har uppfattats som) gudanamn: *Ás-*, *Guð-*, *Frey-* (sv. *Frö-*), *Þór-*. De senare betecknas med en gemensam term *teofora namn*.

I modern svenska talar vi om stamsammansättning och genitivsammansättning (jfr t.ex. *manfall* : *mansröst*). Vad som är viktigt att komma ihåg är, att i ett äkta variationsnamn förleden alltid står i sin stamform. I urnordiska namn syns det i t.ex. *Haþu-wulfR* (Istabystenen, 600-talet, se vidare nedan), där förleden består av en osynkoperad *u*-stam; det är efterleden som bär

kasusändelsen. Samma gäller senare, vikingatida namn, t.ex. *Guð-mundr*, där förleden står i stamform, dvs. utan någon kasusändelse, och efterleden böjs efter det aktuella syntaktiska sammanhanget.

14.3.3. Avledda namn

En tredje namnbildningstyp består av *avledningar* till befintliga nominalstammar. Namnbildningstypen företer många olika avledningssuffix och är från början att se som primära bildningar.

Mycket gamla avledningar, som spelar en stor roll i den germanska världens personnamnsbildning, är *feminina moveringar*. De innebär, att ett mansnamn förvandlas till kvinnonamn genom att stamsuffixet ändras från ett maskulint till ett feminint. En maskulin efterled, t.ex. urnord. **-garð-aʀ* (fvn. *-garðr* som i mansnamnet *Þorgarðr*), genom byte till ett feminint suffix, **-garð-iō-*, resulterar i en feminin efterled (fvn. *-gerðr* som i kvinnonamnet *Þorgerðr* med *i*-omljud). (Om moverade namn se vidare kap. 23.)

En annan typ av avledning kan exemplifieras med fornsvenskans *Skægge*, som är en *individualiserande avledning* till substantivet *skæg* (neutrum) ’skägg’. Förmodligen har namnet betytt ’han med skägget’. Det är bildat av samma suffix som bildar maskulina hypokorismer.

En vanlig typ av avledning är *hypokorismer* (av grekiskans *hypokorisma*, *hypokorismos* ’smekord’, ’förskönande uttryck’). Ibland kallas de *smeknamn*, *smekformer*, *kortformer* eller *kortnamn*. De består i att ett namn eller ett namnelement förses med ett suffix, som uttrycker en familjär eller vänskaplig attityd. Vanliga kortforms-/hypokorismbildningar i fornspråket var sådana med suffixet *-i* (*-e*) för mansnamn (urnord. *an*-stammar) och suffixet *-a* (urnord. *ōn*-stammar) för kvinnonamn, t.ex. runnord. *Fasti* (av namn på *Fast-*/*-fastr*), *Gubbi* (av *Guðbiǫrn*), *Dísa* (av namn på *Dís-*/*-dís*).

För att ta ett par moderna exempel på hypokorismer kan nämnas *Sigge* av namn på *Sig-* (t.ex. *Sigvard*), *Maggan* av *Margareta*, *Leffe* av *Leif*. Utmärkande för hypokorismer är konsonantfördubblingen. (Termen *hypokorism* används stundom också för andra ord än förnamn, t.ex. *Lunkan* för efternamnet *Lundkvist*, *Teknis* för *Tekniska högskolan* och *sosse* för *socialdemokrat*.)

Att observera är att termen *smeknamn* inte säger något om bildningssättet: *Lillan* kan vara smeknamnet på en person som egentligen heter *Siv*, *Bullen* kanske egentligen heter *Bengt*. Om *Bullen* syftar på att Bengt är tjock, kan det vara ett *öknamn*, dvs. ett negativt laddat binamn, i motsats till ett smeknamn, som är positivt laddat. (Se vidare avsn. 14.4.) Termen *kortnamn* kan vara olämplig; t.ex. en hypokorism (smekform) *Bosse* är ju längre än utgångsnamnet *Bo*.

Lena Peterson

14.4. Personnamns olika funktioner

Personnamns huvudfunktion liksom andra egennamns är att identifiera namnbäraren. Just hos personnamn framträder vid sidan av denna kognitiva funktion också tydligt andra funktioner som egennamn kan ha. Det gäller då främst inte de officiella namnen, i dag förnamn (+ mellannamn) + efternamn, utan dels hypokorismer eller smekformer av officiella namn, dels helt

nybildade binamn (se kap 16. Binamn), två namnkategorier som i olika grad kan vara emotivt laddade.

Binamn (eller binamnselement) kan också vara neutrala, t.ex. *Slaktaren* eller (*Per*) *Slaktare* om en slaktare, (*Lisa*) *i Broby* eller (*Broby-*)*Lisa* efter bostadsorten. Sådana binamn har samma identifierande funktion som de officiella namnen. Binamn är emellertid ofta negativt eller positivt laddade, dvs. öknamn eller smeknamn. *Slaktaren* kan vara öknamn på en person som beter sig våldsamt i kontroversiella situationer eller kanske bara gjort det vid något enstaka tillfälle. Ett sådant öknamn innebär ett avståndstagande. Rent smädande funktion har öknamn som *Bödeln på Balkan* och *Slaktaren på Balkan*, brukade om två förgrundsfigurer i gårdagens Balkanhistoria.

Avståndstagandet till en person kan vara så starkt att öknamnet fungerar som en säkerhetsventil. Det kan vara en lättnad att – vid omtal eller privat memorering – kalla någon som man ogillar för *Fanskapet* eller *Skitstöveln*. Behovet av öknamn som säkerhetsventil är störst i diktaturer, där risken att ertappas kan skapa en extra spänning. Sådana öknamn fyller samma funktion som vitsar om diktatorn och hans medhjälpare. Öknamn och vitsar som gör narr av överheten är ett konstitutivt inslag i diktaturer.

Också i mer alldagliga sammanhang är öknamn ett viktigt moment i kommunikationen. De kan vara grymma som *Draken* om en elak person men också mer godmodiga som *Skatan* om en nyfiken person. Särskilt utsatta är överhetspersoner av skilda slag som chefer, politiker, lärare. *Caligula*, namnet på den sadistiske läraren i filmen Hets, är ett fiktionsexempel. Från verklighetens värld kan nämnas *Lillfan* och *Storfan*, öknamn på två lärare vid en skola, som skilde sig åt till växten.

Binamn på överhetspersoner är naturligtvis inte alltid negativt laddade. De kan också vara neutrala men är sällan positivt laddade. Binamn som uttrycker hyllning finner vi på andra områden. Elsa Brändström (1888–1948) kallades *Sibiriens ängel* för sina insatser för krigsfångar under första världskriget. Inom idrottens värld utgör hedrande binamn ett viktigt inslag. Namn av typen *Danskdödaren*, *Svenskdödaren* är vanliga binamn på spelare i lagidrotter som gjort avgörande insatser mot den motståndare som nämns i förleden. Sådana namn ingår ofta i vårt onomastikon, färdiga att tas i bruk. Rent personliga är däremot två italienska hyllningsnamn som gavs åt Gunnar Nordahl, det första svenska utlandsproffset i fotboll. Han fick av sina italienska fans de karakteriserande binamnen *il Bisonte* ’bisonoxen’ och *il Cannoniere* ’målskytten’.

I historiskt material kan det vara svårt att avgöra om ett binamn innebär hyllning eller kritik. Det medeltida binamnet *Ladulås* har ofta uppfattats som ett hedersnamn. Kung Magnus skulle ha skyddat bondens lador mot gästning. I stället är nog *Ladulås* ett smädenamn, syftande på att kungen satte lås för bondens lador med otröskad säd för att säkra indrivning till staten.

Den positiva laddningen i binamn kan vara lika stark som den negativa. I exempel som *Gullungen, Sötingen* är denna laddning semantiskt sett uppenbar. Så är inte alltid fallet. I relationen mellan kvinna och man kan i stort sett vad som helst användas som smeknamn. Vi vet föga om detta i svenskan, men en tyskspråkig undersökning ger exempel som förmodligen har motsvarigheter också i svenskan. Som smeknamn på henne kan (i översättning) användas ord som *häxa*, *anka*, *groda*, som smeknamn på honom *djävul*, *groda*, *igelkott*, allt gärna i diminutiv form. Rena skällsord används åt båda hållen. Vissa smeknamn i parrelationer ser ut att vara nonsenskombinationer av ljud, utan någon annan begränsning än språkets fonotaktiska

regler. Kommunikationen underlättas av att namnbrukarkretsen normalt är begränsad till två. Namn som dessa, som ju inte fyller något som helst identifikationsbehov, understryker med emfas den kommunikativa samhörigheten och kan rentav betraktas som en integrerad komponent i parrelationen. Vi kan med etnologer och antropologer tala om appropriering, dvs. att man så att säga genom emotionell investering symboliskt tillägnar sig något eller någon med hjälp av egennamn. Genom ömsesidigheten ökar approprieringen i styrka.

Som appropriering kan vi också betrakta föräldrars smeknamn på sina barn. De brukar vara många och växla under uppväxtåren. Namnbrukarkretsen är normalt ganska begränsad. Arten av smeknamn är högst varierande, men friheten i skapandet synes inte vara lika fri som i parförhållanden.

De båda här anförda gruppernas bruk av smeknamn kan ses som extrema exponenter av den positiva känsloladdningens roll inom smeknamnskategorin.

Vid val av tilltal till en person markeras olika grad av förtrolighet. Bruket av förnamn och *du* som tilltalsord har slagit igenom i Sverige, men i de flesta andra länder är bruket av förnamn (och duande) i stället för (titel +) efternamn (och niande) ett uttryck för att man har kommit varandra närmare. Detta är en distinktion i förtrolighet som inte längre är möjlig inom vårt demokratiska bruk. Ytterligare ett steg i förtrolighet kan tas genom bruk av smekformer till förnamn, som med sin positiva laddning kan uttrycka större intimitet.

Bruket av hypokorismer är inte särskilt väl utvecklat i Norden. Jämfört med exv. ryskan är vårt nordiska utbud av smekformer fattigt. I ryskan utgör bruket av olika smekformer ett sofistikerat system för att nyanserat uttrycka olika art och grad av förtrolighet, ett system där bruket av förnamn i vissa situationer kan vara oartigt. Hos oss har i vissa smekformer den förtroliga prägeln gått förlorad, och ibland har smekformer rentav tagit över som normalformer vid både om- och tilltal, t.ex. *Lasse* för *Lars*, *Olle* för *Olov*, *Maggan* för *Margareta*.

Persongrupper av olika slag utvecklar ofta ett eget språkbruk, som kommunikativt håller samman gruppen. Det kan röra sig om ungdomsgäng, idrottsklubbar, personal på arbetsplatser eller mera omfattande grupper av yrkesfolk, kriminella, hobbyutövare m.fl. En viktig del av gruppspråket utgör personnamnen. Särskilt kommer samhörigheten till uttryck i val av interna smeknamn och smekformer. Detta val kan visa om man räknas till kretsen eller inte. Kvällstidningar rapporterar ibland om smeknamn och smekformer som brukas i hov- och adelskretsar. Exklusiviteten är inte mindre i andra samhällsskikt.

Personnamn är inte de enda egennamn som kan visa stark positiv känsloladdning. Jämförbara är namn på katter och andra sällskapsdjur. Det »officiella» tilltalsnamnet använder vi när vi lockar på dem. Annars är det ofta smeknamn eller smekformer som brukas i kommunikationen med och om dem. (Jfr 24.2.2. Namn på sällskapsdjur.)

Thorsten Andersson

Litteratur:

Andersson, Thorsten, 1996: Onomastiska grundfrågor. I: Den ellevte nordiske navneforskerkongressen. Sundvollen 19.–23. juni 1994. Red. av Kristoffer Kruken. (NORNA-rapporter 60.) S. 15–41.

— 2009: Germanische Personennamen vor indogermanischem Hintergrund. I: Namen des Frühmittelalters als sprachliche Zeugnisse und als Geschichtsquellen. Hrsg. von Albrecht Greule & Matthias Springer. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 66.) S. 9–25.
— 2011: Skandinavische Familiennamengeographie: Westskandinavien. I: Familiennamengeographie. Ergebnisse und Perspektiven europäischer Forschung. Hrsg. von Rita Heuser, Damaris Nübling & Mirjam Schmuck. Berlin–New York. S. 1–12.
Brylla, Eva, 2011: Scandinavian surname geography: East Scandinavia. I: Familiennamengeographie (se Andersson 2011). S. 13–20.
Holmgren, Gustaf, 1952: Namnet Ladulås. I: Saga och sed. S. 41–71.
Leisi, Ernst, 1980: Aspekte der Namengebung bei Liebespaaren. I: Beiträge zur Namenforschung. Neue Folge 15. S. 351–360.
Lidaräng, Arnold, 1982: Lurel och Smesa. Västgötska personnamn i muntlig tradition. Stockholm.
Rogan, Bjarne, 1991: Om ting og navn. I: Norveg 34. S. 47–65.

15. Förnamn

Inom den indoeuropeiska språkgemenskapen har man, enligt vad som är känt, gett det nyfödda barnet ett namn som följer det genom hela livet. Vid övergång till en annan religion kan det dock bytas ut, inom kristenheten också vid inträde i kloster, detta för att markera en ny tillvaro. I utomeuropeiska kulturer, t.ex. i traditionell kinesisk kultur, kan en individ få nytt namn vid flera olika utvecklingsstadier under sin livstid.

15.1. Inhemskt nordiska namn/arvnamn

De nordiska språken är utlöpare av den germanska grenen på det indoeuropeiska språkträdet. De inhemskt nordiska personnamnen bär alltså på ett germanskt arv. De få personnamn man finner i urnordiska runinskrifter (från tiden o. 150–o. 700 e.Kr.) är alla av germanskt ursprung, likaså de namn som man finner i gamla ortnamn, bl.a. namn som slutar på *-löv* (*-lev*) och *-sta*(*d*), t.ex. *Grimslöv* (mansnamnet *Grim*), *Vemmerlöv* (*Vidmund*), *Hemmesta* (*Heimir*), *Tollstad* (*Thorulf*). De har ofta motsvarigheter i tidiga kontinentalgermanska och fornengelska källor (exv. fty. *Witmund*, feng. *Widmund*).

Vikingatidens runinskrifter innehåller en stor och värdefull personnamnsskatt, ca 1 500 enskilda namn, helt och hållet av inhemskt nordiskt ursprung med något enstaka undantag. Ett exempel är *Albod* på en sten i Sigtuna, som restes av *Frisa gildaʀ* ’frisernas gillesbröder’. Ett annat är *Godwin*, namnet på en engelsk myntmästare som står präglat i runor på flera mynt från den danske kung Sven Estridsens tid. De tre vanligaste mansnamnen i det vikingatida materialet är *Sven*, *Björn* och *Thorsten*, de tre vanligaste kvinnonamnen *Tora*, *Åsa* och *Gudlög*.

Redan på nordiska senvikingatida runstenar (1000-talet) finns inslag av kristna namn, t.ex. *Jo*(*h*)*an*, *Jon* (av *Johannes*), med ett femtontal belägg, *Nikulas* med två belägg. (Se vidare avsn. 15.2.)

15.1.1. Namngivningsprinciper

Man kan i källorna urskilja olika namngivningsprinciper som gjort sig gällande under olika tidsperioder och med större eller mindre dominans under en speciell period. Alla de tre principer som beskrivs nedan kan ha blandats med varandra.

15.1.1.1. Variation

Den äldsta av de namngivningsprinciper som är kända för de indoeuropeiska språken är *variationsprincipen*. Den innebär att samhörighet inom en familj eller en släkt kunde anges med hjälp av variation av namnleder.

Det finns i källorna mängder av ditematiska namn som kan översättas som meningsfulla enheter, t.ex. – förutom det nämnda *Erik* ovan (avsn. 14.3.2) – *Stainawarjaʀ*, som kan översättas ’väktare av fornborgen’, på den urnordiska Röstenen från Bohuslän. (I tysk namnforskning betecknas sådana ditematiska namn med termen *Primärkombinationen.*) Men mycket tidigt i de indoeuropeiska språkens historia visar sig tendensen att variera namnlederna utan hänsyn till någon meningsfull relation mellan förled och efterled.

Exempel: forngrekiska *Andró-níkos* (’man’ + ’seger’), son till *Níko-klés* (’seger’ + ’rykte’); fornhögtyska *Walt-behrt* (’härskare’ + ’glänsande’) och *Wolf-berht* (’varg’ + ’glänsande’), söner till *Hram-behrt* (’korp’ + ’glänsande’). Välkända är namnen på den senurnordiska runstenen från Istaby i Blekinge (600-talet): *Haþu-wulfR, Heru-wulfR, Hari-wulfR,* medlemmar i en hövdingasläkt med säte på Listerlandet. Förlederna betyder ’strid’, ’svärd’ resp. ’här’, och efterleden *-wulfR* betyder ’varg’ (jfr sv. *ulv*). I de vikingatida nordiska runinskrifterna kan ses många exempel på ett levande variationssystem. På en runsten från Torslunda, Haga socken i Uppland (U 461), har mor och en son samma förled och mor och en dotter samma efterled: modern *Fastlög*, sonen *Fastulv*, dottern *Holmlög*. På en runsten från Skillsta, Skogstibble socken i Uppland (U 887), har far och två söner samma efterled: far *Borgger*, söner *Joger* och *Fastger*. Etc.

Också variationsnamn kan ibland uppfattas som meningsfulla sammansättningar. Exempel som har framhållits är de gotiska furstenamnen (400-talet) *Theodericus, Fredericus, Euricus* och *Alaricus*, vilkas ordagranna betydelse, ’folkhärskare’, ’fridshärskare’, ’evig härskare’, ’allhärskare’, verkar vara avsiktlig.

Variationssystemet kan sägas innebära en form av uppkallelse, en partiell uppkallelse. Variationssystemet innebar vidare, att möjligheterna till nybildade namn var praktiskt taget obegränsade. En studie visar t.ex. att det i nordiska vikingatida runinskrifter uppträder inte mindre än 70 olika hapaxsammansättningar i en korpus av ca 680 ditematiska personnamn.

Under kommande sekler med den alltmer förhärskande uppkallelseseden förminskades namnförrådet.

15.1.1.2. Allitteration

Samtidigt som Istabyinskriften demonstrerar variationssystemet, är den ett mycket illustrativt exempel på namngivningsprincipen *allitteration,* vilken innebär att namnen börjar på samma konsonant eller en vokal, som då oftast är samma vokal men inte nödvändigtvis, t.ex. sveakungarna *Agne, Alrik, Erik, Yngve, Alf* enligt den fornnordiska dikten Ynglingatal. Allitterationen (i både personnamnsgivning, fornnordisk poesi, medeltida lagspråk, gamla ordspråk och talesätt) har sin upprinnelse i den germanska accentförskjutningen, som innebar att de indoeuropeiska språkens flytande accenter på olika stavelser i ordet förändrades till att ligga på ordets första stavelse (vilket i sin tur ledde till den vokalreduktion i de olika germanska särspråken som kallas synkope).

Allitterationsprincipen tycks inte ha spelat någon stor roll i fornnordisk namngivning men kan fortfarande ses i modern namngivning, t.ex. i en syskonskara *Berit, Björn, Bodil, Bo* etc., eller i namngivning av tvillingar.

15.1.1.3. Uppkallelse

Uppkallelse, dvs. att ett barn får namn efter en annan person, har mycket gamla rötter och har förknippats med tanken på själavandring. I det gamla nordiska bondesamhället tillämpades s.k. *bunden uppkallelse,* som kunde bestå av stränga regler: Äldste sonen skulle ha namn efter sin farfar, näst äldste sonen efter sin morfar, äldsta dottern namn efter sin farmor, näst äldsta dottern efter sin mormor, allt under förutsättning att namnlåtaren var död. Att uppkalla ett barn efter en ännu levande släkting kunde upplevas som att släktingen önskades död.

Redan från vikingatiden i Norden finns exempel på uppkallelse utanför släkten. Det mest berömda exemplet är kung Magnus den gode av Norge och Danmark på 1000-talet, son till kung Olav Haraldsson (Olav den helige). Han lär ha blivit uppkallad efter den tidens störste kände härskare, Karl den store av Frankerriket (800-talet), vars namn på latin löd *Carolus Magnus*.

Med kristendomen följde uppkallelse efter helgon och apostlar.

Uppkallelse är i våra dagar en mycket vanlig namngivningsprincip, men nu kan uppkallelse ske mycket fritt, inte bara efter levande släktingar utan också efter idoler i såväl den verkliga som den fiktiva världen.

15.1.2. Språkhistorisk utveckling

Personnamnens böjning följde i fornspråket den vanliga substantivböjningen med fyra kasus: nominativ, genitiv, dativ och ackusativ, i både maskulina och feminina namn och med olika ändelser beroende på stamtillhörighet. I takt med den allmänna kasusupplösningen i allmänspråket under medeltidens slut följde personnamnen med. Men fortfarande under 1500-talet var genitiv på *-s* (som var utmärkande för maskulina och neutrala ord) sällsynt när det gällde kvinnonamn.

Här ges tre exempel på hur ett mansnamn under äldre fornsvensk tid kunde böjas, ett tillhörande *a*-stamsflexionen (substantivet *ulfr* är en *a*-stam), ett tillhörande *u*-stamsflexionen (*mundr* är en *u*-stam) och ett tillhörande *an*-stamsflexionen (*Tosti* är en hypokorism/kortform av *Þorsteinn*):

nom.	Ingulfr, -ulver	Germundr, -munder	Tosti, -e
gen.	Ingulfs	Germunda(r)	Tosta
dat.	Ingulvi, -e	Germundi, -e	Tosta
ack.	Ingulf	Germund	Tosta

Här tre exempel på kvinnonamn; *-løgh* är en *ō*-stam, *-hildr* en *iō*-stam och *Ragna* är en hypokorism/kortform (*ōn*-stam) av t.ex. *Ragnborgh*:

nom.	Fastløgh	Gunhildr, -hilder	Ragna
gen.	Fastløgha(r)	Gunhilda(r)	Ragnu, -o
dat.	Fastløgh(u, -o)	Gunhildi	Ragna, -o
ack.	Fastløgh(u, -o)	Gunhildi	Ragna, -o

Från fornspråkets många olika kasusformer, med olika ändelser beroende på olika stamtillhörighet, har den språkhistoriska utvecklingen lett till att ett personnamn i vår tid bara har två kasusformer, grundform och genitivform. I ortnamn som innehåller ett personnamn som förled kan ses spår av gamla genitivformer. Inom ortnamnsforskningen kan således formhistoriens vittnesbörd vara betydelsefull för fastställandet av ortnamnets ålder. Många personnamn som bildar förled i ortnamn har inte ursprungligen haft *-s* som genitivändelse. – Några exempel: det ovannämnda (avsn. 15.1) skånska (Östra) *Vemmerlöv*, som skrevs *Withmundhæløff* år 1447, det

västgötska *Håkantorp*, som skrevs *Haquner thorp* år 1287, de danska *Gunderød* (< **Gunhildar-ruþ*) och *Ebbekøb* (< **Æbbakøp*). De här ortnamnen kan alltså antas ha bildats under en tid innan *-s* slog igenom som enda genitivändelse.

Den språkhistoriska utvecklingen har i många fall lett till att ett ursprungligt ditematiskt (tvåledat) namn i nutiden kan te sig oigenkännligt. Nusvenskans *Rolf*, t.ex., återgår på ett urnordiskt **Hrōþi-wulfaR* (’beröm’ + ’varg’); som »mellanstadier» i utvecklingen kan man betrakta det rundanska *Hrō(ð)ulfR* (skrivet med runor ᚱᚺᚢᚢᛚᚠᚱ på Helnæsstenen från tidig vikingatid) och det fornvästnordiska *Hrólfr*. Ett annat exempel är det vanliga *Olof*, som återgår på ett urnordiskt **Anu-laiþaR* (’förfader’ + ’efterkommande, arvinge’).

Lena Peterson

Litteratur:

Andersson, Thorsten, 1996: Uppkallelse. I: Nationalencyklopedin. Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av statens kulturråd. Bd 19. Höganäs. S. 73.

Aune, Hallgerd, 1981: Attkallingstradisjonar og namneval i Skaun. I: Norske personnamnstudiar. Red. av Ola Stemshaug. Oslo. S. 62–80.

Creamer, Thomas B. I., 1995: Chinese Place and Personal Names. I: Namenforschung/Name Studies/Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik ... Hrsg. von ... Ernst Eichler & al. 1. Berlin–New York. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 11.1.) S. 906–912.

Christensen, Vibeke & Kousgård Sørensen, John, 1973: Stednavneforskning 1. Afgrænsning, terminologi, metode, datering. København. Avsn. Sproglig datering. S. 166–193.

Janzén, Assar, 1947: De fornvästnordiska personnamnen. I: Personnamn. Utg. av Assar Janzén. 1947. Stockholm–Oslo–København. (Nordisk kultur 7.) [Kap. III. Namngivningsprinciper. S. 31–38.]

af Klintberg, Bengt, 2003: »Kalla upp mig!» Namnsed och gengångartro i det svenska bondesamhället. I: Studia anthroponymica Scandinavica 21. S. 83–87.

Modéer, Ivar, 1989: Svenska personnamn. Handbok för universitetsbruk och självstudier. Utg. av Birger Sundqvist & Carl-Eric Thors med en bibliografi av Roland Otterbjörk som kompletterats och omarbetats av Sigurd Fries. 3 uppl. Lund. (Anthroponymica Suecana 5.) S. 12–44 och 53–60.

Personnavn. I: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid. Bd 13. 1968. Malmö. Sp. 198–234.

Peterson, Lena, 2002a: The development of Proto-Nordic personal names. I: The Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages. Ed. by Oskar Bandle & al. 1. Berlin–New York. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22.1.) S. 664–671.

— 2002b: Developments of personal names from Ancient Nordic to Old Nordic. I: The Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages. Ed. by Oskar Bandle & al. 1. Berlin–New York. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22.1.) S. 745–753.

— 2003: *Arnnjótr, Dýrgeirr, Vígþorn* and others – A Bouquet of Rarities from the Personal Name Flora of Viking Age Scandinavia. I: Runica – Germanica – Mediaevalia. Hrsg. von Wilhelm Heizmann & Astrid van Nahl. Berlin–New York. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 37.) S. 581–594.
— 2004: Lexikon över urnordiska personnamn. Länk: https://www.isof.se/download/18.5e02b54a144bbda8e9b1c11/1529494321838/urnordiska-personnamn.pdf [Avd. Namn i *-lev*-namn.]
— 2011: Varierande personnamn på uppländska runstenar. I: Uppländska namnstudier. Valda namnspalter ur Upsala Nya Tidning 1982–2002. Utg. av Ortnamnssällskapet i Uppsala. Red. av Katharina Leibring, Staffan Nyström & Mats Wahlberg. Uppsala. S. 179–180.
Wessén, Nordiska namnstudier. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift 1927. Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper 3.) [Kap. Forngermanska kunganamn. S. 5–46.]

15.2. Inlånade namn

Förnamn lånas in från det språk- och kulturområde som för tillfället är mest dominerande. Alltså speglar förnamn från olika kulturer det aktuella samhällsläget i Sverige vid olika tidsperioder. Under medeltiden kristnades Sverige och kristna namn som ofta hämtades från helgonkalendern började användas. Här kommer flera av de förnamn som vi nu för tiden upplever som typiskt svenska in, t.ex. flicknamnen *Anna*, *Helena* och *Katarina* samt pojknamnen *Anders*, *Johan*, *Johannes*, *Lars*, *Niklas* och *Per*. Flera av namnen kom till oss via Tyskland, så de har ofta lånats in i lågtysk form, men även latinska förnamn som *Petrus* och *Laurentius* inlemmades i namnskicket. De nya kristna förnamnen blev så populära vid den här tiden att många av de tidigare använda fornsvenska namnen till och med försvann. År 1312 hade en tredjedel av männen i Sverige ett kristet förnamn.

På 1500-talet lät Gustav Vasa översatta både Gamla och Nya Testamentet till svenska, vilket ledde till att en rad nya kristna förnamn hämtades från GT, t.ex. *Sara*, *Abraham*, *David* och *Jacob*. Värt att notera är att NT-namnet *Maria* inte började användas förrän på 1600-talet, eftersom namnet på Jesu moder ansågs vara alltför heligt tidigare. (Jämför nutidens åsikter om namnet *Jesus* i vår kultur.) Ökningen av inlånade förnamn fortsatte under 1600-talet med tyska namn som *Hedvig*, *Adolf*, *Albert*, *Filip Gottfrid* och *Lennart*. Det blev också modernt med flicknamn som var avledda ur pojknamn: *Augusta*, *Fredrika*, *Gustava* och *Vilhelmina*.

När det franska kulturinflytandet var stort under 1700-talet påverkade det även namngivningen. Flera franska förnamn lånades in, som flicknamnen *Antoinette*, *Henriette* och *Louise*, och pojknamnen *Emil* och *Eugen*. Också förnamn som redan tidigare fanns i det svenska namnskicket togs ibland upp även i en fransk version. *Fredrika* och *Johanna* var redan i bruk när de franska varianterna *Frédérique* och *Jeanne*/*Jeanette* kom in. På samma sätt var det med *Jakob* och *Johan*(*nes*), när *Jacques* och *Jean* lånades in.

Den första vågen av engelska förnamn nådde Sverige under 1800-talet. Namn som lånades in vid den här tiden är bl.a. flicknamnen *Annie*, *Fanny*, *Harriet*, *Jenny*, *Lizzie*, *Mary* och pojknamnen *Harry*, *Tommy* och *William*. Vid samma tid kom även förnamn från andra områden in, områden som inte varit lika språkligt och kulturellt dominerande. Ibland kom namnen från miljöer nära Sverige, som t.ex. de finska förnamnen *Aina*, *Aino* och *Toivo*, de norska *Leif* och *Solveig*, de danska *Ove* och *Tage* och det samiska *Laila*. Ibland har inlåningen skett från geogra-

fiska områden längre bort, t.ex. av de italienska namnen *Beatrice* och *Laura*, de spanska *Dolores, Isabella* och *Rosita* samt de slaviska namnen *Olga* och *Sonja*.

Inlåning av nya förnamn skedde under 1800-talet inte enbart från andra språkområden, utan även från andra ordklasser. Namn som byggde på räkneord – svenska eller latinska – kom i bruk. Att namngivarna haft räkneordens grundbetydelse i tankarna är uppenbart när det första barnet fick heta *Primus, Uno* eller *Una*, det andra barnet *Secundus*, det sjunde *Sjunne*, det åttonde *Otto* eller *Ottilia* och det tionde *Tiolina*. När sista barnet hade kommit kunde man kalla det för *Knut* eller *Punkt*. Det fanns också en viss vurm för namn som var genomskinliga till sin betydelse och som ursprungligen kom från substantiven eller adjektiven, t.ex. flicknamnen *Gåva, Hulda, Lycka* och pojknamnet *Alvar*.

I mitten av 1900-talet, särskilt efter andra världskriget, öppnade sig världen för den amerikanska kulturen. Även i Sverige påverkades man av detta: biografer med amerikanska hjältar – både rollfigurer och skådespelare – som dessutom blev omskrivna i den framväxande veckopressen influerade namngivningen i Sverige. Namn som *Janet, Violet, Dennis, Glenn, Johnny, Ronny, Steve* och *Tony* började användas. Till skillnad från namn som har lånats in i det svenska namnskicket av överklassen för att sedan via medelklassen nå arbetare och bönder, kom det här namnmodet in direkt till arbetarklassen och spridningen till högre samhällsskikt förefaller vara ganska sparsam. För arbetarklassen var det här mycket positiva namn som stod för modernitet och ökat välstånd. De fick för första gången i historien tillgång till nymodigheter och modern kultur. För andra grupper kom den här typen av förnamn däremot att ibland signalera sociala problem och anpassningssvårigheter i skolan.

Det har inte alltid varit lätt att infoga främmande förnamn i det svenska språksystemet. En tydlig missuppfattning föreligger vid könstillhörigheten av inlånade förnamn, vilket har lett till att namnet *Vanja* bedöms som ett flicknamn i Sverige trots att det i ryskan är ett smekform av pojknamnet *Ivan*. Också andra namn, t.ex. *Benny*, användes både som flick- och pojknamn till en början. Vi har också uppfattat namn, som har varit smeknamn i sina ursprungsländer, som fullvärdiga förnamn, vilket har lett till att smeknamnet *Jenny* kom in i svenskan betydligt tidigare än *Jennifer*, som anses vara den fullvärdiga namnformen i det långivande språket.

Att anpassa förnamn efter svenska språkregler är annars lättare än vad det är med appellativer. Det förekommer ju varken bestämd form eller plural och därför lånas alltså förnamn in i sin helhet eller förkastas helt.

15.3. Flernamnssystemet

Nu för tiden är det vanligt i den svenska kultursfären att ge barnen flera förnamn, oftast två eller tre. Det finns ingen generell begränsning för hur många förnamn ett barn i Sverige kan få, men i praktiken finns det inte utrymme att uppge alltför många förnamn på aktuella blanketter.

Bruket att ge barnet flera förnamn speglar ett kontinentalt namnskick som lånades in till Sverige under 1600-talet. Det kommer från kontinentala furstehus och börjar först tillämpas i svenska högadliga familjer, t.ex. *Christina Sigrid* (Bielke), *Ebba Margareta* (De la Gardie), *Hedvig Sofia* och *Ulrika Eleonora* (svenska prinsessor). Bruket uppträder först bland flickorna, men sprider sig sedan långsamt till pojkar och för den delen även till andra samhällsgrupper. Att notera är också att flernamnssystemets framväxt initialt sammanfaller med ett mode att ge barnen mycket långa namn, såsom *Gustaviana, Vilhelmina* och *Antonetta*.

Under 1700-talet ökar antalet förnamn ytterligare inom högadeln och nyfödda barn får gärna 4–5 namn. Mönstret består fortfarande i överklassen, och inom t.ex. vår nuvarande kungafamilj bärs fler förnamn än genomsnittet i Sverige: *Victoria Ingrid Alice Désirée, Carl Philip Edmund Bertil* och *Madeleine Thérèse Amelie Josephine*. Men de här namnsträngarna är ändå ingenting i jämförelse med kungabarnens kusin, Prinsessan Birgittas dotter, som heter *Désirée Margaretha Victoria Sibylla Catharina Louise Maria*. I den allra yngsta generationen minskar dock antalet namn på vissa av barnen, t.ex. *Oscar Carl Olof* och *Leonore Lilian Maria*.

Hos borgerskapet etableras flernamnsskicket först under 1700-talet, även om det förekommer vissa tidigare belägg inom den här samhällsgruppen. Också här introduceras bruket bland flickorna. Först används två namn och sedan ökar antalet till tre namn på flickorna. Redan vid slutet av 1700-talet får nästan alla flickor inom borgerskapet flera förnamn. Motsvarande förändring äger rum också för pojkarna, men det går något långsammare än för flickorna.

Den samhällsgrupp som är sist med flera förnamn är allmogen. Först under 1700- och 1800-talet får barn som föds inom denna samhällsgrupp flera namn. Även här kommer flickorna först och pojkarna följer efter så småningom. Det tycks inte utbryta något regelrätt frosseri i antalet förnamn inom gruppen. Först används två namn på flickorna, sedan två namn på pojkarna. Därefter följer sakta tre namn på flickorna, men det blir inte vanligt förrän på 1900-talet.

En positiv effekt av flernamnssystemet är att varje barn kan bära flera förnamn, vilket hindrar en mängd namn från att »dö ut». Under perioder då vissa namn inte är moderna kan de trots allt användas som andra eller tredje förnamn, så att namngivarna ändå kommer ihåg dem när modet vänder.

Förnamnens interna placering i namnsträngen bygger på en stavelserytm där ett kortare namn gärna föregår ett längre, t.ex. *Anna Antonia, Selma Georgina, Jacob Fabian* och *Erik Valdemar*. Men i och med den ökande datoranvändningen och datorernas automatiska skrivningar och läsningar förefaller mönstret ändras så att det blir allt vanligare att tilltalsnamnet kommer först oavsett namnens stavelseantal.

Linnea Gustafsson

15.4. Namnval

Föräldrars val av namn till sina barn är ofta en lång process som inleds långt innan barnet är fött. Många har med sig tankar om namn ända sedan barndomens »mamma, pappa, barn-lekar» och skolårens jämförelser av namnen i klassen. För en del par blir det på ett tidigt stadium en viktig del i relationsskapandet att fantisera kring namn på framtida barn. När ett barn sedan är på väg blir alla dessa tankar åter aktualiserade och kan påverka namnvalet. Valet av namn upplevs idag, i början av 2000-talet, av många som ett stort och viktigt beslut, möjligen ännu större och viktigare än vad man har tyckt tidigare. Det är en mängd faktorer som dagens föräldrar väger samman; allt från namnets längd, typ, stavning, frekvens, estetiska kvaliteter och trendighet till namnets betydelse och associationer, internationella gångbarhet, möjligheter till smeknamn och samklang med eventuella syskons namn. Dessutom gäller det att komma överens med den andre föräldern i dessa ställningstaganden. Många vill också att det valda namnet ska »passa barnet» och väntar därför med att bestämma sig slutgiltigt till en tid efter födseln. Slutligen funderar en hel del föräldrar också över hur namnet ska uppfattas och tas emot av omgivningen och om namnet kan bli till nytta eller nackdel för barnet i framtiden.

15.4.1. Inspirationskällor vid namngivning

Majoriteten nyblivna föräldrar i Sverige i början av 2000-talet letar aktivt efter namnidéer och inspiration innan de gör sitt val. Dessa *medvetna* inspirationskällor kan dels vara traditionella källor som använts för detta ändamål under mycket lång tid (såsom namn i släkten och namn i almanackan), dels nyare källor som kan knytas till uppkomsten av moderna medier (såsom internet och födelseannonser). I en enkätundersökning med 600 nyblivna föräldrar år 2007 (Aldrin 2011) visade sig den allra vanligaste inspirationskällan vara internet, som används för att söka upp såväl namnstatistik som uppgifter om namns ursprung och etymologiska betydelse samt uppgifter om andra namnbärare. Det förekommer också att föräldrar utnyttjar en namngenerator för att slumpa fram namnförslag utifrån olika kriterier. Den näst vanligaste inspirationskällan i studien var namn i släkten. Att söka uppslag bland tidigare släktingars namn är en långvarig tradition med rötter i det vikingatida Nordens namngivningsprinciper (se vidare avsn. 15.1.1). Idag är det relativt ovanligt att barn får sitt tilltalsnamn efter en släkting, däremot är det fortfarande mycket vanligt att barnets eventuella ytterligare förnamn väljs efter en släkting. Till skillnad från tidigare väljs namnen ur släkten idag mindre utifrån personligheten hos den släkting som burit det och mer utifrån estetiska kvaliteter. Den tredje vanligaste inspirationskällan för föräldrarna i studien var namn i almanackan. Även detta är en inspirationskälla med lång tradition. Redan på 1100-talet skapades en kristen almanacka som reglerade helgonens festdagar och som också kom att spela en viktig roll i spridningen av helgonnamn under medeltiden. Den svenska namnlängden har sedan reviderats ett flertal gånger och idag förekommer även många världsliga namn i almanackan. Vid sidan av de tre nämnda mest utbredda medvetna inspirationskällorna förekommer det också att föräldrar letar efter uppslag till namn på andra platser, såsom i namnböcker, tidningar/tidskrifter, tv/filmer, religiösa skrifter, bland namn på gravstenar och namn på förebilder inom speciella intresseområden (exv. litteratur, musik, film, sport, historia). Många upplever att de söker efter namnidéer överallt i sin omgivning.

Det kan framhävas att det idag endast är en liten del föräldrar som medvetet letar efter inspiration bland namn på kända personer och kungligheter. Däremot fungerar dessa troligen desto oftare som *omedvetna* inspirationskällor. Här har media en betydelsefull roll. Genom att ett namn upprepas och omtalas i olika medier i föräldrarnas omgivning kommer det att ingå i deras mentala namnförråd och finns därmed till hands när det är dags att välja namn till ett barn. Dessutom kan ett namn som bärs av en känd person – eller som en känd person har valt till sitt barn – tillskrivas positiva associationer som ’modernt’ eller ’trendigt’ och av denna anledning få en ökad chans att bli valt av andra föräldrar. Ett tydligt exempel på detta är att namn som väljs till nyfödda medlemmar i kungafamiljen tenderar att få ett uppsving även inom övriga befolkningen. Så var fallet med de svenska Hagaprinsessornas namn (*Margareta*, *Birgitta* och *Kristina*) i Sverige på 1940-talet, och så var fallet med namnen på barnen i den danska kungafamiljen (*Felix* och *Isabella*) i Danmark i början av 2000-talet. Även ett par av namnen som valdes till barn i den svenska kungafamiljen på 2010-talet fick ett uppsving i befolkningen (främst *Leonore* och *Nicolas*), medan ett av namnen (*Estelle*) inledningsvis snarast minskade i popularitet.

Namn i litteratur och andra fiktiva sammanhang kan också fungera som en omedveten inspirationskälla. Det är visserligen inte helt ovanligt att föräldrar uppger att de är medvetna

om och tilltalas av att det namn de valt figurerar i exempelvis en omtyckt bok. Däremot ses detta sällan som den viktigaste orsaken till namnvalet. Antalet föräldrar som omedvetet inspirerats av namn i populära böcker är troligen också betydligt större. Bland de litterära inspirationskällorna tycks barnlitteratur vara vanligast och här framstår Astrid Lindgrens berättelser som i särklass viktigast. Genom dessa har namn såsom *Ronja* och *Mio* introducerats och populariteten har ökat hos namn som *Annika, Anton, Elisabeth, Emil, Ida, Jonathan* m.fl. Även J. R. R. Tolkiens böcker har introducerat nya namn såsom *Bilbo, Éowyn, Frodo* och *Legolas*. Som exempel på hur namn i tv-serier kan få motsvarande inflyt-ande kan *Wilma* nämnas, vars popularitet i Sverige ökade kraftigt på 1990-talet, då en fiktiv karaktär i tv-serien Skärgårdsdoktorn bar detta namn. Ytterligare ett exempel utgör flicknamnet *Leia*, vilket började dyka upp som förnamn i Sverige i början av 2000-talet efter att ett antal Star Wars-filmer där en av karaktärerna bär detta namn hade visats på bio. En viktig bidragande faktor till dessa fiktiva namns genomslagskraft är troligen också att de stämt väl in i det rådande namnmodet med originella namn och namn från förra sekelskiftet.

15.4.2. Namnmoden under olika perioder

Valet av namn påverkas i hög grad av tidens rådande mode och strömningar i samhället. På så sätt kan förnamnsbruket under olika perioder ses som en spegel av den historiska samhällsutvecklingen. I de äldsta tiderna, om vilka vi har kännedom om namn, var namnvalet bundet av fasta namngivningsprinciper (se avsn. 15.1.1), vilka inte lämnade något utrymme åt namnmode. Uppkomsten av ett namnmode hänger därför samman med dessa namngivningsprincipers försvinnande. Först när föräldrar fick möjlighet att mer fritt välja namn utifrån sina individuella preferenser kunde modet få genomslag. Detta var emellertid en lång process. Den inleddes i Sverige under medeltiden i samband med att man började låna in de första icke-nordiska namnen, men ses som avslutad i alla delar av landet och alla samhällsgrupper först i början av 1900-talet.

Under 1900-talet växte namnmodets betydelse dramatiskt och dess inverkan fick allt större omfattning. Namnmodet under 1900-talet karaktäriseras också av en större mångfald än tidigare perioder. Medan det tidigare främst varit ett mode som fått stort genomslag under en lång period, blev det under 1900-talet allt vanligare med mer kortvariga och även parallella moden. Samtidigt skedde också en övergång från att modet främst gällde enskilda namn som fick stor popularitet, till att det snarare kom att gälla hela grupper av namn och namntyper som blev populära. 1900-talets namnmode kännetecknas dessutom av en ökande individualisering. Valet av ett ovanligt namn blev allt viktigare, vilket innebar att allt fler namn kom att bäras av ett fåtal personer och att antalet modenamn också blev fler. Detta speglas också i den snabba växlingstakten hos de mest populära namnen, som visar att de namn som blivit mycket populära bland nyfödda ett visst år inte gärna väljs av föräldrar som får barn ett par år senare. Samtidigt visar 1900-talet en ökande globalisering. Specifikt inhemska och regionala namn minskade i användning till förmån för mer internationella namn, namntyper och stavningssätt. Vidare förändrades den sociala stratifieringen av namnmodet under 1900-talet. Under tidigare perioder var det som bekant samhällets högsta sociala kretsar som introducerade nya namn och moden, vilka sedan ofta tog lång tid på sig att spridas till andra grupper. I och med medias tillväxt under 1900-talet blev det emellertid möjligt för alla samhällsgrupper att komma i kontakt med andra

kulturer och höra talas om nya namn, vilket innebar att den sociala spridningen av namnmodet förändrades.

Under 1900-talets första hälft var Tyskland den stora kulturella förebilden och bidrog till att tyska namn (såsom *Greta, Herman, Irma*) blev moderna. Efter andra världskrigets slut 1945 blev emellertid i stället den amerikanska kulturen och de angloamerikanska namnen (såsom *Janet, Glenn, Steve*) alltmer populära. Från och med 1970-talet ökade arbetskraftsinvandringen till Sverige, vilket innebar att namn från andra kulturer också blev fler och vanligare. Under 1980- och 1990-talet var bibliska pojknamn (såsom *Daniel, David, Markus*) populära och långa flicknamn med franskt ursprung (såsom *Caroline, Isabella, Josefin*).

Under 2000-talets första decennier har namnmodet främst fokuserat på korta, tvåstaviga namn (såsom *Astrid, Emil, Ebba, Filip, Ida, Lucas, Maja* och *Oscar*). Flicknamnen har som regel slutat på *-a* (såsom *Ella, Alma, Maja*), även om namn som slutar på *-y* också blivit populära (såsom *Lilly, Molly, Sally*). Bland pojknamnen märks fortfarande många bibliska namn (såsom *Isak, Elias, Lucas* och *Noah*). Nordiska namn (såsom *Freja, Saga* och *Arvid, Nils*) har också ökat i popularitet. Många av de nämnda namnen var också populära hundra år tidigare, i början av 1900-talet. Detta bekräftar teorin om att namnmodet växlar i cykler på tre generationer eller ca 80–100 år, vilket medför att de namn som är populära vid en viss tid ofta blir vanliga igen cirka tre generationer eller 80–100 år senare. Enligt denna teori borde typiska namn från 1930- och 1940-talet snart bli populära igen. Kanske får vi snart se pojknamn såsom *Börje, Egon, Hasse, Sven* och *Tryggve* och flicknamn såsom *Eivor, Kerstin, Marianne, Ulla* och *Siv* – men det får framtiden utvisa.

Emilia Aldrin

Litteratur:

Aldrin, Emilia, 2011: Att välja namn. Namngivningsmönster i Göteborg 2007. Uppsala. (SOLID-rapport nr 21.)

Brylla, Eva, 2004: Förnamn i Sverige. Kortfattat namnlexikon. Stockholm.

Kisbye, Torben, 1984: Bonum nomen est bonum omen. On the so-called idol names. I: Studia anthroponymica Scandinavica 21. S. 55–85.

Kiviniemi, Eero, 2003: Mode och smak vid val av namn. I: Namn och språk i när och fjärran. Hyllningsskrift till Marianne Blomqvist den 24 september 2002. Utg.: Mirja Saari. Helsingfors. S. 35–46.

Leibring, Katharina, 2003: Gandalf, Bilbo och Legolas – Tolkiens namn som förnamn i Sverige. I: Studia anthroponymica Scandinavica 24. S. 89–92.

Lieberson, Stanley, 2000: A matter of taste. How names, fashions and culture change. New Haven.

Villarsen Meldgaard, Eva, 1998: Hvorfor Annika og ikke Pippi? Nogle betragtninger over idolnavne og opkaldelsemodeller. I: Studia anthroponymica Scandinavica 15. S. 49–59.

16. Binamn

Ett binamn är ett namn en person bär vid sidan av det »riktiga» namnet, dvs. förnamnet/dopnamnet/huvudnamnet/individualnamnet. Från början får vi tänka oss att en person redovisats med endast ett namn. Systemet med två namn, förnamn och ett binamn, börjar uppträda i Europa från 800-talet och framåt. Syftet var i huvudsak att särskilja personer, och binamnen karakteriserade ofta bäraren. I det nordiska personnamnsskicket framträder en stor mängd binamn, och vi har ett rikhaltigt material som grund att studera både bildningssätt och semantiskt innehåll i exv. Sveriges medeltida personnamns samlingar.

16.1. Avgränsning mot appellativ och andra namnkategorier

En fråga som ständigt aktualiseras är avgränsningen av binamn gentemot övriga ord, icke-proprier. I binamnens funktion ligger en önskan om att kunna identifiera och särskilja människor med likalydande förnamn, t.ex. att skilja Jon Långe från Jon Svarte. För att vi skall kunna tala om ett binamn/binamnselement är grundförutsättningen att detta regelbundet och i oförändrad form brukas av en större eller mindre krets av personer. (Om personnamns olika funktioner se avsn. 14.4.)

Binamn är liksom andra namn underkastade vissa syntaktiska krav. Man brukar kräva att ett binamn skall kunna uppträda självständigt. Två syntaktiska typer av binamn uppfyller detta krav:

1) Binamn som används i stället för ett officiellt namn, t.ex. *Råttan, Sötnosen*.

2) Binamn som används tillsammans med eller i stället för ett officiellt namn, t.ex. *Chippen Wilhelmson ~ Chippen* (svensk fotbollspelare).

Det finns också en tredje typ, men denna uppfyller inte kravet på att brukas självständigt: Bestämningar till ett officiellt namn kan vara ett framförställt eller efterställt adjektiv som i *Lange Sven*, *Sven svarte*/*Svarte* eller ett prefigerat element *Robinson-Emma*. *Lange* i *Lange Sven* och *Robinson* i *Robinson-Emma* kan inte användas självständigt och är då inte namn, utan ett binamnselement. Denna distinktion mellan binamn och binamnselement bör man ha klar för sig.

En stor grupp uttryck som vi känner från nordiska förhållanden är förnamn + ett tillägg som ofta karakteriserar bäraren, t.ex. *Sven svarte*/*Svarte*. Sådana exempel brukar skrivas med liten bokstav i tillägget för att markera att det inte är fråga om ett egentligt namn. Men vad är det som skiljer (*Sven*) *svarte*/*Svarte* från typen *Sven Tveskägg*, där tillägget otvetydigt räknas som egennamn? Rent funktionellt skiljer de sig dock inte. Här åtskiljs två olika personer med namnet *Sven*.

Det kan vara intressant att betrakta binamnsproblemet från släktnamnssidan. Framförställda bestämningar som *Blonda* i *Blonda Anna* övergår inte till släktnamn, men efterställda har kunnat göra det. *Lange* i *Erik lange*/*Lange* kan från att ha varit en appositionell bestämning via ett binamnselement ha utvecklats till ett binamn, och ett sådant binamn kan sedan övergå till att bli släktnamn. I många andra länder ser vi ett nutida släktnamnsbestånd, som går tillbaka på tidigare bestämningar/binamn, t.ex. ärftliga patronymika, yrkesbeteckningar, släktskapsbeteckningar, härkomstbeteckningar etc. (se nedan).

Det finns några olika typer som omväxlande brukar inlemmas bland binamnen eller räknas som appellativa bestämningar, t.ex. patronymika/metronymika. Patro- och metronymika på (-)*son* och (-)*dotter* räknas i allmänhet inte till binamnen. Ofta händer det dock att man vid behandlingen av binamn exemplifierar med andra släktskapsord på *-bróðir*, *-móðir*, *-bonde* ’äkta make’, *-magher* ’måg’ och även hustrunamn som *Gydhukulle* (*kulle* ’äkta make’). Gränsdragningen är således inte klar.

Om vi däremot ser till dagens primärpatronymika på Island, är det alldeles uppenbart att dessa inte betraktas som namn. Man heter inte *Sigmundsson* utan är son till en *Sigmund*.

Både i äldre källor och i dagens inofficiella bruk förekommer att personer anges med namn, preposition och ett ortnamn, *Jønis i Berghom, Sven i Backen.* Ett attribut bestående av ortnamn med bevarad preposition brukar oftast inte anses som binamn. Däremot om prepositionen uteslutits kan vi lättare tala om namn, t.ex. *Sven Tumba, Gösta Fåglum* (en av de berömda cykelbröderna från Fåglum).

Intressant nog kan utvecklingen från en bestämning till ett namn också ske, även om prepositionen finns kvar. Uttrycket kan ha utvecklats till släktnamn. I det engelska släktnamnsbeståndet finns exempel på prepositionsuttryck som övergått fasta släktnamn, t.ex. *atten ashe* ’vid asken’ > *Nash, atte oke* ’vid eken’ > *Oak.*

Yrkesbeteckningar betraktas ofta som icke-proprier. Det är bara om en *Hanes Gulsmidh* inte är guldsmed som det anses vara ett binamn, annars inte. Rent funktionellt är det dock ingen skillnad mellan *Hanes Gulsmidh* och *Jon Gulsmidh*, om den sistnämnde verkligen är guldsmed. I ett socialt sammanhang, där denne oftast betecknas så och på så sätt identifieras av de flesta, bör tillägget ha kunnat fungera som ett binamn.

Någon skarp gräns mellan binamn och förnamn/dopnamn har det knappast funnits i gammal tid. Namn som *Dagh, Gamal, Dræng* måste förstås som ursprungliga binamn. Många ursprungliga binamn har övergått till att fungera som förnamn, t.ex. *Ulf, Björn, Sten, Sven*. Från att ha varit bestämning till en individ har binamnet kunnat ärvas och spridas vidare som egentligt förnamn. Det semantiska innehållet har sannolikt blivit ogenomskinligt. På så sätt kan vi också förstå negativt laddade namn i runsvenskan, t.ex. *Óspakr* ’oklok’, *Óþveginn* ’otvättad’. I dag har många ursprungliga hypokorismer (smekformer) övergått till att bli officiella förnamn, t.ex. *Olle, Sigge, Lotta*.

Att dra gränsen mellan binamn och släktnamn kan också vara svårt, särskilt när det gäller historiskt material. Binamnet är knutet till en viss person och går i allmänhet inte i arv. En dansk forskare har pekat på binamnens individualkarakteriserande funktion. Släktnamn har i stället en individualbenämnande funktion. De innehåller alltså ingen beskrivande karakteristik av bäraren. Släktnamn är dessutom ärftliga. Binamn kan övergå till att bli ärftliga och således bli släktnamn.

16.2. Binamnens semantik

Det fornsvenska namnförrådet präglas av stor fantasi och uppfinningsrikedom. Namnens semantiska sida, dvs. deras betydelse och av vilken orsak de givits, har lockat många namnforskare. Ofta kan det dock vara svårt att komma åt namngivningsgrunden, och det blir i många

fall rena spekulationer. Med exempel från fornsvenskan kan vi dela in namnen i följande kategorier:[5]

1. Namn åsyftande fysiska karakteristika

Binamn som syftar på bärarens fysiska egenskaper är vanliga. En vanlig typ är sammansatta namn som syftar på en speciell kroppsdel, t.ex. *Bunkafoter* ’klumpfot’, *Klenefoter* ’liten fot’. Man kan också ha haft en iögonenfallande hals, t.ex. *Skamhals* ’kort hals’. Prepositionsnamn med ett inledande *mædh* syftar vanligtvis på någon karakteristisk kroppsdel (eller brist på sådan): *Mædh axlana*, *Mædh ena øghat*.

2. Namn åsyftande psykiska karakteristika

Även människors inre egenskaper har tjänat som namngivningsgrund. *Karl Dængenæf* ’han som slår (slog) någon på näsan’ kan syfta på en återkommande ovana. Karl kan ha varit en slagskämpe. Om människors benägenhet för dryckenskap vittnar namn som *Ølvit*, *Øhovudh*, *Ølskalle*.

Nedsättande tillmälen ges i hög grad till kvinnor. Egenskaper som kommer till uttryck i namnen är opålitlighet, t.ex. *Elin haal i handh*, och troligen pratgladhet som i *kater*in *papeguya*.

3. Namn efter hemort, födelseort eller tillhåll

Under medeltiden är det mycket vanligt att förnamnet/dopnamnet förses med en bestämning som anger varifrån personen kommer. Det kan vara fråga om födelseort, hemort eller någon plats där vederbörande brukar hålla till, t.ex. *magn*us (*myttiby*) *j walsta* (1429), *hus*tru *Kadrin j mur*en (1492). Härkomst kan betecknas med ändelsen *-bo* som *i Biærghbo, Thiustbo*.

4. Namn efter funktion i familjesammanhang

Det vanligaste sättet att ange släktskap under medeltiden är genom patro- och metronymika, dvs. fars- eller morsnamn, t.ex. (*Sven*) *Hakonarson*, (*Kristin*) *Karlsdotter*, (*Sven*) *Estridson*, (*Margit*) *Katerinadotter*. Andra släktskapsbeteckningar är namn innehållande *-magher* ’måg’, t.ex. *jap per*son *sutor bakaramagh* (1450), *-kulle* ’äkta man’, t.ex. *Pæthers Ammokulle* (1393) och *-bonde* ’äkta man’, t.ex. *eric sømquinne bonde* (1516–27).

5. Namn efter funktion i samhället

Namn innehållande yrkesbeteckningar är vanliga i det medeltida materialet, t.ex. *-are*: *Akare*, *Bakare* med den feminina motsvarigheten *-erska*: *Bakerska*, *Krøghirska*. Även *-karl* som efterled förekommer i binamn, t.ex. *Badhstughukarl*, *Daghsværkskarl*, liksom *-smidher*, t.ex. *Slotssmidher*, *Stalsmidher*.

6. Namn efter speciella situationer, händelser, vanor och uttryckssätt

Speciella situationer, enstaka händelser och uttryckssätt har säkerligen givit upphov till många binamn under medeltiden, men det är svårt att idag genomskåda bakgrunden till dessa. Det kan bara bli fråga om gissningar i många fall. Favorituttryck kan ligga bakom ett namn som (*erik*)

[5] En vid definition av vad som kan kallas binamn tillämpas i framställningen. Förutom binamnselement medtas också yrkes- , inbyggar- och släktskapsbeteckningar samt liknande bestämningar till förnamnet/dopnamnet, huvudnamnet.

Aalzenkte (sen avskr. ca 1470–80), ett namn som hänför sig till Birger Jarls son. Förslagsvis ligger liknande förklaring bakom *Cristin j betzsta motto* (1484), *Johannes dictus pater noster* (1296). Händelser eller speciella vanor kan ligga bakom namn som *Vlff Halffua sill* (1451) och *Elin stort radh* (1508).

Många av de medeltida binamnen kommer att förbli ogenomskinliga. Det föreligger dock en risk för spekulationer och feltolkningar i det äldre materialet, eftersom det inte alltid är så lätt att komma åt namngivningsgrunden.

Studiet av moderna binamn kan emellertid ge något stöd för hur vi skall betrakta de äldre binamnen. Av undersökningar från nyare tid har det visat sig att inte mycket har förändrats i människors sätt att betrakta sina medmänniskor och namnge dem. Undersökningar av moderna binamn har givit inblickar i olika gruppers namngivning. Inom idrotten har binamn ofta sin givna plats. Binamn/binamnselement är fortfarande levande i olika medier, t.ex. *Robinson-Emma* (deltagare i ett TV-program), *Gucci-Helle*/*Beautyboksen* (Danmarks tidigare statsminister Helle Thorning-Schmidt.

16.3. Binamnens bildning

Binamnen har sitt givna intresse ur en morfologisk synvinkel. Hur har de bildats och finns det bildningsmöjligheter som är speciella för binamn? Nedan beskrivs ordbildningstyper i det fornsvenska binamnsmaterialet, men många av bildningssätten är giltiga än i dag.

Framför allt är det existerande substantiv och adjektiv som ligger till grund för binamnen, t.ex. fsv. *Ræver*, fsv. *Birna* ’björnhona’. Även sammansatta substantiv kan ingå i binamn, t.ex. fsv. *Grytofoter*, fsv. *Pækkilhuva*. Det förekommer också många sammansättningar med ett personbetecknande ord i senare leden såsom *-basse*, *-bonde*, *-drænger*, *-karl*.

Adjektiv som ingår i binamn kan vara både efterställda, (*Kætil*) *Gammel* och framförställda *Lange* (*Jøns*). Både starka och svaga adjektiv kommer här i fråga. Även participbildningar är vanliga, t.ex. fsv. *Drukken*, *Skitin*, *Ludhin*.

En intressant grupp utgör maskulina personbinamn på *-a*, t.ex. fsv. *Lærkia*, *Flugha*, som är bildningar till redan existerande ord. Ett namn som det i Sverige välbekanta *Brosa* har troligen utgått från verbet *brosa* ’småle’ via ett verbalabstraktum med betydelsen ’småleende’, som sedan gått över till en personbeteckning. Senare kan binamn säkerligen ha bildats direkt av verben.

Ovanstående bildningar är sekundära namnbildningar. Ännu mer intressanta är kanske de så kallade primära namnbildningarna, bildningar som inte kan hänföras till i språket existerande ord eller uttryck. Sådana har skapats med hjälp av avledningssuffix, maskulint *-i*/*-e*, och den feminina motsvarigheten *-a*. Avledningsändelsen, ursprungligen ett »tillhörighets-suffix», får här en personbetecknande, individualiserande funktion. Ett namn som *Skapte* får förstås som ’han med skaftet’ och *Skægge* ’han med skägget’. Till en början har suffixet sannolikt varit avsett att markera tillhörighet och senare har det övergått till att markera maskulin form vid överföringen till personbeteckning. Därefter har en mönstergrupp kommit att utbildas och ändelsen har fått till uppgift att individualisera. I många fall är det svårt att avgöra om en sådan namnbildning föreligger. Ett namn som *Bokke* kan också återgå på ett appellativ, jfr fvn. *bokki* ’karl’.

Även sammansatta namn har bildats enkom för att tjäna som binamn. Här finns exempel som *Rødhskæg, Godhdrænger*. På samma sätt förstås namn med efterleder innehållande exempelvis *-hovudh, -skalle*. Sådana bildningar kan tolkas som ’man med […] huvud, hjässa eller skalle’.

Redaktörens komplettering:
Ovanstående framställning har ett starkt fokus på binamn i äldre tid. Men binamn brukas förstås även idag och flera gedigna undersökningar av moderna binamn finns nu. I Linnea Gustafssons bok Moderna vardagliga binamn i Sverige (2015) behandlas t.ex. i vilka grupperingar som binamn uppstår: i barndomsfamiljen, bland barndomskamraterna, vänner i vuxenlivet, i en idrottskontext, med partnern etc. Vanligast är att binamn ges redan i barndomen. När det gäller binamnens olika funktioner urskiljer Gustafsson fyra. Den identifierande och individualiserande, särskiljande funktionen är förstås viktig idag liksom förr. Den affektiva funktionen antyder hur ett yttrande ska tolkas, vad sändaren avser, och bruk av ett binamn kan t.ex. förmedla en sinnesstämning. Genom relationsfunktionen hos ett binamn kan graden av intimitet visas och solidaritet kan antydas genom inkludering i en grupp. Genom den positionerande funktionen vänder sig användaren av ett binamn både till bäraren av namnet och till åhörarna och visar att det finns en relation mellan talaren och namnbäraren som åhöraren kan vara utestängd från.

Eva Brylla, kompletterad av red. 2021

Litteratur:

Andersson, Thorsten, 1983: Personnamn. Till begreppets avgränsning. I: Personnamnsterminologi. NORNAs åttonde symposium i Lund 10–12 oktober 1981. Red. av Göran Hallberg, Stig Isaksson & Bengt Pamp. Uppsala. (NORNA-rapporter 23.) S. 9–22.

Brylla, Eva, 1999: *Anna Mædh inga hænder, Karl Dængenæf* och *Ingridh Thiuvafinger*. Några exempel på medeltida binamn. I: Runor och namn. Hyllningsskrift till Lena Peterson den 27 januari 1999. Red. av Lennart Elmevik & Svante Strandberg (huvudred.) samt Eva Brylla, Mats Wahlberg & Henrik Williams. Uppsala. (Namn och samhälle 10.) S. 11–19.

— 2012: Binamn i Norden. I: Binamn. Uppkomst, bildning, terminologi och bruk. Handlingar från NORNA:s 40:e symposium i Älvkarleö, Uppland, 29/9–1/10 2010. Red. av Staffan Nyström (huvudred.), Eva Brylla, Katharina Leibring, Lennart Ryman & Per Vikstrand. Uppsala. (NORNA-rapporter 88.). S. 9–22.

Gustafsson, Linnea, 2016: Moderna vardagliga binamn i Sverige. Uppsala. (Namn och samhälle 29.)

Kousgård Sørensen, John, 1975: Tilnavne og slægtsnavne. Et diskussionsoplæg. I: Binamn och släktnamn. Avgränsning och ursprung. Handlingar från NORNA:s tredje symposium i Uppsala 27–28 april 1974. Red. av Thorsten Andersson. Uppsala. (NORNA-rapporter 8.) S. 111–127.

Peterson, Lena, 1983: Personnamn/personbeteckningar i några fornsvenska källor. Försök till indelning och beskrivning. I: Personnamnsterminologi. NORNAs åttonde symposium i

Lund 10–12 oktober 1981. Red. av Göran Hallberg, Stig Isaksson & Bengt Pamp. Uppsala. (NORNA-rapporter 23.) S. 123–138.
Sundström, Agneta, 2015: Binamn i Arboga stads tänkebok. Uppsala. (Namn och samhälle 25.)

17. Släktnamn / Efternamn

17.1. Framväxten av ett släktnamnssystem till 1901

17.1.1. Inledning

Under medeltiden och 1500-talet var släktnamn ovanliga i Sverige. De förekom fr.a. bland borgare av tyskt ursprung och i vissa frälsesläkter. Exempel på namn av lågtyskt ursprung, burna av borgare, är *Bekman*, *van Busken* och *Schimmelpenning*. I någon mån finns inhemska släktnamn bland borgare och präster, som *Lindorm* i Stockholm. Exempel på namn burna av frälsemän är de tyska *van dem Berge*, *Brunkow*, *Krøpelin* och *Fos* samt de inhemska *Bonde*, *Gædda*, *Kagge* och *Puke*. Medeltida släktnamn inom frälset har ofta öknamnskaraktär, *Puke* betyder djävul, andra till synes nedsättande namn är *Kærling* 'kärring' och *Gylta* 'sugga'. Såvitt känt bärs släktnamn inte av kvinnor under medeltiden, däremot förekom det att namn ärvdes över kvinnolinjen.

Inom adeln blev släktnamn något vanligare under 1500-talet, men ännu 1610 saknade två tredjedelar av ståndet släktnamn. En nyhet är att släktnamn börjar bäras av kvinnor. Några adelsnamn från 1500-talet är *Bielke*, *Gyllenstierna*, *Rosengren* och *Sparre*. Sådana namn, grundade i ättens vapensköld, och säkert inspirerade av danska adelsnamn, pekar framåt mot de heraldiska namnelement som skulle komma på bred front under 1600-talet.

I och med Riddarhusets bildande 1626 blev bärande av släktnamn närapå obligatoriskt. Viktigt för utvecklingen blev att ätternas släktnamn blev fastställda, och att de sedan ärvdes efter Riddarhusets strikt fastställda arvsordning, från far till barn, aldrig från mor till barn.

Även utanför adeln tog spridningen av släktnamn fart från och med 1600-talet. Vid 1700-talets mitt hade de slagit igenom bland ståndspersoner och borgare och spritt sig i vida kretsar i städerna (med ståndspersoner avses, ungefärligen, »bättre folk» utanför borgerskapet). Även bruksorter kunde relativt tidigt följa med i utvecklingen.

Grundläggande för förståelsen av svenskt släktnamnsskick är att det uppstod relativt sent. Uppkomsten och spridningen var en moderörelse, där man under inflytande från utländska förebilder medvetet skapade namn som var lämpliga för officiellt bruk. I sydligare europeiska länder, där släktnamnsskicket är mycket tidigare, bör däremot släktnamn i allmänhet ha bildats genom att binamn eller personbeteckningar så småningom blev allt fastare knutna till sina bärare, för att slutligen komma att gå i arv.

De svenska förhållandena har lett till att ett begränsat antal namntyper, till stor del uppbyggda av element hämtade från språkets finrum, kommit att dominera. Binamn som *Get* eller *Lång* och personbeteckningar som *kopparslagare* eller *västgöte* har sällan blivit släktnamn.

Innan vi går vidare krävs en utvikning om terminologi. I termen *släktnamn* ligger ju som ett minimikrav att det rör sig om namn som går i arv eller används av syskon. Eftersom ingen vet hur stor andel av de »släktnamn», som brukades före 1900-talet, som verkligen gick i arv, är termen egentligen inte lämplig här. Man kan i stället tala om *tillnamn*, vilket i svensk namnforskning är en vedertagen, sammanfattande beteckning på ett namn som läggs till förnamnet eller används i stället för förnamnet, oberoende av om det rör sig om ett släktnamn eller inte. Men inte heller termen *tillnamn* är idealisk i sammanhanget, i och med att den inkluderar binamn av vanlig typ, som ju inte brukar bli släktnamn.

I fortsättningen kommer jag huvudsakligen att använda termen *tillnamn*, men menar då släktnamnsgenererande tillnamn, sådana tillnamn som har förutsättning att bli släktnamn eller redan är släktnamn. Även om bruket utanför adeln inte blir officiellt reglerat förrän på 1900-talet, bör idén om dessa tillnamns ärftlighet ha varit väl spridd från och med 1600-talet. De släktnamnsgenererande tillnamnen ingår på så sätt ett släktnamnssystem i vardande, även i de fall då de inte går i arv.

Social skiktning och ståndsindelning har spelat en avgörande roll för det svenska släktnamnssystemet, både på så sätt att tillnamnsbärande spred sig från högre samhällslager till lägre och att vissa namntyper var mer eller mindre förbehållna vissa samhällsgrupper. Man talar sedan gammalt om adelsnamn, lärda namn och borgerliga namn. Den traditionella bilden är att adeln bar praktfulla, tvåledade, ofta krigiska namn, som *Gyllensvärd*, de lärda (huvudsakligen präster) namn på *-us*, som *Halenius*, eller *-ander*, som *Valander*, borgare och ofrälse ståndspersoner gärna tvåledade namn av mer blygsamt snitt, som *Lundgren*, och bönderna patronymika. Denna schematiska beskrivning stämmer överraskande väl. Man bör dock notera att gränsen mellan frälse och ofrälse namnbildning är något suddig, och att det redan vid 1600-talets slut går att se en uppluckring av skiljelinjerna mellan lärdas och övriga ofrälses namnskick.

17.1.2. Adelsnamn

Under 1600-talet blev det ett mode bland nyadlade att anta tvåledade, ofta heraldiskt inspirerade namn. Dessa namn tillät stor variation, samtidigt som de uttryckte både grupptillhörighet och exklusivitet. De var på så sätt väl lämpade för det svenska stormaktssamhället och stämde väl in i den samtida barockstilen, har det framhållits.

De tvåledade adelsnamnen är i stor utsträckning tre- eller fyrstaviga. Kompositionsfoggarna *-en-* och *-e-* är särskilt utmärkande drag. Några exempel är *Drakenberg*, *Ekeblad* och *Gyllenstierna*. Vissa element blev utmärkande för adligt namnskick, t.ex. *Gyllen-*, *Reuter-*, *Rosen-*, *Stiern*(*e*)- och *-felt*, *-sköld*, *-berg*, *-stierna*. Vissa typiska adelsnamnselement är tidigt brukliga även i ofrälse namn, medan andra förblir mer eller mindre exklusivt adliga.

De tvåledade adelsnamnen med anknytning till vapenskölden är uppbyggda på olika sätt. Beskrivningar av enskilda element i vapnet, såsom *Gyllenstierna* och *Rosenquist* är determinativa sammansättningar; de kan vara sekundära namnbildningar och är då – sett strikt till namnbildningssättet – enledade. Kopulativa sammansättningar är sådana som beskriver två skilda element i vapnet (*Lilliesträom* 1638, som syftar på vapnets liljor och strömmar) samt sammansättningar som syftar dels på vapnet, dels på namnbärarens ofrälse namn eller hans härkomst (*Bråkensköld* 1647 till *Bråk*, *Stiernhöök* 1649 till *Hökbacken*). Sådana namn är alltid primära namnbildningar.

En av förebilderna för de svenska adelsnamnen är tyska adelsnamn som är identiska med ortnamn (*Garstenberg*) eller utgörs av ett ortnamn föregånget av prepositionen *von* ’av’ (*von Warnstedt*). Bland sådana namn är ett fåtal efterleder mycket vanliga, t.ex. *-berg* och *-sten* (högtyskt *-stein*). Dessa blir i Sverige produktiva för nybildning av namn, t.ex. *Cantersten* 1647 till det ofrälse namnet *Cantherus* eller *Canter*. Även prepositionen *von* blir produktiv i Sverige och blir en ren adelsmarkör, så *von Lillienhielm* 1654.

Betydligt senare blir adelsnamn inledda med den svenska prepositionen *af* vanliga, som i *af Uhr* 1789. Efter hand blir det allt vanligare att den nyadlade behåller det ofrälse namnet.

17.1.3. Lärda namn

Bruket av lärda namn var ett internationellt mode, som ytterst hade sin grund i italiensk renässans och humanism. (En mer internationellt gångbar term för namntypen är just *humanistnamn*.) Främst rör det sig om latiniserade namnformer, i någon mån också om grekiskt och hebreiskt gods. Till vårt land förmedlades de lärda namnen i första hand från Tyskland – det var främst vid tyska universitet som svenskar studerade. De lärda namnen förebådas under senmedeltiden och 1500-talet av att präster, munkar och ibland nunnor kan skrivas med latiniserade namnformer även i svenskspråkiga texter: *Anna Johannis* (dotter till Hans bagare), *Olaus Petri* (»Olof Pers[son]»), *Laurentius Pauli Gothus* (»Lars Påvels[son] från [Öster]götland»). Men ännu rör det sig inte om några släktnamn.

De lärda namnen, slutande på den latinska nominativändelsen *-us* eller det grekiska elementet *-ander*, har ofta bildats till ortnamn: typfallen *Scarinus*, *Scarenius* och *Scarander* kan alla syfta på t.ex. Skara, medan *Benzelius* 1654 syftar på Bensbyn i Luleå socken och *Brolenius* 1655 på Örebro. Det förekommer också översättningar av ortnamnselement som i *Fontelius*, som syftar på Källhult i Dalsland (av latinets *fons* ’källa’). Med vissa undantag används endast en stavelse från ortnamnet – om det är ett sammansatt ortnamn oftast från förleden. Andra namn syftar på faderns förnamn (*Pauli* ovan omformas omkring 1600 till *Paulinus*) eller på faderns yrke (*Fabricius* av *faber* ’smed’).

Ändelsen *-us* är maskulin; kvinnor som bär lärda namn skrivs länge med namnformer på *-a*. Dottern till läkaren Johan Moræus hette sålunda *Sara Moræa*, och hennes döttrar med Carl Linnæus bar släktnamnet *Linnæa*, tills detta ändrades till adelsnamnet *von Linné*.

Ännu en bildningstyp har sin bakgrund i lärda namn, nämligen namn som slutar på betonade slutstavelser som *-in* och *-ér*. Typen har uppkommit genom att namn på *-us* har kortats av (*Kolmodin* av *Kolmodinus*, *Agrell* av *Agrelius*); snart kunde avkortade former nybildas utan något latiniserat förstadium. Namn av denna typ brukar anses vara ett resultat av en strävan efter fransk klang, men detta är ifrågasatt. De förbinds mest med 1700-talet men kunde bildas redan under 1600-talet.

17.1.4. Övriga ofrälse namn

Namn som är utmärkande för ofrälse är dels enkla namn som *Berg* och *Holm*, dels avledningar som *Fröding*, *Berger* och *Sundin*, dels och framför allt tvåledade namn som *Uppman*, *Norstedt* och *Holmgren*, vilka har stora likheter med de tvåledade adelsnamnen. Sådana här namn är, liksom lärda namn, ofta bildade till ortnamn; strödda exempel från olika tider följer här.

Berg 1642 bör syfta på Berg i Kuddby socken i Östergötland. *Klumb* 1650 syftar troligen på hemmanet Klumben och *Hortling* 1687 på Hortlax, båda i Piteå socken. *Turing* 1710 bör syfta på socknen Turinge i Södermanland. *Tegner* är en avkortning av *Tegnerus* (det lärda namnet är belagt 1635); namnen syftar på Tägneby i Vists socken i Östergötland. *Brunell* 1663 syftar på Brunskogs socken i Värmland. *Benslin* 1835 syftar på Bensbyn i Luleå socken.

Sparrman 1638 syftar på socknen Sparrsätra i Uppland. *Röökman* 1648 är bildat till det finska hemmansnamnet *Ryökki*. *Gråberg* 1676 syftar på Riddarholmen (tidigare *Gråmunkeholmen*) i Stockholm. *Wettersten* 1691 syftar på Vättern. *Salgren* 1694 syftar troligen på Uppsala. *Åkerbom* och *Löfgren* 1709 syftar på respektive Åkerby och Lövsta bruk i Uppland.

Lindwall, *Lindmarck* och *Lindbom* 1742 syftar troligen på Lindesberg eller Lindes bergslag. *Sandström* 1789 bör syfta på Storsand i Luleå socken.

Namn av denna typ utgörs alltså av en bas, till vilken kan fogas ett antal suffix och ett antal efterleder, som fungerar som suffix. Namnen är huvudsakligen tvåstaviga. Ett par specialfall är att namn på *-ing* i många fall är bildade till ortnamn på *-inge* och att det finns en viss tendens att bilda mer eller mindre meningsfulla sammansättningar med efterleder som *-kvist* och *-rot* (*Lindgren*, *Lundqvist*, jfr motsvarande adelsnamn). Den senare typen kan kanske redan tidigt antas utan att det nödvändigtvis finns någon saklig bakgrund.

Viktiga förebilder för »borgerliga» namn bör vara tyska släktnamn på *-ing*, *-er* och *-mann*, vissa tyska släktnamn som är identiska med ortnamn, lärda namn samt släktnamn med heraldisk bakgrund, främst svenska adelsnamn. Många element med tysk bakgrund har nära motsvarigheter i svenskan, vilket säkert har underlättat utvecklingen.

De heraldiska element, som varit brukbara vid bildningen av ofrälse namn, är huvudsakligen sådana som syftar på växter eller växtdelar. De borgerliga efterlederna karakteriseras traditionellt som naturbetecknande, men väsentligare bör vara förebilderna i äldre släktnamn och anknytningen till en sfär av samtida litterära schabloner (bl.a. florerar sammansättningar som *liljegren*, *lindegren* och *rosenlund* i det poetiska språket). Även svenska ortnamn bör vara viktiga som mönster, men det är viktigt att notera att slutande *-a* som i *Sätra* och vanliga bebyggelsenamnsefterleder som *-by* undviks helt.

De ofrälse tillnamnsbildarna har – liksom de nyadlade – sett sig omkring efter lämpliga förebilder och tagit fasta på de släktnamn som redan brukades av personer med hög prestige. Man har känt sig fri att bryta loss element ur sitt sammanhang för att på så sätt ge nybildningarna en doft från den fina världen. Troligen har förhållandet att förebilderna till större delen är utländska och att det därmed rör sig om en språkkontaktsituation haft betydelse för processen.

När tillnamnsbruket tar fart bland ofrälse i städerna dominerar först enledade namn. Därefter börjar tvåledade namn ta över. I början är efterleden *-man* vanligast, men snart växer antalet namn med andra efterleder. Förrådet av efterleder utvidgas så småningom, men det förblir starkt begränsat fram till början av 1900-talet.

17.1.5. Vad hände sedan?

Den stora landsbygdsbefolkningen förblev till större delen oberörd av utvecklingen till långt in på 1800-talet. Särskilt gäller detta bönderna, medan obesuttna grupper, som hantverkare och tjänstefolk, kunde vara mer benägna att anta tillnamn. Detta har bl.a. förklarats som en vilja att anlägga en mer urban identitet gentemot det omgivande agrara samhället.

Som officiellt namnskick på landsbygden och många mindre orter gällde i stort sett förnamn plus patronymikon, t.ex. *Lars Andersson* och *Lisbet Persdotter*. Så småningom börjar patronymika på *-son* gå i arv i stor mängd, medan patronymika på *-dotter* försvinner. En undersökning av Borgholm på Öland har visat att patronymika på *-dotter* omkring år 1900 till större delen har ersatts av *-son*-namn. Ett sådant kunde vara bildat av kvinnans patronymikon eller vara ärvt från faderns patronymikon. En *Karin*, dotter till en *Olof Hansson*, kan alltså från formen *Karin Olsdotter* antingen övergå till *Karin Olsson* eller *Karin Hansson*.

En allt vanligare företeelse under 1800-talet är giftasnamn, en *fröken Karin Lindqvist* blir genom giftermål *fru Malmberg*. Det äldre nordiska bruket var att kvinnan behöll sitt släktnamn

i äktenskapet. Kvinnor som skrivs med sin mans släktnamn har förekommit i någon mån under lång tid, men det är först nu som det blir en vida spridd sedvänja.

En bakgrundsfaktor till både försvinnandet av patronymika på *-dotter* och spridningen av giftasnamn är att kvinnor i betydligt mindre utsträckning än män har skrivits med patronymika eller tillnamn. Patronymika på *-son* var mer frekventa i språkbruket och förmodligen mer proprialiserade. Kvinnors släktnamn var mindre frekventa och gick inte i arv till barnen. Även före spridningen av giftasnamn var det vanligt att hustrun identifierades i relation till sin man. Försvinnandet av *-dotter*-formerna och spridningen av giftasnamn är radikala nyheter men har ändå djupa rötter i äldre sedvänjor.

Lennart Ryman

Litteratur:

Blomqvist, Marianne, 1993: Personnamnsboken. Helsingfors.

Brylla, Eva, 2009: Andersson, Pettersson, Lundström och ... Beachman. Om nordiska efternamn i sin europeiska omgivning. Uppsala.

Gillingstam, Hans, 1964: Den svenska adelns antagande av släktnamn. I: Historisk tidskrift 84.

— 1971: Slektsnavn. Sverige. I: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 16.

Leibring, Katharina, 2005: Namn i äldre bruksmiljö. Projektpresentation och några tidiga resultat. I: Namnens dynamik. Utvecklingstendenser och drivkrafter inom nordiskt namnskick. Handlingar från den trettonde nordiska namnforskarkongressen i Tällberg 15–18 augusti 2003. Red. av Staffan Nyström. Uppsala. (NORNA-rapporter 80.)

Modéer, Ivar, 1989: Svenska personnamn. Handbok för universitetsbruk och självstudier. 3 uppl. utg. av Birger Sundqvist & Carl-Eric Thors med en bibliografi av Roland Otterbjörk som kompletterats och omarbetats av Sigurd Fries. Lund. (Anthroponymica Suecana 5.)

Ryman, Lennart, 2002: Salanus, Tunström och Sporrong. Tillnamnsbruk och framväxten av släktnamn i Uppland. Umeå. (Anthroponymica Suecana 13.)

Utterström, Gudrun, 1995: Släktnamn i Sverige för hög och för låg. En historisk betraktelse. I: Slektsnamn i Norden. Rapport frå NORNAs tjueførste symposium i Oslo 17.–20. september 1992. Red. av Kristoffer Kruken. 1995. Uppsala. (NORNA-rapporter 58.)

— 1998: Släktnamn och social identitet – en studie i svensk ståndscirkulation. I: Personnamn och social identitet. Handlingar från ett Natur och Kultur-symposium i Sigtuna 19–22 september 1996. Red. av Thorsten Andersson, Eva Brylla & Anita Jacobson-Widding. 1998. Stockholm. (Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien. Konferenser 42.).

— 2000: Svenska adelsnamn – uppkomst och utveckling. I: Studia anthroponymica Scandinavica 18. S. 25–63.

Valtavuo-Pfeifer, Ritva, 2000: Svenska efternamnstyper i Finland. I: Studia anthroponymica Scandinavica 18. S. 65–90.

17.2. Soldatnamn

Det militära indelningsverket, som infördes 1682 och upphörde 1901, innebar att socknarna indelades i s.k. rotar, som skulle underhålla en soldat (ryttare, båtsman) med lön och torpställe. Soldaterna blev anställda på livstid eller så länge de var dugliga till tjänst.

De blev en ny socialgrupp på landsbygden och kom på många sätt att utöva inflytande med impulser från stora världen; få ur allmogeståndet hade varit utanför landets gränser under indelningsverkets första tid. Soldaterna tilldelades också särskilda tillnamn och kom därigenom att skilja sig från bönderna, som fram till slutet av 1800-talet normalt endast bar förnamn och patronymikon. De soldatnamn man i allmänhet först kommer att tänka på är sådana som *Sköld, Svärd, Modig* och *Rask*. Emellertid har soldaterna även kunnat heta *Lundgren, Törner, Krögare, Bråttom, Flaggstång, Voltaire, Cupido* och *Bonjour*.

Det är inte sannolikt att bruket av soldatnamn uppstod helt utan någon tidigare tradition. Många namn uppvisar likheter med medeltida binamn och har också en viss militär förhistoria. En rulla från 1541 över knektar på Stockholms slott upptar t.ex. *Bagge* och *Blank*, och i en förteckning från 1552, som redovisar knektar från Konga härad i Småland, bär 25 % av knektarna namn som *Bäse, Kyckling, From* och *Stark*. Säkert kan dessa namn ha varit individuellt karakteriserande binamn, som uppkommit inom en sluten krets som krigsmanskapet. Eftersom merparten av befolkningen inte hade särskilda släktnamn, bör det ha funnits ett behov av särskiljande namn. Detta behov blev naturligtvis än större inom det nya indelningsverket, när ett stort antal soldater samlades vid särskilda övningar eller befann sig i strid.

Bruket av särskilda soldatnamn växte fram successivt vid de skilda regementena och var i det närmaste fullt utvecklat några decennier in på 1700-talet. Detta kan knappast vara en helt spontan utveckling, men någon förordning som stadgar att en soldat skulle tilldelas ett särskilt namn har inte kunnat påvisas.

Många av de nya soldatnamnen är adjektiviska namn som *Modig, Trätdryg* och *Vänlig* och djurbetecknande namn som *Lejon, Falk* och *Geting*, vilka alltså knyter an till de äldre, nyss nämnda knektnamnen. Vi finner också växtbetecknande namn som *Hassel, Lilja* och *Ros*, namn med anknytning till krigarlivet som *Klinga, Sabel* och *Stål* och namn av borgerlig släktnamnstyp som *Bergman* och *Ström*.

En mycket stor del av soldatnamnen är bildade till rotens namn. Dessa kan indelas i fyra huvudgrupper:

1. *Holm* (av *Holm*), *Berg* (av *Berga*),
2. *Gräs* (av *Gräsbo*), *Skog* (av *Horsskog),*
3. *Bärman* (av *Bärby*), *Nordin* (av *Nordmyra*),
4. *Asp* (av *Äspenbo*), *Gås* (av *Gässlingsäng*).

De tre första namnbildningssätten är vanliga även bland de borgerliga släktnamnen under indelningsverkets tid, och mönstret är helt klart hämtat från sådana namn. Även adjektiviska och krigsrelaterade namn, till synes »typiska» soldatnamn, kan emellertid ha sin bakgrund i ortnamn, t.ex. *Rolig* (av *Rolsmo*) och *Signal* (av *Signelstorp*). Det kan knappast vara en slump, att dessa namntyper, liksom de växt- och djurbetecknande namnen är så vanliga; till många av de bakomliggande ortnamnen kunde man lika gärna ha valt andra namnbildningar. De har uppenbarligen favoriserats och anknyter också till medeltida binamnsskick och äldre knekt-

namn. Till dessa äldre namngivningsmönster kom så att fogas namn med anknytning till krigarlivet som *Stål* och *Klinga* och namntyper från det framväxande borgerliga släktnamnsskicket, främst de tvåledade namnen av typen *Bergman*.

Vissa adjektiviska namn som *Vitlock* och *Menlös* kan säkert ha varit karakteriserande, framför allt de äldsta. Om en soldat *Klein* (väl tyskans *klein* 'liten') antecknas i en rulla från 1817: »Undermålig, otjenlig till marche får afsked». Men normalt har vi inga upplysningar om soldaternas utseende eller karaktär. De flesta av de krigiska namnen, liksom flera av de adjektiviska namnen, uttrycker i stället säkert en förhoppning om att soldaterna skulle leva upp till sina namn; en soldat fick t.ex. namnet *Vred*, för att detta skulle sätta krut i honom.

Framför allt under 1800-talet märks en förkärlek för korta, enstaviga namn som *Bång* och *Blom*, kanske önskemål från befälets sida om korthuggna och pregnanta namn, lämpliga vid ordergivning. En historia berättar om en soldat som inte fick ta sig namnet *Appelquist*, eftersom det var för långt, men då replikerade: »Å, så bråttom blir det väl aldrig att man inte har tid att säga Appelquist.»

Bland soldatnamnen återfinns också många mycket särpräglade namn, t.ex. *Hannibal* och *Frey*, vilka givetvis återspeglar officerarnas bildning och rådande tidstrender. Det var nämligen av allt att döma befälet som tilldelade soldaterna deras namn. Det är inte troligt, att soldaterna *Castor* och *Pollux* kände till den antika mytens båda dioskurer eller att soldaten *Bard* hade läst Ossians sånger. I vissa fall har humorn slagit till hos befälet, som när soldaterna *Lax* och *Allvar* efterträds av *Sill* och *Glad*. Vid Kronobergs regemente fanns på 1800-talet soldaten *Trumf* i sällskap med *Hjärter*, *Spader*, *Ruter* och *Klöver*. Tre bröder tillhörande den adliga ätten *Bongenhjelm* gavs namnen *Bong*, *En* och *Hjelm*; ett par kungliga brev från 1700-talet stadgade att en soldat inte fick bära ett adelsnamn (deras far som också var soldat, tilldelades namnet *Bergvall*). Man kan för övrigt undra hur det kändes att få heta *Venus* (!) eller *Pardon*, och om soldaterna någonsin fick reda på något om sina namn.

Namnskicket inom de olika regementena uppvisar sinsemellan olikheter. Ett regemente med många särpräglade namn är Dalregementet, speciellt kompanierna i övre Dalarna, där en äldre soldatnamnstradition länge levde kvar. Några exempel är *Spikuleribus* (kanske till *spekulerad* 'slug, slipad'), *Altiglad*, *Odrucken* och *Pinkrus*.

På vissa regementen blev namnen ofta ärftliga inom roten, t.ex. inom Dalregementet och Västmanlands regemente, så att alltså en ny soldat fick överta företrädarens namn. Någon gång kunde en nytillträdd soldat få tillstånd att byta namn. Oftast skedde en sådan namnändring, när en ny soldat tillträdde vid ett regemente, där namnen normalt gick i arv inom roten. Det kan då i rullorna finnas antecknat: »Begär och får heta …», »Begär och får byta namn. Får heta …». Att namnskicket då förändrades i riktning mot det mer neutrala är inte ägnat att förvåna. Soldaterna *Geting*, *Vänlig*, *Kanin* och *Abborre* fick t.ex. byta namn till *Åkerlund*, *Åkergren*, *Lind* och *Lönn*, dvs. namntyper vanliga inom det borgerliga namnskicket.

Många olika försök har gjorts att dela in soldatnamnen i olika typer. Mest invändningsfri är en en indelning efter namngivningsgrund, som dock är svår att tillämpa i enskilda fall, eftersom vi nästan aldrig vet något om namngivningssituationen eller soldaternas utseende och egenskaper:

1. Karakteriserande namn (*Lång*, *Rödskägg*),
2. Namn som uttrycker förhoppning om krigiska dygder (*Djärv*, *Ståbi*),
3. Namn bildade till ortnamn,

4. Associationsnamn (*Lax* och *Allvar* efterträds av *Sill* och *Glad*),
5. Namn efter plats i rullan (*Först, Slut*),
6. Namn ärvda inom roten,
7. Fantasinamn,
8. Övriga namn.

Hur ofta soldaternas barn ärvde faderns soldatnamn vet vi inte. Att det förekom, kan vi dock lätt konstatera genom den icke ringa förekomsten idag av släktnamn som *Lans* och *Trogen*. Svårare att känna igen som soldatnamn är de mycket vanligare namnen av typen *Lindberg* och *Ström*, dvs. sådana som även förekommer i borgerligt släktnamnsskick. Samtliga namn som upptas i en lista från 1960 med de 104 vanligaste svenska släktnamnen (*son*-namnen undantagna) förekommer även som soldatnamn. Soldatnamnen har säkerligen också indirekt påverkat svenskt släktnamnsskick. De har säkerligen tjänat som inspirationskälla, när pigor och drängar flyttade in till städerna och därvid ofta antog ett släktnamn.

Tre huvuddrag är utmärkande för soldatnamnen. Ett äldre, snarast medeltida binamnsmönster, som hade existerat redan före indelningsverket, kvarstod och utvecklades (*Bagge, Modig*). Det borgerliga, ofta ortnamnsanknutna släktnamnsskick som växte fram under 1700- och 1800-talet kom att tillämpas även bland soldaterna (*Bergman, Lundin, Strand*). Det tredje huvuddraget är de olika slag av systematiserad namngivning som det fasta, numrerade rotesystemet inbjöd till. Soldaternas anknytning till en rote gör att det allmänna bruket att bilda släktnamn av ortnamn kom att bli speciellt utvecklat för soldatnamnens del. På grund av den systembundna namngivningen har namnen kommit att ingå i ett slags mönsternamngivning, där egna namntyper har utvecklats, t.ex. namn med anknytning till krigarlivet (*Sabel, Värja*). Soldatnamnen utgör en mycket speciell namnkategori – tillnamn burna i tjänsten av en enskild yrkesgrupp och ett resultat av centralt dirigerad namngivning. De har också i hög grad påverkat det nuvarande svenska släktnamnsskicket.

Mats Wahlberg

Litteratur:

Wahlberg, Mats, 1990: Svenska soldatnamn. En forskningsöversikt. I: Studia anthroponymica Scandinavica 8. S. 47–68. [Med utförlig litteraturförteckning.]

17.3. Gårdsnamn (ekonymer)

> …Helsa äfven till Matspers Jons och Britas familj från oss alla. Knip Larses samt Guffar o Karin Granats, Hagper, Granats gumma, Christoffers Halvars Lars, Halfvars Larses Lispetes familj, tångringens. Mina o Fredrik, Bajer Lasses, Buskans. Hälsa äfven…Utby Olofs..Holpers… Jul Karin …Bäckas..
>
> Ur: Jönses Karin Ersdotters brev från Jerusalem till släkten hemma i Nås i Dalarna år 1896 (Larsson 1996 s. 39 f.).

Jönses Karins brev illustrerar väl det namnskick som rådde bland allmogen i Dalarna, och som är belagt från slutet av medeltiden och fram till mitten av 1900-talet. Bruket av ett framförställt binamn tillsammans med en persons förnamn förekommer i hela det nordiska området, men det är fr.a. i Dalarna och angränsande delar av Hälsingland och Gästrikland, möjligen också i Österbotten som detta namnskick skriftfästs och fått officiell status. Hur har dessa namn bildats och vad uttrycker de? Hur används de? Hur bör dessa namn benämnas?

Termerna *gårdsnamn* och *gårdnamn* är inte synonyma och måste hållas åtskilda. Medan *gårdnamn* enbart är bebyggelsebetecknande är *gårdsnamn* framför allt person- men samtidigt också bebyggelse- och fastighetsbetecknande. Termen *gårdsnamn* om de dalska namnen introducerades av Petrus Envall 1911 i hans undersökning av namnbruket i Enviken. Den tidiga forskningen understryker dessa namns komplexa referensförhållanden, men allmänspråkets betydelse av ’namn på gård’ blir snart dominerande, vilket leder till en rad tvetydigheter, även bland forskare, när dessa namn diskuteras. Framför allt synes den viktiga personbetecknande betydelsen ha fallit i glömska under 1900-talets senare del, något som bl.a. lett till att forskningen om likartade släktnamnssystem i Europa inte uppmärksammat detta namnskick. Den tvetydiga termen *gårdsnamn* borde därför, enligt min mening, bytas ut mot en väldefinierad och entydig sådan, förslagsvis *ekonym*, vilken jag fortsättningsvis också kommer att använda.

Till grund för detta avsnitt om ekonymer ligger en fullständig undersökning av namnskicket i Nås från 1600-talet till början av 1900-talet: *Dåpp Inger, Tupp Lars* och *Jacobs Olof. Om gårdsnamn i Nås socken i Dalarna* (1995). Materialet utgörs av rätts-, kyrko- och lantmäterihandlingar samt släktutredningar (Larsson 1995 s. 77).

Ekonymerna i Nås (Larsson 1995), Enviken (Envall 1911), Stora Tuna (Ståhl 1927), Sollerön (Lindén 1928), Laknäs i Leksand (Daun 1971), Bjursås (Tideström 1972) och Stora Skedvi (Olofsson 1993) är främst bildade till:

a) enbart förnamn eller förnamn i kombination med annan förled: *Jönses*, *Matspers*,
b) ursprungliga soldatnamn: *Bajer*, *Tupp*,
c) ursprungsbeteckningar: *Utby* (efter byn Utby),
d) yrkesbeteckningar: *Smed*,
e) egenskapsbeteckningar: *Liss*.

I Nås, liksom i övriga undersökta socknar, är de absolut vanligaste ekonymerna sådana som bildats till ett förnamn, och dessa utgör i Nås nästan 40 % av alla namn. Som namn på den första namnbäraren betecknar det en person (oftast en man) som ättling till sin far, t.ex. *Jönses* Anders Jönsson vars far var Jöns Andersson, eller som ättling till sin farfar, t.ex. *Israels* Jon Jonsson, vars far hette Jon och farfar Israel. Det är ovanligt men det förekommer att mannen betecknas som ättling till sin mor, *Barbro* Jon som var son till Barbro Halvarsdotter, eller som sin hustrus make genom s.k. särknamn, t.ex. *Sigrids* Anders som var gift med Sigrid. Det finns även exempel på flergenerationsnamn, t.ex. *Mats Pers Erkes* Olof. De skriftfästa flergenerationsnamnen i Nås innehåller aldrig fler än tre led.

Soldatnamnen var mycket attraktiva för att nybilda ekonymer i Nås, liksom i övriga undersökta socknar. Dessa utgör ca 27 % av materialet från Nås. Ett och samma soldatnamn kan därför ha varit produktivt från slutet av 1600-talet (när Indelningsverket införts) till början av 1900-talet, t.ex. *Tupp*(*ens*) som burits av sex olika släkter och därtill fyra obesläktade namn-

bärare vars namn av olika skäl inte gått i arv, t.ex. på grund av barnlöshet eller att de flyttat från Nås och inte spårats vidare.

Ekonymer bildade till ursprungsbeteckningar utgör 18 %. De är bland de tidigast belagda och kan uttrycka olika förhållanden. Bland dem finns namn som ursprungligen kan ha haft adressfunktion och som anger en person som »härstammande från» eller »boende i» en viss by, eller en viss gård som t.ex. *Gärds* på en namnbärare från byn Gärde som flyttat till Storbyn, eller *Tyn* på en namnbärare som bor i byn Tyna. Här förekommer också ekonymer bildade till inbyggarbeteckningar, även om dessa är mycket ovanliga, t.ex. *Finn* om en man från Nås Finnmark.

Ekonymer bildade till yrkesbeteckningar eller egenskapsbeteckningar, t.ex. *Skräddar* och *Liss*, är ovanliga och utgör endast 3 % av materialet.

Det övervägande antalet ekonymer i Nås har ursprungligen varit person(bi)namn, och det är endast bland de namn som bildats till ursprungsbeteckningar som det finns några få namn, vilka möjligen ursprungligen kan ha varit hemmansnamn. De rent genealogiska namnen utgör merparten av de i Nås belagda ekonymerna, ca 65–70 %, och benägenheten att låta ett namn gå i arv är mycket hög. Av samtliga belagda ekonymer i Nås ärvs drygt 80 %, och i knappt hälften av familjerna går namnen i arv i fem generationer eller fler. Ärver namnet gör:

- den som bor kvar på gården som betraktas som släktgården (om släktgårdens speciella ställning i Dalarna se vidare Rundberg 1971 s. 116), vanligen en son, men ibland en dotter,
- ibland personer som bor på samma gård utan att vara släkt,
- ibland den som på äldre dagar tar hand om en gårdsägare utan egna barn, varvid det kan röra sig om en obesläktad person som övertar både namn och gård,
- ibland, och ofta under 1800-talet, de söner som flyttar från gården. Däremot får en man som flyttar till sin hustrus gård i de flesta fall hustruns namn.

I den skriftliga traditionen, t.ex. i lantmäterihandlingar, används aldrig ekonymer för att beteckna ett hemman. Däremot kan man i muntlig tradition tala om *Skansgården*, *Östgården* etc. på samma sätt som man i dag kan tala om *Svenssons* med referens till bostaden. Vad uttrycker ekonymen? Med utgångspunkt i förhållandena i Nås, så som de skriftfästs av den samtida administrationen från senare delen av 1600-talet och fram till 1900-talets första hälft kan jag konstatera att dessa namn

- vanligtvis uttrycker antingen samhörighet genom delat namn eller direkt släktskap som namn på den första namnbäraren,
- ärvs i mycket stor utsträckning,
- relaterar en man (eller en kvinna) både till hans släkt och till hans egendom.

Ekonymerna i Dalarna representerar med andra ord ett inhemskt, tidigare nära nog förbisett släktnamnsskick. En person som skrivs *Öst* Per Persson år 1851 är genom sitt namn identifierad som en medlem av släkten *Öst*. Det ger honom också en anknytning till *Östgården* där han är född och till släktens jordinnehav, men han bor inte själv kvar på gården utan i en helt annan del av byn. Emellertid äger och brukar han, i enlighet med arvsreglerna, sin del av den ärvda jorden. Hans barn och barnbarn som också skrivs *Öst* har naturligtvis en ännu svagare anknyt-

ning till den ursprungliga *Östgården*, men de är trots allt med sina namn knutna till både släkten och den fäderneärvda jorden. Den gård som vid sekelskiftet 1900 omtalas som *Östgården* etablerades 1727 i byn Skansbacken i Nås sn, medan ekonymen *Öst* skriftfästs ett par generationer tidigare. Den första namnbäraren skrivs *Öst Mats* 1667 och relaterar namnbäraren till sin farfar Östen och far Östensson (Larsson 1995 s. 56 f.). Genom sina många olika betydelserelationer integrerar ekonymerna en person i lokalsamhället såväl socialt som ekonomiskt och regionalt.

Varför uppstår ett sådant namnskick? Två tänkbara, samverkande och bidragande orsaker till framväxten av ett lokalt släktnamnsskick i Dalarna skulle kunna vara dels realarvets betydelse för individens jordägande och därav följande behov av att hävda äganderätt i många led och i många sammanhang, dels den påtagliga fattigdomen på använda förnamn som medfört att ett betydande antal personer i samma generation och i samma geografiska område burit samma förnamn. Detta namnskick är det förhärskande i Nås fram till 1800-talets slut. Dessförinnan har endast sex infödda nåsbor burit s.k. borgerliga namn. Att bruket av ekonymer inte låter sig påverkas av utifrån kommande mönster har av Ulf Sporrong (1989 s. 214) för Dalarnas del och av Marianne Blomqvist (1985 s. 137 f., 1988) när det gäller Österbotten kopplats samman med den stora sociala prestige och samhällstillhörighet som jordinnehav medförde.

I dag finns endast spillror kvar som minner om detta namnskick. Under senare delen av 1900-talet hände det att ekonymer antogs som efternamn, då namnlagen 1963 (1963:521) inte medgav att dessa namn automatiskt kunde antecknas som vare sig förnamn, efternamn eller tillnamn i folkbokföringen. Namnlagen 2016 behandlar dessa namn i § 29:

> 29 § Ett gårdsnamn som enligt gammal sedvänja används eller har använts som tillnamn får förvärvas av den som har anknytning till gårdsnamnet genom släktskap eller äktenskap. Gårdsnamnet ska bäras närmast före eller efter förnamnen.
>
> Den som bär ett gårdsnamn får stryka namnet eller ändra ordningsföljden mellan namnet och förnamnen.

En liknande namntyp tas kortfattat upp av Berit Sandnes i Skånes ortnamn A 21, 2016, s. 32 f.

Inger Larsson

Litteratur:

Blomquist, Marianne, 1985: Social variation i tillnamnsskicket i österbottnisk allmogemiljö. I: Regional och social variation i nordiskt personnamnsskick. Handlingar från NORNA:s tionde symposium i Umeå 3–5 maj 1983. Red. av Sigurd Fries och †Roland Otterbjörk. Uppsala. (NORNA-rapporter 29.)

— 1988: Från tillnamn till släktnamn i österbottnisk allmogemiljö. Vasa. (Skrifter utgivna av Svensk-österbottniska samfundet 44. Arkiv för Svenska Österbotten 18.)

Daun, Åke, 1971: Namnskicket [i Laknäs, Leksand]. I: Leksands sockenbeskrivning 4. Falun.

Envall, Petrus, 1911: Om gårdsnamnen i Envikens socken, Dalarna. I: Meddelanden från nordiska seminariet i Uppsala 1. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift 1911. Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper 1.)

Larsson, Inger, 1995: Dåpp Inger, Tupp Lars och Jacobs Olof. Om gårdsnamn i Nås socken, Dalarna. (Nomina Germanica. Arkiv för germansk namnforskning 21.)

— 1996: Marken är som kaffesump – några brev till släkt och vänner i Sverige. I: Bron mellan Nås och Jerusalem. Om Nåsböndernas utvandring till Jerusalem i verklighet och dikt. Red. av Vivi Edström, Inger Larsson & Margareta Jonth. Nås. (Lagerlöfstudier 1996.)
— 1998: Gårdsnamnen i Dalarna – ett inhemskt släktnamnsskick. I: Personnamn och social identitet. Handlingar från ett Natur och Kultur-symposium i Sigtuna 19–22 september 1996. Red. av Thorsten Andersson, Eva Brylla & Anita Jacobson-Widding. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Konferenser 42.) S. 195–213.
Lindén, Bror, 1928: Personbeteckningar i Sollerömålet. Proseminarieuppsats. Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, acc. nr 1761.
Olofsson, Leif, 1993: Gårdar och byar i Stora Skedvi socken. Gårdsnamn och ortnamn, deras betydelse samt tillhörande personhistoria. Säter. (Duplic.)
Rundberg, Lilian, 1971: Arv och ägande. I: En svensk by. Sex etnologiska studier av förändringar i Leksandsbyn Laknäs. Red. Åke Daun. Leksand. (Leksands sockenbeskrivning 4.)
Sandnes, Berit, 2016: Skånes ortnamn. Serie A. Bebyggelsenamn 21. Villands härad och Kristianstads stad. Göteborg.
Sporrong, Ulf, 1989: Om bakgrunden till ägosplittringen i Övre Dalarna. I: Mänsklighet genom millennier. En vänbok till Åke Hyenstrand. Stockholm.
Ståhl, Harry, 1927: Om gårdsnamnen i Stora Tuna socken i Dalarna. Proseminarieuppsats. Ortnamnsarkivet i Uppsala, acc. nr 884.
Tideström, Gunnar, 1972: Om by- och gårdsnamnen i Bjursås socken i Dalarne. Utg. av Helge Lindberg på uppdrag av Dalarnas museum. Falun. (Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbunds skrifter 16.)

17.4. Släktnamnsutvecklingen efter 1901

År 1901 kan sättas som startpunkt för en ny period för svenskt släktnamnsskick främst beroende på de följder för släktnamnsskicket som släktnamnsförordningen från år 1901 fick. Släktnamnsförordningen var den första formella regleringen av allmänhetens släktnamnsbruk (även om man kan föreställa sig att prästerna i praktiken hade haft stor makt över vilka namn som registrerades i kyrkböckerna). Vid 1900-talets början bar en stor del av befolkningen fortfarande patronymika, men systemet hade börjat förändras (se avsn. 17.1.5). I släktnamnsförordningen fastslogs att alla skulle bära fasta, ärftliga släktnamn, dvs. inte längre patronymika som växlade mellan generationerna. De tidigare primära patronymerna hade i viss mån redan börjat stelna, dvs. få en fast form som inte längre angav namnbärarens far. Sådana stelnade former kallas sekundära patronymika, och är alltså samma typ av namn som de allra flesta av nutidens svenska *-son*-namn.

Förnamnsvariationen var på många håll liten, vilket förstås ledde till att även variationen av sekundärpatronymika blev liten. Under 1900-talets samhällsutveckling blev det allt oftare ett problem att flera personer i samma by, samma trappuppgång eller på samma arbetsplats bar identiska namn. Eftersom man ännu inte under 1900-talets första hälft hade personnummer eller ordentliga postadresser sammanblandades lätt personer med samma namn vid t.ex. utdelning av post.

Personnamnen fyllde helt enkelt inte sin särskiljande funktion. Även från myndigheternas sida uppfattades detta som ett problem, varför man uppmuntrade människor att, i stället för att bära *-son*-namn, anta det man kallade för »egenartade släktnamn», dvs. släktnamn som inte var *-son*-namn. Om en person ville byta till ett sådant släktnamn fanns två alternativ. Man kunde enligt släktnamnsförordningen antingen byta till ett släktnamn som fanns i den egna släkten eller skapa ett helt nytt namn. Den som önskade skapa ett nytt släktnamn kunde få inspiration från de speciella böcker med förslag på nya släktnamn, som gavs ut med start 1921 (se avsn. 19.1). Under mitten av 1900-talet tog även många namnbytare hjälp av namnbyråer. Dessa var små företag som mot en avgift hjälpte släktnamnsbytaren med ansökningsprocessen och gav förslag på nya namn (se Hedberg 2019).

Det skapande av helt nya släktnamn som pågick under 1900-talet, och ännu pågår, har förändrat släktnamnsskicket i Sverige på framförallt ett område (se bl.a. Andersson 1980). Allt eftersom nya släktnamn skapades så började de ord som traditionellt byggt upp de borgerliga släktnamnen inte längre kunna användas, eftersom nya släktnamn inte fick likna gamla alltför mycket. I stället för släktnamn som innehöll ord som *berg, lund* och *ström* började släktnamnen en bit in på 1900-talet innehålla ord som *rup, vång* och *garp*. Namnlederna i de nya släktnamnen hämtades ofta från namnleder i svenska ortnamn. *Rup, vång* och *garp* har för många idag inte en direkt koppling till ett levande ordförråd, men som bekant behöver man inte förstå namnens etymologi för att de ska kunna fungera som namn.

De nya namn som skapades var uppbyggda på samma sätt som tidigare (tvåledade, avledda eller enkla), men ordförrådet som namnet skapades ur hade växt betydligt sedan år 1901. På senare tid har ord som inte är direkt hämtade från ortnamn också börjat användas i större utsträckning i nybildade släktnamn (se Leibring 2017).

Intresset för att anta nybildade släktnamn blev under 1900-talets första hälft mycket stort, och Sverige sägs vara det land i världen som uppvisar flest namnbyten. Mellan 1920 och 1952 godkändes runt 64 000 nya släktnamn (Brylla 2002 s. 67), dvs. ungefär 2 000 nya släktnamn varje år. En undersökning av släktnamnsbyten under året 1940, i början av den namnbytestopp som infaller under 1940-talet, visar att 95 % av de undersökta namnbytena innebär att ett *-son*-namn byts mot ett nybildat, svenskspråkigt namn som t.ex. *Eberhult*, *Bjälming*, *Javelin* och *Wejbro*. I 2 % av fallen är både det namn som byts bort och det som antas svenskspråkiga icke-*son*-namn, där de bortbytta namnen antingen är tidigare soldatnamn eller namn som på olika sätt vållar bäraren obehag. I 1 % av fallen byts finskspråkiga släktnamn mot svenskspråkiga. (Frändén 2010 s. 184 f.)

Efternamnsbyten är fortfarande mycket vanliga i Sverige. Varje år har mellan 5 000 och 6 000 efternamnsbyten godkänts, varav ca 1 500 har varit byten till nybildade namn och resten till namn som redan finns registrerade. Därtill kommer antagande av makes eller makas efternamn vid giftermål eller antagande av ett efternamn som en förälder bär eller har burit som ogift.

Bland de nybildade efternamn som godkänns är många tvåledade, som t.ex. *Alvtun*, *Erneholt*, *Törnhav* och *Widestrå*. Bland de redan registrerade namn som antas finns ofta efternamn på *-dotter*. En annan återkommande typ är t.ex. kurdiska eller assyrisk/syrianska efternamn som inte varit tillåtna i den sökandes tidigare hemland.

Beslut om släktnamnsbyten har fattats av rad olika instanser. Till en början av länsstyrelserna, sedan vid Ecklesiastikdepartementet 1919–1922, Justitiedepartementet 1923 till 30 juni

1946, Statistiska centralbyrån 1 juli 1946 till 30 juni 1962 och Patent- och registreringsverket 1 juli 1962 till 30 juni 2017. Från 1 juli 2017 är Skatteverket namnmyndighet. Under hela perioden har det dessutom i olika utsträckning varit möjligt att byta släktnamn via folkbokföringsmyndigheten.

Eftersom olika instanser har fattat beslut om släktnamnsbyte har behandlingen av namnärendena skiftat. Huvudprincipen har alltid varit att man som nybildat släktnamn endast får anta namn som saknar svenska bärare, men bedömningen av vilka namn som anses för lika ett redan registrerat namn har varierat mycket, särskilt under 1900-talets första hälft. Som ett led i att få en konsekvent bedömning av namnlikhet gjordes under början av 1950-talet ett omfattande arbete med att ta fram principer för hur namnlikhet skulle bedömas. Principerna som presenterades i Svensk namnbok 1954 kom under flera decennier att utgöra riktmärke för namnmyndigheternas bedömningar.

Märit Frändén & Johan Hedberg

Litteratur:

Andersson, Thorsten, 1980: Svenska släktnamn i går, idag – i morgon. I: Nysvenska studier 60. Uppsala. S. 385–400.

Björkstrand, Ulf, 1972: Svenska släktnamn under 1900-talet. Något om släktnamnsfrågan i Sverige under 1900-talet med en undersökning av hur namndebatten har påverkat valet av släktnamn. Umeå. (Meddelanden från Avdelningen för nordiska språk vid Umeå universitet 4.)

Brylla, Eva, 2002: Ursäkta, hur var namnet? Personnamn i praktiskt bruk. Uppsala.

Brylla, Eva & Entzenberg, Sonja, 2008: *Brodström*, *Melchezedec* och *Vikenstjerna*. Tradition och förnyelse i nybildade svenska efternamn. I: Norræn nöfn – Nöfn i Norðurlöndum. Heföir og endurnýun. Nordiska namn – Namn i Norden. Tradition och förnyelse. Handlingar från Den fjortonde nordiska namnforskarkongressen i Borgarnes 11–14 augusti 2007. Red.: Guðrún Kvaran, Hallgrímur J. Ámundason, Jónína Hafsteinsdóttir & Svavar Sigundsson. Uppsala. (NORNA-rapporter 84.) S. 53–60.

Entzenberg, Sonja, 2018: Prästerna och tillnamnen. Några öländska präster bruk av tillnamn vid sekelskiftet 1900. I: Katharina och namnen. Vänskrift till Katharina Leibring på 60-årsdagen den 20 januari 2018. Huvudred.: Leila Mattfolk & Kristina Neumüller. S. 107–111.

Frändén, Märit, 2010: ”Att blotta vem jag är”. Släktnamnsskick och släktnamnsbyten hos samer i Sverige 1920–2009. Uppsala. (Namn och samhälle 23.) S. 142 f., 184 f.

Hedberg, Johan, 2019: Efternamnsbyten inget nytt. Länk: https://www.isof.se/om-oss/vara-bloggar-och-poddar/namnbloggen/inlagg-namn/2019-08-04-efternamnsbyten-inget-nytt.html

Leibring, Katharina, 2017: Namn och nutidskänsla. Semantiska fält i nybildade efternamn. I: Namn som kjelder. Rapport frå Den sekstande nordiske namneforskarkongressen på Jæren folkehøgskule, Kleppe 8.–11. juni 2016. Red.: Tom Schmidt & Inge Særheim. Uppsala. (NORNA-rapporter 96.) S. 133–145.

Nyström, Staffan, 2008: Såningsmannen och efternamnen. I: Norræn nöfn – Nöfn i Norðurlöndum (se Brylla & Entzenberg). S. 345–358.
SOU 1954:1: Svensk namnbok 1954. Utarbetad av 1952 års släktnamnskommitté. Stockholm.

Aktuell namnstatistik finns på www.scb.se.

17.5. Svenska efternamn i internationell jämförelse

När man studerar släktnamn och släktnamnstyper, kan man skilja mellan de namn som har vuxit fram genom en naturlig process, och de som är resultatet av en medveten namnbildning. De svenska *-son*-namnen är ett exempel på släktnamn som har vuxit fram: de har först använts för att tala om vem bäraren är son till, men sedan stelnat och tappat sin ursprungliga betydelse. Patronymiska namn eller släktnamn som uppkommit ur patronymika är vanliga på många håll, som t.ex. skotsk-gaeliska och irländska namn på *Mac*, ukrainska på *-enko*, armeniska på *-ian* och persiska på *-pour* och *-zade*(*h*).

Många av de andra svenska efternamnstyperna är däremot aktivt bildade. Det gäller både tvåledade borgerliga namn (t.ex. *Lindström*), adelsnamn (t.ex. *Gyllensporre*), lärda namn (t.ex. *Fåhraeus*) och namn på betonat *-in* eller *-én* (t.ex. *Wallin* och *Norén*). I många länder är släktnamn uppkomna ur yrkesbeteckningar väldigt vanliga. Exv. hör *Smith* och *Schmidt* till de mest frekventa efternamnen i Storbritannien respektive Tyskland. Just släktnamn med den ursprungliga betydelsen ’smed’ finns på många olika språk, t.ex. finskt *Seppä*, ungerskt *Kovács*, italienskt *Ferrari*, turkiskt *Demirci*, arabiskt *Haddad* och polskt *Kowalska*/*Kowalski* (pol. *kowal* ’smed’). Andra yrkesbeteckningar är också vanliga, t.ex. *Fischer* (ty. *Fischer* ’fiskare’), *Ribar* (serbiska/kroatiska/bosniska *ribar* ’fiskare’), *Varga* (ung. *varga* ’skomakare’) och *Taylor* (eng. *taylor* ’skräddare’). Släktnamn har också ofta vuxit fram ur en persons karakteristiska drag, t.ex. tyskt *Klein* ’liten’, ungerskt *Nagy* ’stor’ eller engelskt *Brown* ’brun’ eller härkomst, t.ex. engelskt *Scott* ’skotte’, finskt *Hämäläinen* ’tavastlänning’, arabiskt *Al Masri* ’egyptiern’, italienskt *Del Monte* ’från berget’ eller franskt *Dubois* ’från skogen’. Alla dessa efternamnstyper förekommer också på svenska, men är relativt ovanliga. Detta att en så stor del av de vanliga svenska efternamnen har uppkommit genom medveten namnbildning är något som avviker från namnskicket i många andra länder.

Om man däremot tittar på typologin hos de inhemska finsk- och samiskspråkiga släktnamnen, kan man konstatera att de ofta är av annat slag. Många av de vanligaste finska släktnamnen i Norrbotten sammanfaller med terrängord, t.ex. *Mäki* (fi. *mäki* ’backe’), *Niemi* (fi. *niemi* ’udde’), *Lahti* (fi. *lahti* ’vik’) och *Lantto* (fi. *lantto* ’liten tjärn’). Flera av de samiskspråkiga namnen är av karakteriserande slag, t.ex. *Utsi* (saN *uhcci*) ’liten’, *Märak* ’kustbo’ och *Parffa* ’rufsigt/trassligt hår’. De samiskspråkiga efternamnen har i allmänhet bara ett fåtal bärare, på grund av att det samiska språket har haft svag ställning. Det finns emellertid flera svensk- eller finskspråkiga efternamn som har en stark samisk markering, bland annat ursprungligen karakteriserande namn som t.ex. *Blind*, *Skum* ’mörk’ och *Valkeapää* (fi. *valkea* ’vit’, *pää* ’huvud’).

Märit Frändén

Litteratur:

Brylla, Eva, 2009: Andersson, Pettersson, Lundström och ... Beachman. Om nordiska efternamn i sin europeiska omgivning. Uppsala.

Frändén, Märit, 2010: ”Att blotta vem jag är”. Släktnamnsskick och släktnamnsbyten hos samer i Sverige 1920–2009. Uppsala. (Namn och samhälle 23.)

Frändén, Märit, 2020: Se tavallinen Niemi. Finskspråkiga efternamn i Sverige. I: Där Östersjön är Västersjön. Seal, kus Läänemeri on Idameri. Festskrift till Virve och Raimo Raag. Pühendusteos Virve ja Raimo Raagile. Red.: Rogier Blokland & Riitta-Liisa Valijärvi. Uppsala.

Vroonen, Eugène, 1967: Les noms des personnes dans le monde. Anthroponymie universelle comparée. Bruxelles.

18. Mellannamn

I den svenska personnamnslag som gällde från 1983 till 30/6 2017 (NL 1982) talas i 24–29§§ om mellannamn. *Mellannamn* introducerades i NL 1982 efter danskt och norskt mönster och motsvarar det som i den äldre lagen från 1963 kallas *tilläggsnamn*. Ett sådant namn fick bäras av hustru och adoptivbarn. Tilläggsnamnet bestod av ett efternamn, som hustrun eller barnet burit tidigare. Exempelvis kunde en hustru, som förvärvat mannens efternamn, framför detta bära det efternamn hon hade som ogift.

I den nya lagen vidgades rätten att bära mellannamn. Inte bara hustrun utan också mannen i äktenskapet liksom även andra barn än adoptivbarn fick rätt att bära ett sådant. I personnamnslagen som gäller från och med 1 juli 2017 (PNL 2016) är möjligheten att anta ett nytt mellannamn borttagen. I stället har möjligheten att bära ett dubbelt efternamn införts (se mer om detta i avsn. 19.4). Den som redan har ett mellannamn kan nu välja mellan att behålla det som mellannamn, att ta bort det eller att omvandla det till en del av ett dubbelt efternamn.

Ett mellannamn i Sverige är till ursprunget ett efternamn, placerat mellan för- och efternamn, t.ex. Lovisa *Berg* Karlsson. Enligt den svenska lagen skulle mellannamnet stå utan bindestreck mellan detta och efternamnet. Det skiljde sig därmed från dubbelnamn, som är ett efternamn bestående av två namn, i regel förenade med bindestreck, t.ex. *Ask-Upmark, William-Olsson*.

Syftet med mellannamnet var att visa samhörighet med en annan person. Det kunde också vara rent särskiljande. Man kunde bara bära ett mellannamn i taget. Det var ett rent personligt namn och kunde således inte föras vidare till barn eller maka/make.

Rent praktiskt visade det sig vara svårt att hålla isär mellannamn och efternamn. En man som heter *Rolf Karlström Berg* skulle i offentliga sammanhang registreras med sitt efternamn *Berg*, men blev ofta alfabetiserad på K (*Karlström*). Många bärare av mellannamn föredrog också att i dagligt bruk sätta bindestreck mellan mellannamn och efternamn vilket gjorde det omöjligt att skilja namnkombinationen från ett dubbelnamn.

Det var också svårt att skilja mellan mellannamn och s.k. patronymiska förnamn, t.ex. Carl Adolf *Gustafsson* Hård af Segerstad. I denna namnräcka betraktas *Gustafsson* som ett förnamn och används för att markera generationstillhörighet.

Man hade enligt NL 1982 rätt att bära mellannamn i följande fall:

● En make tog den andra makens namn som mellannamn vid giftermål. Om man vid giftermål bytt till den andra makens efternamn, fick man använda ett tidigare efternamn som mellannamn. Om makarna bar olika efternamn, fick bara en av dem bära den andra makens efternamn som mellannamn. Det var således bara en av makarna som kunde bära den andres efternamn som mellannamn.

● Ett barn kunde erhålla det av föräldrarnas efternamn som inte brukades som gemensamt efternamn som mellannamn, men bara om föräldrarna bar olika efternamn. Som mellannamn fick man bara använda det efternamn som den av föräldrarna bar, vars namn barnet inte hade fått. Det kunde alltså inte vara det namn som någon av föräldrarna burit som ogift och inte heller faderns eller moderns mellannamn.

Enligt NL 1982 i Sverige var det som nämnts inte tillåtet med bindestreck mellan mellannamn och efternamn. I vissa av de övriga nordiska länderna har man mindre rigorösa principer vad gäller mellannamn och efternamn. I exempelvis Danmark har man efter 1981 kunnat för-

binda mellannamnet med ett bindestreck med efternamnet och kombinera dessa till ett dubbelnamn, som också blivit ärftligt. Man kunde dock tidigare ta sitt mellannamn som efter-namn, om man kunde bevisa att det hade varit använt som efternamn i släkten. Namnlagen i Danmark 2006 undanröjde problemet med att mellannamn och efternamn varken språkligt eller sakligt är lätta att åtskilja, så att man numera i princip fritt kan använda efternamn som mellannamn.

Den norska namnlagen av år 2002 tillåter också ett dubbelt efternamn med bindestreck. Antingen kan man där välja mellannamn och efternamn eller ett dubbelt efternamn med bindestreck. Bindestrecket visar att namnet är ett dubbelt efternamn. Man kan också välja ett dubbelt mellannamn med bindestreck. Dubbelnamnets placering i namnräckan visar att det är ett mellannamn och inte ett dubbelt efternamn. Det är tillåtet att ha flera mellannamn – en praktisk begränsning på 50 tecken finns.

I Finland talar man i lagtexten enbart om dubbelnamn och sådana infördes i och med äktenskapslagen 1929. Hustrun kunde bära det namn som hon hade som ogift förenat med mannens namn. Hennes ogiftnamn skulle stå före mannens. Dubbelnamnet behölls i lagen av år 1985, vilket sågs som en kompromiss mellan valet att makarna tog ett gemensamt släktnamn och att parterna var för sig behöll sina namn. Dubbelnamnet var endast för personligt bruk och kunde inte gå i arv. I lagen från 2017 är makarnas namn likställda och dubbla efternamn får antas vid vigseln. Om en make redan bär ett dubbelt efternamn kan denna kombination också tas av den andre maken. Efternamnen kan förenas med bindestreck, vilket är vanligast, eller särskrivas. Också barn kan ges en efternamnskombination. Fler än två efternamn kan inte kombineras.

1992 fick Färöarna en självständig personnamnslag. Dessförinnan förekom mellannamn sporadiskt. Vid mitten av 1950-talet fick ca 15 % av de nyfödda barnen mellannamn. 1993 var procenttalet drygt 35 % och 2008 hade antalet stigit till drygt 46 %. Ett mellannamn kan bestå av faderns eller moderns mellannamn eller ett namn som barnet kan få som efternamn. Mellannamnen på Färöarna bestod till ca 15 % av ett patronymikon och endast 0,5 % fick ett metronymikon som mellannamn. Lagen tillåter endast ett mellannamn.

Enligt den nu gällande personnamnslagen på Island, som trädde i kraft 1997, är det fortfarande förbjudet att ta upp nya släktnamn, men man har infört mellannamn, vilka tidigare inte var tillåtna. Termen existerade inte i lagtext före 1996, och den ersätter det tidigare »viðurnafn», ett extra förnamn som varken är mans- eller kvinnonamn. Syftet med mellannamn är att på det sättet kunna slussa in nya efternamn i systemet. Det var också ett krav från kvinnor, som önskade behålla sina efternamn, vilka inte kunde ärvas. Var och en som bar ett släktnamn kunde ändra detta till ett mellannamn. Man kan ta sin makes/makas släktnamn som mellannamn. Namnet skall i regel vara bildat till en isländsk ordstam, men det får inte ha ändelse i nominativ. Exempel på mellannamn är *Bláfeld* och *Vatnsnes*. Man får ha sammanlagt högst tre förnamn och mellannamn, varav högst ett mellannamn.

Som framgått ovan är bruket av mellannamn i Norden skiftande. På många håll har det visat sig svårt att hålla isär mellannamn och efternamn. I Sverige har till och med myndigheterna besvär med att särskilja dessa två kategorier, vilket ledde till stark kritik mot namnkategorin, en kritik som ledde till att mellannamnen kommer att fasas ut ur svenskt namnskick enligt den nu gällande namnlagen. Gränsen mellan efternamn och mellannamn har av praktiska skäl suddats ut i Danmark och Norge.

Eva Brylla 2013 (rev. av Katharina Leibring 2021)

Litteratur:

Brylla, Eva, 2010: Birgit Falck-Kjällquist – får hon heta så? I: Från sjö till hav. Namn- och ordstudier tillägnade Birgit Falck-Kjällquist. Red. av Maria Löfdahl, Fredrik Skott & Lena Wenner. Göteborg. S. 17–21.

— Brylla, Eva, 2002: Ursäkta, hur var namnet? Personnamn i praktiskt bruk. Uppsala.

En ny lag om personnamn, 2013. Betänkande av Namnlagskommittén. Kapitel 11. Mellannamn. Stockholm. (Statens offentliga utredningar 2013:35.) Länk: En ny lag om personnamn, SOU 2013:35 (regeringen.se)

Finska namnlagen av 2017. Länk: Lag om för- och efternamn 946/2017 - Uppdaterad lagstiftning - FINLEX ®

Höglund, Olle, 1998: Namnlagen. En kommentar. 2 uppl. Stockholm.

Johansen, Anfinnur, 2010: To færøske personnavnelove. I: Studia anthroponymica Scandinavica 28. S. 131–150.

Kvaran, Guðrún, 2012: Icelandic laws concerning personal names and their influence. I: Onoma. Journal of the Internatiuonal Council of Onomastic Sciences 47. S. 163–179.

Lög um mannanöfn 1996 nr. 45 17. maí. I: Stjórnartíðindi 1996. A. S. 119–125.

NL 1982 = Namnlag; utfärdad den 24 juni 1982. Stockholm. (Svensk författningssamling 1982:670.)

PNL 2016 = Lag om personnamn, utfärdad den 17 november 2016. Stockholm. (Svensk författningssamling 2016:1013.) Länk: Lag (2016:1013) om personnamn Svensk författningssamling 2016:2016:1013 t.o.m. SFS 2018:1295 - Riksdagen

Sigmundsson, Svavar, 2004: Islandske slægtsnavne og mellemnavne. I: Studia anthroponymica Scandinavica 22. S. 59–71.

Utne, Ivar, 2012: Ti år med den norske navneloven. I: Studia anthroponymica Scandinavica 30. S. 71–121.

Williams, Henrik Bruun, 2004: Mellannamn. I: Namn. Vänskrift till Eva Brylla på 60-årsdagen den 1.3.2004. Red. av Svante Strandberg, Mats Wahlberg & Björn Heinrici. Uppsala. (Namn och samhälle 15.) S. 155–159.

19. Personnamnsvård och lagstiftning

Före 1901 fanns det inte någon officiell omvårdnad om personnamn i Sverige. Adelsmännen hade visserligen ett visst namnskydd i Riddarhusförordningen 1626 om att ingen adelsman »… må taga en annans adelsmans namn eller vapen, han vare lefvandes eller utdödh, och confundera i så måtto ätterna». På 1700-talet kom också en förordning, där det stadgades att missdådare ej fick nämna sig med adliga namn. Det var inte heller möjligt att som soldatnamn anta adliga ätters namn under Karl XI:s regering. Adelsnamnen var sålunda skyddade, men enbart från andra adelsmän, missdådare och soldater. För den som så önskade kunde ett namn av typen *Forsberg* lätt ändras till t.ex. *Bergström*, genom en anmälan till kyrkan i hemsocknen. Detta utnyttjades även av dömda brottslingar som kunde anta nya efternamn hur många gånger som helst.

19.1. 1901 års släktnamnsförordning

Den 5 december 1901 kom den första svenska släktnamnsförordningen. Man brukar framhålla chefen för Fångvårdsstyrelsen, generaldirektören Sigfrid Wieselgren, som den som först ägnade sig åt den officiella omvårdnaden om släktnamn. Genom utdrag ur polisunderrättelsernas register visade han, hur de mest kända namn kunde antas av vem som helst.

Riksdagen erkände behovet av en lagstiftning, dels för att denna lag skulle vara ett skydd för befintliga släktnamn, dels för att man genom bestämmelser i en lag skulle kunna »kraftigt främja anläggandet av verkliga släktnamn». Det framhölls att det var ett verkligt »statsintresse» att namnfrågan skulle lösas. Det fanns alldeles för många Anderssöner och Petterssöner. Lagen skulle också ge ett skydd för befintliga namn och även utarbeta former för ändring av släktnamn. En utredning tillsattes men resultatet av denna blev inte någon lag utan i stället en släktnamnsförordning. Från och med nu började den officiella omvårdnaden om det svenska släktnamnsskicket. Enligt förordningen skulle var och en antecknas i kyrkboken med sitt tillnamn, som blir släktnamn. Faderns namn skulle ärvas av efterkommande generationer. Den som bar ett patronymikon kunde låta barnen ärva det, en företeelse som hade börjat bli vanlig de sista årtiondena under 1800-talet. För gift kvinna gällde från 1915 att hon skulle bära makens släktnamn (se vidare kap. 23).

Förordningen innehöll inte några språkliga direktiv men underförstått var att släktnamnen skulle bildas enligt det traditionella mönster som utvecklats sedan 1600-talet (se avsn. 17.1). I förordningen skilde man mellan egenartade släktnamn och andra namn, dvs. *-son*-namnen. För att få byta ett egenartat släktnamn måste det finnas en orsak, t.ex. att det namn man ville byta ut var löjeväckande eller kunde väcka anstöt. Den som bar ett *-son*-namn fick byta det utan att någon annan orsak angavs. Man kunde också få byta ut samiska eller finska namn. Existerande egenartade släktnamn fick namnskydd.

Det svenska släktnamnsbeståndet hade vid den tiden en påfallande utländsk prägel i fråga om mönster och bildning (se avsn. 17.1, 17.4). I början av 1900-talet kom en reaktion mot det utländska inslaget, och språkmannen Adolf Noreen sände 1918 in en skrivelse till dåvarande Ecklesiastikdepartementet, i vilken han efterlyste åtgärder mot t.ex. tyskinfluerade namn som *Benderz*, *Mühlenbock*, franskpräglade som *Diderot*, *Ohné* samt »de om intet mig bekant

mänskligt språk påminnande *Alveger*, *Axh*, *Axyz* …». Som ett led i kartläggningen av de svenska släktnamnen utkom 1920 sammanställningen Sverges [sic!] familjenamn, där de då befintliga släktnamnen förtecknades.

För att hejda floden av utländskt klingande namn gav Adolf Noreen och bibliotekarien Anders Grape 1921 ut Svensk namnbok till vägledning vid val av nya släktnamn, som innehåller 15 000 nybildade namn av svensk prägel. Under 1920-talet skärptes också bestämmelserna för att anta nya namn. Namn med utländsk klang och härledning var det svårt att få godkända. Inte heller godtogs namn som till stavning avvek från gällande ortografiska regler.

Trots dessa restriktioner fortsatte många svenskar att vilja byta efternamn, uppmuntrade av myndigheterna eftersom de många bärarna av vanliga *-son*-namn lätt kunde bli förväxlade med varandra. Personnumren som identifikationshjälpmedel fanns ännu inte. För att de nya namnen skulle vara språkligt lämpliga uppdrog staten 1937 åt namnprofessorn Jöran Sahlgren att utarbeta en ny förteckning över namnförslag. Sahlgren beslöt sig för att utnyttja det svenska ortnamnsförrådet. Ett par år senare kom Svensk namnbok 1939 till vägledning vid val av nya släktnamn med 13 000 namnförslag bestående av svenska ortnamn i oförändrat skick, t.ex. *Dockered*, *Hanevall* och *Saxheden*. Året därpå publicerade Sahlgren Svensk namnbok 1940, som bestod av 26 000 olika förslag fritt bildade av språkelement ingående i svenska ortnamn.

Dessa två namnförslagsböcker har satt djupa spår i det svenska efternamnsskicket. De svenska släktnamnens byggnad undergår en kraftig förändring, när man nu väljer att ta för allmänheten mindre kända ortnamnselement som ger associationer till välbekant ordmaterial. Man jämnar från och med nu vägen för innehållslösa ljudsammansättningar i släktnamnen. Det räcker med att de låter svenska.

Till hjälp för hugade namnbytare uppstod under 1930- och 1940-talen ett antal privata namnbyråer. Mot en avgift tillhandahöll dessa egna listor med förslag på nya efternamn och skötte dessutom om alla kontakter med myndigheterna.

Den språkliga granskningen av nybildade släktnamn fick större betydelse från och med 1946, då Statistiska centralbyrån övertog ansvaret för prövningen av nya släktnamn från Ecklesiastikdepartementet. Från och med nu anlitades en språkexpert som rådgivare vid namnfrågorna. Denna ordning, då alla ansökningar om nya efternamn granskades språkligt, kom att gälla t.o.m. 2010, då den dåvarande svenska namnmyndigheten Patent- och registreringsverket (PRV), valde att avstå från språklig expertis. Från 2012 började PRV åter att anlita Institutet för språk och folkminnen (Isof) för rådgivning i enskilda fall. I den nya namnlagen som gäller från 1 juli 2017 är Isof utpekad som rådgivande instans i namnfrågor till den nuvarande namnmyndigheten Skatteverket.

19.2. 1963 års namnlag

19.2.1. Släktnamn

En ny utredning tillsattes på 1950-talet, där också frågan ställdes om man skulle tillåta utländsk påverkan vid släktnamnsbildning. Femtiotalets utredare intog en positivare inställning till utländska mönster, som rotat sig i svenskt namnskick och som speglade svensk kulturtradition, oavsett om namnet ursprungligen bildats med främmande språkelement. Man ville bygga på de

namnbildningsmöjligheter som det dåvarande systemet erbjöd och dessutom ansluta namnen till svensk språkkänsla.

Den första personnamnslagen antogs 11 oktober 1963, och denna ersatte den första förordningen. I och med lagen vidgades rätten att byta namn. Nu utsträcktes rätten till att gälla namn som inte var tillräckligt särskiljande. Nya släktnamn skulle till bildning, uttal och stavning överensstämma »med inhemskt språkbruk». Formuleringen var tänkt att täcka även finskt och samiskt släktnamnsskick. Utanför de familjemässiga förvärven var det fortfarande inte tillåtet att anta ett existerande släktnamn eller ett namn som var alltför likt ett redan existerande.

I den nya namnlagen gavs gift kvinna rätt att behålla sitt ogiftnamn som ett så kallat tilläggsnamn, t.ex. *Hjelm-Wallén*. Enligt en förordning 1915, inskriven i Giftermålsbalken 1920, skulle, som nämnts, kvinna vid ingånget äktenskap anta makens släktnamn, något som var en kodifiering av det bruk som blivit vanligt under 1800-talet, men som ifrågasattes av bl.a. yrkeskvinnor som var kända under sitt ogiftnamn. Lagen 1963 medgav nu att en kvinna kunde behålla sitt ogiftnamn också inom äktenskapet. Att anta kvinnans släktnamn som gemensamt namn vid äktenskap var fortfarande närmast omöjligt. Barn födda inom äktenskapet fick faderns namn medan barn födda utom äktenskap fick moderns, om inte fadern medgav att barnet skulle få bära hans.

År 1964 utkom åter en ny namnförslagsbok, där en stor mängd förslag med innehållslösa förleder framtagna med hjälp av den då nymodiga datorn finns. Senare har ytterligare en namnförslagsbok givits ut, Svenska släktnamnsförslag 1979 (reviderade upplagor 1983 och 1992 med titeln Svenska efternamnsförslag). PRV, som var svensk personnamnsmyndighet till 1 juli 2017, hade på sin webbplats dessutom efternamnsförslag bestående av förleder och efterleder som fritt kunde kombineras.

19.2.2. Förnamn

Förnamnen reglerades officiellt för första gången i 1963 års namnlag. Tidigare hade prästen vid inskrivning i kyrkbok kunnat neka enskilda namn. Huvudregeln i lagen var att barn skulle ges förnamn inom sex månader efter födseln. Förnamn skulle anmälas hos pastorsämbetet som skötte folkbokföringen. Ytterligare förnamn kunde fås vid dop eller motsvarande religiös förrättning. Man kunde också lägga till förnamn efter ansökan hos namnmyndigheten, om särskilda skäl till detta förelåg. Den som redan hade förnamn kunde efter ansökan få ett annat förnamn eller ta bort ett visst förnamn, men här måste synnerliga skäl redovisas.

Lagen ställde vissa krav på förnamnets form. Ett förnamn fick inte godkännas som kunde väcka anstöt, antas leda till obehag för bäraren eller i övrigt vara olämpligt som förnamn.

19.3. 1982 års namnlag

De officiella personnamnen förnamn, mellannamn (se kap. 18) och efternamn reglerades mellan 1983 och 1 juli 2017 av en lag utfärdad den 24 juni 1982.

19.3.1. Släktnamn = Efternamn

Medan 1963 års personnamnslag dominerades av det allmännas intresse för namnstabilitet försökte 1982 års lag beakta individens frihet. En målsättning i lagen var att den enskilde i så stor utsträckning som möjligt skulle få bestämma, vilket namn han eller hon skulle ha.

En annan utgångspunkt för lagen var att ge uttryck för principen om jämställdhet mellan å ena sidan kvinnor och män, och å andra sidan barn födda inom och utom äktenskapet. Den nyinförda termen *efternamn* motsvarar vad som i lagen 1963 kallas *släktnamn*. Lagen gav nämligen utvidgade möjligheter till förvärv utanför den krets som kan anses höra till en släkt. Makar kunde nu välja att ha mannens eller hustruns namn som gemensamt efternamn eller att behålla var och en sitt efternamn från tiden närmast före äktenskapet. Som gemensamt namn fick makarna inte välja något namn som någon av dem förvärvat genom tidigare äktenskap, s.k. giftasnamn. Men om någon av dem hade behållit sitt efternamn och det var ett giftasnamn, kunde detta föras över till barn i det nya äktenskapet.

Det fortsätter att vara mycket vanligt med namnbyten i Sverige. Till den svenska namnmyndigheten (PRV) kom under 2000-talet mellan 5 000 och 8 000 ansökningar om namnbyten varje år. Siffran omfattar såväl ansökningar om att få anta befintliga namn ur släkten som att få ta nybildade namn. Den senare kategorin varierade mellan 1 500 och 2 000 årligen. Om det inte fanns någon släktanknytning till ett befintligt efternamn var den sökande tvungen att skapa ett nytt namn, något som de flesta sökande också önskade. Att få ett nytt, unikt namn till sig själv och sin familj är en viktig anledning till namnbyte – liksom att inte andra, utom släkten, tar samma namn. NL 1982 innehöll därför, liksom lagen 1963, en paragraf som skyddade befintliga namn, inklusive hindrade att alltför liknande namn godkändes: »Som efternamn, vare sig det är nybildat eller ej, får inte godkännas namn som lätt kan förväxlas med ett efternamn som någon annan enligt lag bär eller har rätt att bära.» (13§).

Om en ansökan fick avslag hos myndigheten kunde den sökande gå vidare till den överordnade Patentbesvärsrätten (PBR) och därefter, efter prövningstillstånd till den högsta instansen Högsta förvaltningsdomstolen (tidigare Regeringsrätten). De olika domstolarnas utlåtanden bildade grund för praxis i hur lagen skulle tolkas och efter hand godkändes fler och fler namnstrukturer. Det var särskilt den högre instansen, PBR, som hade en liberalare syn än PRV i bedömningen av vilka namn som kunde godkännas.

För att befintliga efternamn skulle skyddas enligt lagen lade PRV stor vikt vid likhetsgranskningen, som är en grundläggande och viktig del i den språkliga bedömningen av namnförslagen. Bedömningen skulle avse både namnets yttre form och de uttalsmöjligheter som kunde komma i fråga. Även här hade PBR en friare tolkning av lagen än PRV, vilket ledde till att också namn som var lätt förväxlingsbara med existerande namn godkändes. Ett par namn som avslogs av PRV men godkändes av PBR är *Milmark* (gentemot *Millmark* och *Milemark*) och *Spårö* gentemot det befintliga *Spåre*.

I NL 1982 infördes också rätten att som nybildat efternamn få sitt patro- eller metronymikon, dvs. namn bildade av faderns respektive moderns förnamn med tillägg av *-son* eller *-dotter*. Enligt lagen 1963 kunde sådana släktnamn inte tas om någon annan redan bar namnet. De betraktades alltså i den tidigare lagen som unika släktnamn men miste nu sitt skydd.

Enligt den första namnlagen från 1963 var huvudregeln för nybildade efternamns struktur att de »till bildning, uttal och stavning» skulle stämma överens med »inhemskt språkbruk».

Denna formulering – i stället för »svenskt språkbruk» – kom till för att möjliggöra för finska och samiska befolkningsgrupper att anta finsk- eller samiskspråkiga släktnamn. I samband med internationaliseringssträvanden har formuleringen i 1982 års lag ändrats. I stället uttrycks det så att som nybildat namn får inte »godkännas namn som till bildning, uttal eller stavning har en sådan språklig form att det inte är lämpligt som efternamn här i landet» (12 §). Formuleringen resulterade i en snabb förskjutning av det svenska efternamnsskicket. Den gav utrymme för olika tolkningar, och flera ansökningar om nya efternamn som avslogs av PRV på denna grund godkändes efter överklagande av PBR.

En företeelse som vållade debatt på 1990-talet var godkännandet av namn som till sin bildning var helt osvenska, som *Beachman*, en direkt översättning av sökandens tidigare namn *Strandman*. Namnet överklagades till högsta instans där det godkändes. Detta banade väg för liknande nybildningar, dvs. efternamn som uppenbart är bildade av t.ex. engelska och franska namnelement, t.ex. *Skywolf*, *Eaglewing*, *Bonfils*, *Newgrayswan*.

Denna förändrade praxis har också lett till att många utländskt klingande namn, som har haft möjlighet att rota sig i det svenska namnbeståndet och ge upphov till inhemska bildningar, har börjat godkännas, något som står helt i linje med det svenska efternamnsskickets utveckling. Namnförrådet har liksom språket i övrigt undergått stora förändringar genom tiderna. Integrering av främmande namnelement är på sikt befogad. Också i fortsättningen kommer främmande namnelement att sätta spår i det svenska efternamnsskicket, stegvis och successivt.

Den ökade invandringen i Sverige och de medföljande många nyare namnstrukturerna ledde till att många namn som bildats av i svenskan okända namnelement har godkänts under de senaste decennierna, t.ex. *Farhikhtah, Shirazimohager*, *Bintkacimé.*

Hanteringen av nybildade namn medförde att de svenska myndigheterna undanröjde kravet på att namnen till bildning skulle relateras till det tidigare efternamnsskicket i landet. De krav som ställdes vid nybildning under lagens sista decennium var att namnen i möjligaste mån skulle gå att uttala och att de inte skulle utgöras av dubbelnamn, t.ex. *Larsson Bergman*. Denna senare bestämmelse frångicks dock i vissa fall genom att två existerande namn sammanskrevs vid ansökan, t.ex. namnet *Forsandrée*, som till vardags skrevs *Fors-Andrée*. Nybildade namn med prefix, t.ex. *af, von,* godkändes inte heller, en fortsatt eftergift till adeln och Riddarhuset.

19.3.2. Mellannamn

I svenska personnamnslagen 1982 introducerades termen *mellannamn*. Mellannamnen, som egentligen är en term efter danskt och norskt mönster, motsvarar det som i den äldre lagen från 1963 kallas *tilläggsnamn*. Det var till sitt ursprung ett efternamn, placerat mellan förnamn och efternamn. Namntypen kan sedan 1 juli 2017, då en ny lag började gälla, inte längre tas. Se i övrigt kap. 18.

19.3.3. Förnamn

Enligt 34§ i NL 1982 skulle barn ges ett eller flera förnamn inom tre månader från födseln genom anmälan till skattemyndigheten (som ersatte pastorsämbetet som folkbokföringsinstans 1991) eller dopförrättaren. Den som vid födseln bara fått ett förnamn kunde genom anmälan lägga till ytterligare ett förnamn. Den som vid födseln fått två eller flera förnamn kunde byta ut ett av namnen mot ett nytt och även lägga till ett förnamn eller stryka ett. Samtliga förnamn

kunde dock inte strykas. Stavningen av förnamn kunde ändras, om inte uttalet förändrades. För att byta förnamn flera gånger krävdes dock särskilda skäl.

Ett förnamn kunde inte bli godkänt, om det kunde väcka anstöt eller tänkas leda till obehag för bäraren. Namn som av andra anledningar inte var »lämpliga som förnamn» blev heller inte godkända. Formuleringen beträffande lämplighet kunde vara svår att tolka och följa konsekvent, vilket också tydligt framgick i de skiftande bedömningarna från olika lokala skattekontor. Toleransen för vilka namn som godkändes ökade, och en serie uppmärksammade domar ledde bl.a. fram till att namn som bestod av bara en bokstav godkändes 2009. Också okonventionella stavningar och namnbildningar från outnyttjade semantiska fält godkändes, liksom namn av smeknamnskaraktär (*Kaninen, Jazz-Ture, Bebben*).

Fram till 2009 ansågs könskonträra namn också olämpliga som förnamn. En förteckning över godkända könsneutrala namn tillhandahölls hos PRV. År 2009 fastslogs i högsta juridiska instans att en vuxen man fick lägga till namnet *Madeleine*. Skatteverket gjorde därefter den tolkningen att könskonträra namn också var tillåtna att ge till barn. PRV:s lista över godkända könsneutrala namn togs bort från hemsidan.

19.4. 2016 års namnlag

19.4.1. Förarbeten

Redan under 1990-talet framfördes kritik mot att NL 1982 inte uppfyllde de krav som kunde ställas på en namnlag i ett land under förändring och utveckling. Kritiken riktade också in sig på den varierande bedömningen av namnärenden som förekom vid olika beslutsorgan och att de restriktioner som lagen föreskrev alltmer åsidosattes av de rättsliga instanserna. Efter påtryckningar från bl.a. Institutet för språk och folkminnen (Isof) tillsatte regeringen i december 2009 en parlamentarisk kommitté för att göra en översyn av namnlagen. Till kommittén knöts även språklig och namnvetenskaplig expertis. Kommitténs uppgift var att undersöka och beskriva hur lagen tillämpades och mot bakgrund av undersökningen ta ställning till vilka förbättringar som kunde åstadkommas. Utgångspunkten för kommitténs överväganden skulle vara att regleringen av personnamn skulle vara tidsenlig och hålla en lång tid framöver. Den enskildes befogade intresse av att kunna välja namn borde tillgodoses, liksom det allmänna intresset av stabilitet i namnordningen. Kommittén skulle undersöka om de avvägningar som gjordes i samband med förra namnlagens tillkomst mellan intresset av namnstabilitet och enskildas önskemål om att fritt välja namn fortfarande kunde anses bärkraftiga, eller om det fanns utrymme för ett något större hänsynstagande till enskildas intresse av att själva få välja sitt namn.

År 2013 redovisade utredningen sitt betänkande (SOU 2013:35) där man föreslog en helt ny namnlag eftersom reformbehovet var så stort. Några viktiga förändringar i förslaget jämfört med NL 1982 var att möjligheten att anta nya mellannamn slopades och att kategorin dubbla efternamn infördes. Att en språklig bedömning skulle göras vid ansökan om nybildade namn var också en nyhet, liksom att de efternamn som bars av minst 2 000 personer blev fria att anta för vem som helst. Andra viktiga nyheter var att det skulle bli lättare att byta namn flera gånger och att Skatteverket skulle bli ensam myndighet i frågor om personnamn. Vidare föreslogs att

det skulle bli fritt att bilda patro- och metronymika och att nybildade efternamn endast skulle få bestå av ett ord (undantaget de dubbla efternamnen).

Utredningen (kap. 6) innehöll också resultaten från en större attitydundersökning om svenskars åsikter i vissa frågor om personnamn. Denna visade bl.a. att folket tycktes vara överens om att namn som väcker anstöt eller leder till obehag fortfarande inte ska tillåtas, särskilt inte vid namngivning av barn, att mellannamnen har varit knepiga att hantera, att namn med ovanlig stavning är besvärliga, att okonventionella namn av typen *Cykelpedal* inte ska godkännas, och att man såg positivt på införandet av dubbla efternamn. Beträffande synen på könskonträra förnamn (se kap. 23) var bilden splittrad; äldre personer var mer negativa medan yngre såg företeelsen som mer positiv, särskilt om det könskonträra namnet inte var tilltalsnamn. I jämförelse med en undersökning som gjordes 1975 hade svenskarnas åsikt om att ett gemensamt efternamn är en viktig del av familjegemenskapen minskat från ca 75 % till ca 50 %.

I den följande remissrundan var de flesta instanserna positiva till lagen. Dock framkom vissa farhågor om att lagförslaget tog för lite hänsyn till att Sverige blivit ett mångspråkigt samhälle där personnamnen har rötter i många språk och kulturer och därigenom är bildade på olikartade vis.

19.4.2. Lag om personnamn 2016 (PNL 2016)

Lagen antogs efter smärre justeringar i november 2016 och började gälla den 1 juli 2017. Skatteverket är nu den enda instansen som hanterar och godkänner ansökningar om namn, såväl familjerättsliga (vid födelse och giftermål) som alla administrativa namnbyten. För att överklaga ett beslut vänder sig den sökande till förvaltningsrätten. Den högre nivån därefter är kammarrätten och slutligen, efter prövningstillstånd, Högsta förvaltningsdomstolen. Skatteverket har centraliserat handläggningen av ansökningar om nya efternamn till en nybildad enhet i Norrköping medan ansökningar om förnamn fortfarande hanteras på flera olika skattekontor. Detta talar för att den godtyckliga bedömningen med många olika handläggare inblandade, som var en anledning till kritik mot NL 1982, kommer att fortsätta.

Det övergripande syftet med den nya lagen är att medborgarna ska få större frihet att välja sina namn, att lagtexten ska bli lättare att förstå och att hanteringen av namnfrågor ska förenklas. Samtidigt ska personnamnen behålla sin särställning i språket och vara igenkännbara som just namn. Den som har ett säreget efternamn har fått ett starkare skydd för namnet. Det är nu också lättare att byta namn, såväl för- som efternamn, flera gånger.

De flesta av utredningens ovan redovisade förslag återfinns i lagtexten, om än i vissa fall modifierade. Ett exempel på det sistnämnda är att Skatteverket ska avgöra när ett namn behöver underkastas en språklig bedömning av t.ex. Institutet för språk och folkminnen; i utredningen anges att det alltid ska ske om »det inte är uppenbart obehövligt». För att möjliggöra för invånare med rötter i andra namnkulturer att föra vidare sina namns särdrag finns i lagkommentaren skrivningar om att det ska vara möjligt att bevilja namnbyten även till namn som inte överensstämmer med den allmänna beskrivningen av hur ett nybildat namn ska se ut, t.ex. att det valda namnet är bildat i enlighet med ett annat namnskick än det svenska språkets och som den sökande har anknytning till. I de här omtalade namnskicken inkluderas de nationella minoritetsspråkens.

19.4.3. Efternamn

Enligt PNL 2016 kan ett efternamn bestå av ett eller två namn, det senare vad som kallas ett dubbelt efternamn. Namnen i ett dubbelt efternamn ska bäras i en bestämd ordning (som ska meddelas Skatteverket) och kan sammanfogas med ett bindestreck, men detta är inte obligatoriskt. Ett dubbelt efternamn får bestå av högst två namn; fler är inte tillåtna. Om två personer med dubbla efternamn önskar namngemenskap inom äktenskapet måste de alltså välja vilka två namn de vill använda – och avstå från två. Det samma gäller för barn om deras föräldrar har olika dubbla efternamn. En person som bär ett mellannamn enligt NL 1982 kan omvandla det till en del av ett dubbelt efternamn, behålla det som ett mellannamn eller ta bort det. Nya mellannamn kan inte tas.

Alla efternamn som har fler än 2 000 bärare är fria att anta. Detta är en stor förändring i svensk namnreglering. I dagsläget är de s.k. fria namnen ca 570 stycken. Noteras kan att även om ett namn längre fram får färre namnbärare än 2 000 kommer det att kvarstå på den fria listan. De flesta av dessa fria namn är *-son*-namn eller tvåledade borgerliga namn av typen *Lindberg*, men även invandrade namn som *Hassan* och *Ali* ingår. Motiveringen till att införa fria efternamn efter nordisk förebild är att det med namn som har så många bärare är svårt att känna samma namngemenskap som med ovanligare namn, namn som kanske bara bärs av en släkt. Det kan även underlätta integration i samhället om det går att byta till vanliga efternamn och inte tvingas nybilda namn.

Andra nyheter i lagen är:

- Helsyskon behöver inte längre bära samma efternamn och alla nyfödda barns efternamn måste anmälas till namnmyndigheten. (I den förra lagen fick ett barn automatiskt moderns efternamn efter en viss tid om inget efternamn anmäldes.)
- Namn bildade av en förälders förnamn med tillägget *-son* eller *-dotter* (och på andra språk jämförbara bildningar) är helt tillåtna.
- För att byta till ett namn ur släkten krävs att namnet ska ha burits i rakt uppstigande led i minst två generationer där den yngsta är högst fyra generationer bort.
- För den som önskar byta till ett nybildat efternamn gäller att det nya efternamnet inte får vara förväxlingsbart med något redan befintligt efternamn med undantag för de fria namnen (se nedan). Det samma gäller i relation till varumärken, företagsnamn och historiskt kända namn. Det är alltså en skärpning av namnskyddet för befintliga namn gentemot NL 1982 där kravet var att det inte skulle vara »lätt förväxlingsbart». Nybildade efternamn får fortsatt endast bestå av ett ord, prefix av typen *von* och *af* är inte tillåtna.
- Ett nybildat efternamn får inte vara i bruk som förnamn, inte väcka anstöt, inte leda till obehag för bäraren eller vara på något annat sätt olämpligt som efternamn. Här kan den språkliga bedömningen vara av vikt; i lagkommentaren poängteras att ord som hör till vardagsspråket som *diskbänk* inte är lämpliga som namn.

Efter lagens införande tycks antalet ansökningar om namnbyten och nybildade namn ha ökat kraftigt. Någon säker statistik på området är inte tillgänglig och vi kan inte säga hur mycket möjligheten att anta de fria namnen har utnyttjats.

19.4.4. Förnamn

Förnamnskapitlet i PNL 2016 innehåller inte så många förändringar. En skillnad mot förra lagen är dock att då man tidigare anmälde val av förnamn för nyfödda barn ansöker man numera hos Skattekontoret. Det är fortfarande tillåtet att ha så många förnamn som önskas. Förnamnen får inte väcka anstöt eller leda till obehag eller vara på »annat sätt olämpliga som förnamn». Här nämns i lagkommentaren att de inte får vara vilseledande eller kunna uppfattas som en olämplig titel. I enlighet med praxisändringen 2009 ses inga förnamn längre som olämpliga eller reserverade för något särskilt kön. Det har blivit lättare att byta eller lägga till förnamn flera gånger.

I förarbetena till lagen framgår att ambitionen är att personnamnen fortsatt ska vara en särskild del av språket, följa vissa språkliga krav och fungera med en viss stabilitet. Namnen ska gå att känna igen som namn i Sverige. Denna ambition kan lätt komma i konflikt med den andra uttalade föresatsen, nämligen att individen ska ha stor frihet att välja sina namn. Vid lagens införande skärptes kraven för vad som skulle kunna godkännas som förnamn gentemot praxis i den tidigare lagen. Detta ledde till att ett antal förnamnsansökningar, även för namn och namntyper som godkänts under den förra lagen, avslogs av Skatteverket, t.ex. godkännande av namn som består av en bokstav. Att bära ett namn som består av endast en bokstav strider mot svenskt namnskick. Under den allra senaste tiden har de högre juridiska instanserna dock godkänt både namnet *J* och namnet *Prins*, mot Skatteverkets och Isofs bedömning. Det är alltså nu fritt fram att döpa sitt barn till **Prins Oscar B*, trots att namnet kan verka vilseledande och skapa förvirring.

Eva Brylla & Katharina Leibring

Litteratur:

Abrahamsson, Olle, 2011: Skall man få heta vad som helst? En namnlagsutredares dilemma. I: Studia anthroponymica Scandinavica 29. S. 147–163.

Andersson, Thorsten, 2013: Svenskt förnamnsskick i förändring. I: Studia anthroponymica Scandinavica 31. S. 43–59.

Brylla, Eva, 2009: *Andersson, Pettersson, Lundström* och … *Beachman*. Om nordiska efternamn i sin europeiska omgivning. Uppsala.

— 2002: Ursäkta, hur var namnet? Personnamn i praktiskt bruk. Uppsala.

Entzenberg, Sonja, 2006: »Det får ju vara någon ordning på torpet!» Svenska personnamnsregler i ett historiskt perspektiv. Uppsala. (Språk- och folkminnesinstitutet. Småskrifter 2.)

— 2007: Professor *Nanna Svartz* eller Fru *Nanna Malmberg*? Släktnamnsbruk hos gifta kvinnor 1920–1982. I: Språk och kön i nutida och historiskt perspektiv. Studier presenterade vid Den sjätte nordiska konferensen om språk och kön. Uppsala 6–7 oktober 2006. Red. av Britt Louise Gunnarsson, Sonja Entzenberg och Maria Ohlsson. Uppsala. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 71.) S. 198–207.

En ny lag om personnamn, 2013. Betänkande av Namnlagskommittén. Stockholm.(Statens offentliga utredningar 2013:35.) Länk:
En ny lag om personnamn, SOU 2013:35 (regeringen.se)

Entzenberg, Sonja & Torensjö, Annette, 2020: Individens frihet eller språkliga skäl – vad ska väga tyngst vid nybildning av förnamn? Länk till blogginlägg (Isof, 30/6 2020): Individens frihet eller språkliga skäl - Institutet för språk och folkminnen (isof.se)

Hedberg, Johan, 2021: Svenska efternamnsbyten 1920–1944. Länk till blogginägg (New Trends in Socio-onomastics. Research Network, 12/1 2021): Svenska efternamnsbyten 1920–1944 – New trends in Nordic Socio-onomastics

Leibring, Katharina, 2013: Recension av En ny lag om personnamn. Betänkande av Namnlagskommittén. I: Studia anthroponymica Scandinavica 31. S. 147–150.

Leibring, Katharina, 2017: The new Personal Names Act in Sweden – some possible consequences for the name usage. I: Namenkundliche Informationen 109/110. S. 408–419.

NL 1982 = Namnlag; utfärdad den 24 juni 1982. Stockholm. (Svensk författningssamling 1982:670.)

PNL 2016 = Lag om personnamn, utfärdad den 17 november 2016. Stockholm. (Svensk författningssamling 2016:1013.) Länk: Lag (2016:1013) om personnamn Svensk författningssamling 2016:2016:1013 t.o.m. SFS 2018:1295 - Riksdagen

20. Regionala skillnader i personnamnsskicket

20.1. Förnamnens regionalitet

Det är först efter medeltiden som vi kan få fram någorlunda säkra resultat över vilka förnamn som varit vanligast i Sverige, och var de funnits. Så långt tillbaka vi kan överblicka tycks dock många förnamn ha varierat i popularitet mellan olika landsdelar. Ännu finns få studier som täcker hela landet under olika perioder. Kvinnors namn är extra svåra att undersöka eftersom blott en liten del av dem dokumenterades före den storskaliga kyrkbokföringens införande vid 1600-talets mitt.

20.1.1. Mansnamn under 1500-talets senare del

En studie av Ingwar Fredriksson över det sena 1500-talets förnamn, i första hand mansnamn, visar att ett fåtal mycket vanliga förnamn har dominerat men att även bland dem syns regionala skillnader. Han behandlar namn i hela nuvarande Sverige och Finland. Något av dessa sju namn är i topp i samtliga undersökningsområden: *Anders*, *Erik*, *Jon*, *Lars*, *Mats*, *Olof* och *Per*. Namnen är anpassade former av kristna namn samt namn på två inhemska helgon (se om anpassning av inlånade namn avsn. 15.2 och kap. 21). De allra vanligaste är *Olof* och *Per*. *Olof* är inte lika frekvent i Götaland medan *Per* har varit extra populärt i södra Sverige. *Mats* toppar i Finland, *Erik* har flest bärare i mellersta och norra Sverige men är inte bland de fem vanligaste namnen någonstans i Götaland. *Jon* är inte så använt i vare sig Skåne eller Svealand men är mer populärt i Norrland och i övriga Götaland. *Anders* och *Lars* är relativt jämnt spridda, förutom att *Lars* inte är populärt i Skåne. Utöver de här sju namnen finns endast *Henrik*, *Knut* och *Mårten* i alla landskap. Det sammanlagda materialet utgörs av 580 namn, så vi kan dra slutsatsen att under 1500-talet fanns det stora lokala variationer i vilka mansnamn som användes.

Bland mer lokalt populära namn finns både kristna namn och nordiska namn. I Halland ligger *Bengt* och *Börje* bland de fem vanligaste namnen och i andra delar av Götaland återfinns *Jöns*, *Måns* och *Sven*. *Nils* är extra populärt i Västergötland och på Gotland ligger *Bottel* och *Jakob* högt. Inte bara namnen i sig varierar utan också hur många namn som används inom ett visst område. Även de vanligaste namnens frekvens skiljer sig. Fredriksson menar att det är större variation i de gamla gränsområdena mot Norge–Danmark, alltså Bohuslän och Sydsverige. De vanliga namnen förekommer allra mest i centrala Svealand och på Gotland. Dalarna, Gotland och Närke utmärker sig genom att där används mycket få namn över huvud taget. Där är det alltså många personer som bär samma namn. För att kunna identifiera bärarna användes troligen lokala varianter av namnen. Dessa är ännu inte utforskade.

20.1.2. 1600- och 1700-talets namn

Genom att prästerna från 1600-talet och framåt ålades att förteckna sina församlingsbors födelse, vigsel och död har vi ett rikt namnmaterial att utforska. Många kyrkböcker är bevarade och nu digitalt lätt åtkomliga. Arbetet med att läsa, tolka och analysera namnen är dock fortfarande kunskaps- och tidskrävande.

Av hittills gjorda studier kan utläsas att de vanligaste namnen fortsätter att hålla sina positioner, t.o.m. förstärker dem. Detta är en naturlig följd av det då vanliga systemet med uppkallelse efter äldre släktingar (se avsn. 15.1.1.3), men det framkommer också att andra namn har varit populära i enstaka regioner.

En undersökning av dopnamn till flickor i fem socknar vid 1600-talets slut visade att endast sex namn av totalt 62 förekom i alla socknar: *Anna*, *Brita*, *Karin*, *Kerstin*, *Margareta* och *Sara*. Tillsammans med namnen *Elisabet*, *Elin*, *Ingrid* och *Maria* bars de av en klar majoritet av flickorna. De här namnen, utom *Maria*, är också de vanligaste under 1500-talets slut. Det tycks vara färre nordiska kvinnonamn än mansnamn som överlevt medeltiden, men tre frekventa namn i flera områden är *Ingeborg*, *Ingegerd* och *Ingrid*. Namnspridningen varierar för kvinnonamnen liksom för mansnamnen: I Dalasocknen Leksand gavs flickorna ett av endast 13 olika namn under en tioårsperiod, att jämföra med Kuddby i Östergötland där 35 olika namn användes. I de övriga socknarna, Arboga, Grava och Järvsö, användes mellan 20 och 25 namn.

Några lokalt brukade kvinnonamn och namnformer från 1600-talet är de norrländska *Göli*(*n*) och *Rådgärd*, de västsvenska *Böret* och *Ragnhild* samt de sydsvenska *Svenborg*, *Botill* och *Sissa*. Namnet *Maria*, som kommer in under 1600-talet, har från början en sydöstlig prägel men sprider sig och blir vanligt förekommande över hela landet. Under medeltiden användes namnet knappt eftersom det ansågs vara alltför heligt.

Bland mansnamnen dominerar fortsatt samma namn som belagts under 1500-talet. I de gamla danska områdena används en del danska namn och former som inte är så vanliga längre norrut, t.ex. *Truls* och *Tued* . I Östergötland finns det lokala *Tyris* (*Tyrs*). Också i gränstrakterna mot Norge ses lokala namn som *Gullbrand* och *Bryngel*.

En jämförande studie mellan förnamn i Borås och Luleå runt sekelskiftet 1700 visar att andelen nordiska namn är betydligt högre i Borås. I Luleå är gruppen bibliska namn frekvent medan dessa namn nästan saknas i Borås. I båda städerna är dock de vanligaste namnen anpassade former av kristna namn som *Anders* och *Lars*.

Under 1700-talet kan vi se hur nya namn och namnmönster kommer in via städerna, inte minst Stockholm, och hur innovationer, t.ex. bruket att ge flera förnamn, sprider sig både regionalt och socialt över landet. Mer konkreta undersökningar över större områden saknas ännu men eftersom uppkallelsebruket fortfarande står starkt torde många av de regionala skillnaderna leva kvar.

20.1.3. 1800-talet och framåt

Under 1800-talet minskar bruket av uppkallelse inom släkten. Många nya namn börjar användas och flernamnsskicket har blivit vanligt i alla samhällsklasser. Samhället förändras genom obligatorisk skola, nya politiska strömningar, emigration, industrialisering och urbanisering. Allt detta gör att det blir svårare att urskilja regionala variationer i personnamnsskicket. Att åtminstone vissa mansnamn har behållit sin lokala position framgår av nedanstående avsnitt om efternamnens regionala utbredning.

Katharina Leibring

Litteratur:
Fredriksson, Ingwar, 1974: Svenskt dopnamnsskick vid 1500-talets slut. Lund. (Anthroponymica Suecana 7.)
Leibring, Katharina, 2006: Förnamnsskicket i Norra Råda och Gustav Adolf 1730–1837. I: Studia anthroponymica Scandinavica 24. S. 23–52.
— 2012: *Karin, Kirstin* och *Per Månssons svära* – det tidiga 1600-talets kvinnonamn och namnfraser i Sverige. I: Studia anthroponymica Scandinavica 29. S. 37–62.
Leibring, Katharina & Neumüller, Kristina, 2013: Personnamn i 1600-talets stadsmiljöer. En jämförande studie. I: Namn i stadsmiljö. Handlingar från NORNA:s 42 symposium i Helsingfors den 10–12 november 2011. Red. av Leila Mattfolk, Maria Vidberg & Pamela Gustavsson. Helsingfors. (NORNA-rapporter 90.) S. 115–132.
Peterson, Lena, 1992: *Gölin*. I: Studia anthroponymica Scandinavica 10. S. 43–54.
Utterström, Gudrun, 1995: Dopnamn i Stockholm 1621–1810. Uppsala. (Nomina Germanica 19.)

20.2. Efternamnens regionalitet

Sverige har en rik flora av efternamn. De vanliga *-son*-namnen, där de fem vanligaste bärs av runt en tiondel av befolkningen, kan förvisso ge ett enahanda intryck. Men går man lite längre ner i listorna finner man stor variation: även om 15 % av befolkningen bär något av de 10 vanligaste efternamnen, är det faktiskt också runt 15 % vars efternamn bärs av max 10 personer. Den största andelen bärare av så ovanliga efternamn, 30 % av länsbefolkningen, finns i Uppsala, Södermanlands och Västmanlands län, följda av Kronobergs län (29 %) och Stockholms län (27 %). Dessutom finns en hel del andra regionala skillnader i efternamnsskicket.

20.2.1. *-son*-namn

De sekundärpatronymiska *-son*-namnen finns överallt, men de är faktiskt inte lika vanliga överallt: i södra Sverige har de starkare dominans än i mellersta och norra. Det finns också skillnader beträffande vilka *-son*-namn som är de vanligaste. I riket som helhet är det *Andersson* och *Johansson* som toppar listan – de två namnen ligger nära varandra i antal och brukar alternera på förstaplatsen. Samma två namn ligger överst i Stockholms län, och alla Sveriges län har minst ett av dem i toppen. Men sydväst om Stockholm, i Södermanlands, Örebro och Östergötlands län, är det *Andersson* och *Karlsson* som är vanligast. I smålandslänen är det *Johansson* och *Karlsson* som gäller, i Skåne *Andersson* och *Nilsson*, och i sydvästra Sverige, i Halland, Västra Götalands och Värmlands län, är vi tillbaka i *Johansson-Andersson*-området. Två län har ett namn i topp som de är ensamma om: På Gotland är det *Pettersson* tillsammans med *Johansson*, och i Blekinge *Svensson* tillsammans med *Johansson*. I ett stort område norr om huvudstaden, i Uppsala, Västmanlands, Dalarnas, Gävleborgs, Västernorrlands och Jämtlands län, är det *Eriksson* och *Andersson* som ligger i topp. I Västerbottens län är det återigen *Johansson* och *Andersson*, medan det i Norrbottens län är *Johansson* och *Nilsson* som är vanligast.

Eftersom *-son*-namnen i de allra flesta fall är stelnade patronymika, kan de spegla vilka förnamn som var i bruk vid tiden då namnformerna började ärvas oförändrade. Det finns en hel

del *-son*-namn som i vissa områden är väsentligt vanligare än i landet som helhet. Exempelvis är *Hemmingsson* vanligast i Jämtlands län, *Thomsson* vanligast på Gotland, *Mattisson* och *Håkansson* i Blekinge län och *Isaksson* i Norrbottens län. *Gummesson* är vanligast i Blekinge län följt av Kronobergs län, *Halvarsson* är vanligast i Jämtlands län följt av Dalarnas län, *Brorsson* är vanligast i Blekinge län följt av Hallands län, *Jeppsson* är vanligast i Skåne län följt av Blekinge län, och omvänt är *Åkesson* vanligast i Blekinge län följt av Skåne län. Ofta har namnen ett centralområde, där ett eller flera intilliggande län har mycket högre frekvenser än andra delar av landet, men det finns också exempel på namn med två centra: *Enarsson* har höga frekvenser i Blekinge län och Jämtlands län, *Salomonsson* i Kronobergs län och Jämtlands län, och *Israelsson* i Västerbottens län och Örebro län. Många av de ovannämnda namnen har ganska låga frekvenser i riket som helhet, men även bland de vanligaste efternamnen finns det faktiskt sådana som lokalt har än större dominans. Ett av de tydligaste exemplen är *Bengtsson*, som har nästan fem gånger så hög frekvens i Hallands län som i riket som helhet, trots att det är landets 15:e vanligaste efternamn. I just Hallands län bärs *Bengtsson* av 1,7 % av befolkningen.

I äldre tid har stavningen av namn kunnat variera, men i modern tid är man folkbokförd med en enda stavning. Det gör att man ibland kan se skilda utbredningsmönster för olika stavningar av likljudande, eller nästan likljudande, namn. *Matsson*, med ett *t* och två *s*, har hög frekvens i Dalarnas län, medan den mer allmänt spridda stavningen *Mattsson* i stället är vanligast i Blekinge, Uppsala och Jämtlands län. *Olovsson* stavat med *v* är vanligast i Norr- och Västerbottens län, medan *Olofsson* med *f* i stället har högst frekvens i Jämtlands län. *Pettersson* har 4,5 gånger så hög frekvens på Gotland som i riket som helhet, medan det näraliggande *Petersson* i stället ligger högst i Kalmar, Blekinge och Kronobergs län. Även *Jakobsson* är vanligast på Gotland – men det är större skillnad för namnet stavat med *k* är med *c*. *Jacobsson* har nästan tre gånger så hög frekvens på Gotland som i något annat län, men *Jakobsson* nästan 4,5 gånger så hög. Över 2 % av befolkningen på Gotland heter *Jakobsson* i efternamn.

Blekinge län, som ingår i området där *-son*-namnen som grupp är vanligast, är kanske det län som har flest lokalt vanliga *-son*-namn. Bland län där *-son*-namnen inte är lika dominerande, sticker Jämtlands län ut med många lokalt vanliga namn.

Den danska och norska varianten av *-son* är *-sen*. Efternamn på *-sen* finns framför allt i södra och sydvästra Sverige, exempelvis *Jensen* (vanligast i Skåne län, därefter i Blekinge och Hallands län), *Olsen* (vanligast i Värmlands län, därefter i Skåne och Hallands län) och *Nielsen* (vanligast i Skåne län, därefter i Kronobergs och Hallands län).

En jämförelse med förnamnsutbredningarna i avsn. 20.1 visar att det finns en hel del överensstämmelser. Fredriksson uppger exempelvis att namnet *Sven* i slutet av 1500-talet var vanligast i Götaland. Ser man på den nutida utbredningen av *Svensson* finner man att det gäller även *-son*-namnet. Med undantag för Gotlands län ligger faktiskt samtliga län i Götaland över rikssnittet för *Svensson*, medan samtliga län i Svealand och Norrland ligger under rikssnittet. Den högsta länsfrekvensen, närmare fyra gånger så hög som rikssnittet, finns i Blekinge län.

Bengt och *Börje* var på 1500-talet bland de fem vanligaste mansnamnen i Halland, och vi har redan sett att *Bengtsson* är väldigt vanligt i Hallands län. Även *Börjesson* har högst frekvens där, följt av det näraliggande Västra Götalands län. *Jakob* var vanligast på Gotland, och *Jakobsson* är väldigt vanligt där idag, och *Jonssons* högsta frekvenser finns i Jämtlands, Västerbottens och Gävleborgs län, där *Jon* var ett vanligt förnamn. Det är slående att det kan finnas

så god korrelation mellan förnamnsutbredningen på 1500-talet och dagens svenska *-son*-namn, trots att dessa stelnade till ärftliga namn så långt senare. Det visar att förnamnkontinuiteten har varit hög.

Bland *-son*-namn bildade till ovanligare förnamn kan man jämföra med de uppgifter som Roland Otterbjörk ger om förnamnens utbredning. *Gummesson*, som vi såg var vanligast i Blekinge och Kronobergs län, bygger på namnet *Gumme*, som är en sedan runsvensk tid belagd smekform till *Gudmund* – och *Gumme* uppges ha varit mycket vanligt i östra Småland och på Öland. *Isak* har, precis som dagens *Isaksson*, varit vanligast i övre Norrland, *Måns* och *Åke* har varit vanligast i sydsverige, där *Månsson* och *Åkesson* är vanligast idag, och *Pål* har varit mest använt i Jämtland och Skåne, där *Pålsson* idag har högre frekvenser än i några andra län.

20.2.2. Övriga efternamnstyper

Den namnkategori som är vanligast efter *-son*-namnen är tvåledade efternamn av typen *Lindgren* och *Bergström*. Den typen av efternamn har allra starkast ställning i Västerbottens och Norrbottens län. Gudrun Utterströms undersökningar av hur tillnamn har växt fram i norrländska städer (Torneå, Luleå, Piteå, Umeå, Härnösand och Gävle) har visat att det där tidigt fanns ett relativt utbrett bruk av andra tillnamn än patronymika. Dagens mönster kan antas vara en följd av detta.

Landets tre vanligaste tvåledade efternamn, *Lindberg*, *Lindström* och *Lindgren*, har alla högst frekvens i Västerbottens län. Som vi ser har förleden *Lind-* en stark ställning, både i detta län och i landet som helhet. Andra förleder som är vanligast i Västerbottens län är t.ex. *Sand-* (som i *Sandström* och *Sandgren*), *Lund-* (*Lundgren*, *Lundberg*), *Å-* (*Åström*, *Ågren*) och *Holm-* (*Holmberg*, *Holmgren*). I samtliga dessa fall ligger Norrbottens län tvåa. En förled som är allra vanligst i Norrbottens län är *Ö-*, bl.a. i namnen *Öman* och *Ölund*.

Bland övriga förleder finns *Hed-* (*Hedberg*, *Hedqvist*), som är vanligast i Gävleborgs och Dalarnas län, *Hag-* (*Haglund*, *Hagström*) som är vanligast i Värmlands och Dalarnas län, *Ek-* (*Eklund*, *Ekström*) som är vanligast i Uppsala och Gotlands län, och *Blom-* (*Blomgren*, *Blomkvist*) som är vanligast i Södermanlands län. Även i de delar av landet där tvåledade efternamn är mindre dominerande finns namnleder som är lokalt vanligare, t.ex. *Fri-* (*Friberg*, *Friman*) i Jönköpings, Blekinges och Skåne län.

Många svenska efternamn är också bildade med suffix, där *-in* är ett av de mest högfrekventa. Landets vanligaste efternamn på *-in* är *Lundin*, *Wallin* och *Nordin*. *Lundin* är vanligast i Uppsala och Västernorrlands län, och *Wallin* på Gotland. Men *Nordin* har det utbredningsmönster som de allra flesta efternamn på *-in* har, nämligen en mycket hög koncentration i Västernorrlands län. 21 % av landets Nordinare bor i Västernorrlands län, trots att länsbefolkningen bara utgör 2,5 % av landets befolkning. Även *Sjödin* är väldigt vanligt i Västernorrlands län – 1,5 % av västernorrlänningarna heter faktiskt antingen *Nordin* eller *Sjödin*. I Västernorrlands län finns också många varianter av *-in*-efternamn. Bland de 100 vanligaste efternamnen i länet slutar 14 namn (förutom de tidigare nämnda t.ex. *Edin*, *Wedin* och *Svedin*) på *-in* – att jämföra med 3 på samma lista för hela riket. Även Gotlands län har många efternamn på *-in*, inte minst trestaviga namn som *Gardelin*, *Bendelin* och *Kolmodin*.

Suffixet *-én* förekommer också i många namn, varav de tre vanligaste är *Rosén*, *Lindén* och *Norén*. *Rosén* är vanligast i Gävleborgs län, men också vanligt i östra Götaland. *Lindén* är

vanligast i Jönköpings län, följt av Östergötlands län och Blekinge län. *Norén* är vanligt i hela landet med undantag för Gotland, men allra vanligast i Norrbottens län. Annars är *-én*-namnen minst vanliga i nordligaste Sverige.

I många fall kan efternamn vara bildade till ortnamn (se avsn. 17.1.4), och det kan därför finnas liknande mönster för utbredningen av en personnamnsled och en ortnamnsled. Ett exempel på det är efternamnet *Rydén*, som är vanligast i Smålandslänen och i Västra Götalands län, vilket överensstämmer ganska bra med utbredningen av ortnamnselementet *ryd-* (se avsn. 5.2.14).

Efternamn på *-ell* är vanligast på Gotland, men det är inte samma namn i topp där som i övriga landet. De vanligaste *-ell*-efternamnen på Gotland är *Gardell* och *Martell*, som båda har mångdubbelt högre frekvens där än i något annat län. På riksnivå är de vanligaste *-ell*-namnen *Lindell*, *Lundell* och *Sandell*. *Lindell* är vanligast i Skåne län, följt av Jönköpings och Blekinge län, men är annars ganska allmänt i Götaland och Svealand. *Lundell* är vanligast i Uppsala län följt av Värmlands län, och *Sandell* är vanligast i Östergötlands län följt av Kalmar län. Trots att efternamnen på *-ell* är mindre vanliga i norra Sverige, har namnet *Forsell* mer än dubbelt så hög frekvens i Västerbottens län som någon annanstans – sannolikt beroende på att efternamnet bildats till ortnamnsleden *fors*.

Efternamn på -(*l*)*ander* är vanligast i Västernorrlands län, t.ex. namn som *Nylander*, *Nordlander* och *Selander*. *Rylander* är dock nästan lika vanligt i östra Götaland – jämför utbredningen av *Rydén* ovan.

I Norrbottens län finns många finskspråkiga efternamn, eftersom norra Sverige sedan gammalt har varit en del av det finska språkområdet. De tre vanligaste är *Niemi*, *Rova* och *Lantto*. Av dessa är *Niemi* ett vanligt efternamn även i Finland, medan *Rova* är mycket ovanligt där, och *Lantto* framför allt finns i områdena mot den svenska gränsen. Det finskspråkiga efternamnskicket i norra Sverige skiljer sig faktiskt en del från efternamnsskicket i Finland. Även om många namn är vanliga på båda håll är andra (t.ex. *Jatko* och *Niva*, förutom de ovannämnda *Rova* och *Lantto*) mer specifikt tornedalska.

De flesta finskspråkiga efternamn i Sverige är vanligast i Norrbottens län, men det finns också de som har sina högsta svenska frekvenser längre söderut, t.ex. *Nieminen* (vanligast i Södermanlands län) och *Mäkinen* (vanligast i Värmlands och Västmanlands län). I sådana fall är det troligt att många av namnbärarna har sina rötter i Finland.

Många av de finskspråkiga efternamnen i norra Sverige härstammar från gårdsnamn, och sådana finns också i det svenska efternamnsförrådet. Bland dagens officiellt registrerade efternamn finns de framför allt i Dalarnas län. Exempelvis *Nygårds*, *Liss* och *Back* har sina högsta frekvenser i Dalarnas län. (Se vidare avsn. 17.3.)

Märit Frändén

Litteratur:

Benson, Sven, 1995: Skånska patronymika. I: Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift. S. 5–18.

Fredriksson, Ingwar, 1984: Efternamnen i Vänersborg idag. I: Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift. S. 14–34.

Frändén, Märit, 2017: *Hemmingsson* och *Thomsson*. Lokalt vanliga svenska *-son*-namn. I: Studia anthroponymica Scandinavica 34. Uppsala. S. 81–99.

— 2018: Efternamn i Värmlands län. I: Katharina och namnen. Vänskrift till Katharina Leibring på 60-årsdagen den 20 januari 2018. Huvudred.: Leila Mattfolk & Kristina Neumüller. (Namn och samhälle 30.) S. 113–118.

— 2020a: *Lundén*, *Lundin*, *Lundell*. Om tre svenska efternamnstyper. I: Namn och bygd 108. S. 115–155.

— 2020b: Se tavallinen Niemi. Finskspråkiga efternamn i Sverige. I: Där Östersjön är Västersjön. Seal, kus Läänemeri on Idameri. Festskrift till Virve och Raimo Raag. Pühendusteos Virve ja Raimo Raagile. Red.: Rogier Blokland & Riitta-Liisa Valijärvi. Uppsala. S. 11–24.

Göransson, Inge, 2015: De naturliga efternamnen. I: Välfärd 4. S. 23–25. Länk: De naturliga efternamnen (scb.se)

Hedberg, Johan, 2020: Släktnamnens framväxt på den västerbottniska landsbygden åren 1701–1820. I: Studier i svensk språkhistoria 15. Språkmöte och språkhistoria. Red.: Daniel Sävborg, Eva Liina Asu & Anu Laanemets. Tartu. (Nordistica Tartuensia 21.) S. 82–94.

Otterbjörk, Roland, 1979: Svenska förnamn. Kortfattat namnlexikon. Stockholm. (Skrifter utg. av Svenska språknämnden 29.)

Utterström, Gudrun, 1985: Släktnamn. Tillkomst och spridning i norrländska städer. Umeå. (Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 29.)

21. Personnamn och invandring

21.1. Äldre tiders invandring

Invandring till vårt land har naturligtvis förekommit i alla tider, långt innan det svenska riket hade börjat uppstå. Det bevarade personnamnsförrådet från förhistorisk tid är dock nästan helt svenskt, eller snarare nordiskt. Möjligen ger runsvenska huvudnamn som *Æistr* ’est’, *Finnr* ’finne, lapp’, *Danʀ* ’dansk’ och *Guti* ’gute’ antydningar om invandring och relationer mellan folkslag eller stammar.

För det unika medeltida huvudnamnet (i latinsk form) *Karelus* 1310, buret av en frigiven träl, har man tänkt sig att det rör sig om en karelare som har namngivits efter sin bakgrund. (De fåtaliga övriga kända namnen på trälar är däremot normala för tiden.) Senare under medeltiden och 1500-talet blir danskar i relativt många fall kännetecknade av binamnet *Jute* (egentligen ’jyllänning’), medan binamnet *Thy*(*dhi*)*sker* är ganska ovanligt, trots källornas många tyskar. Ett binamn *Garper*, som till stor del bör gå tillbaka på motsvarande nedsättande nordiska beteckning för tyskar, förekommer dock.

I ett brev från 1160-talet uppträder förutom ärkebiskopen Stefan prostarna Rikhard och Valter. Prostarnas västgermanska namn visar att kyrkan vid denna tid fortfarande var beroende av invandrad arbetskraft. Medan helgonnamnet *Stefan* blir ett vanligt namn i det medeltida Sverige förblir *Rikhard* och *Valter* ovanliga.

Också den världsliga administrationen behövde tillföras kompetens utifrån. Invandring av det slaget nådde en höjdpunkt under Albrekt av Mecklenburg, bl.a. med stormän som Raven van Barnekow, Henika Umreysa och Henika Molteke. De två sistnämnda skrivs efter de första åren i Sverige regelbundet *Johan*. De tycks ha anpassat sina huvudnamn till omgivningen. (*Henike* är en lågtysk hypokorism till *Hinrik* eller *Johan*.)

I Stockholm omkring 1490 finns två kända bärare av kvinnonamnet *Kønna* (tyskt *Kunna*). Den ena har en bror Hans Fältorp som är tysk köpman och en syster Helika som är bosatt i Münster. Den andra är dotter till den tyske köpmannen Hans Ekerholt. Hennes syster Gertrud är gift med en svensk köpman; själv är hon gift med den tyske köpmannen Henrik van Busken.

Av de huvudnamn med tysk bakgrund som förekommer ovan är *Kønna, Helika* och *Raven* mycket ovanliga och förmodligen exklusivt tyska. *Albrikt* och *Henike* har många tyska namnbärare men också en del svenska. *Gerthrud, Hans* och *Henrik* är mycket vanliga och är spridda även utanför tyska kretsar.

Många män med tysk bakgrund bär tillnamn, som till större delen bör vara släktnamn. (Ovan förekommer ju *van Barnekow, Umreysa, Molteke, Fæltorp* och *Ekerholt*.) Tyska släktnamn bärs inte bara av stormän och förmögna köpmän utan också av hantverkare och tjänstefolk. Tjänstefolks släktnamn skrivs dock i regel inte ut, och för hantverkare konkurrerar släktnamnet med bruk av yrkesbeteckning (*smedh, skræddare* m.m.). Den tyske målaren Albrikt Immenhusen är i källorna aldrig omtalad med sitt släktnamn utan skrivs *Albrikt malare* eller *Albrikt pærlestickare*. Själv signerar han sina verk *Albertus pictor* eller *Albertus Immenhusen*. Hans samtida Bernt Notke, som var en berömd mästare i norra Tyskland innan han blev kallad till Sverige, omtalas däremot med släktnamn i svenska källor.

Denna tendens, att inte använda invandrade hantverkares släktnamn, gäller också längre fram i tiden, t.ex. för den relativt lilla gruppen valloner som kom till Sverige i början av 1600-talet. Skrivningar med släktnamn blir emellertid betydligt vanligare i uppländska källor under 1600-talets senare del (och namnformerna ansluts mer till franska mönster). *Michel Dandenell*, som var masugnsmästare vid Gimo bruk, skrivs under 1650-talet ofta med titel och förnamn (*mäster Michel masmästare*) men därefter tycks han genomgående skrivas med släktnamn. Utvecklingen ligger i linje med ett tilltagande bruk av släktnamn överhuvudtaget i Sverige vid samma tid.

Samtidigt blir många vallonättlingar assimilerade i sitt namnskick; sonen och sonsonen till *Adam François*, som är hjulmakare vid Gimo, skrivs *Mats Adamsson* och *Adam Matsson*. I det fallet kan man däremot se hur ett för omgivningen avvikande huvudnamn, *Adam*, förs vidare i släkten.

Under 1600-talet är invandringen i samhällets topp betydande. Många utländska krigsbefäl och en del utländska handelsmän och industriidkare belönas med svenskt adelskap. Ibland behålls släktnamnet (t.ex. *Wolffelt*, *de Laval* och det skotska *Andersson*), ibland omformas det (t.ex. *Dellingshausen* > *von Dellingshausen* och *Schmidt* > *Gyllenschmidt*), ibland ersätts det helt (t.ex. det nederländska *Depken* > *Ankarström*). Man har funnit att tyska och nederländska namn inte sällan förändras eller ersätts, medan romanska namn och namn från Skottland och England i regel bibehålls. Även vissa huvudnamn kan länge påminna om en ätts utländska ursprung, t.ex. *Cornelia* i släkten De Geer och *Hugo* i släkten Hamilton.

I och med förlusten av Finland 1809 kan man börja räkna med en ny invandrargrupp, vars medlemmar förstås kan vara både svenskspråkiga och finskspråkiga. I äldre skriftliga källor har finska namnformer mycket ofta försvenskats. Även bortsett från detta torde ättlingar till finnar, som flyttat till svensktalande delar av det svenska riket, i allmänhet ha blivit assimilerade.

I och med att folkbokföringen så småningom förs allt noggrannare borde det finnas större möjligheter för finska namn och namnformer att återspeglas i de officiella källorna. Ändå ger ännu vid 1800-talets slut namnskicket i kyrkböckerna för den finska församlingen i Stockholm ett nästan helt svenskt intryck. (Delvis förklaras detta av att församlingsmedlemmarna till stor del var svenskspråkiga och ofta faktiskt saknade anknytning till Finland. Även i Finland var för övrigt många finsktalandes officiella namnskick ännu svenskt.) Tydligen väljer finnarna i Stockholm ännu ett svenskt namnskick, av tradition eller som en anpassning till omgivningen. Vissa finska tillnamn finns dock, *Järvinen*, buret av en piga, och *Ritari*, buret av en kantor. I den senares familj är även huvudnamnen intressanta; han själv heter *Jaakko* och hans son (som är född i Finland) *Aarno Urko*.

Som en jämförelse är den tyska församlingen i Stockholm vid samma tid rik på tyska släktnamn som *Berns* och *Berwald*, även om det också förekommer svenska namn. Huvudnamnsförrådet är i rätt hög grad tyskpräglat, men kanske inte mycket mer än vad som gäller i rent svenska familjer vid samma tid.

Lennart Ryman

21.2. Efterkrigstidens invandring

År 1945 var bara 100 000 utlandsfödda folkbokförda i Sverige. Det är alltså framför allt under efterkrigstiden som Sverige har blivit ett invandringsland. Kring krigsslutet kom invandrare från bl.a. Tyskland och Polen, och under 1950- och 60-talen rekryterades arbetskraft från t.ex. Västtyskland, Nederländerna, Österrike, Belgien och Grekland. Under slutet av 1960-talet kom stora grupper från Finland och f.d. Jugoslavien. Invandringen ändrade med tiden karaktär från arbetskraftsinvandring till flykting- och anhöriginvandring. Under 1980- och 1990-talen hade Sverige invandring från bl.a. Turkiet, Iran, Libanon, Somalia, Syrien, Chile, Polen och Balkanländerna. De språk förutom svenska som har flest talare i Sverige idag är finska, arabiska, serbiska/kroatiska/bosniska, spanska, norska, danska, persiska och kurdiska. En fjärdedel av Sveriges nuvarande befolkning är antingen född utomlands eller född i Sverige med två utlandsfödda föräldrar. Därtill kommer de som har en förälder som är född i Sverige och en som född utomlands. En stor del av dessa människor bär namn med ursprung i andra länders språk.

Om ett namn ursprungligen har skrivits med ett annat skriftsystem än det latinska alfabetet, måste det överföras till detta för att kunna användas i Sverige. En sådan överföring är dock inte så enkel, eftersom det finns flera olika system för translitterering (dvs. överföring från ett skriftsystem till ett annat). För det arabiska alfabetet, som näst efter det latinska alfabetet är det mest använda i Sverige idag (det används för arabiska, persiska och kurdiska), kan olika translittereringspraxis ge varierande namnformer som t.ex. *Sharif ~ Shareef ~ Cherif ~ Scharif*, *Jamila ~ Djamila ~ Jameela ~ Giamila* eller t.o.m. *Mustafa ~ Mustefa ~ Mostafa ~ Mostefa ~ Mustapha ~ Mustepha ~ Mostapha ~ Mostepha*. Vilken form som används beror ofta på varifrån man kommer: om man har rötter i ett land där franskan har en stark ställning använder man ofta en namnform i fransk translitterering, osv.

En undersökning av de efternamn som har kommit till Sverige genom 1900-talets invandring visade att de tio vanligaste invandrade efternamnen i landet, alla med över 2 000 bärare, var *Ali*, *Ahmed*, *Hassan*, *Mohamed*, *Ibrahim*, *Nguyen*, *Hussein*, *Mohammed*, *Khan* och *Tran*. Av dessa är *Ali*, *Ahmed*, *Hassan*, *Mohamed*/*Mohammed*, *Ibrahim* och *Hussein* (diminutivform av *Hassan*) arabiskspråkiga. Att arabiska namn har så stor dominans beror både på att Sverige har många invånare med rötter i arabländerna och på att arabiska namn är mycket vanliga även bland icke-araber inom den muslimska världen. *Nguyen* och *Tran* är vietnamesiska medan *Khan* är ett ursprungligen turkiskt/mongoliskt ord, som senare blivit ett vanligt efternamn i bl.a. Pakistan, Indien och Bangladesh. Andra viktiga givarspråk är serbiska/kroatiska/bosniska (med namn som t.ex. *Hodžić*, *Jovanović* och *Petrović*), finska (*Virtanen, Turunen*, *Savolainen*), turkiska (*Demir*, *Yılmaz, Çelik*), albanska (*Krasniqi, Gashi*, *Berisha*), spanska (*González, Rodríguez, García*) och persiska (*Ghaderi*, *Khosravi*, *Soltani*).

När ett namn med språkljud och skrivtecken som saknas i svenskan kommer i dagligt bruk i Sverige förändras ofta namnet. På så sätt kan en »svensk form» etableras vid sidan om ursprungsformen, och dessa båda namnformer kan sedan användas parallellt. De svenska namnformerna är i många fall de som är i flitigast bruk, eftersom de används i de flesta sammanhang utanför familjen. Många väljer den anpassade formen för att göra det så enkelt som möjligt både för sig själv och för andra, för att ta hänsyn till dem som inte känner till ursprungsformen och för att slippa orsaka besvär. Inom familjen eller släkten kan ett ursprungsuttal dock leva kvar. Vissa namnbärare identifierar sig starkast med ursprungsformen av namnet, medan andra upp-

lever den anpassade formen som den självklara. Detta kan också förändras över tid för en och samma namnbärare: många av dem som är födda utomlands och själva har immigrerat vittnar om att identifikationen med den svenska namnformen inte kom omedelbart, utan har växt fram i takt med att de själva har känt sig som alltmer svenska.

De diakritiska tecken som är vanliga i många språk, t.ex. i bokstäver som *ć*, *š* och *ğ*, försvinner normalt i det svenska namnbruket. En svensk namnform uppstår i princip genom att alla diakritiska tecken utelämnas och namnet därefter uttalas som om det vore ett svenskt ord. Den svenska formen blir i många fall den mest naturliga för namnbäraren, även för många av dem som talar det språk namnet är bildat på. Saknar man kunskaper i det aktuella språket blir förstås den svenska formen än mer självklar. En många fall kan en svenskanpassad form på relativt kort tid den allenarådande.

Märit Frändén

Litteratur:

Frändén, Märit, 2014: Nittio och ett år av namninvandring. Något om Sveriges invandrade efternamn. I: Studia anthroponymica Scandinavica 31. S. 31–41.

— 2017: »Det är ju så vi alltid har uttalat det». Om ursprungliga och försvenskade uttal av några invandrade efternamn. I: Studia anthroponymica Scandinavica 34. S. 123–147.

— 2017: »En liten identitetsgrej» eller »bara en kod»? Tankar om efternamn och identitet bland svenskar med finskspråkiga efternamn. I: Namn och identitet. Handlingar från NORNAs 46:e symposium i Tammerfors den 21–23 oktober 2015. S. 115–132.

Nilsson, Åke, 2004: Efterkrigstidens invandring och utvandring. Stockholm. (Statistiska centralbyrån. Demografiska rapporter 2004:5.)

Språken i Sverige. Temaredaktörer: Östen Dahl & Lars-Erik Edlund. Stockholm. (Sveriges Nationalatlas 22.)

Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias, 2005: Tusen år av invandring. En svensk kulturhistoria. 3 uppl. Stockholm.

21.3. Icke-svenska namn i det svenska samhället

Ett flertal äldre studier har lyft fram hur invandrade namn kan vara en nackdel i det svenska samhället. Vera Lif (1999) har påpekat att myndigheternas hantering av icke-svenska namn kan lämna mycket övrigt att önska, eftersom t.ex. uttalsangivande diakritiska tecken kan falla bort eller felplaceras i officiella dokument. Carlsson & Rooth (2007) har visat att en fiktiv arbetssökande med ett svenskt klingande namn har i genomsnitt 50 % större chans att kallas till intervju än en fiktiv sökande med likvärdiga meriter, men med ett arabiskt klingande namn. Vidare har Arai & al. (2006) visat att personer från nordafrika, mellanöstern och slavisktalande länder är överrepresenterade bland dem som byter till ett svenskt klingande efternamn, och att de personer som har gjort denna typ av namnbyte har bättre inkomstutveckling efter namnbytet. Att ha ett namn som signalerar en icke-svensk bakgrund kan alltså medföra problem.

Men vid sidan om detta är många namnbärare stolta över att ha ett namn som inte är som alla andras. Det kan finnas en stark identifikation med ett namn som har en migrationshistoria.

Det gäller inte minst de namnbärare som själva är födda i Sverige och har längre avstånd till det andra landets språk och kultur. Namnet kan bli en symbol för det kulturella arv de trots allt har med sig och, som symbolvärde, delvis kompensera för avsaknaden av t.ex. språkkunskaper.

Efternamn traderas vidare genom generationerna, medan förnamn är något som varje generation väljer. Hur ser personer med utländsk bakgrund på att välja förnamn till sina svenskfödda barn? De undersökningar som har gjorts visar att flerspråkiga familjer generellt tar stor hänsyn till att namnet ska vara praktiskt välfungerande. Ofta väljs namn som kan uppfattas som internationellt gångbara eller som passar på de språk som finns representerade i familjen, inte minst av hänsyn till att far- och morföräldrar ska kunna känna sig trygga med namnet. De namn som väljs kan i många fall verka omarkerat svenska, men vara valda med stor omsorg för att kunna smälta in i även andra sammanhang, eventuellt med ett anpassat uttal som ett slags »kameleontnamn». Att namnfrågan kan vara svår framgår av att många flerspråkiga familjer, i jämförelse med enbart svenskspråkiga, börjar diskutera namnvalet antingen ovanligt tidigt, redan innan barnet är på väg, eller ovanligt sent, när barnet redan är fött.

I de fall man vill ge barnet ett sidoställt förnamn vid sidan om tilltalsnamnet, kan den namnpositionen fungera som en resurs vid namnvalet. De sidoställda förnamnen är sällan i bruk och behöver därför inte uppfylla kraven på att vara lätthanterliga. Därför kan man välja att placera ett svåruttalat, svårstavat eller etniskt markerat förnamn i sidoställd position utan att för den skull komplicera barnets vardag. Ofta tycks det finnas en önskan att ha ett namn som symboliserar barnets bakgrund åtminstone någonstans i namnräckan – ett svenskt efternamn kan öka benägenheten att välja ett etnskt markerat förnamn, medan man med ett etniskt markerat efternamn kan välja ett svenskare förnamn men ändå ha givit barnet ett namn som knyter an till ursprunget.

Om namn och etnisk identitet, se avsn. 22.2.

Märit Frändén

Litteratur:

Aldrin, Emilia, 2009: The choice of first names as a social resource and act of identity among multilingual families in cantemporary Sweden. I: Names in multi-lingual, multi-cultural and multi-ethnic contact. Proceedings of the 23rd International congress of onomastic sciences. August 17–22, 2008, York University, Toronto, Canada. Red.: Wolfgang Ahrens, Sheila Embleton & André Lapierre. (CD-rom.) S. 86–92.

— 2017: Assessing names? Effects of name-based stereotypes on teachers' evaluation of pupils' texts. I: Names. A journal of onomastics 65:1. S. 3–14.

Arai, Mahmood & al., 2006: Måste alla heta som Svensson? En empirisk studie av namnbyten och inkomster. Stockholm.

Bursell, Moa, 2012: Ethnic discrimination, name change and labor market inequality. Mixed approaches to ethnic exclusion in Sweden. Stockholm.

Carlsson, Magnus & Rooth, Dan-Olof, 2007: Etnisk diskriminering på svensk arbetsmarknad – resultat från ett fältexperiment. I: Ekonomisk debatt 3. S. 55–68.

Frändén, Märit, 2015: »Vi bestämde oss för att skriva namnet på ett svenskt sätt». Förnamnsval i sverigefinska familjer. I: Studia anthroponymica Scandinavica 32. S. 75–138.

— 2017: »Det är ju så vi alltid har uttalat det». Om ursprungliga och försvenskade uttal av några invandrade efternamn. I: Studia anthroponymica Scandinavica 34. S. 123–147.
— 2017: »En liten identitetsgrej» eller »bara en kod»? Tankar om efternamn och identitet bland svenskar med finskspråkiga efternamn. I: Namn och identitet. Handlingar från NORNAs 46:e symposium i Tammerfors den 21–23 oktober 2015. Red. av Unni-Päivä Leino & al. (NORNA-rapporter 94.) S. 115–132.
Lif, Vera, 1999: Rätten till rätt namn. Vad händer med invandrares namn i Sverige? I: Utanlandske namn i Norden. Rapport från NORNAs tjuesjette symposium i Oslo 28.–30. mai 1997. Utgj. i samarbeid med Nordisk språkråd. Red.: Botolv Helleland & Leif Nilsson. Uppsala. (NORNA-rapporter 68.) S. 227–233.
— 2004: Ingermanländares namnskick under 1900-talet. Kontinuitet och förändring. Uppsala. (Acta universitatis Upsaliensis. Studia multiethnica Upsaliensia 17.)
Löfdahl, Maria, Tingsell, Sofia & Wenner, Lena, 2014: Lexikon, onomastikon och flerspråkighet. I: Innovationer i namn och namnmönster. Handlingar från NORNA:s 43:e symposium i Halmstad den 6–8 november 2013. Red.: Emilia Aldrin, Linnea Gustafsson, Maria Löfdahl & Lena Wenner. Uppsala. (NORNA-rapporter 92.) S. 153–166.
Löfdahl, Maria & Wenner, Lena, 2014: Det mångkulturella Sveriges onomastikon – en kortfattad projektbeskrivning. I: Studia anthroponymica Scandinavica 32. S. 193–198.
— 2018: Mellan tal- och skriftsystem. Om personnamn i en migrationssituation. I: Katharina och namnen. Vänskrift till Katharina Leibring på 60-årsdagen den 20 januari 2018. Huvudred.: Leila Mattfolk & Kristina Neumüller. (Namn och samhälle 30.) S. 101–105.
— 2018: »Att säga sitt namn är att berätta sin släkts historia». Somaliska namn i svenskspråkig kontext. I: Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift. S. 61–79.
Straszer, Boglárka, 2013: Ungerska förnamn. Namnval och identitet bland sverigeungrare. I: Studia anthroponymica Scandinavica 30. S. 49–70.

22. Personnamn och identitet

En persons namn och en persons identitet hänger väldigt nära samman. Den som försöker föreställa sig sin identitet eller »vem jag är» finner ofta att det är nästan omöjligt att inte genast tänka på sitt namn. Det är också med hjälp av personnamnet som en människa presenterar sig, skriver under viktiga dokument och blir omtalad av andra. Namnet blir på så sätt inte bara något en person kallas, utan också något personen identifierar sig med och är. En vanlig orsak till att människor byter namn är att de upplever att det inte finns något samband mellan namn och identitet eller att detta samband missuppfattas av omgivningen. Eftersom en grundläggande funktion hos egennamnet är att peka ut en enda, specifik referent så är det egentligen inte konstigt att relationen mellan en individ och hans eller hennes namn kan bli så stark. Det är dock inte alla som upplever att namnet utgör en viktig del av identiteten. Man talar om att individer kan ha en starkare eller svagare namnidentitet som också kan variera under livet. Studier pekar på att särskilt ett ovanligt eller semantiskt genomskinligt namn tycks uppmuntra namnbäraren till reflektion kring det egna namnet och kan påverka identiteten.

Namnet påverkar också hur en person identifieras av omgivningen. Namnet är ofta det första man stöter på hos en ny människa och bidrar till vilken bild man skapar sig av personen. Sådana förväntningar grundar sig delvis på personliga associationer till namnet (vilka människor med samma namn som just jag har råkat träffa tidigare och vilken uppfattning just jag har fått om dessa människor), men delvis också på associationer som delas av många (som kan uppstå när det finns flera personer med samma förnamn som delar exempelvis kön, ålder, kultur eller social grupp). I ett samtal kan användningen av ett visst personnamn spegla relationen mellan talarna och hur de uppfattar varandras identiteter.

22.1. Namn som social markör

Historiskt sett har olika typer av släktnamn skapats och använts inom olika sociala grupper (se avsn. 17.1), likaså har många förnamn till en början inlånats till och använts inom vissa sociala grupper innan de spridits till övriga befolkningen (se avsn. 15.2). Detta innebär att personnamn under tidigare tidsperioder kunde säga mycket om bärarens sociala härkomst. Även idag har emellertid personnamn en funktion som social markör.

När föräldrar väljer namn till sina barn uttrycks ofta sociala ställningstaganden, erfarenheter och värderingar, även om det ofta sker omedvetet. Flera studier från olika länder i slutet av 1900-talet har visat att namntyper som uppfattas som traditionella och gammaldags är vanligare bland personer med lång utbildning, hög inkomst och högstatusyrken, medan namntyper som uppfattas som moderna och populära är vanligare bland personer med kort utbildning, låg inkomst och lågstatusyrken. En svensk avhandling (Aldrin 2011) har bekräftat mönstret. Föräldrar med lång utbildning, liksom äldre föräldrar, visade sig vara mer benägna att ge sitt barn ett förnamn som har varit etablerat i Sverige sedan lång tid tillbaka och är mycket vanligt (t.ex. *David*, *Erik*, *Sara*). I stället valde föräldrar med kort utbildning, liksom yngre föräldrar, hellre ett förnamn som är nytt och ovanligt i Sverige (t.ex. *Juni*, *Novalii*, *Tess*). Angloamerikanska namn (t.ex. *Liam*, *Melanie*, *Nicole*) förekommer i högst utsträckning då föräldrarna har kort utbildning. Både internationella namn (*Alice*, *Jacob*) och typiskt svenska/nordiska namn (*Knut*, *Åsa*) valdes däremot oftast av föräldrar med lång utbildning. Namnvalet motiverades också på

olika sätt av föräldrar i olika sociala grupper. Lite äldre föräldrar med lång utbildning framhävde ofta vikten av att namnet ska vara väletablerat, klassiskt och rejält – och tog avstånd från vad de beskrev som alltför konstiga och krångliga namn samt modenamn. Lite yngre föräldrar med kort utbildning framhävde i stället vikten av att namnet ska vara originellt, modernt och kul – och tog avstånd från vad de beskrev som alltför tråkiga, gamla och vanliga namn.

En del föräldrar väljer att ge sitt barn ett namn som förknippas med en särskild person eller kontext, vilket kan markera olika intressen och livsstilar. Det kan handla om namn efter en omtyckt författare (*Astrid* efter Astrid Lindgren), musiker eller artist (*Nelly* efter Nelly Furtado), filmare eller skådespelare (*Milos* efter Milos Forman), idrottsutövare (*Armando* efter Armando Maradona) eller historisk personlighet (*Lovisa* efter drottning Lovisa). Tidigare har namnval efter förebilder inom film, sport och samtida kungligheter setts som socialt markerande för arbetarklassen, medan namnval efter förebilder inom litteratur och historia har setts som socialt markerande för medel- och överklass. Idag tycks det inte längre vara valet av kontext som är avgörande, utan snarare huruvida det inom kontexten rör sig om en förebild som förknippas med hög eller låg prestige (»finkultur» eller »populärkultur»).

De förnamn som uppfattas vara tydligast socialt markerade i början av 2000-talet förknippas med samhällets extrema grupper, de som tillskrivs högst eller lägst status. Angloamerikanska mansnamn på *-y* som var vanliga på 1950- och 1960-talet (t.ex. *Conny*, *Ronny*, *Sonny*) associerar fortfarande många med arbetarklass. Bland dagens angloamerikanska pojknamn finns andra namn som förknippas med låg social status (t.ex. *Kevin*, *Liam*). Kändisar och deras barn förknippar många i stället med nyskapade, ovanliga och appellativlika namn. Som exempel kan nämnas att artisten Regina Lund har en son med namnet *Viggo Love Linblå*, sångerskan Shirley Clamp har en dotter med namnet *Vilja* och boxaren Paolo Roberto har en son med namnet *Enzo*. En studie om förnamn inom adeln från 2017 visar att det i denna grupp är vanligt med en ljudstruktur som ofta återfinns i svenska mansnamn – oavsett om det är en pojke eller en flicka som ska bära namnet. Exempelvis får både flickor och pojkar oftare än i övriga befolkningen förnamn som slutar på klusil (t.ex. *Astrid*, *Hedvig*, *Edward*, *Fredrik*). Det är alltså inte enbart enskilda namn som kan bli socialt markerade, utan även en ljudstruktur som har eller kan få ett visst symbolvärde.

22.2. Namn och etnisk tillhörighet

En del personnamn förknippas mer eller mindre direkt med en viss kultur eller etnisk grupp. Dessa namn kan beskrivas som markerade, dvs. på något sätt avvikande från mängden. Den etniska markeringen kan framgå på flera sätt. Det kan vara fråga om en viss form, stavning, särskilda skrivtecken eller ett etymologiskt ursprung som förknippas med en särskild etnisk grupp. Med etnisk grupp menas i det här sammanhanget både stora grupper (t.ex. västerlänningar, afrikaner) och små grupper (t.ex. samer, skottar) som uppfattar sig dela historia, kultur och ursprung. I Sverige är det namn som förknippas med andra kulturer än den svenska som är etniskt markerade. I en internationell kontext kan däremot även de namn som här ses som »vanliga, svenska namn» bli etniskt markerade – som just svenska. Det är alltså sammanhanget som avgör namnets markering.

Med hjälp av ett etniskt markerat namn kan namngivaren signalera etnisk tillhörighet, etnisk bakgrund eller solidaritet med en etnisk grupp. För invandrare och personer med invandrar-

bakgrund, liksom för inhemska minoritetsgrupper, kan valet av ett etniskt markerat förnamn bli ett viktigt verktyg för att uttrycka stolthet över sin etniska identitet. Föräldrar som väljer ett etniskt markerat namn till sina barn vill många gånger föra vidare ett kulturellt arv och påminna om ett visst ursprung. Det kan emellertid också vara fråga om ett i första hand praktiskt övervägande, där namnets gångbarhet inom den etniska gruppen eller bland släkt och vänner är det som avgör valet. Några av de allra vanligaste etniskt markerade förnamnen bland nyfödda i Sverige 2019 var för pojkar *Ali*, *Amir, Ibrahim*, *Mohamed* och *Omar* och för flickor *Mila, Mariam* och *Yasmin*. De flesta av dessa namn förknippas med arabisk (eller muslimsk) kultur.

Ibland kan namnvalet medföra ett svårt val mellan alternativa etniska tillhörigheter. Det kan handla om flerspråkiga personer som har anknytning till flera etniska grupper eller par som inte tillhör samma etniska grupp. Dessutom vill många också ta hänsyn till den svenska majoritetskulturen. När det gäller val av namn till barn kan detta skapa olika slags namnkompromisser. Det kan exempelvis innebära att barnet får ett tilltalsnamn som förknippas med en viss etnisk tillhörighet och ett sidonamn som förknippas med en annan. Det kan också innebära att man väljer ett mer eller mindre internationellt förnamn som förekommer i samtliga etniska grupper som familjen har koppling till. Ytterligare ett alternativ är att ge barnet ett förnamn som förknippas med en viss etnisk tillhörighet och ett efternamn som förknippas med en annan.

Inte alla som tillhör och identifierar sig med en etnisk grupp väljer att ge sitt barn ett etniskt markerat förnamn. Faktorer som risk för mobbning och diskriminering i skolan och på arbetsmarknaden, vilket är välbelagt i olika forskningsstudier, får många att undvika etniskt markerade namn. En undersökning av namnval bland ett hundratal flerspråkiga familjer i Göteborg år 2007 visade att mindre än hälften hade valt ett etniskt markerat tilltalsnamn till barnet (Aldrin 2009). Vidare var det färre som valde ett etniskt markerat namn ju högre utbildning och dyrare boendeform föräldrarna hade. Valet att signalera etnisk tillhörighet genom förnamnet påverkas alltså också av sociala faktorer.

Vilket förnamn en person bär är resultat av ett aktivt val, som i allmänhet har gjorts av barnets föräldrar. När det gäller efternamnet är möjligheterna att påverka namnet mycket mindre, eftersom efternamn är något man ärver. Ofta bär båda föräldrarna samma efternamn, och då är det detta som förs vidare till barnen. Om föräldrarna har olika efternamn, kan man välja vilket av dem som barnen ska bära. Men valet står bara mellan två möjliga namn, till skillnad från alla de möjligheter man har när man ska välja förnamn.

Just därför kan efternamnet vara en starkare signal om en persons bakgrund. Den som bär ett persiskt efternamn antas i allmänhet komma från en släkt med persisk bakgrund (eller vara gift med någon som gör det), även om förnamnet är etniskt omarkerat. Efternamnen är på så sätt närmare knutna till en gruppidentitet (»vilka är vi?»), till skillnad från förnamnen, som är starkare knutna till den personliga identiteten (»vem är jag?»). Efternamnets ärftlighet skapar en kontinuitet i namnskicket, och knyter det närmare till den egna etniska bakgrunden.

Denna starka koppling mellan efternamn och etnisk bakgrund kan vara både en fördel och en nackdel, och både önskad och oönskad av namnbäraren. Som påpekats i avsn. 21.3 kan ett efternamn som signalerar en osvensk bakgrund ibland leda till olika typer av diskriminering och sämre behandling. Det förekommer att utländskt klingande efternamn just av det skälet byts mot svenskklingande efternamn. Även om det medför praktiska fördelar för bäraren, innebär det samtidigt, på ett högre plan, en likriktning av namnskicket. Men efternamnsbyten kan också ha den motsatta drivkraften, nämligen att man vill anta ett visst namn just på grund av dess

etniska markering. Det förekommer t.ex. att samer antar samiskspråkiga eller på annat sätt samiskt markerade namn, med det uttalade syftet att bära ett efternamn som är just samiskt. På så sätt kan namnbäraren signalera både för sig själv och andra att han eller hon är stolt över sitt ursprung och vill föra det samiska arvet vidare.

I fråga om namn som har kommit till Sverige genom invandring kan namnets etniska markering i många fall få ett starkare symbolvärde för barn och barnbarn som inte själva har invandrat, men som ändå delar de äldre släktingarnas rötter. Om man själv saknar språket och traditionerna, blir namnet ett konkret tecken på att man ändå har en tillhörighet till det andra landet och kulturen. På så sätt kan namnet få en starkare identitetsfunktion ju svagare namnbärarens egen koppling till landet är, och man kan till och med uppleva att det är namnet i sig som skapar denna koppling.

22.3. Namn och religiös tillhörighet

För den som är troende kan namnet utgöra ett viktigt verktyg för att signalera och manifestera sin tro. Inom vissa religioner, såsom judendomen, är det till och med en förutsättning att ha ett religiöst namn för att kunna delta i vissa religiösa ceremonier. Den egna religionen utgör också en lättillgänglig inspirationskälla för namnidéer för den troende. En undersökning från 2007 visar att 8 % av de tillfrågade föräldrarna i en svensk kommun (Göteborg) letade efter inspiration till barnets förnamn i någon religiös skrift.

En del förnamn uppfattas som religiöst markerade i den betydelsen att många direkt associerar dem med en viss religion. Det gäller förnamnen *Abdul*, *Fatima*, *Mohammed* och *Yasmine* som många förknippar med islam. Det gäller också förnamnen *Josef*, *Moses*, *Rakel* och *Salome* som många förknippar med Bibeln och kristendom eller judendom. Genom ett sådant namn markeras tillhörighet till en viss religiös grupp, såsom muslim, kristen eller jude. Religiöst markerade namn kan emellertid också medvetet undvikas eller anpassas efter icke-religiösa namnmönster för att undvika fördomar, diskriminering och förföljelse.

Andra förnamn används både inom en religiös grupp för att markera religiös tillhörighet och av icke-religiösa grupper. Så är fallet med många bibliska namn (exv. *Johannes*, *Maria*, *Markus* och *Sara*) som när de först introducerades i Sverige tydligt markerade tillhörighet till den kristna kyrkan, men som idag blivit så vanliga att de förlorat den religiösa anknytningen. Flera bibliska pojknamn har också legat i topp bland de populäraste förnamnen i Sverige under de senaste decennierna. Det gäller exempelvis *Daniel*, *David*, *Jakob* och *Simon* som var mycket vanliga på 1980- och 1990-talet och *Elias*, *Isak*, *Lucas* och *Noah* som varit mycket populära i början av 2000-talet.

Föräldrar i Sverige som väljer ett religiöst markerat förnamn till sitt barn anger sällan den religiösa anknytningen som det enda, eller ens det viktigaste, motivet. Liksom bland andra föräldrar tycks det snarare vara flera faktorer som samverkar. Den religiösa anknytningen kan uttryckas på flera sätt. Ofta är det namnets generella anknytning till en viss religion eller religiös text som föräldrarna lägger vikt vid. Ibland kan det dock röra sig om namnets anknytning till en särskild förebild inom religionen (namnet *Moses* förknippas exempelvis inom judendomen och kristendomen med den religiöse ledare som befriade Israels folk från slaveriet och namnet *Mohammed* förknippas av muslimer med islams störste profet). Det kan också vara en religiös koppling i namnets etymologiska betydelse som föräldrarna tar fasta på (namnet *Emanuel* för-

knippas exempelvis inom judendom och kristendom med den etymologiska betydelsen ’Gud är med oss’ och namnet *Rahman* förknippas inom islam med den etymologiska betydelsen ’full av nåd’).

Emilia Aldrin & Märit Frändén

Litteratur:

Aldrin, Emilia, 2011: Namnval som social handling. Val av förnamn och samtal om förnamn bland föräldrar i Göteborg 2007–2009. (Namn och samhälle 24.) Uppsala.

— 2009: The choice of first names as a social resource and act of identity among multilingual families in contemporary Sweden. I: Names in multi-lingual, multi-cultural and multi-ethnic contact. Proceedings of the 23rd International congress of onomastic sciences. August 17–22, 2008, York University, Toronto, Canada. Eds.: Wolgang Ahrens, Sheila Embleton & André Lapierre. Toronto. (CD-rom.) S. 86–92.

— 2016: Names and identity. I: The Oxford handbook of names and naming. Edited by Carole Hough. Oxford. S. 382–394.

— 2017: Assessing names? Effects of name-based stereotypes on teachers’ evaluation of pupils’ texts. I: Names. A journal of onomastics 65:1. S. 3–14.

Alhaug, Gulbrand & Konstantinov, Yuhan, 1995: Names, ethnicity, and politics. Islamic names in Bulgaria 1912–1992. Oslo.

Debus, Friedhelm, Hartig, Joachim, Menke, Hubertus & Schmitz, Günter, 1973: Namengebung und soziale Schicht. Bericht über ein Projekt zur Personennamenkunde. I: Naamkunde. Mededelingen van het Instituut voor naamkunde te Leuven en van het P.J. Meertens-instituut te Amsterdam, Afdeling naamkunde, Jahrg. 5, Afl. 3/4. S. 368–405.

Frändén, Märit, 2010: ”Att blotta vem jag är”. Släktnamnsskick och släktnamnsbyten hos samer i Sverige 1920–2009. (Namn och samhälle 23.) Uppsala.

— 2015: »Vi bestämde oss för att skriva namnet på ett svenskt sätt». Förnamnsval i sverigefinska familjer. I: Studia anthroponymica Scandinavica 32. S. 75–138.

— 2017: »En liten identitetsgrej» eller »bara en kod»? Tankar om efternamn och identitet bland svenskar med finskspråkiga efternamn. I: Namn och identitet. Handlingar från NORNAs 46:e symposium i Tammerfors den 21–23 oktober 2015. Red.: Unni-Päivä Leino & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 94.) S. 115–132.

Gustafsson, Linnea, 2017: Förnamn med klass. Fonetisk ljudsymbolism i ett intersektionellt perspektiv. I: Namn och identitet. Handlingar från NORNAs 46:e symposium i Tammerfors den 21–23 oktober 2015. Red.: Unni-Päivä Leino & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 94.) S. 85–96.

Hagström, Charlotte, 2006: Man är vad man heter … Namn och identitet. Stockholm.

Lieberson, Stanley & Bell, Eleanor, 1998: Children’s first names. An empirical study of social taste. I: American journal of sociology 98:3. S. 511–554.

Masanti, Anna, 2012: Namnidentitet hos unga finska och sverigefinska kvinnor. I: Studia anthroponymica Scandinavica 29. S. 123–145.

Reisæter, Guro, 2004: Kreative kompromiss på fargerik bakgrunn. Namn i ein tospråklig kontekst. I: Studia anthroponymica Scandinavica 22. S. 105–135.

Straszer, Boglárka, 2013: Ungerska förnamn. Namnval och identitet bland sverigeungrare. I: Studia anthroponymica Scandinavica 30. S. 49–70.
Villarsen Meldgaard, Eva, 2006: Muslimske fornavne i Danmark. I: Studia anthroponymica Scandinavica 24. S. 87–98.

23. Personnamn och genus

Personnamn är en språklig kategori som i stor utsträckning påverkas av rådande samhällsförhållanden. Därmed kan namnen också användas för att avläsa såväl sociala som kulturella och ideologiska förhållanden i samhället. I dagens samhälle diskuteras ofta genusfrågor, något som för namnforskningens del ofta handlar om kvinnors namnskick. I namnskicket går det att avläsa kvinnans beroende av mannen i både förnamns- och tillnamnsbruket (tillnamn avser här både binamn och efternamn).

23.1. Förnamn ur ett genusperspektiv

Personnamn är liksom andra namn bildade av stoff ur det allmänna ordförrådet. Från äldsta tid har i Norden två typer stått bredvid varandra, dels de enledade eller enkla, som består av vanliga ord som omvandlats till namn, t.ex. fornsvenska mansnamn som *Biorn* och *Brodher* (bildade till ett maskulint ord) resp. kvinnonamn som *Dis* och *Dot*(*t*)*er* (bildade till ett feminint ord), dels de tvåledade eller sammansatta, t.ex. fsv. *Gudhbiorn* och *Ingefridh*, där senare leden utgörs av ett maskulint resp. ett feminint element. Av de sammansatta namnen har också bildats kort- eller smekformer på *-i*/*-e* (mask.), t.ex. *Gudhi* av *Gudhbiorn*, och *-a* (fem.), t.ex. *Ragna* av namn på *Ragn-*, vilka alltså är genusmarkerade.

23.1.1 Moverade förnamn

Det vanliga mönstret för förnamn i den germanska världen är således en markerad skillnad mellan mans- och kvinnonamn. Många kvinnonamn har emellertid sin grund i ett motsvarande mansnamn. Här är det fråga om s.k. movering, där ett kvinnonamn har bildats av ett mansnamn med en avledningsändelse. I de germanska högreståndskretsar där de sammansatta namnen växte fram är det uppenbart att kvinnan varit starkt beroende av mannen. Likheten mellan kvinno- och mansnamn är ännu större i andra indoeuropeiska språk, t.ex. grekiska, indiska, slaviska och keltiska. I det gamla Indien kunde en kvinna vid giftermålet anta en moverad form av mannens namn, t.ex. *Sulasadattā* av *Sulasadatta*. Kvinnonamnen visar på överensstämmelser inte bara i namnlederna utan också genom att ha samma kombinationer som mansnamnen. Men kvinnonamnen är försedda med en feminin ändelse.

Även i yngre tid har kvinnonamn ofta sin grund i ett motsvarande mansnamn, t.ex. *Augusta* av *August*, *Ulrika* av *Ulrik*. Visserligen uppträder det omvända, t.ex. da. *Martinus* av *Martine*, no. *Dortheus* av *Dorthe*, men sådana exempel är ytterst få. På Island förekommer flera exempel från 1900-talet som *Aldar* (av *Alda*), *Elínus*/*Elínius* (av *Elín*). Nybildningar av det här slaget kan möjligen ses som utslag av aktiv språkplanering.

Vad gäller äldre förhållanden förekommer så gott som enarådande exempel på feminin movering. Även i nutid är det normala vid movering att övergången sker med det maskulina namnet som grund. De moverade kvinnonamnen visar att mannen och mansnamnen stått i centrum och återspeglar en patriarkalisk världsbild.

23.1.2. Könsbundna/könsneutrala förnamn

I vårt namnförråd förekommer könsneutrala namn, namn som kan bäras av både kvinnor och män. Den tidigare svenska personnamnsmyndigheten, Patent- och registreringsverket (PRV) hade på sin hemsida en lista över könsneutrala namn, som uppdaterades vid behov. Den är numera borttagen (se kap. 19.) Oftast rör det sig här om utifrån kommande namn, t.ex. asiatiska namn som *Kwan*, *Li*, *Noor*, och namn med ändelser som i det svenska systemets tolkats felaktigt, t.ex. *Andrea*, *Nicola*, vilka i romanska språk är maskulina men har uppfattats som feminina på grund av ändelsen *-a*. Ursprungligen feminina namn som *Eve* och *Lykke* har uppfattats som maskulina. Många namn på listan är av angloamerikanskt ursprung, t.ex. *Billie*, *Francis*.

Ett argument som brukar användas av dem som pläderar för könsneutrala namn är att sådana förekommer i den angloamerikanska världen. Sådana kan vara kort- eller smekformer, som sammanfallit, när de bildats av kvinno- resp. mansnamn: *Bobbie* av *Roberta* eller *Robert*, *Charlie* av *Charlotte* eller *Charles*. Många är feminina moveringar av mansnamn, t.ex. *Billie* av *William*, *Dusty* av *Dustin*, och dessa fungerar också samtidigt som maskulina smekformer. En stor del av de könsneutrala namnen är ursprungliga släktnamn, t.ex. *Ashley*, *Cameron* och *Madison*. Den vanliga orsaken till att ett släktnamn gått över till att bli ett förnamn är att en kvinna bär sitt ogiftnamn (i regel från faderns släkt) som ett extra efternamn. Detta har sedan uppfattats som ett förnamn.

Amerikanska forskare har i undersökningar av de s.k. unisexnamnen kunnat visa på en utveckling från ett mansnamn till ett unisexnamn, som sedan utvecklats till att bli främst kvinnonamn. Föräldrar ger enligt deras mening hellre ett pojknamn till döttrarna än vice versa.

Den svenska Regeringsrätten (RR) gav i en dom 2009 en vuxen man tillåtelse att lägga till förnamnet *Madeleine*. Regeringsrättsdomen är intressant såtillvida att den kan tillämpas på en vuxen person som önskar lägga till ett namn som normalt bärs av det andra könet. Frågan är om den kan tillämpas på föräldrars val av förnamn för sina barn. RR skriver: »Valet av förnamn är en så personlig angelägenhet att en omfattande valfrihet måste tillerkännas den enskilde.»

När det gäller skillnader vid strukturella språkliga drag hos kvinno- och mansnamn går det att konstatera vissa saker, t.ex. att kvinnonamn i Sverige ofta, till och med oftare än i de flesta andra länder, slutar på *-a*. Om namnet istället slutar på en klusil, dvs. /p/, /t/, /k/, /b/, /d/, /g/, är det troligare att det är ett mansnamn. De mest neutrala slutfonemen, /m/, /n/, /r/, /l/, är lika vanliga i kvinno- och mansnamn. Om namnets hela struktur betraktas finns också skillnader mellan hur kvinno- och mansnamn bildas. Det mest utmärkande kvinnliga draget är att betoningen ligger på den andra stavelsen, eller på en ännu senare stavelse i namnet, t.ex. *Amanda*, *Bianca*, *Denise*. Allra vanligast, i såväl kvinno- som mansnamn, är dock den mest neutrala strukturen som finns i namn som har två stavelser med betoningen på den första, t.ex. *Ebba*, *Ida*, *Johan* och *Oskar*. Den mest typiska, om inte den vanligaste, strukturen på mansnamn är namn med två stavelser som har betoningen på den första och samtidigt innehåller minst sex fonem, t.ex. *Gustav*, *Rasmus*, *Viktor*.

Det finns också skillnader mellan kvinno- och mansnamn i Sverige beträffande både variationsgraden och nybildningen av namn. Vad gäller variation går det att konstatera att fler män än kvinnor bär samma namn vid mitten av 1900-talet, men detta har utjämnats alltmer. Vid nybildningar av förnamn föreligger fortfarande skillnader på så sätt att nya kvinnonamn oftare bildas med sammansättningar av namndelar som redan är i bruk. I och med detta förs en köns-

identifikation över i det nya namnet och därför upplevs nya kvinnonamn uttrycka en större grad av könstillhörighet än nya mansnamn.

23.2. Tillnamn ur ett kvinnoperspektiv

I kvinnors tillnamnsskick i Norden framträder tydligt ett patriarkaliskt samhälle. Synen på kvinnan i samhället har växlat genom tidernas lopp, ett förhållande som också speglas i namnen. Under medeltiden och nyare tiden fram till våra dagar dominerar kvinnans beroende av mannen, vilket inte minst framkommer i bruket av hustrunamn och patronymikon.

Hustrunamnen, t.ex. (*Birgeta*) *Gøtstafs* (änka efter Gøtstaf Karlsson) är ett iögonenfallande inslag i t.ex. medeltidens stadsböcker. Hustruns binamn kunde också bildas av mannens binamn, t.ex. (*Ingegærdh Bang*) (gift med Larins Bang i Arboga).

Under medeltiden framkommer kvinnans beroende av mannen särskilt i mängden patronymika, dvs. namn efter fader med tillägg av *-dotter*, t.ex. Kristin *Karlsdotter*. Under medeltiden föekommer i viss utsträckning också metronymika, namn efter moder, t.ex. Håkan *Ingeborgsson*. Motivet för att bära metronymika är omdiskuterat. De kan ses som ett slags pretentionsnamn, alltså namn som uttrycker en strävan efter den namnlåtande kvinnans status och goda ställning i samhället, och detta faktum kan delvis förklara denna »avvikande» typ. Om metronymika under medeltiden nu verkligen var statussymboler, måste man nog konstatera att deras anseende kommit att sjunka i status under nyare tid. De har ibland kallas »särkanamn», en term som avslöjar att typen strider mot det normala. I våra dagar spelar de en viss roll i jämställdhetssträvandena. Att namn på *-dotter* – om än hittills i ringa omfattning – används och är möjliga enligt lagen är en tydlig social markering.

Seden att kvinnor vid giftermål antar mannens släktnamn är ett sent fenomen i Norden. Ett par exempel dyker upp under 1600-talet, men det var först under 1800-talets senare del som bruket på allvar fick fäste i Sverige. I övriga delar av Europa var bruket tidigt etablerat; i Tyskland förekommer exempel från 1300-talet där kvinnan övertar mannens binamn (tidigare kunde de bära faderns) vid giftermål. I Sverige dyker företeelsen först upp i adelskretsar i städernas övre samhällsskikt för att sedermera spridas till alla samhällsklasser. Bestämmelser om namngemenskap för makar infördes först i 1915 års giftermålsbalk, något som uppenbart gick helt stick i stäv mot kvinnans frigörelse- och självständighetssträvanden. I de nordiska namnlagarna som tillkom under 1980-talet framkommer en helt annan syn. De svenska namnlagarna från både 1982 och 2017 visar en tydlig strävan efter jämställdhet mellan kvinna och man.

Eva Brylla & Linnea Gustafsson

Litteratur:

Aldrin, Emilia, 2015: Att skapa kön. Könsmönster och könsroller i nyskapade förnamn. I: Innovationer i namn och namnmönster. Handlingar från NORNA:s 43:e symposium i Halmstad den 6–8 november 2013. Red. av Emilia Aldrin, Linnea Gustafsson, Maria Löfdahl & Lena Wenner. Uppsala. (NORNA-rapporter 92.). S. 36–52.

Brylla, Eva, 1998: Svenskt tillnamnsskick i kvinnoperspektiv. I: Personnamn och social identitet. Handlingar från ett Natur och Kultur-symposium i Sigtuna 19–22 september 1996. Red. av Thorsten Andersson, Eva Brylla & Anita Jacobson-Widding. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Konferenser 42.) S. 229–244.

— 2001: Personnamn och genus. I: Studia anthroponymica Scandinavica 19. S. 11–29.

— 2007: »A boy named Sue». Om flicknamn och pojknamn. I: Språk och kön i nutida och historiskt perspektiv. Studier presenterade vid den sjätte nordiska konferensen om språk och kön, Uppsala 6–7 oktober 2006. Red. av Britt-Louise Gunnarsson, Sonja Entzenberg & Maria Ohlsson. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 71.) S. 191–207.

— 2010: Han får heta *Madeleine*. En dom i Regeringsrätten. I: Studia anthroponymica Scandinavica 28 (2010). S. 151–154.

Entzenberg, Sonja, 2004: Gemensamt efternamn eller var sitt? En studie av gifta Uppsalapars efternamnsval. I: Namn. Hyllningsskrift till Eva Brylla den 1 mars 2004. Red. av Svante Strandberg, Mats Wahlberg & Björn Heinrici. Uppsala. (Namn och samhälle 15.) S. 35–45.

Gustafsson, Linnea, 2017: Förnamn med klass. Fonetisk ljudsymbolism i ett intersektionellt perspektiv. I: Namn som kjelder. Rapport frå Den sekstande nordiske namneforskerkongressen på Jæren folkehøgskule, Kleppe 8.-11. Juni 2016. Red. av Tom Schmidt og Inge Særheim. Uppsala. (NORNA-rapporter 96.) S. 85–96.

— 2020: Strukturella skillnader mellan svenska kvinno- och mansnamn 1915–2016. I: Studia anthroponymica Scandinavica 35. S. 159–176.

Kousgård Sørensen, John, 1984: Patronymer i Danmark 1. Runetid og middelalder. København. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 23.)

NL 1982:670 = Namnlag; utfärdad den 24 juni 1982. Stockholm. (Svensk författningssamling 1982:670.) – Lag om ändring i namnlagen (1982:670); utfärdad den 16 december 1982. Stockholm. (Svensk författningssamling 1982:1134.)

Peterson, Lena, 1979: Metronymika i Sverige under medeltiden. I: Uppsalastudier i namnforskning. Uppsala. (Ortnamn och samhälle 5.) S. 103–117.

— 1992: Metronymika under medeltiden. Forskningshistorik. I: Fokus på kvinner i middelalderkilder. Rapport fra symposiet «Kilder til kvinnehistoriske studier i nordisk middelalder», Isegran, september 1990. Red. av Berit Jansen Sellevold, Else Mundal & Gro Steinsland. Skara. S. 85–98.

ÖVRIGA NAMN

24. Övriga namn

24.1. Inledning

Människan har ett behov av att kategorisera och individualisera sin omvärld. Detta kommer bl.a. till uttryck i vår lust och vilja att namnge, och då inte bara orter (platser) och människor utan också andra levande varelser, föremål och företeelser. Så har det varit så långt tillbaka i tiden som vi har skriftliga dokument. Egyptierna namngav sina båtar redan för 4 000 år sedan, det finns många belägg på husdjursnamn från de tidiga kulturerna på Kreta och i Indien, kända smycken och vapen har fått individuella namn, för att nämna några exempel. Idag skulle vi finna det märkligt om någon hade en namnlös hund som sällskapsdjur, och en namnlös butik är rentav en lagstridighet. Den norske etnologen Bjarne Rogans tre perspektiv, det singulariserande, det expressiva och det rituella, fungerar som en sammanfattning av människans olika behov av att namnge även sådant som inte är människor eller platser.

Någon sammanfattande benämning på alla de namnkategorier som inte är ortnamn eller personnamn finns inte. På svenska brukar därför termen *Övriga namn* användas med den engelska motsvarigheten *Other names*. Termen är egentligen inte bra eftersom den innebär en negativ kategorisering – den utgår från vad namnen inte är, alltså varken ortnamn eller personnamn. Tills vidare får vi dock leva med termen och oftare kanske använda de olika undergruppernas benämningar.

De viktigaste grupperna bland Övriga namn är:

- namn på djur,
- namn på fordon, farkoster och färdmedel,
- namn på föremål,
- namn på immateriella företeelser,
- namn på företag och varumärken (kommersiella namn).

Av dessa grupper innehåller den första namn på levande varelser, alltså djur. Man kan också föra hit namn givna till individuella växter. Gruppen namn på djur kan indelas på olika sätt, framförallt i förhållande till de namngivna djurens funktion och relation till människan, något som har ändrats genom historien. Undergrupperna produktions- eller lantbruksdjur, sällskapsdjur, tävlingsdjur och zoodjur kommer att beröras i det här kapitlet. Grupperna två och tre gäller materiella ting. Grupp två omfattar namn på ting med rörlig (mobil) funktion som båtar, bilar, flygplan, medan i grupp tre ingår orörliga föremål, av typen leksaker, smycken, vapen. Grupp fyra är en mångskiftande grupp där namn på epoker, händelser, konstnärliga, musikaliska och litterära verk m.m. samsas. Alla namnforskare anser inte att den här typen av namn ska räknas som egennamn, bland annat för att det individualiserande momentet är försvagat. Det namngivna kan ju mångfaldigas. Grupp fem, kommersiella namn, alltså namn på företag och varumärken, rör sig ännu mer i utkanten av egennamnens domäner, inte minst eftersom varumärken används om många exemplar av en enskild produkt. De här namnen är omgärdade av lagar och juridiska restriktioner på ett sätt som skiljer ut dem från andra namngrupper. De kommersiella namnen har också ett reellt ekonomiskt värde.

Området Övriga namn är utforskat i mycket varierande grad. Djurnamn, särskilt namn på lantbruksdjur, och fartygsnamn är de fält som studerats mest och under längst tid, både i Sverige och utomlands, men det finns luckor, särskilt beträffande modern tid. Över lag minst utforskade är kategorierna namn på föremål och namn på immateriella företeelser. I Sverige har få namnforskare intresserat sig för kategorin kommersiella namn, men en livaktig forskning med deltagare från många ämnen har under de senaste decennierna bedrivits på kontinenten. Att vår kunskapsbas om de olika delfälten inom Övriga namn är så skiftande avspeglas i att vissa delar beskrivs utförligt, andra delar mer knapphändigt.

Litteratur:

Andersson, Thorsten, 1994: Olika egennamnskategorier – förenande och särskiljande drag. I: Övriga namn (se detta). S. 15–42.

— 1997: Rörelser inom onomastikonet. I: Ord och några visor tillägnade Kurt Zilliacus 21.7.1997. Red. av Marianne Blomqvist & al. Helsingfors. S. 13–19.

Leibring, Katharina, 2017: Övriga namn – viktigare än det kan låta. I: Saga och sed 2017. S. 53–86.

Pamp, Bengt, 1994: Övriga namn och andra. Ett försök till gruppering av egennamnen. I: Övriga namn (se detta). S. 49–57.

Övriga namn. Handlingar från NORNA:s nittonde symposium i Göteborg 4–6 december 1991. Red. av Kristinn Jóhannesson, Hugo Karlsson & Bo Ralph. 1994. Uppsala. (NORNA-rapporter 56.)

24.2. Namn på djur

24.2.1. Produktions- eller lantbruksdjur

Den här gruppen omfattar dels de djur som i det äldre agrarsamhället fanns på bondgårdarna och var en del av den dagliga ekonomin, dels dagens djur som används inom mjölk-, kött- eller ullproduktion, ofta i storskaliga lantbruksföretag. Dessa senare djur tilldelas idag sällan, med undantag för värdefulla avelsdjur, individuella namn. Korna individualiseras genom ett registernummer som kan åtföljas av ett namn, ofta det samma som moderns namn. Det fungerar alltså som ett släktnamn. Registernummer tilldelas också får och getter, men de är sällan kombinerade med några namn, utom i mindre besättningar. Inte heller grisar ges generellt namn idag, och de tycks inte heller ha fått sådana i äldre tid med vissa undantag. Grisarnas namnlöshet hänger sannolikt samman med förhållandet att de hade kort livstid och i regel slaktades på gården. Berättelser finns dock från flera länder om hur grisar kunde namnges efter ägarens politiska motståndare eller andra misshagliga personer.

24.2.1.1. Nötkreatur

De flesta kor i Sverige (och många andra länder) gavs ett individuellt namn åtminstone fram till sekelskiftet 1900. När nötkreatur började ges namn vet vi inte, men eftersom vi har belägg på djurnamn redan från flera av de klassiska kulturerna är det sannolikt att kor och oxar givits namn så länge de varit domesticerade. Korna var så högt värderade i bondehushållen att deras namn ofta finns noterade i boupptecknin gar och därför känner vi till många konamn från 1700-

och 1800-talen. Också tjurar och oxar namngavs, möjligen inte lika regelmässigt som korna. Anledningen till det kan vara att det i regel fanns färre tjurar och oxar på gårdarna och att namnen därför inte var lika nödvändiga för att skilja djuren från varandra. Korna krävde också, genom både mjölkningen och kalvningen, ett större mått av daglig tillsyn, vilket kan ha främjat namnbruk.

Genom de bevarade skriftliga källorna kan utläsas att ett stort gemensamt namnförråd med skiftande dialektala ord för olika utseendedrag hos nötkreatur är belagt från stora delar av Norge, Sverige och de svensktalande delarna av Finland. Till många namnelement finns också motsvarigheter i nötkreatursnamn i andra delar av världen. Så tycks seden att tilldela ett djur med en vit fläck i pannan ett namn som betyder ’stjärna’ ha varit en universell företeelse, liksom att namnge efter djurets födelsetid.

De viktigaste grupperna för nötkreatur var namn som grundade sig på djurets faktiska egenskaper. Denna grupp kan delas in efter djurets inre och yttre egenskaper, särskilt

- djurets utseende – färg, teckning, storlek osv.: *Rödros*, *Vithuva*, *Bleka*, *Stjärna*, *Lillkon*, *Vithatt*, *Svartoxen*, *Gråberg*,
- djurets födelsetid: *Sommarlinna*, *Morgongås*, *Lördros*, *Påskdräng*,
- djurets härkomst eller hemvist: *Haglinna*, *Treskogros*, *Hagman*, *Rudsberg*.

En annan stor grupp är sådana namn som innehåller schablonmässigt givna berömmande uttryck av typen *Snällros*, *Gullros*, *Välkomma*, *Vackeroxen*, *Gulldräng*.

En tredje grupp består av sekundära namnbildningar ur lexikonet, där vi inte känner orsaken till varför djuret namngivits, t.ex. yrkes- och personbeteckningar: *Baronessa*, *Greven*, *Jänta*, *Pojken*.

En fjärde grupp utgörs av namnlån och uppkallelsenamn, särskilt personnamn och namn efter mytiska eller litterära gestalter. Under 1700-talet var de för tiden vanliga dopnamnen sällsynta som nötkreatursnamn, men vissa släktnamn gavs till oxar och tjurar. Några exempel på förnamn som ko- och oxnamn under 1700-talet är *Adam*, *Eva*, *Carolina* och *Kolbjörn*. Bland efternamnen finns *Silfversparre* och *Pyttner* och bland de mytiska *Lucia*, *Burman* och *Holger Dansk*.

Nötkreatursnamnen var under 1700-talet ofta tvåledade. Några vanliga efterleder i konamn var *-gås*, *-linna*, *-ros*, och i oxnamn *-berg*, *-dräng* och *-man*. Genom efterlederna *-berg* och *-man* blev många oxnamn identiska med soldatnamn och släktnamn, t.ex. *Strandberg* och *Hagnan*.

Under 1800-talet förkortades namnen så att namn som *Krona*, *Snälla*, *Rosa* och *Gulla* blev vanligare i stället för de tidigare tvåledade namnen. Under 1800-talet började fler personnamn användas, också sådana som brukades i trakten. Vid förra sekelskiftet intensifierades avelsarbetet i Sverige och import av utländska djur blev vanligare. Namnförrådet ändrades på så vis att många vanliga kvinnonamn, företrädesvis korta och tvåstaviga (*Maja*, *Ella*, *Betty*), började ges till kor. Det blev också vanligare med utländska namn, som följde med de importerade djuren (*Primrose*, *De Zwartje*) och med uppkallelse efter kända personer, både verkliga och fiktiva. Även avelstjurarna gavs namn efter kända personer, inte sällan fältherrar och furstar, som *Bismarck* och *Hero*. På vissa gårdar användes systemet med årsbokstäver; alla kalvar som föddes ett år skulle ha namn på samma bokstav. Namnens främsta uppgift blev dock att spegla djurens härstamning vilket ledde till att samma namn för mor och döttrar användes, och att

djuren åtskildes genom olika stamboksnummer. De enskilda namnen övergick på så vis till att fungera mer som familjenamn. I modern tid finns många sådana namn bevarade, men i de flesta större besättningar identifieras djuren utifrån sina nummer och korna ärver sin mors namn. På små gårdar kan dock enskilda namn användas.

24.2.1.2. Hästar

Arbets- och vagnshästar gavs i det gamla agrarsamhället ofta utseendebeskrivande namn på gränsen till appellativ. Namn efter färg som *Svarten*, *Brunte* och *Blacken*, eller namn som syftar på djurets härkomst (*Fryksdalingen*, *Norrbaggen*) förekom under 1700-talet. Något förråd av sammansatta namn med element att återanvända liknande kornas tycks inte ha etablerats. Från 1800-talets slut började personnamn (särskilt kvinnliga förnamn) användas i större skala. Namnen på arbetshästar tycks inte ha varit lika viktiga (eller använts lika flitigt) som nötkreatursnamn – de är t.ex. inte noterade i samma utsträckning i bouppteckningar. Att hästar redan tidigt burit namn vet vi dock genom bl.a. de isländska sagorna och från medeltida testamenten.

För ridhästar och stridshästar fanns tidigt ett mer utvecklat namnsystem där förutom de utseende- och härkomstbetecknande namnen också berömmande namn (*Brillant*, *Storfursten*) och uppkallelse efter kända personer förekommer. Intressant är att det mest är namn på hingstar som bevarats. Stonas namn i Sverige är i hög grad okända före 1800-talet. I källor från de stora kungliga stuterierna är hingstarna namngivna men inte stona, vilka endast åtskiljs med hjälp av beskrivningar av deras utseende och ibland vem deras far var. När stonas namn börjar noteras är de ofta lånade från mytologiska gestalter (*Agrippa*, *Venus*) men också vanliga kvinnonamn används.

Dagens hästar kan indelas i de delvis överlappande grupperna ridhästar och tävlingshästar (travhästar och galoppörer). Den senare gruppen har ett till dels reglerat namnsystem där namnen ofta består av två delar vari härstamningen kan framgå. Några exempel är *Gidde Palema*, *Järvsöfaks* (med avkommorna *Järvsörappen* och *Faksgnista*) och *Ina Scot*. Två samtidigt aktiva travhästar får inte bära identiska namn. Till den breda gruppen ridhästar kan räknas såväl välkända hopp- och dressyrhästar som ridskoleponnyer och privatägda hästar. Ofta har dessa hästar två typer av namn, dels ett mer komplicerat uppfödarnamn, dels ett kortare namn som används vid den dagliga kommunikationen om och till hästen. Den välkända hopphästen med uppfödarnamnet *Butterfly Flip* gick under namnet *Flippan* medan ridskolehästen Munsboro Gun Powder helt enkelt kallas *Krut*.

24.2.1.3. Getter och får

I det äldre agrarsamhället utgjorde getterna, »fattigmans ko», ett viktigt inslag. Förutom att ge kött och skinn mjölkades de och det är säkert på grund av denna individuella hantering som det finns ett förråd av återkommande namn och namnelement. Även dessa namn byggde ofta på djurets egenskaper, däremot tycks inte födelsetiden ha använts lika ofta som i konamnen. Getens omtalade förmåga att ställa till ofog avspeglas också i namn som *Styggedotter*. Några vanliga getnamn från Västsverige var *Blackan, Blåan, Grimman, Glosan* och *Dansdocka*. De fyra första syftar på drag i utseendet medan det sista kan avspegla getens livlighet. Bockarna kunde benämnas *Generalen* eller *Gjordbock*. Namnet syftar på att bocken haft en teckning runt kroppen som en sadelgjord. Somliga getnamn och efterleder förekommer även i konamn, men

man tycks ofta ha använt olika namnelement i djurnamn för olika arter. Ett exempel är färgbeteckningen *blå* som förekommer i många getnamn men så gott som aldrig i konamn. Ytterst få fårnamn är bevarade i äldre svenska källor till skillnad mot exempelvis på Island där många fårnamn finns. Detta hör säkert samman med att fåren på Island mjölkades medan man i större delen av Sverige endast använde deras kött och ull. Djuren sågs därigenom inte som individer på samma sätt som kor och getter.

Idag finns de äldre utseendebeskrivande getnamnen till dels kvar i Norge, men de tycks i de moderna svenska getbesättningarna ha ersatts av personnamn. Många getter identifieras också enbart genom sitt registreringsnummer. Får förknippade med någon speciell händelse, eller får som har någon speciell egenskap kan naturligtvis tilldelas namn, särskilt om det finns barn på gården, men annars förefaller djurens besättningsnummer vara det som används för att identifiera fåret. Avelsbaggarna, som det är få av i varje besättning, namnges dock emellanåt.

24.2.2. Sällskapsdjur

Till sällskapsdjur idag, alltså djur som inte i första hand hålls för sin praktiska nytta, och som delar bostad med människan, kan räknas hundar, katter, kaniner, marsvin, smågnagare, burfåglar samt djur i terrarier och akvarier (ödlor, reptiler, fiskar). Möjligen kunde också en del av dagens ridhästar räknas hit – deras namn påminner ofta om namn på sällskapsdjur och hästarnas ägare har en nära relation till sitt djur. Det är dock inte alla sällskapsdjur som tilldelas namn – det krävs ett individuellt förhållande till djuret för att ett namn ska tas i bruk, vilket gör det svårt att namnge flocklevande fiskar, vilka ägaren inte heller handskas med. Akvariefiskar som skiljer ut sig i sin omgivning ges dock sporadiskt namn. Eftersom de viktigaste arterna av sällskapsdjur, hundar och katter, idag har ett till stora delar gemensamt namnförråd, behandlas alla arter under samma rubrik.

24.2.2.1. Historik

Från äldre tid känner vi naturligt nog mest till namn på sällskapsdjur som ägdes av de högre samhällsklasserna. Namnen förekommer bl.a. i privatbrev och dagböcker. Hundar, liksom ridhästar, fick på 1600- och 1700-talen ofta franska eller från franskan inspirerade namn, *Plaisante*, *Galante*, *Chérie*, *Amour* osv. En av de mest bekanta hundarna är Karl XII:s Pompe, vars namn är en försvenskning av den franska formen, *Pompée*, för *Pompeji*. Detta hundnamn är belagt från flera länder vid denna tid. Svenska kattnamn från tiden före 1800-talet är svåra att belägga, dock tycks *Måns* vara ett tidigt sådant. Att vi har så få kattnamn bevarade kan bero på att katten sågs som ett djur mitt emellan tamt och vilt utan något större värde, förutom som råttfångare, och därför inte namngavs. Katter är t.ex. aldrig noterade i boupptecknin gar. Hundar finns där sporadiskt, mest i sin egenskap av vall- eller vakthund. I begravningsdikter till djur kan deras namn finnas, så t.ex. en dikt av Olof von Dalin tillägnad tiken Lisa Berg. Den visar att sällskapsdjur även under 1700-talet kunde ges människonamn – sannolikt skämtsamt.

Från 1880 finns en omfattande samling hundnamn från Norrland och Svealand. Den är det äldsta materialet där vi kan studera allmogens hundnamn i Sverige. Några vanliga namn på hanhundar var *Flink*, *Frank*, *Björn*, *Vakt*, *Jäger*, *Trogen*, *Klang*, *Kurre*, *Passopp*. Han uppger färre namn på tikar, men några med belägg från flera landskap är *Snälla*, *Klinga*, *Presenta* och *Vira*. De personnamn som förekommer är klassiska namn som *Hektor*, *Diana*, *Kastor* och *Flora*, men

också några vanliga personnamn i diminutiv som *Jonte* och *Jeppe*. De flesta hundar vid 1800-talets slut bar dock inte personnamn.

I 1900-talets rasstamböcker kan iakttas hur namn från respektive ras ursprungsland används och hur personnamn, särskilt kvinnonamn, blir allt vanligare som hundnamn. En ökande grupp under 1900-talet är namn bildade till engelska ord, t.ex. *Happy* och *Lucky*. Namnet *Lady* användes dock redan vid 1800-talets mitt, kanske spritt av de engelska storjägarna som besökte Sverige och vars böcker flitigt lästes av jaktintresserade.

24.2.2.2. Namn idag

Dagens namn på sällskapsdjur av alla arter består till stor del av tre grupper: människonamn, namn ur ett gemensamt djurnamnsbestånd samt namn ur respektive arts namnförråd. Den enda art vars namnförråd vi kan jämföra över en längre tid är hundar. De traditionella hundnamnen, särskilt för hanhundar (*Rex*, *Hektor* och *Jeppe*) finns kvar men är inte alls lika vanliga som tidigare. De används framförallt på bruks- och jakthundar.

Ett genomgående drag är att djurnamn ofta är tvåstaviga. Under de senaste decennierna har djuren mycket ofta namngivits med samma namn som getts till nyfödda barn. Detta gäller särskilt namn på hondjur. Det finns stora likheter i topplistorna över populära flick-, hund- och kattnamn. Av de fem vanligaste tiknamnen i Sverige 2012, *Molly*, *Wilma*, *Bella*, *Ronja* och *Alice*, är *Molly*, *Wilma* och *Alice* bland de mest använda flicknamnen. Också bland de mest använda honkattnamnen finns många vanliga flicknamn, bl.a. *Alice*, *Elsa* och *Molly*. Populära pojknamn används inte lika ofta till namn på djur eftersom fler traditionella djurnamn finns för handjur. Några namn som dock är vanliga på både djur och pojkar idag är *Sigge*, *Charlie*, *Max*, *Hugo* och *Ville*. Bland namn på handjur finns också personnamn på väg uppåt, både för Sverige nya som *Dexter* och äldre, som *Torsten*, *Sture* och *Bertil*. Vi kan här iaktta en tendens till att omoderna personnamn, särskilt pojknamn, provas på sällskapsdjur innan de åter tas i bruk som namn på småbarn.

I det gemensamma djurnamnsförrådet är namn som *Bamse*, *Simba*, *Nalle* och *Ludde* mycket vanliga på såväl hundar som katter och smådjur. Också namn från sport och populärkultur används för handjur, t.ex. *Zorro*, *Rambo*, *Tyson* och *Ozzy*. De mer artspecifika namnen har oftast sin grund i någon känd namnbärare, gärna fiktiv. *Laban* är mycket vanligt som hundnamn men inte som kattnamn. *Måns* är däremot mer använt som kattnamn än som hundnamn. Bland de specifika kaninnamnen finns *Stampe* och *Lille Skutt* – båda kända från den tecknade världen. Det används ganska få namn på hondjur som inte är personnamn. Några exempel på sådana är *Smulan, Sessan* och *Busan*. Dessutom finns ett antal populära könsneutrala namn, som *Chili*, *Cookie* och *Dixi*.

Sammanfattande kan sägas att de många utländska namnen och namnlånen som används på dagens sällskapsdjur speglar influenser från särskilt populärkulturen. Att namngivning av djur och barn nu så ofta sammanfaller illustrerar sällskapsdjurens förändrade roll från bruksdjur till att vara fullvärdiga familjemedlemmar.

24.2.3. Tävlingsdjur

Till gruppen tävlingsdjur i Sverige räknas främst trav- och galopphästar, men även hästar som används i dressyr och hoppning på högre nivåer. Gränsen mot vanliga ridhästar är flytande,

liksom gränsen mellan sällskapsdjur och ridhästar. Två samtidigt aktiva hästar inom travsporten får inte bära identiska namn. Deras namn är ofta tvåledade och de kan innehålla en härkomstbetecknande del, t.ex. i namnet *Ina Scot*, där *Scot* markerar tillhörighet till en viss avelslinje. Ett annat exempel är de många avkommorna till kallblodet Järvsöfaks, vilkas namn i vissa fall innehåller elementet *-faks*, i andra elementet *Järvsö*. Många namn på tävlingsdjur ger intryck av varumärke – namnen ska låta attraktiva och locka den spelande publiken att satsa på en viss häst. De registrerade tvådelade namnen används inte alltid av människor i djurets närhet utan smekformer bildas till det officiella namnet, t.ex. det nämnda *Flippan* till *Butterfly Flip*. Också smeknamn som är orelaterade till det officiella namnet förekommer: så kallas fälttävlanshästen Stand By Me för *Bullen*. Hästar inom dressyr och hoppning som ägs eller sponsras av företag kan ges officiella namn där företagets namn ingår, t.ex. *H&M Corrmint*. Inga större studier om namn på tävlingsdjur har gjorts i Sverige, men av en norsk undersökning av travhästar framgår att namnlederna ofta inte har något logiskt sammanhang och att namnen hämtas från spridda semantiska fält.

24.2.4. Djur i djurparker, zoologiska trädgårdar och på cirkus

Detta forskningsområde är till stora delar outforskat även om ett flertal studier över enskilda djurarter har gjorts. Av dessa framgår att djur i denna grupp ofta namngivits med personnamn men att bl.a. elefanter också fått namn på språk från de områden de härstammar från. Vid cirkusar tycks namngivning efter personer vara vanligare än i djurparker. Inte sällan har namn på ungar av t.ex. björnar eller lejon givits genom tävlingar där allmänheten fått lämna förslag på namn. Så sker ofta vid de nutida älgparkerna, ibland i kombination med det s.k. årsbokstavssystemet. Detta tillämpades tidigare på Skansen vid den årliga namngivningen av björnungarna och även i Avesta visentpark. Namnlistor över kända elefanter är utgivna.

Litteratur:

Blomqvist, Marianne, 2011: Våra fyrfota vänner har också namn. Helsingfors.

Devine, Josefin, 2018: Älgen – skogens konung i flera bemärkelser? I: Katharina och namnen. Vänskrift till Katharina Leibring på 60-årsdagen den 20 januari 2018. Uppsala. (Namn och samhälle 30.) S. 225–230.

Ehn, Wolter, 1986: Hjärtros och Svarten, Spira och Nyman. Egennamn på kor, hästar, getter och oxar i svenska bond- och herrgårdar under 300 år. I: Fataburen.

Fahlbusch, Fabian & Schmidt-Jüngst, Miriam, 2015: Manege frei für Kaya, Ramses und Pünktchen! Zur Benennung von Zirkustieren. I: Tiernamen – Zoonyme. Band 2 (se detta). S. 385–406.

Holzschuh, Melissa, 2015: Lilly, Paul und Krümmel. Benennungsmotivik und Struktur von Kaninerufnamen. I: Tiernamen – Zoonyme. Band 1 (se detta). S. 97–116.

Karbø, Asbjørn & Kruken, Kristoffer: Blåmann og Lykle. Norske geitenamn. Oslo.

Karlsson, Hugo, 1983: Hästnamn under karolinsk tid. I: Språk och tradition. Festskrift till Sven Benson. Uppsala. (Svenska landsmål och svenskt folkliv.) S. 86–109.

Karlsson, Hugo, 1987: Hundnamn i Sverige ca 1650–1800. I: Nionde nordiska namnforskarkongressen i Lund 1985. Uppsala. (NORNA-rapporter 34.) S. 81–93.

Leibring, Katharina, 2000: *Sommargås* och *Stjärnberg*. Studier i svenska nötkreatursnamn. Uppsala. (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 69.)
Leibring, Katharina, 2012: *Staffan* i den svenska kattnamnsskatten. I: Namn på stort och smått. Vänskrift till Staffan Nyström den 11 december 2012. Red. av Katharina Leibring (huvudred.), Leif Nilsson, Annette C. Torensjö & Mats Wahlberg. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Serie B: 12.) Uppsala. S. 141–148.
Leibring, Katharina, 2014: Från *Trogen* till *Tyson*. Hundnamn i Sverige i förändring. I: Från renhållningshjon till modeaccessoar. 10 000 år av relationer människa–hund i Sverige. Föredrag vid ett symposium i Uppsala 15.2. 2013. Red. av Anne-Sofie Gräslund & Ingvar Svanberg. Uppsala. S. 121–138.
Leibring, Katharina, 2015: Namn på sällskapsdjur. Nya mönster och strukturer. Handlingar från NORNA:s 43:e symposium i Halmstad den 6–8 november 2013. Red. av Emilia Aldrin & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 92.) S. 134–152.
Leibring, Katharina, 2017: Silkedocka och Generalen. Namn och dialektala benämningar på getter och bockar i Sverige. I: Geten i Sverige. Kulturhistoriska och samtida perspektiv. Red. av Katharina Leibring & Ingvar Svanberg. Uppsala. S. 71–84.
Meldgaard, Eva Villarsen, 1994: Kattens navne. 2000 danske kattenavne. Værløse.
Nordlander, Johan, 1880: Norrländska husdjursnamn samlade ock ordnade. I: Svenska Landsmål 1. S. 374–445.
Orseth, Dag, 2017: Betydning i navn på skandinaviske travhester. I: Namn som kjelder. Rapport från Den sekstande nordiske namneforskarkongressen 2016. Red. av Tom Schmidt & Inge Særheim. Uppsala. (NORNA-rapporter 96.) S. 181–191.
Svanberg, Ingvar, 2018: *Dumbo* och *Jumbo*. Namn på fiktiva och verkliga elefanter. I: : Katharina och namnen. Vänskrift till Katharina Leibring på 60-årsdagen den 20 januari 2018. Uppsala. (Namn och samhälle 30.) S. 231–236.
Tiernamen – Zoonyme. Band 1. Haustiere. Band 2. Nutztiere. Hrsg. von Antje Dammel, Damaris Nübling & Mirjam Schmuck. 2015. Heidelberg. (Beiträge zur Namenforschung 50:1–2.)

24.3. Namn på fordon, farkoster och färdmedel

Den absolut viktigaste och största gruppen är namn på skepp, fartyg och båtar, här sammanfattande kallade fartygsnamn. Andra farkoster och fordon som brukar (eller har brukat) namnges är flygplan och lokomotiv. Individuella namn på enskilda bilar kan också räknas hit men kunde också föras till kategorin namn på föremål. Bilmärken, som *Ford* och *Volvo*, och bilmodeller (*Megane, V40*) räknas däremot till kategorin kommersiella namn.

24.3.1. Fartyg

Bland fartygsnamnen finns ett antal kategorier, vilka namnen kan delas in i efter olika användningsområden. Några sådana är: krigsfartyg, handelsfartyg, färjefartyg, fiskebåtar, nöjesbåtar, kryssningsfartyg. I många länder är det lag på att alla fartyg över en viss storlek (i Sverige dock

inte privata nöjesbåtar) ska vara namngivna och registrerade. Två fartyg av samma kategori får inte bära likalydande namn, detta för att inte försvåra identifikation i nödsituationer.

De äldsta fartygsnamnen är belagda från faraonernas Egypten. Från nordiskt område finns många namnexempel allt från vikingatiden och framåt, framför allt på krigsfartyg. Ett par kända skepp från den norska flottan bar relationsnamnen *Ormen långe* och *Ormen korte*. Djur- och fågelbenämningar (*Tranan*) förekom inte sällan i fartygsnamnen, kanske använda metaforiskt. Fartygsnamn från medeltiden består ofta av ett ord för skeppstypen som huvudled (*kogg, sud* etc.) och med en bestämningsled som kan innehålla ett helgonnamn, en storleksbeskrivning eller möjligen ägarens eller hemstadens namn (*Lybska kon*). Internationellt utgörs många fartygsnamn från medeltiden av helgonnamn och namn på andra religiösa företeelser (*S:ta Maria, Treenigheten*). I och med renässansen börjar figurer ur den antika mytologin att användas som fartygsnamn inom både civil och militär sjöfart. Särskilt namn med anknytning till hav och sjöfart, som *Triton* och *Neptun*, blev populära. De militära båtarna kunde också få namn som anspelade på rikets härskare, t.ex. *Kronan* eller *Gustav Vasa* från 1500-talet. Djurmetaforiken var fortsatt använd, inte minst kompletterad med galjonsfigurer som anspelade på namnen. Också namn lånade från adjektiv brukades, liksom namn från appellativ som uttryckte positiva förväntningar (*Hoppet*).

Det franskinfluerade 1700-talet satte sina spår i fartygsnamnen där också den internationella handelns uppsving gjorde avtryck. Namn på handelsfartyg kunde vara *Hazard* eller *Success*. Också kvinnonamn blev vanligare och de slog igenom på bred front under 1800-talet. Fartygen kunde uppkallas efter kvinnliga medlemmar i ägarfamiljen men också namn på kungliga personer användes. Ortnamn har använts länge som fartygsnamn men i och med ångfartygens spridning och de fasta färjelinjer som uppstod blev de allt vanligare, gärna angivande en av linjens ändpunkter.

Den systembundna namngivningen, där flera fartyg i samma rederi namnges på ett likartat sätt, slår igenom vid förra sekelskiftet, och har därefter blivit allt vanligare. Ett modernt exempel är kryssningsfartygen i Vikinglinjen som alla bär namn innehållande ordet *Viking* och ett nyskapat ord med ändelsen *-ella*: *Viking Rosella, Viking Amorella, Viking Mariella*.

Privata nöjesbåtar ges varierande namn och här tycks namngivaren oftare bilda ett namn än låna det från något befintligt onomastikon. Uppkallelse efter någon person (i familjen), någon annan faktor som berör ägaren eller ett namn som passar båten är tre viktiga motiv vid namngivning . Namn som bygger på lek med ord (*Costa Plenty*) förekommer men personnamn tycks vara vanligast idag. Förnamnsliknande akronymer,som namnet *Welma*, bildat till alla familjemedlemmars initialer, finns också, liksom de från förr välkända mytologiska namnen. Anspelningar på lyx och lättja är inte ovanliga, bl.a. genom namn som syftar på alkohol (*Whisky, Tequila*) och semesterorter (*Sunset Beach*). Även namn inspirerade av båtens egenskaper, tänkta eller verkliga, finns, som *Sjövild* och *Albin* (efter motorn).

24.3.2. Lokomotiv och flygplan

I järnvägens barndom tilldelades lokomotiven, eller järnhästarna, individuella namn, kanske eftersom de framstod som ersättare för hästarna. Namnen påminner om fartygsnamn men med fokus på styrka, kraft och snabbhet, som *Rapide* och *Victory*. Kungligheter och samhällets höga herrar kunde hedras genom att få bli namnlåtare till ett lokomotiv. I de olika privata järnvägs-

linjerna i Sverige gavs loken namn efter ägaren men också efter de platser som järnvägen gick mellan. Även vissa tågsätt kunde få namn, t.ex. *The Flying Scotsman* i Storbritannien. När järnvägar blev allt vanligare avtog tendensen att namnge enskilda lok. De försågs i stället med ett identifierande nummer.

De första flygplanen bar individuella namn. Ett par mycket kända är bröderna Wrights *Wright Flyer* och Charles Lindberghs *Spirit of St. Louis*, det första planet som korsade Atlanten. Vissa flygbolag namnger fortfarande sina plan. I SAS flotta har planen haft namn som *Dana Viking*, *Reidar Viking* osv., alltså systembunden namngivning där alla namn har *Viking* som andra led. Det brittiska flygbolaget Virgin Atlantic namngav sina plan efter kvinnogestalter, med utgångspunkt i planens identifikationskod. Så kallades plan G-VROS för *English Rose*, G-VGOA *Indian Princess* och G-VRED för *Scarlet Lady*.

24.3.3. Individuella bilar

Spännvidden är stor på namn inom detta ganska outforskade område. Privatbilar kan namnges utifrån sina registreringsbokstäver, efter färg och form eller efter märke och modell, men de kan också få namn givna utifrån helt andra faktorer. Namnen har inte sällan humoristisk prägel och de lånas ofta från personnamnens område. Bilnamnen når sällan utanför en snäv brukarkrets. Från en insamling gjord av Isof 2020 ges här exempel på bilnamn givna utifrån de tre ovannämnda namngivningsfaktorerna: *Mike* efter MKE, *Lilla Blå* och *Silverfisken* (den senare slank hit och dit enligt namngivare), *Cleo* efter bilmodellen Clio och *Tessie* efter märket Tesla. En bils rostiga skick föranledde namnet *Gevalia*, och bilen som alltid startade fick det berömmande namnet *Pärlan*. Det senare namnet har även getts i ironiskt syfte till rishögar. Namnen kan även bygga på litterära associationer, som då en Alfa Romeo fick namnet *Hjulia* och registreringsbokstäverna MMY gav namnet *Lilla My*. Också enskilda taxibilar kan i vissa länder ges namn som understryker att bilen/föraren är pålitlig. De namnen bekantgörs genom registreringsskylt eller genom att namnet är skrivet på bilens kaross.

Litteratur:

Ahrens, Wolfgang, 2009: Naming of minivan taxis used for public transportation in the Caribbeans. I: Names in multi-lingual, multi-cultural and multi-ethnic contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences, August 17–22, 2008, York University, Toronto, Canada. Ed. by Wolfgang Ahrens & al. Toronto. S. 63–66.

Aldrin, Emilia, 2019: Båtnamn som sociolingvistisk resurs. En studie av svenska fritidsbåtsägares syn på namnvalet. I: Namn och bygd 107. S. 83–107.

Embleton, Sheila & Lapierre, André, 1997: Commercial aircraft naming. I: You name it. Perspectives on onomastic research. Ed. by Ritva Lisa Pitkänen & Kaija Mallat. Helsinki. (Studia Fennica. Linguistica 7.) S. 217–236.

Haasum, Sibylla, 1994: Från Ormen Långe till kemikalietankern Flamenco – kring svenska båtnamn – alla kategorier genom alla tider. I: Övriga namn (se detta). S. 255–267.

Johannessen, Ole-Jørgen, 2005: The typology of ship names. I: Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences, Uppsala 19–24 August 2002. 1. Eds.: Eva

Brylla & Mats Wahlberg in collaboration with Vibeke Dalberg & W.F.H. Nicolaisen. Uppsala. S. 185–195.
Karlsson, Hugo, 1994: Namn på ånglokomotiv. I: Övriga namn (se detta). S. 203–215.
Kvillerud, Reinert, 1994: Vardagliga namn på bilar. En studie om namngivning. I: Övriga namn (se detta). S. 229–241.
Modéer, Ivar, 1956: Skeppsnamn och skärgårdsnamn. Stockholm.
Rogan, Bjarne, 1994: Navn eller nummer? Motiver for navngiving av ting. I: Övriga namn (se detta). S. 81–100.
Schybergson, Anita, 2009: Kognitiva system i namngivningen av finländska handelsfartyg 1838–1938. Helsingfors. (Nordica Helsingiensia 17.)
Utterström, Gudrun, 1994: Trollhättan, Roxen, Claes de Frietzcky, Gefion, Halfdan snälle, Tvåan, Kraftig och Pantern. Om namn på svenska lok. I: Övriga namn (se detta). S. 217–227.
Övriga namn. Handlingar från NORNA:s nittonde symposium i Göteborg 4–6 december 1991. Red. av Kristinn Jóhannesson, Hugo Karlsson & Bo Ralph. 1994. Uppsala. (NORNA-rapporter 56.)

24.4. Namn på föremål

Enstaka föremål av högt värde har namngivits sedan lång tid. Det gäller särskilt vapen och smycken eller ädelstenar. Från den nordiska mytologin känner vi till Tors hammare *Mjölner* och Frejas smycke *Brisingamen*. Andra berömda namngivna vapen är svärden *Durendal* i Rolandssången och *Fotbite* och *Hviting* från två isländska sagor. Ett smyckesnamn från modernare tid är diamanten *Koh-i-N*oor. Smycken tycks dock endast sporadiskt ha varit namngivna.

En stor och i nutid aktuell föremålsgrupp är individuella namn på leksaker, särskilt på dockor och leksaksdjur. Dessa namnges i regel av sin ägare (barnet) eller av barnets föräldrar. Namnen hämtas ofta från andra delar av onomastikonet, särskilt från grupperna personnamn och namn på andra djur. Namn på djur och figurer i böcker och filmer, inte minst från Disneys värld, är en stor källa till leksaksnamn. Dockor kan namnges med ovanliga namn, som barnet upplever som vackra, men de kan också uppkallas efter personer i barnets omgivning. Också inslag av friare namnbildning förekommer, särskilt då yngre barn, som ännu inte fått så många influenser utifrån, är namngivare. Speciella drag i leksakens utseende eller dess artbenämning kan också bilda grund till namn. En raggig leksakshund kan benämnas *Ragg* och en dinosaurie av arten *Triceratops* kan kallas *Trisse*. De ofta genomskinliga leksaksnamnen lämpar sig väl för studier av namngivningsprocesser med nybildningar och associationer till befintliga namn. Ett exempel på det sistnämnda är en samling leksakshundar som alla hade namn som anknöt till snö och vinter: *Snowflake*, *Frostie*, *Snöflingan* – samt *Isak* (associerat till appellativet *is*).

Människans böjelse för att individualisera föremål som kan röra sig visar sig i att robotgräsklippare och robotdammsugare ofta tilldelas ett eget namn. De här namnen kan inspireras av varumärket, användningsområdet eller genom friare typer av associationer, med Rogans ord den expressiva funktionen. Såväl robotdammsugare som -gräsklippare har benämnts *Rob*, *Robban*, *Roberto*, en lek med ordet *robot*. Gräsklipparna *Stig A* och *Stickan* är av märket Stiga, medan namnen *Geten* och *Dolly* syftar på deras betande funktion. (Dolly var det första klonade

fåret.) Dammsugaren *Harry* bor under trappan som Harry Potter, och *Röda Faran* har namngetts efter både färg och funktion eftersom den är farlig för skräpet. Ännu friare associationsbanor ligger bakom gräsklipparnamnet *Yngvie* (»lika vass som gitarristen Yngvie Malmsten») och dammsugarnamnet *Reinfeldt*, där namngivaren associerat både till den s.k. pigdebatten under den tidigare statsministern och till uttrycket 'rent fält'.

Också andra slags föremål kan få namn, men då tycks det oftare vara framkallat av det singulariserande behovet av att kunna skilja t.ex. en dator från en annan i ett nätverk. Här finns exempel på att datorerna får samma namn men åtskiljs med romerska bokstäver, men också kategorinamngivning efter »gulliga djur» eller seriefigurer.

Litteratur:

Leibring, Katharina, 2002: *Bultron, Papegojan P* och *Samiriami* – om namn på leksaker. I: Leksaksnamn och järnvägsnamn. Två uppsatser. Uppsala. (Namn och samhälle 14.) S. 5–17.

— 2017: Övriga namn – viktigare än det kan låta. I: Saga och sed. S. 53–86.

24.5. Namn på immateriella företeelser

Till de immateriella företeelser som ofta namnges hör stormar och oväder. Dessa får i regel namn enligt modeller utarbetade av meteorologiska institutioner. För tropiska cykloner finns ett internationellt system. I Sverige använder sig SMHI oftast av namn givna i Danmark och Norge eftersom stormarna ofta kommer från något av dessa länder. Om någon storm har sitt upphov i Sverige får den namn efter dagens namn i almanackan.

Även benämningar på händelser och skeden i historien kan räknas som egennamn enligt vissa namnforskare. På bl.a. engelska och tyska skrivs dessa namn med stor begynnelsebokstav även om vi på svenska använder liten bokstav. Några exempel är trettioåriga kriget, Operation Desert Storm och Long March (den långa marschen i Kina 1934–35).

Litteratur:

Pamp, Bengt, 1994: Övriga namn och andra. Ett försök till gruppering av egennamnen. I: Övriga namn. Handlingar från NORNA:s nittonde symposium i Göteborg 4–6 december 1991. Red. av Kristinn Jóhannesson, Hugo Karlsson & Bo Ralph. 1994. Uppsala. (NORNA-rapporter 56.) S. 49–57.

SMHI, 2016: Vem namnger stormar? Länk: Vem namnger stormar? | SMHI

24.6. Namn på företag och varumärken

Namn på företag, produktnamn och varumärken kan med ett sammanfattande begrepp kallas för *kommersiella namn*. De betingar ett ekonomiskt värde i sig och är omgärdade av restriktioner för hur de får se ut, vem som får använda dem och i vilka sammanhang de får användas. Internationella namnforskare, liksom forskare inom reklam och immaterialrätt, har studerat

kommersiella namn under flera decennier. I Norden och Sverige är det emellertid först under senare år som ämnet väckt intresse. En konferensserie med titeln *Names in the economy* visar i sina publicerade handlingar på bredden inom området. De kommersiella namnen kan behandlas ur många perspektiv: lingvistiska, ekonomiska, juridiska, psykologiska för att nämna några. För forskningen inom lingvistiska landskap spelar de en stor roll eftersom de utgör en viktig del av namnen i vår omgivning.

24.6.1. Namn på företag

Alla registrerade företag måste ha ett namn enligt lagen. I Sverige antogs den första firmalagen 1887, och där stadgades att detta företagsnamn måste innehålla ägarens efternamn. Denna bestämmelse kvarstod till 1974. Idag får ett företagsnamn inte vara identiskt eller lätt förväxlingsbart med ett redan existerande namn inom samma verksamhet eller vara identiskt med ett varumärke. Det måste vara unikt och får inte ge en missvisande bild av företagets tänkta verksamhet. Bolagsverket godkänner namnen.

De tidiga företagsnamnen var i regel tydligt beskrivande (*Sjöbloms Mjölkbutik*) men i takt med att företagen har blivit fler och att samhället i stort har blivit mer kommersialiserat och även mer informellt har många namn ändrat struktur. Den finska namnforskaren Paula Sjöblom har beskrivit utvecklingen som att där går att urskilja fyra stadier. Det första stadiet är då namnet har en direkt betydelserelation som i *Bellis Blomsterhandel*. Vi kan tydligt utläsa verksamheten. Därefter följer ett stadium med en indirekt betydelserelation (*Hårmakarna* som namn på en frisörsalong) följt av en metaforisk eller sammanpackad relation (*Huvudsaken*, också en frisörsalong). Det sista stadiet eller kategorin innehåller, menar Sjöblom, en avbruten relation där vi av namnet inte alls kan avgöra vilka varor eller tjänster detta företag saluför. Ett par exempel i denna grupp är konsultföretaget *Smeden i Västerås* AB och företagshälsovårdsföretaget *Previa*. Alla de fyra stadierna återfinns i dagens företagsnamn men det varierar mellan olika branscher vilken typ av betydelserelation som är vanligast.

Inom vissa branscher förekommer ofta humor och ordlekar i namnen. Ett välkänt exempel, även internationellt, är namn på frisörsalonger (se exempel ovan) men lek med ord och med språk återfinns i namnen i många branscher. Många företagsnamn i Sverige innehåller engelska ord men även det gamla högstatusspråket latin får låna ut både hela namn och delar av ord. Vi ser det i namn som *Previa* och *Svevia* liksom i namn på konsultföretag, t.ex. *Informeria* och *Incluso*. Företagsnamn följer inte alltid vedertagna skrivregler utan kan använda sig av versaler mitt i namnet som i *VarDagsrörelse* och man använder sig gärna av en ägarmarkerande apostrof som i *Tony's Bilservice*. Denna apostrof, lånad från engelskan, ses också i företagsnamn i andra länder. Också akronymer är vanliga i företagsnamn. En välkänd akronym är *IKEA* (*Ingvar Kamprad Elmtaryd Agunnaryd*), en annan är *SAS* (*Scandinavian Airline Systems*).

24.6.2. Varumärken (varumärkesnamn) och produktnamn

Varumärken är den svenska benämningen på det som på engelska kallas för *brands* eller *brand names*. Dessa behöver inte bara bestå av språkliga tecken utan även (rörliga) bilder och ljud kan ingå. Varumärken skyddas juridiskt med bl.a. märkena ® (registrerat varumärke) och ™ (trade mark). Är ett varumärke skyddat får andra inte använda sig av det för liknande produkter. Varu-

märken innehåller ofta element från andra delar av onomastikonet som personnamn (*Ekströms Blåbärssoppa*) och ortnamn (*Frödinge ostkaka*). Det är också vanligt att använda sig av akronymer (*MIO* = Möbelhandelns Inköpsorganisation), att nybilda ord (*Risifrutti*) och att göra s.k. teleskopord (*Findus* från ordet *fruktindustri*).

Under varumärkena finns produktnamn, alltså namn på de enskilda varor eller produkter som saluförs under varumärket. Några kategorier som forskarna ägnat sig åt att studera är namn på bilmodeller och namn på olika viner. En bil av märket Ford finns med olika modeller, som har produktnamnen *Ford Fiesta*, *Ford Ka*, *Ford Focus* etc. På den globaliserade marknaden är det viktigt att namnen inte har någon oönskad betydelse – namnen kan därför variera mellan olika länder och språk. Forskning visar även att namnen på bilmodeller under senare år har blivit allt mer utslätade och semantiskt betydelselösa. Beträffande namn på viner finns en skillnad mellan hur viner från Europa namnges jämfört med resten av världen. De traditionella vinmakarländerna använder sig oftare av ortnamn (vingården, distriktet etc.), något som även kan bero på nationella restriktioner om vilka uppgifter som ska framgå på en vinetikett. De nyare vinländerna visar ett bredare spektrum i namnen. Här kan fraser som *He said, she said* vara ett namn, liksom ordlekar av typen *Leapfrogmilch* (som en parodi på *Liebfraumilch*) eller märkliga sammansättningar som *Fat Bastard Shiraz*.

Ett företag som har fasta namngivningsprinciper är IKEA som namnger alla sina produkter efter svenska ortnamn (tidigare även från andra skandinaviska länder) eller svenska ord. Även här kontrolleras dock att namnen inte i något land där IKEA har försäljning är opassande eller kan ge negativa associationer.

Det kan uppstå problem när företag önskar varumärkesskydda ortnamn eller ord ur allmänspråket. I Sverige har rättsprocesser ägt rum under senare år om såväl ortnamnet *Oaxen* som appellativet *fäbod*.

Katharina Leibring

Litteratur:

Bergien, Angelika, 2007: In search of the perfect name. Prototypical and iconic effects of linguistic patterns in company names. I: Names in commerce and industry. Past and present. Ed. by Ludger Kremer & Elke Ronneberger-Sibold. Berlin. S. 259–272.

Börestam, Ulla, 2011: *Scandigo Supermercado, Skandinavisk noticias S.L*. och *Scandinavian Building*. Lite om företagsnamn med skandinavisk profil bland utlandsskandinaver i Spanien. Uppsala. (Namn och samhälle 26.)

Cotticelli Kurras, Paola, 2021: The hidden power of the words. The Italian brand names for wines. I: The economy in names. Values, branding and globalization. Proceedings of Names in the Economy 6. International Conference, Uppsala 3–5 June 2019. Ed. by Katharina Leibring, Leila Mattfolk, Kristina Neumüller, Staffan Nyström, and Elin Pihl. Uppsala.

Leibring, Katharina, 2014: Surnames in names of companies in Sweden. I: Linguistik der Familiennamen. Hrsg. Friedrich Debus, Rita Heuser & Damaris Nübling. Hildesheim. (Germanistische Linguistik 225–227.) S. 395–417.

Lunell, Erika, 2021: Trade marks with multiple messages. A problem of distinctiveness. I: The economy in names. Values, branding and globalization. Proceedings of Names in the

Economy 6. International Conference, Uppsala 3–5 June 2019. Ed. by Katharina Leibring, Leila Mattfolk, Kristina Neumüller, Staffan Nyström, and Elin Pihl. Uppsala.

Lötscher, Andreas, 2007: Von *Mercedes* zu *Xsara* – Modellnamen für Automobile in geografisch-historisch Perspektive. I: Names in commerce and industry. Past and present. Ed. by Ludger Kremer & Elke Ronneberger-Sibold. Berlin. S. 115–129.

Sjöblom, Paula, 2016: Commercial names. I: The Oxford handbook of names and naming. Ed. by Carole Hough. Oxford. S. 453–464.